Barbara W. Tuchman

O OGLINDĂ ÎNDEPĂRTATĂ

Urgisitul secol XIV

Barbara W. Tuchman

O OGLINDĂ ÎNDEPĂRTATĂ

Urgisitul secol XIV

Traducere din limba engleză și postfață :
ALEXANDRU VIANU

**

1988

Editura Politică
București

Redactor : OVIDIU HURDUZEU
Coperta : ANDREI DAN

BARBARA W. TUCHMAN
A Distant Mirror
The Calamitous 14th Century
Copyright © 1978 by Barbara W. Tuchman

Partea a doua

Capitolul 17

Ascensiunea lui Enguerrand de Coucy

Fiind încă o dată „de-a-ntregul francez", Enguerrand de Coucy era mîna dreaptă a regelui în eforturile pe care le făcea o domnie pe sfîrşite. Deşi avea numai 41 de ani, Carol al V-lea simţea că timpul îl presează. În februarie 1378 regina sa, Ioana de Bourbon, care era de aceeaşi vîrstă ca şi el, muri de febră puerperală după naşterea unei fiice, Ecaterina. După trei săptămîni, ultima supravieţuitoare din cele cinci fiice muri, rămînînd din cei 6 copii numai doi fii şi noul născut. Regele „jeli mult şi minunat" moartea soţiei sale „şi o plînseră încă mulţi alţi oameni buni, deoarece regina şi cu el se iubeau cum se iubesc soţii loiali". După o lună muri şi Papa Grigore al XI-lea de care regele Carol era strîns legat, — precipitînd astfel schisma — moarte urmată în noiembrie de cea a unchiului său, împăratul, şi puţin după aceea de moartea vechiului său aliat, regele Enrique al Castiliei. În toate aceste pierderi, Carol nu putea decît să vadă umbra propriului său sfîrşit care se apropia şi o dată cu ea necesitatea imperioasă de a-şi lăsa regatul întreg şi în pace înainte de a trece el însuşi în nefiinţă.

În acest scop, el trebuia să închidă cele trei porţi primejdioase reprezentate de trădările în lanţ ale lui Carol de Navarra, de alianţa ducelui de Bretania cu Anglia şi de însăşi continuarea războiului cu Anglia. Teritoriul strategic al lui Enguerrand de Coucy, talentul său militar şi diplomatic şi acea evidentă încredere pe care Grigore al XI-lea o găsise notabilă — îl făcu punctul de sprijin al

eforturilor regelui. Prima sa sarcină era de a purta o campanie pentru îndepărtarea lui Carol de Navarra din Normandia odată pentru totdeauna.

Aflînd că regele Navarrei tratase din nou în mod secret redeschiderea Normandiei pentru englezi, Carol al V-lea jură să-și alunge vasalul necredincios din toate orașele și castelele pe care le poseda acolo. Legalitatea era la îndemînă în persoana celor doi fii ai lui Navarra în numele cărora puteau fi preluate feudele navarreze din Normandia. Deoarece mama lor, sora regelui, era moartă, Carol al V-lea putea pretinde să le fie tutore printr-un argument care nu admitea nici o discuție : amîndoi erau în acea vreme sub tutela lui, la curtea Franței. De ce tatăl lor admise acest lucru nu este clar, doar dacă nu intenționa să aibă prin aceasta un camuflaj care să inducă în eroare asupra negocierilor sale cu Anglia. Mărturia legală a trădării lui Navarra apăru atunci cînd șambelanul său, Jacques de Rue, sosi la Paris, cu scrisori pentru cei doi fii ai săi. La interogatoriu, De Rue mărturisi — fără tortură, după cum regele avu grijă să afirme într-o cronică autorizată — cum Carol de Navarra plănuia să-l otrăvească pe regele Franței imediat după Paști, printr-un intendent de la brutăria regală. Profitînd de dezordinea care ar fi urmat și de succesiunea la tron a unui minor, el ar fi început ostilitățile ocupînd bazele franceze de-a lungul Senei, în timp ce englezii ar fi debarcat în Normandia.

Această poveste era ușor de crezut, căci se referea la un prinț care atentase deja la viața celuilalt cumnat al său, contele de Foix, într-o melodramă încărcată de strălucirea înfricoșătoare a secolului al XIV-lea. Contele se căsătorise cu ușuratica Agnes, sora lui Navarra, dar fiind un bărbat cu „patimi impetuoase" nu se lăsase de galanterii, ceea ce a avut ca rezultat plecarea lui Agnes la fratele ei. Cumnații erau deja certați din cauza unor bani. Cînd fiul lui Agnes în vîrstă de 15 ani, Gaston, veni s-o roage să se întoarcă, ea refuză, dacă rugămintea nu venea de la soțul ei. Atunci Carol de Navarra îi dădu nepotului său un săculeț cu pulbere să-l ducă acasă, spunîndu-i că aceasta îl va determina pe tatăl său să se împace, dar că trebuie să-l țină secret, altminteri nu va avea efect. Cînd Gaston se întoarse la Foix, săculețul cu pulbere fu descoperit de fratele său bastard, Yvain, care îl arătă contelui ; acesta îl dădu unuia din cîinii săi care pieri îndată,

așa după cum era de așteptat. Reținîndu-se să nu-l omoare pe loc pe fiul și moștenitorul său legitim, contele îl închise, în timp ce toată suita care mersese cu el în Navarra, fu supusă cercetărilor și 15 din ei executați. Între timp Gaston, înțelegînd că unchiul său conspirase ca să-l facă să comită un paricid, se lăsă pradă disperării și începu să refuze orice mîncare. Fiind informat despre această situație în timp ce-și tăia unghiile cu un cuțit, contele de Foix se repezi în celula fiului lui, îl luă de gît, spunîndu-i: „Ha, trădătorule, de ce nu mănînci ?" și din întîmplare îi tăie jugulara cu cuțitul pe care-l mai avea încă în mînă. Băiatul căzu într-o parte fără glas și, rana dovedindu-se fatală, muri în aceeași zi. Încă un păcat de moarte se adăugă la palmaresul deja încărcat al lui Carol de Navarra.

Confirmarea „crimelor și trădării" lui Navarra împotriva regelui Franței veni cînd i se luă codul corespondenței sale cifrate de la un al doilea sfetnic arestat, Pierre du Tertre. Toate probele culese și mărturisirile semnate ale celor doi sfetnici au fost citite în timpul procesului lor oficial, condus cu cea mai mare solemnitate în fața unei mari adunări de magistrați, clerici, notari, negustori și vizitatori ai Parisului. Fiind condamnați la moarte, ambii sfetnici au fost executați, corpurile fără cap au fost spînzurate, iar membrele tăiate, bătute la principalele porți ale Parisului. Se stabili astfel o dovadă publică pentru a justifica transferul jurămîntului supușilor normanzi ai lui Carol de Navarra către fiul lui.

Campania din Normandia era deja în curs. La prima știre despre trădarea lui Carol de Navarra, regele strînsese o armată la Rouen și „trimise urgent după contele de Coucy și contele de Rivière", pe care-i puse la comandă sub conducerea ducelui de Burgundia. Temîndu-se de debarcările engleze, el îi instrui să cucerească orașele și castelele Navarrei, îndeosebi pe cele mai apropiate de coastă, cît mai repede cu putință, fie cu forța, fie prin tratative. Buréau de la Rivière, șambelanul regelui, cu care Enguerrand de Coucy avea să fie atît de strîns asociat în această campanie și după aceea, aparținea grupului de sfetnici, burghezi născuți, numiți în rîs Marmosets de către frații regelui, făcînd aluzie la micile statui grotești de piatră care se zăreau pe cornișele și coloanele bisericilor. El era însă un funcționar curtenitor și amabil, foarte stimat de Carol al V-lea, care-i dăduse puterea de guver-

nare în Consiliul de regenţă pe care-l constituise în cazul că ar fi murit în timp ce Delfinul era încă minor.

Combinaţia Coucy-Rivière reflectă strategia militară şi politică care urma să fie folosită. Asediul împotriva oraşelor fortificate era de durată şi costisitor. Pentru o rapidă cucerire totul depindea de o predare negociată, însă aceasta se putea obţine numai printr-o demonstraţie de forţă credibilă şi în majoritatea cazurilor, printr-o luptă iniţială. Pentru a spori impresia de forţă, au fost aduşi şi cei doi fii ai lui Carol de Navarra, „pentru a arăta întregii ţări că războiul se face în numele acestor doi copii, pentru moştenirea lor".

Bayeux, un oraş frumos şi puternic la baza peninsulei Cotentin, unde se putea aştepta o debarcare engleză (la 15 km. de un viitor loc de debarcare, numit mai tîrziu Omaha Beach), a fost primul obiectiv major. Aducîndu-şi forţele lor pînă sub ziduri şi prezentîndu-l pe tînărul moştenitor Navarra ca seniorul de drept, baronul de Coucy şi contele de Rivière avertizează pe cetăţeni „cu un limbaj impresionant" că, dacă oraşul ar fi luat prin asalt, „ei toţi ar fi măcelăriţi şi locul ar fi repopulat cu o altă serie de locuitori". În ambele cazuri căpitanii garnizoanelor navarreze puteau fi învinuiţi de trădare faţă de prinţul lor sau dezonoraţi dacă s-ar fi predat fără să se apere ; ei nu aveau acelaşi motiv de a se preda ca cetăţenii oraşului, deoarece căpitanii se închideau în general în fortăreaţă dacă asediatorii reuşeau să intre în oraş, scăpînd astfel de măcelul şi jaful pe care-l avea de îndurat populaţia ; de aceea, ei preferau să rişte un asediu decît să se predea.

La Bayeux, garnizoana era mai puternică. Influenţaţi de drepturile fiilor lui Carol de Navarra şi de insistenţele episcopului lor, oamenii din oraş cerură un armistiţiu de trei zile pentru a negocia condiţiile, o afacere întotdeauna complicată care trebuia scrisă cu copii semnate şi parafate, înmînate fiecărei părţi. După ce aceasta luă sfîrşit, baronul de Coucy şi contele de Rivière intrară în oraş pentru a-l lua în primire în numele regelui Franţei. După înlocuirea magistraţilor cu oameni de-ai lor şi lăsînd acolo o garnizoană pentru a preveni rebeliunea, ei înaintară către peninsulă, spre următoarea bază. Se luară oraşele şi castelele unul după altul, bombardate „atît cu arme cît şi cu cuvinte" fără a se pierde timpul, deşi nu fără măsuri active de asediere, năruind ziduri şi purtînd în continuare lupte aprige, cu oameni ucişi şi răniţi de am-

bele părți. Deoarece se grăbeau, baronul de Coucy și contele de Rivière acordau condiții favorabile și permiteau partizanilor hotărîți ai lui Carol de Navarra să plece dacă aceasta le era voia. Colaborînd efectiv cu contele, baronul dădu dovadă de o capacitate asemănătoare celei a regelui de a-și urmări la rece scopurile politice, baronul fiind însă și un om de acțiune.

Carol de Navarra, atacat la sud de către regele Castiliei, nu era prezent și, din cauza unor vînturi potrivnice, sosiră numai cîțiva dintre aliații săi englezi. Un grup reuși să ocupe Cherbourg, însă era blocat înăuntru de un asediu al francezilor. În altă parte, căpitanii navarrezi trebuiră să înfrunte alte grele încercări deoarece, dacă ar fi ales rezistența, ei se puteau aștepta la puțin sprijin în timp ce, dacă s-ar fi predat, Normandia ar fi fost pierdută pentru regele Navarrei. Evreux, inima posesiunilor lui normande, cu una din cele mai puternice garnizoane și o populație loială, îi pregăti lui Coucy și Rivière cea mai grea luptă. „În fiecare zi ei atacau" și încercuiră orașul atît de strîns încît a fost obligat să capituleze. Căderea localității Evreux îl încîntă pe rege care veni la Rouen pentru a saluta pe victorioșii care „izbîndiseră atît de bine". Numai Cherbourg, pe care englezii îl puteau aproviziona pe mare, rezistă la mai multe asedii, comandate în diferite perioade de către Du Guesclin și Enguerrand de Coucy, și rămase în mîinile englezilor.

Cu această excepție, la sfîrșitul lui 1378, Carol de Navarra își pierduse toate moșiile din Normandia. Zidurile și fortificațiile au fost dărîmate așa încît bazele sale să nu mai poată fi folosite de inamicii Franței. În sud, senioria Montpellier, ultima sa posesiune în Franța, i-a fost luată de către ducele de Anjou. Anihilat, în sfîrșit, după 30 de ani de continuu complot, Carol de Navarra a fost lăsat să trăiască timp de 10 ani în sărăcie și fără prieteni în regatul său muntos atît de mic pentru sufletul său. Și astfel Satana va fi fost închis într-un țarc de oi!

La episoadele campaniei din Normandia luară parte cavaleri vestiți care aveau să fie camarazii baronului de Coucy în viitoarele lui aventuri, printre care fratele răposatei regine și binevoitorul, deși nu remarcabilul Louis, duce de Bourbon ; de asemenea, energicul, de curînd amiral, Jean de Vienne și, cel mai important, Olivier de Clisson cel Chior, care aduse o companie bretonă în ajutorul baronului la asediul cetății Evreux. Poate că în

această perioadă, sau altădată, aceste două personalități diferite se uniră într-o camaraderie de arme, în care partenerii stabileau printr-un aranjament oficial condiții de ajutor reciproc și împărțirea egală a profiturilor și răscumpărărilor.

Olivier de Clisson provenea dintr-o familie turbulentă, bine plasată în ambele părți în Bretania. Tatăl lui, descoperit a fi dus tratative cu Eduard al III-lea, a fost decapitat de Filip al VI-lea care poruncise arestarea lui în mijlocul unui turnir, aruncarea lui în închisoare și ducerea lui la eșafod aproape gol, fără să i se facă proces. Se spune că soția victimei ar fi dus capul lui de la Paris în Bretania pentru a-l arăta fiului ei de 7 ani și a-l pune să jure răzbunare și ură veșnică față de Franța. Apoi, într-o corabie deschisă, dusă de furtună și murind de foame, ea fugi în Anglia unde Eduard, care făcea toate eforturile pentru a cîștiga loialitatea bretonilor, o copleși pe ea și pe fiul ei cu favoruri și proprietăți.

Olivier fusese crescut la curtea engleză împreună cu tînărul Jean de Montfort, ducele său ; gelozia și antipatia dintre ei era reciprocă. Deși avea manierele unui nobil îngîmfat, sporite de o părere prea bună despre el, Olivier de Clisson era numit cîteodată „bădăranul" din cauza limbajului său grosolan. Urmărindu-și jurămîntul de răzbunare, el luptă împotriva francezilor cu ferocitate de necrezut la Reims, Auray, Cocherel și Najera, în Spania. Mînuia un topor cu două cozi cu atîta putere încît se spunea că „nimeni care a primit de la el o lovitură nu s-a mai sculat", deși nu reușise să abată arma dușmanului care i-a tăiat coiful și i-a scos ochiul. În cursul războiului din Bretania, Montfort îl înfurie pe Olivier de Clisson, favorizîndu-l pe Sir John Chandos și cînd îi dădu lui Chandos un oraș și un castel, Clisson îl atacă pe duce cu furie îngrozitoare, asaltă și dărîmă castelul care-i era sortit lui Chandos, folosind pietrele pentru a-l reconstrui pe al său.

Carol al V-lea îi dăduse înapoi terenurile confiscate de la tatăl lui și-l copleși cu daruri, chiar trimițîndu-i vînat, „ca unui prieten". Fie din cauza acestor persuasiuni materiale, fie, după cum susținea Oliver, din cauza aroganței englezilor față de francezi pe care el nu o mai putea suporta, el se făcu din nou francez în 1369 și-și îndreptă ferocitatea împotriva foștilor lui asociați. Aceasta ajunse la o culme cînd află că scutierul său, rănit și capturat de

englezi, fusese omorît ca prizonier cînd se descoperi că aparţinea lui Clisson. Olivier făcu un mare jurămînt „ca niciodată, pe Maica Domnului să nu dea adăpost unui englez fie dimineaţa, fie seara, în tot timpul anului". A doua zi, deşi nu avea maşini de asediu, el atacă o bază engleză cu o asemenea furie şi o cuceri printr-un asemenea măcel că nu rămaseră decît 15 apărători în viaţă. După ce-i închise într-o cameră din turn, Olivier porunci să fie eliberaţi unul cîte unul şi pe măsură ce fiecare ieşea pe uşă îi tăia capul cu o singură lovitură de topor şi astfel, cu 15 capete la picioarele lui îşi răzbună scutierul.

Calculatul baron de Coucy şi sălbaticul breton se completau probabil unul pe altul deoarece, conform biografului lui Olivier de Clisson, aceşti doi mari baroni „rămaseră totdeauna într-o perfectă armonie". În acest timp Coucy tocmai pierduse în împrejurări revoltătoare pe camaradul lui din campania din Elveţia, Owen de Wales. Pe cînd Enguerrand era în Normandia, Owen conducea asediul de la Mortagne de pe coasta Atlanticului la gura Girondei. Sculîndu-se devreme într-o dimineaţă frumoasă şi limpede el se aşeză pe un butuc în cămaşă şi mantie uitîndu-se la castel şi la împrejurimi cum îi era obiceiul în timp ce scutierul lui galez, James Lambe, îi pieptăna părul. Acesta fusese luat de curînd în serviciul lui, deoarece era un compatriot care îi adusese veşti din ţara lui de baştină şi-i spuse „cum toată Ţara Galilor ar dori să-l aibă stăpîn". Stînd în spatele stăpînului lui în acea dimineaţă liniştită, James Lambe împlîntă un pumnal în corpul lui Owen, „înjunghindu-l atît de adînc încît căzu mort pe loc".

Mîna asasinului fusese desigur angajată de englezi, probabil să îndepărteze un focar de agitaţie la frontiera galeză sau, după cum au crezut contemporanii, ca represalii pentru mizerabila moarte în puşcărie a lui Captal de Buch, capturat iniţial de Owen. Dacă aşa a fost, atunci a fost o lovitură surprinzător de dezonorantă asupra unui om neînarmat, după cum a recunoscut şi căpitanul englez din oraşul asediat, Montague, căruia Lambe i-a raportat fapta. „El dădu din cap, îl privi şi spuse — Ah, l-ai ucis... Chiar dacă fapta aceasta este în avantajul nostru... noi o vom condamna mai curînd decît o vom lăuda". De partea franceză, Carol al V-lea, deşi foarte supărat, nu regretă chiar pe totul îndepărtarea lui Owen, un corsar cu fapte ticăloase. Uciderea lui reflectă un nou fel de animozitate

apărută datorită războiului. Asasinatul printre cavaleri a fost o inovaţie a secolului al XIV-lea.

La jumătatea campaniei din Normandia, Enguerrand de Coucy fusese trimis să întărească apărarea la frontiera cu Flandra unde ameninţau noi pericole. Contele de Flandra, a cărui loialitate faţă de Franţa în timpul adolescenţei fusese atît de puternică încît fugise de Isabella, începuse de mult să-i favorizeze pe englezi din interese economice. El apăru ca o ameninţare cînd oferi azil ducelui de Bretania care refuzase vasalitatea franceză şi se alăturase englezilor. Regele Carol hotărî acum să scape de problema Bretaniei odată pentru totdeauna, confiscînd ducatul Montfort pe motivul „crimei" împotriva suveranului său. În credinţa că toţi nobilii bretoni erau profrancezi, el plănui să unească ducatul cu coroana Franţei sub conducerea rivalului ducelui de Montfort, Jeanne de Penthièvre, însă, în loc să suprime cuibul de viespi breton, el reuşi numai să-l stîrnească.

În decembrie 1378, la un tribunal ceremonial, unde era prezent şi regele, „maiestatea sa regală", ducele de Montfort a fost judecat în faţa pairilor regatului — in absentia, deorece nu răspunse la convocare. Cei 12 pairi laici şi 12 pairi ecleziastici ai Franţei erau un organism elastic în care diverşi baroni de Coucy au figurat cîteodată iar alteori nu. Froissart se referă concret la Enguerrand al VII-lea ca „pair al Franţei", cu această ocazie, el fiind unul din cei patru baroni aşezaţi pe „fleur de lys" împreună cu pairii de sînge regesc şi 18 prelaţi, inclusiv patru abaţi „cu mitră". Uşierul regelui, după ce-l chemă pe ducele de Montfort de trei ori — la intrarea în cameră, la Masa de Marmură în curte şi la poarta palatului — raportă că „el nu este aici". Procurorul citi apoi acuzarea, enumerînd „trădările, crimele, injuriile şi ofensele" ducelui, inclusiv uciderea preotului trimis ca să-l convoace. (După modelul lui Visconti, Jean de Montfort porunci ca mesagerul să fie înecat în rîu, cu scrisoarea de convocare legată de gît). După o argumentare juridică, de o lungime enormă, a drepturilor şi pretenţiilor la ducat, titlul de Montfort a fost declarat nul şi regele anunţă unirea Bretaniei cu Franţa.

Greşeala lui Carol a ieşit imediat în evidenţă prin izbucnirea unei revolte în ducatul cu spirit independent,

chiar în sînul partidului pro-francez. Cearta fără sfîrșit a reînviat și, cum ducele de Montfort era de conivență cu contele Flandrei și amîndoi cu Anglia, Carol se temu de posibilitatea unei noi invazii prin frontiera nordică. În această situație domeniul Coucy care păzea poarta spre nord deveni centrul atenției.

În februarie 1379 regele își trimise vistiernicul, Jean le Mercier, și un funcționar cu titlul de Vizitator General al Proprietății Regale" să examineze baronia Coucy cu instrucțiuni „de a se uita și raporta asupra domeniului numitului senior". În martie, după primirea raportului, Carol se duse el însuși într-o călătorie de o săptămînă pînă la Coucy-le-Château și la alte castele și orașe ale domeniului. Fiind evident bolnav, regele se uită din litiera sa la „vesela vînătoare de cerbi", organizată în cinstea sa. De va fi fost și Enguerrand de față pentru a saluta pe suveran nu este trecut nicăieri și faptul că nu a fost menționat sugerează că era în nord unde strîngea forțe pentru apărare sau în Normandia la asediul Cherbourg-ului.

Totuși, regele a fost însoțit de poetul curții, Eustache Deschamps, care imediat scrise o baladă, preamărind minunățiile baroniei. Un maestru al acrobației verbale a versului francez din timpul său, totuși în străfundul sufletului un realist și un satiric, Deschamps se descria pe el însuși ca „regele urîțeniei", cu piele de mistreț și față de maimuță. El intrase în serviciul regelui ca simplu mesager fiind de origine umilă, avansînd la rangul de maestru de ceremonii, intendent și *châtelain* al proprietăților regale și în următoarea domnie, administratorul apelor și pădurilor și, în cele din urmă, *Général des finances*. Dispus să facă versuri pentru orice ocazie — un total de 1675 balade, 661 rondele, 80 virelais, 14 poeme lirice și alte diverse piese — el descrise acum în versuri „bastioanele oamenilor de curaj" reprezentate de multiplele castele de la St. Gobain, St. Lambert și La Fère, parcurile de la Folembray, minunata moșie St. Aubin, vînătoarea de bîtlani cu șoimi, faimosul donjon.

Cine vrea să cunoască o țară de încîntare
Unde este inima regatului Franței
Cu o puternică fortăreață minunat de puternică,
Păduri înalte și lacuri cu dulce plaisance
Cîntece de păsări, cu parcuri aranjate ca pentru dans,
Trebuie să-și îndrepte pașii spre Coucy.

Acolo va găsi le nonpareille
De unde vine exclamația „Coucy à la merveille !"

S-a presupus că intenția lui Carol era de a cumpăra eventual domeniul Coucy, punînd coroana să controleze cea mai mare fortăreață din nord. Cumpărarea marilor feude avea precedente ; chiar și Coucy achiziționase astfel indirect Soissons. Totuși, cum ar fi fost recompensat corespunzător pentru o moșie atît de mare și de ce i-ar fi satisfăcut dorința regelui rămîne ceva neelucidat. Faptul că nu avea un fiu și numai o singură moștenitoare, cealaltă fiind irevocabil engleză, ar putea fi o explicație.

Între timp se negocia căsătoria Mariei, singura moștenitoare a baroniei. La 13 ani ea era una din cele trei candidate, împreună cu Yolande de Bar, o nepoată a regelui și Ecaterina de Geneva, o soră a Papei Clement, pentru fiul regelui Aragonului, rămas văduv de curînd. Asemenea locuri nu erau lăsate libere pentru mult timp. La opt zile după moartea soției sale, prințul spaniol trimise soli la Coucy, ducelui de Anjou, ca unchi al Yolandei și contelui de Geneva, cu instrucțiuni să aranjeze chestiunea cît mai curînd posibil cu una din cele trei. Cînd fu aleasă Yolande, Marie se căsători mai tîrziu cu fratele Yolandei, Henri de Bar, cel mai mare fiu al ducelui de Bar și al Mariei de Franța, sora lui Carol al V-lea. Alianța cu moștenitorul unui mare ducat la frontiera cu Lorena menținu înaltul nivel al legăturilor matrimoniale ale baronului de Coucy. Enguerrand a fost influențat fie de această nouă legătură regală fie de mîndria că avusese un astfel de succes în Normandia, cert este că el înființă propriul său ordin cavaleresc numit, în marele stil al familiei Coucy, „Ordinul coroanei". După cum arată Deschamps, care proslăvi ordinul într-un poem, Coroana trebuia să simbolizeze nu numai grandoarea și puterea dar și demnitatea, virtutea și înalta conduită care-l înconjoară pe un rege. Punctele cercului său erau cele „12 flori ale autorității" : credința, virtutea, moderația, iubirea de Dumnezeu, prudența, adevărul, cinstea, puterea, îndurarea, caritatea, loialitatea și larghețea „strălucind peste toate cele de dedesubt". După 1379 sigiliile lui Coucy arată un fundal de mici coroniță și o figură în picioare ținînd o coroană — acum cu o semnificație incertă — răsturnată. Oricît era de elevat ca nume, Ordinul era democrat ca spirit : admitea doamne, domnișoare și scutieri ca membri.

În 1379 Isabelle de Coucy muri în Anglia lăsîndu-l pe Enguerrand liber să se recăsătorească. Mai puțin grăbit ca prințul de Aragon sau prea ocupat de alte afaceri mai urgente, el nu o înlocui timp de șapte ani. Din vizita regelui nu ieși nimic în legătură cu baronia lui Coucy, însă interesul coroanei rămase activ.

Noua domnie din Anglia nu schimbă norocul englezilor în război. Ușoara supremație a lui Eduard al III-lea asupra Canalului a fost pierdută datorită alianței continue a lui Carol cu puterea maritimă a Castiliei și datorită construirii de nave franceze. Cînd o forță condusă de ducele de Lancaster reuși, în sfîrșit, să debarce lîngă Sf. Malo în Bretania, situația Cherbourgului se inversă. Deținut de francezi, St. Malo sfidă asediul și îl obosi pe duce pînă ce acesta plecă acasă. „Și comunele din Anglia începură să murmure împotriva nobililor, spunînd că nu făcuseră nimic bun în acest sezon". Războiul nereușit stîrni mai mult decît murmure. În timp ce Lancaster era respins în Bretania, corăbiile comerciale ale englezilor erau hărțuite și capturate fără vreo piedică sau pericol de către pirați francezi și scoțieni. Cînd negustorii se plînseră, nobilii și prelații din Consiliul regelui răspunseră doar că Lancaster și flota lui erau răspunzători de apărare.

La aceasta, un bogat consilier municipal și viitor primar al Londrei, John Philpot, starostele companiei băcanilor, strînse o forță particulară de nave cu 1 000 de marinari și soldați și porniră să lupte cu pirații din care mai mulți au fost capturați împreună cu corăbiile lor. Cînd, după o întîmpinare triumfală la Londra, el a fost convocat de Consiliu pentru a da socoteală de ce acționase fără permisiunea regelui, răspunsul lui furios reflecta exasperarea crescîndă a stării a treia în legătură cu felul lamentabil de a acționa a stării a doua. El își cheltuise banii și riscase viața oamenilor lui, spuse Philpot, nu ca să aducă rușine nobililor sau să cîștige faimă cavalerească, ci „din milă pentru mizeria poporului și țării care dintr-un regat nobil și stăpînitor peste alte națiuni a fost expus la ravagiile celei mai ticăloase ruini din cauza indolenței voastre. Deoarece n-ați vrut să ridicați o mînă în apărarea ei, m-am expus pe mine și averea mea pentru siguranța și eliberarea țării noastre". Chiar dacă Philpot și negustorii lui aveau mai întîi grijă de siguranța și eliberarea comerțu-

lui lor, învinuirile lui aduse apărătorilor țării erau totuși valabile.

Cu nereușite de ambele părți implicate în război, amîndouă țări doreau pacea. Reluarea ostilităților în Bretania contrabalansase pentru Franța succesul ei în Normandia iar schisma ridică temperatura ostilității pretutindeni. Dîndu-și seama că sănătatea îl lăsa, Carol al V-lea nu dorea să lase certurile cu Bretania și Anglia ca o povară pentru fiul său. Discuțiile după moartea regelui Eduard se terminaseră fără rezultat și, evident, cu sentimente de ură. Pentru a evita dezbaterile reciproc iritante s-a propus să se convoace o altă viitoare încercare de pace dar, separată ; englezii la Calais, iar francezii la circa 30 km. depărtare, la St. Omer, iar arhiepiscopul de Rouen să medieze între ele. Amînat de schismă, acest plan a fost adoptat pentru a se reîncepe tratativele în septembrie 1379. Seniorii de Coucy, de Rivière și de Mercier cu încă unul sau doi alți cavaleri erau plenipotențiarii la aceste tratative și delegați și la întîlnirea cu contele de Flandra la Arras, în speranța de a-l convinge să medieze un aranjament cu ducele de Bretania. Înainte de a putea realiza ceva, contele a fost ocupat cu o revoltă locală care nu a putut fi reprimată și care avea să arunce Flandra într-un război civil ruinător, implicînd fiecare fracțiune.

Revolta oamenilor din Gand nu avu nici o legătură cu insurecția lucrătorilor care pusese stăpînire pe Florența anul precedent. Deși separate și spontane, evenimentele din cele două orașe ale postavului inițiară un vîrtej al luptei de clasă timp de cinci ani, fiind cauzate atît de mizeria acumulată a clasei muncitoare cît și de noua putere rezultată din dezastrele Morții Negre. În Florența, Flandra, Languedoc, Paris, Anglia, înapoi în Flandra și în nordul Franței, insurecțiile s-au succedat una după alta, fără vreo legătură vizibilă cu excepția ultimei faze. Unele au fost urbane, altele rurale ; unele au apărut din disperare, altele din putere ; toate însă au fost precipitate de un singur factor : birurile grele.

La Gand, unde țesătorii erau cei mai puternici, contele provocă tulburări cînd puse o taxă pe oraș ca să plătească pentru un turnir. Conduși de strigătul unui negustor supărat că banii din biruri nu trebuie aruncați „pe nebuniile prinților și pentru întreținerea actorilor și bufonilor", cetățenii refuzară să plătească. Contele, bazîndu-se

pe rivalitatea comercială a oraşelor, îşi asigură sprijinul oraşului Bruges prin promisiunea de a construi un canal care să-l unească cu marea, spre avantajul comerţului lui şi în detrimentul oraşului Gand. Cînd 500 de spălători începură munca la canal pentru a abate rîul Lys, Gandul îşi trimise miliţia la atac şi din acest moment conflictul se mări ca divizarea celulelor. Despre suferinţele îngrozitoare care începură acum pentru Flandra, Froissart scrise „ce vor spune cei ce citesc aceasta sau o aud decît că este treaba Diavolului ?"

La capătul opus al Franţei, în acelaşi timp, revolta izbucni în Languedoc unde foametea, asuprirea, războiul şi birurile lăsaseră o dîră de cruntă mizerie sub stăpînirea aspră a ducelui de Anjou. Nerăbdător, îndrăzneţ şi forţînd de obicei evenimentele, ducele exercita virtual puterea suverană asupra unei regiuni care acoperea un sfert de regat. El risipea toate veniturile înghiţite fără să facă distincţie între ceea ce îi era destinat lui şi ceea ce era destinat apărării Languedoc-ului sau regatului. Pentru a compensa numărul mai scăzut de vetre, ca rezultat al ciumei, el mări dările pe fum în fiecare an, fără ca poporul să obţină o apărare mai bună. Mai intrau încă în văile sale companii de bandiţi, care sileau satele să plătească pentru a nu fi prădate. În 1378 se adăugară biruri pe consum în afară de acelea pe vînzări, acestea fiind cît se poate de împovărătoare pentru săraci. Cînd perceptorii începură să facă percheziţii în case ca agenţii Inchiziţiei, furia se adăugă mizeriei.

„Cum putem trăi astfel ?" strigau grupuri de protestatari în timp ce se adunau în faţa statuii Fecioarei Maria pentru a-i implora ajutorul. „Cum ne putem hrăni pe noi şi pe copiii noştri cînd nu putem plăti birurile pe care ni le-au pus bogaţii pentru huzurul lor ?" Revoltele şi dezordinea s-au răspîndit şi s-au transformat într-o răscoală în iulie 1379 cînd Consiliul ducelui de Anjou puse un nou bir greu de 12 franci pe vatră fără a convoca stările, cerînd, chipurile, asentimentul consiliilor municipale. Ducele lipsea atunci, ducînd război în Bretania. Furia supuşilor săi prea împovăraţi izbucni cu extraordinară violenţă împotriva întregii autorităţi : funcţionari regali, nobili şi marea burghezie a consiliilor municipale pe care oamenii de rînd îi făceau răspunzători pentru noul bir. „Omorîţi, omorîţi pe toţi bogaţii !" era strigătul de care avea să pomenească mai apoi seniorul de Clermont. El

relata că „seniorii și alți oameni buni de la țară și oraș fugeau de frica morții" și de cealaltă frică inspirată de orice revoltă", „că dacă această insolență infamă a oamenilor de rînd nu va fi înăbușită puternic, rele și mai mari vor urma".

La Le Puy, Nîmes, Clermont și alte orașe, oamenii formară grupuri înarmate, prădară casele bogate, omorîră funcționari și comiseră acte de sălbăticie — ba chiar, după cum se relata „spintecară trupuri cu cuțitele și mîncară ca niște animale carnea oamenilor botezați". În octombrie revolta atinse punctul culminant la Montpellier cînd au fost uciși cinci consilieri ai ducelui de Anjou și alți optzeci masacrați. Insurgenții trimiseră emisari pentru a organiza o revoltă generală însă neavînd o bază industrială solidă și tradițiile luptei flamanzilor, revolta se aprinse repede și fu repede înăbușită. Clement al VII-lea, care depindea de controlul ducelui asupra Languedocului pentru sprijin, îl trimise imediat pe cardinalul Albano de fel din Languedoc pentru a-i liniști pe oameni și a-i avertiza despre teribila pedeapsă pentru *lèse-majesté*. Deja înfricoșați de rebeliunea lor, conducătorii s-au lăsat convinși să se supună îndurării regelui.

Soarta Montpellierului a fost dramatizată în mod deliberat pentru a avea un efect punitiv. În ziua întoarcerii, în ianuarie, a ducelui de Anjou, trecu prin poarta orașului o procesiune de cetățeni în vîrstă de peste 14 ani condusă de către cardinal împreună cu funcționarii supraviețuitori, ecleziastici, călugări, profesori și studenți de la universitate. Aliniați pe cele două părți ale drumului ei căzură în genunchi strigînd „Îndurare !", în timp ce ducele și oamenii lui în armură trecură pe lîngă ei. De-a lungul drumului stăteau magistrați în robe fără mantii, pălării sau brîuri, femei în rochii neîmpodobite, cetățeni cu funii legate în jurul gîtului și în sfîrșit toți copiii sub 14 ani, fiecare grup căzînd în genunchi pe rînd pentru a striga „Îndurare !" Au fost înmînate cu umilință cheile de la porțile orașului și gongul marelui clopot. În timpul următoarelor două zile, la porunca ducelui, toate armele au fost predate și clădirile principale date soldaților lor.

Apoi, de pe o platformă ridicată în piața principală, ducele anunță sentința firească : 600 de oameni condamnați la moarte — o treime prin spînzurătoare, o treime prin decapitare, o treime arși pe rug, toată averea lor

confiscată, iar copiii lor condamnaţi pentru totdeauna la şerbie. Urma să se confişte jumătate din averea celorlalţi cetăţeni şi să se pună o amendă de 6 000 de franci, plus să fie plătite cheltuielile ce le avusese ducele din cauza răscoalei. Zidurile şi porţile oraşului urmau să fie distruse, universitatea urma să-şi piardă toate drepturile, averea şi arhiva.

Un strigăt puternic însoţi sentinţa, cardinalul şi prelaţii cerură „cu dragoste" îndurare pentru popor, membrii universităţii plînseră, femeile şi copiii îngenunchiară şi jeliră. În ziua următoare se anunţă o sentinţă redusă, ce anula aproape toate pedepsele. Întregul spectacol avu efect. Într-o scrisoare a lui Carol al V-lea către cardinal, scrisă cu două luni înainte, regele afirma intenţia sa de a fi îndurător, însă arăta că puterea de pedepsire a coroanei avea nevoie de o lecţie.

Evenimentele din Languedoc au avut un rezultat cu largi implicaţii : arătîndu-i nenorocirea supuşilor săi, ele îl lăsară pe rege cu o conştiinţă încărcată care putea avea serioase consecinţe pentru un om din Evul Mediu aflat pe patul de moarte. Pentru moment, conştient de zgîrcenia şi asupririle fratelui său, ca şi de nepopularitatea pe care o aruncau asupra coroanei, Carol reduse birul pe fumuri şi îi retrase ducelui de Anjou funcţia de guvernator al Languedoc-ului. Din nefericire, înlocuitorul său, după un interimat sub Du Guesclin, a fost ducele de Berry, a cărui conducere caracterizată prin strîngere de averi, nediluată de nici un simţ politic, se dovedi mai rapace decît cea a fratelui său.

În aprilie 1379, Engerrand de Coucy şi Rivière, cu cîţiva noi colegi, se duseră încă o dată în căutarea păcii la nişte tratative la Boulogne. Ei erau împuterniciţi să facă noi concesii de teritorii şi suveranitate şi să ofere din nou o căsătorie în persoana fetiţei lui Carol, Catherine, cu Richard al II-lea. În cele şase întîlniri din ultimii şase ani, mirajul păcii îşi bătuse joc de căutătorii ei. În aceeaşi perioadă, în afară de succesul francez în Normandia, continuarea războiului n-a adus nici un avantaj pentru nici una din părţi ci, mai degrabă, din cauza creşterii rivalităţilor şi a suspiciunii, războiul era şi mai greu de sfîrşit.

Englezii veniră la tratative cu păreri împărţite, pe de

o parte să încerce ce se putea cîştiga prin diplomaţie, pe de altă parte să menţină nişte operaţiuni militare în curs în timp ce pregăteau un alt asalt. Rebeliunea ducelui de Montfort le dădură un alt prilej de a reintra în Franţa ca să recîştige teritoriile pe care le considerau ale lor. De la respingerea de către Carol a tratatului de la Brétigny şi urmările avute, ei i-au urît pe francezi pentru că i-au deposedat în mod fals şi nedrept, după cum credeau ei, de proprietatea lor. Apărarea compatrioţilor lor putea să scîrţîie dar, în luptele din afara ţării, unde se ofereau prăzi, nu le lipsea voinţa de luptă, le lipseau numai banii. Fiind epuizate toate celelalte mijloace se strînseră fonduri pentru o expediţie în Bretania prin impunerea în 1379 unui alt bir pe cap de locuitor, un nou instrument menit să afecteze şi clerul şi ţăranii cu venituri mai mici decît înainte. Calculat, cu obişnuita aproximaţie în privinţa numărului populaţiei, să aducă 50 000 de lire sterline, el a adus numai 20 000, toate investite într-o flotă comandată de Sir John Arundel.

Întîrziat pînă în iarnă din lipsă de vînt şi apoi de ameninţarea unui raid francez, Arundel îşi luă în primire forţa sa la Southampton pentru a împiedica o debarcare a duşmanului şi, în timp ce era acolo, să-şi conducă forţele fără să fie reperat de inamic. În afară de faptul că a prădat regiunea, el şi-a încartiruit soldaţii şi arcaşii într-o mănăstire, permiţîndu-le să violeze maicile şi nişte văduve sărace care trăiau acolo şi să le ducă apoi pe corăbii. Arundel era cel care ceruse bani înainte de a apăra oraşele de pe coasta de sud împotriva raidurilor franceze timpurii. Dacă îl credem pe Walsingham, el îşi folosea banii tot atît de ostentativ ca şi brutalitatea sa. Se spune că s-a îmbarcat cu o garderobă de 52 de costume brodate cu aur, cu cai şi echipament în valoare de 7 000 de lire sterline.

Plecînd în decembrie, convoiul său a fost prins de o furtună violentă în timpul căreia porunci ca femeile răpite să fie aruncate peste bord pentru a uşura corabia, maltrată echipajul şi, doborîndu-l pe timonier, eşuă pe stîncile de pe coasta irlandeză. Se pierdură 25 de corăbii cu tot echipamentul şi rămaseră numai 7 supraviţuitori. Corpul lui Arundel luat de valuri a fost găsit trei zile mai tîrziu. Oprită de furtună, restul flotei nu traversă niciodată Canalul, iar banii din biruri au fost pierduţi.

Deja, în 1378, Comunele se plînseseră de scurgerea

banilor într-un război în care nu mai vedeau vreun interes național. Deși războiul asigura afaceri și o existență multora în afară de nobili, Comunele protestară că era afacerea regelui și că a cheltuit 46 000 de lire sterline pentru menținerea orașelor Calais, Cherbourg, Brest și altele „pentru care în nici un caz Comunele n-ar trebui puse să plătească biruri". Guvernul răspunse că menținerea acestor „punți" peste mări constituia salvgardarea regatului, „altfel n-am avea niciodată odihnă sau pace din partea dușmanilor noștri, deoarece atunci ar împinge războiul pînă în pragurile caselor noastre, doamne ferește". Argumentul nu prea convinse orașele de pe coastă care continuară să sufere din cauza războiului împins pînă în pragurile lor prin raidurile sălbatice ale francezilor și castilienilor. În august 1380 chiar și Londra avea să tremure cînd o îndrăzneață forță castiliană navigă 30 de km. pe Tamisa în sus pentru a prăda Gravesend lăsîndu-l în flăcări.

Ca răspuns pentru Comune, Consiliul regal susținu că bazele din Franța îi ofereau regelui „porți și intrări spre dușmani pentru a-i lovi cînd regele va fi gata să acționeze". Era o afirmație revelatoare a intențiilor grupării războinice condusă de unchiul cel mai tînăr al noului rege, ducele de Buckingham. Un tînăr de 25 ani, mîndru, fioros, intolerant, el era versiunea tîrzie a lui Bertrand de Born din secolul al XII-lea care i-a îndemnat odată cu atîta patimă pe cavalerii săi : „Să nu renunțați niciodată la război !"

În martie 1380, englezii își reînnoiră promisiunile de a-l ajuta pe Montfort, însă îndeplinirea acestora a fost amînată, în timp ce la Boulogne se încerca alternativa păcii. La aceste discuții baronul de Coucy și ceilalți trimiși oferiră noi cesiuni și ajustări, ca și întregul comitat Angoulême ca zestre pentru Ecaterina, însă englezii rămaseră bănuitori. Ei credeau că oferta francezilor era o șiretenie pentru a-i împiedica să vină în ajutorul lui Montfort. Însă esențial era faptul că englezii se codeau să facă pace avînd pur și simplu dorința de a continua lupta, reîntărită acum din cauza schismei.

Papa Urban, încă nu complet nebun, exercită toate presiunile pentru a împiedica căsătoria lui Richard cu o prințesă franceză și a încuraja căsătoria cu sora lui Venceslav, Ana de Boemia, care ar fi unit Anglia cu imperiul într-o axă urbanistă. Cînd exista numai un singur papă,

Anglia era antipapală, însă existenţa a doi papi făcea necesară a lua partea unuia dintre ei. Sfetnicii lui Richard respinseră căsătoria franceză, negocierile au fost întrerupte şi, după doi ani, regele Angliei se căsători cu Ana de Boemia. Şi ca o ironie pentru Carol, schisma, pe care chiar el o provocase, a fost aceea care împiedică scopul său de a face pace. „Toată inteligenţa acestei lumi" scria Langland într-un epitaf :

„Nu poate aduce pacea între Papă şi duşmanii lui
Nici între doi regi creştini nu se poate face pace
Pentru ca popoarele lor să profite."

Carol nu izbuti să aranjeze lucrurile nici în Bretania. Baronul de Coucy şi alţii au fost trimişi în mai multe misiuni, evident în căutarea unei formule şi, o adunare bretonă ale celor trei stări ceru iertare pentru ducele lor, însă Carol nu avea deloc încredere în el ca să-l repună în drepturi. Nici ducele de Montfort nu vroia pace cu suveranul care i-a confiscat ducatul. Pentru alţii, îndeosebi pentru Du Guesclin, situaţia era o încurcătură de loialităţi conflictuale. Ezitînd să lupte împotriva compatrioţilor săi bretoni şi supus unei campanii de bîrfe din partea duşmanilor săi de la curte, Du Guesclin părăsi Bretania pentru a conduce o campanie împotriva companiilor libere din Auvergne. Aici, în timp ce asedia un castel, el se îmbolnăvi şi muri în iulie 1380. În timp ce avea loc înmormîntarea sa în mausoleul regal la St. Denis cu onoruri „ca şi cum ar fi fost un fiu de rege", era pe drum deja o expediţie engleză sub conducerea lui Buckingham. Cu duşmanul la doi paşi şi cu război sau tulburări în Bretania şi Flandra, Franţa era fără conetabil.

La şedinţele de urgenţă ale consiliilor care trebuiau să decidă succesorul lui Du Guesclin, Enguerrand de Coucy şi Olivier de Clisson au fost candidaţii principali. Datorită „marei faime" căpătate în Normandia şi a „marei stime" pe care i-o arăta regele, lui Enguerrand i se oferi cea mai înaltă şi mai avantajoasă funcţie laică a regatului.

Ca principal ofiţer militar, conetabilul era deasupra prinţilor regali ; un atac asupra persoanei sale era considerat o crimă de lèse-majesté. El răspundea de coeziunea forţelor armate şi de comanda tactică cînd regele nu lua parte la luptă. Avînd control asupra recrutării, în-

rolării, aprovizionării și toate celelalte aranjamente de război, ocaziile sale de a-și mări averea erau imense. Dacă regele nu participa, flamura conetabilului flutura deasupra orașelor capturate ; teoretic, toată prada îi aparținea în afară de bani și prizonieri care-i erau rezervați regelui și de artilerie, rezervată șefului arbaletierilor. În afară de un salariu fix de 2000 de franci pe lună, atît pe timp de pace cît și pe timp de război, la izbucnirea ostilităților i se mai plătea o sumă egală cu plata pe o zi a tuturor soldaților angajați. Chiar dacă acești bani erau meniți pentru cheltuieli militare, ei ofereau celui care-i primea un domeniu larg de acțiune. Și, în afară de profituri, funcția de conetabil, odată cu prelungirea războiului, devenise un post real.

Din motive care rămîn necunoscute, baronul de Coucy refuză funcția. Motivul care-l dădu regelui a fost acela că, pentru a conduce Bretania, conetabilul trebuie să fie cineva cunoscut de către bretoni — cum ar fi Clisson, a cărui numire o sugeră Coucy. Scuza lui pare neconvingătoare. Problema Bretaniei era crucială ; totuși, ca fost cumnat al ducelui de Montfort, Enguerrand ar fi rezolvat-o mai degrabă decît Olivier de Clisson, dușmanul de moarte al lui Montfort. Și Coucy și Montfort fuseseră căsătoriți cu fiicele lui Eduard al III-lea și, deși ambele soții erau moarte, această legătură stabilise o relație importantă în Evul Mediu și, de fapt, ea a determinat alegerea baronului de Coucy ca mediator în următoarea domnie. Ceva lipsește din explicația baronului. Este improbabil ca el, la fel ca Papa lui Dante, să invoce „marele refuz" dintr-un simț al incompetenței pentru acea sarcină. Modestia nu era o trăsătură a familiei Coucy și Enguerrand al VII-lea, judecînd după sigiliile lui și Ordinul coroanei, avea o părere foarte bună despre sine. El acceptă fără ezitare toate celelalte numiri — în bătălii, diplomație, misiuni secrete, război străin, guvernare internă — care ploutară asupra lui, inclusiv ultima care avea să-l coste viața. Era unul din nobilii siliți de complicațiile crescînde ale afacerilor publice să devină om de stat, și nu doar luptător călare. Rangul baronului de Coucy, curajul și importanța teritorială i-ar fi garantat comanda militară în orice caz, însă alte calități îl făceau indispensabil coroanei. Inteligența, tactul, calitățile retorice și o încăpățînare marcantă deveniseră

mai utile decît tradiţionala impetuozitate necugetată a cavalerului cu coif de fier.

De ce refuză, atunci, funcţia de conetabil ? Faptul că mareşalul Sancerre, căruia i-a fost oferită după aceea, refuză de asemeni, sugerează un motiv comun amîndurora şi poate legat de sănătatea şubredă a regelui. De fapt, Carol al V-lea muri după două luni şi umbra morţii probabil că deja se vedea. Cu Delfinul minor şi cu perspectiva regenţei celor trei fraţi ai regelui — rapaci, ambiţioşi şi ostili unul faţă de altul — era posibil ca funcţia de conetabil să fi părut periculoasă din punct de vedere politic pentru cel ce o ocupa. Baronul de Coucy putea pierde mai mult decît ar fi cîştigat. Spre deosebire de Olivier de Clisson, care avea să accepte postul, el evita să-şi facă duşmani şi nici nu avea nevoie de această funcţie pentru putere şi poziţie, avînd mari terenuri şi o veche origine.

După refuzul lui, regele îl numi căpitan general al Picardiei şi îi dădu oraşul, castelul şi senioria de la Mortaigne la frontiera nordică dintre Tournai şi Valenciennes pentru a asigura ca acest punct îndepărtat să fie ţinut în mîini puternice. El a fost numit şi în Consiliul de regenţă al Delfinului, pentru care regele Carol îşi făcea tot mai multe griji de la moartea reginei. Datorită faptului că ducii regali erau împotriva lui Olivier de Clisson, funcţia de conetabil a fost lăsată vacantă pentru moment.

În ziua cînd baronul de Coucy preluă comanda Picardiei, la 19 iulie 1380, ducele de Buckingham debarca la Calais. Cu o forţă cunoscută din statele de plată că număra 5 060 de oameni, începu un marş de jaf prin regiunea de care răspundea acum Coucy. Pentru a strînge fonduri pentru expediţie, coroana engleză recursese la un impozit pe cler şi o taxă de export pe lînă şi piei, dar banii nefiind încă strînşi, regele trebui să amaneteze bijuteriile coroanei pentru suma de 10 000 de lire sterline, care erau de ajuns numai pentru început. După aceea soldaţii urmau să fie plătiţi din jafurile din drumul lor. Deoarece pierderile navale reduseseră numărul corăbiilor, forţa expediţionară trebui să traverseze marea „puţin cîte puţin", avînd nevoie de două săptămîni pentru ca întreaga forţă să termine o traversare de una sau două zile a Canalului strîmt de la Calais. Drumul pe mare mai lung, direct spre Bretania a fost anulat.

Raidul lui Thomas de Buckingham avea să se dovedească o replică a celui de acum şapte ani al lui Lancaster — o lansare cu bună ştiinţă în privaţiuni, foamete şi acţiuni pînă la urmă inutile. Obiectivul strategic era să aducă sprijin lui Jean de Montfort în Bretania şi să recîştige bazele engleze de acolo. Totuşi, Buckingham, ca şi Lancaster înaintea lui, în loc să meargă direct spre obiectivul său, ocoli mult spre est prin Champagne şi Burgundia în căutarea luptei şi prăzii. Deoarece aceleaşi tactici au dat aceleaşi rezultate ca mai înainte, se pune întrebarea : de ce această perseverare nebunească ?

Chiar persoana lui Thomas de Buckingham ne dă o parte din răspuns. Agresiv şi nemilos prin temperament şi „extrem de semeţ" în maniere ca şi fratele lui, Prinţul Negru, Buckingham îl reproşa lui Lancaster arogarea puterii şi se vedea pe sine ducînd mai departe curajul şi gloria tatălui şi fratelui său mai mare. Englezii încă mai aveau impresia că trăiau în era triumfală a victoriilor de la Poitiers şi Najera. „Englezii", spunea Olivier de Clisson după ce i-a părăsit, „sînt atît de mîndri de ei şi au avut atît de multe zile bune (de război) încît cred că nu pot pierde".

Soldatul cel mai experimentat al Angliei, Sir Robert Knollys şi alţi cavaleri celebri cum ar fi lord Thomas Percy şi Sir Hugh Calveley, îl însoţiră pe Thomas de Buckingham în Franţa. Ce-i atraseră pe ei şi pe bărbaţii mai tineri era prilejul de a-şi încrucişa săbiile pentru faimă şi profituri şi pentru orice pierdere ce puteau s-o aducă Franţei. Pentru cavalerii săraci, scutieri şi oameni liberi, războiul era mijloc de trai ; după cum spunea Buckingham, „ei pot trăi mai bine în timp de război decît în timp de pace deoarece cînd stau liniştiţi, nu au nici un avantaj". Majoritatea cavalerilor mergeau la război „pentru a avansa", după cum spuneau. Scopul strategic naţional nu le era în gînd, iar Bretania constituia cu greu o scuză.

Cu o forţă compusă din jumătate soldaţi şi jumătate arcaşi, englezii călăriră prin Artois şi nordul Picardiei, ţinînd strîns rîndurile de frica unui atac francez. „Vor avea o luptă înainte de a termina marşul" îi asigură Coucy pe cavalerii francezi care îi aduseră informaţii despre ruta duşmanului, deşi ştia prea bine că luptele erau interzise de rege. Carol al V-lea nu se abătea de la filozofia lui de război. Nefiind un luptător el însuşi, nu era împiedicat de propria sa mîndrie să-şi folosească experienţa dobîndită şi nici nu ezita să rănească mîndria cavalerilor

aducîndu-le aminte de vechi înfrîngeri. Inițierea lui în ale războiului în acea groaznică zi de la Poitiers lăsase urme adînci. Dacă o mistică a succesului îi învăluia pe englezi în convingerea că „ei nu puteau pierde", Carol suferea din cauza unei psihologii contrare. În urma importantelor lupte de la începutul războiului, el ajunse la concluzia că forțele armate nu se puteau conduce în mod sigur și că războiul era prea important pentru a fi lăsat în voia luptei.

De la cartierul general de la Péronne pe Somme, baronul de Coucy emise o convocare generală pentru toți cavalerii și scutierii din Artois și Picardia. Documentele îl arată mergînd dintr-un loc în altul, la Hesdin, Arras, Abbeville și St. Quentin, trecînd trupele în revistă și desfășurînd unități pentru apărarea orașelor „deoarece avea grijă să nu fie nici o pierdere din cauza neglijenței sale". Nu se cunoaște cît de mult era de acord baronul de Coucy cu politica regelui. El îndeplinea ordinele de evitare a luptei în timp ce urmărea marșul lui Buckingham, chiar dacă acesta lăsa în urmă un șir de sate arzînde, pînă și în domeniul său. Anumite acțiuni însă arată că și el împărtășea nerăbdarea cavalerilor de a ieși din agonia abținerii.

Grupuri de cavaleri francezi se țineau în apropierea liniei de marș a englezilor pentru a împiedica jaful și această apropiere deschidea ocazii tentante pentru luptă. Deși o relatare îi descrie pe francezi ca *immobilis quasi lapis* (nemișcați ca niște stînci) încăierările nu se puteau evita și din acestea ei nu cîștigau onoruri. Într-un caz, într-o luptă care dură o oră și a fost purtată călare și pe jos, englezii luară 18 prizonieri dintr-un grup francez de 30 de oameni ; în altul francezii, văzînd că dușmanul este mai puternic, sunară retragerea și fugiră. „Caii simțiră pintenii și acești seniori găsiră deschise porțile (orașului lor) dar nu înainte ca 15 să fie capturați". Un alt grup de 30 de englezi „căutînd să facă niște fapte de arme" porniră în zori dar nu-și atinseră scopul lor principal cînd le scăpă un grup de seniori francezi importanți. „Dumnezeule", strigară ei, „ce bogății ar fi devenit ale noastre dacă i-am fi prins, deoarece ei ar fi plătit 40 000 franci".

După ce regiunea rurală a fost secătuită, englezii cerură hrană de la orașe sub amenințarea atacului. Refuzați de Reims, sigur în spatele zidurilor lui, se răzbunară incendiind într-o săptămînă 60 de sate din împrejurimi.

Descoperind mai multe mii de oi ascunse în nişte şanţuri în afara zidurilor oraşului, englezii trimiseră oameni să le mîne afară sub acoperirea arcaşilor care traseră cu atîta iscusinţă încît nici unul din Reims nu îndrăzni să se aventureze afară sau măcar să apară pe bastioane. Fiind din nou ameninţaţi de către englezi că li se vor arde lanurile cu grîne coapte, cetăţenii le livrară acum 16 încărcături cu pîine şi vin.

În acest fel, Buckingham înaintă spre Bretania unde se strînseseră 2 000 de cavaleri şi scutieri pentru a încălca restricţia regelui şi a lupta. Erau prezenţi nobilii cei mai mari ai regatului — ducele de Bourbon, baronul de Coucy, ducele de Bar, contele de Eu, amiralul Jean de Vienne — sub conducerea lui Filip cel Îndrăzneţ, duce de Burgundia. Armaţi din cap pînă în picioare, cu securea într-o mînă, ducele, într-o dispoziţie războinică, îşi trecu în revistă forţele. Crainici călări chemau la luptă şi îndemnau la fapte de vitejie. Totuşi, regele interzise din camera lui luptele dacă francezii nu se găseau în superioritate decisivă. Ducele de Burgundia n-a îndrăznit să sfideze dorinţa lui, însă restricţiile se întrerupseră cînd a fost ucis un scutier englez într-o ciocnire. Ca răspuns la provocarea duşmanului, un grup de cavaleri, inclusiv baronul de Coucy, îi angajă pe englezi într-o luptă grea în afara porţilor oraşului Troyes. Rezultatul n-a fost concludent, Buckingham continuă înaintarea, francezii îl urmăriră, rugîndu-l pe rege să nu lase pe duşman să le lunece printre degete. Carol răspunse numai „lăsaţi-i în pace, ei singuri se vor distruge".

Pe Loara, francezii aveau avantajul numeric. Coucy şi tovarăşii lui erau hotărîţi, „chiar dacă regele vrea sau nu vrea", să înceapă lupta înainte ca englezii să traverseze Sarthe în Bretania. Între timp Carol, ducînd tratative în timp ce armatele mărşăluiau, convinse oraşul Nantes, cheia Bretaniei şi pro-franceză, să nu dea drumul englezilor şi să declare loialitate francezilor fără să-l amintească pe Montfort. În prima săptămînă a lui septembrie, englezii trecură Sarthe şi în acea săptămînă regele se îmbolnăvi pentru ultima oară. Secreţia din abcesul de pe braţ se uscă, anunţînd moartea ; doctorii şi pacientul se resemnară. Transportat cu litiera la castelul său favorit de la Beauté pe Marna, Carol trimise după fraţii şi cumnatul lui — în afară de Anjou pe care spera să-l

ţină la distanţă de vistieria regală — şi se pregăti să dea ultimele dispoziţii pentru călătoria sufletului său.

Filip cel Îndrăzneţ se grăbi spre Paris, la fel şi baronul de Coucy datorită responsabilităţii sale ca membru al Consiliului de Regenţă. Ducele de Anjou, care era ţinut la curent cu evenimentele de către partizanii lui din Paris, veni din Languedoc, indiferent că era binevenit sau nu.

Regele suferi din punct de vedere fizic în ultimele sale zile, însă chinul mental era mai mare. Două lucruri apăsau pe conştiinţa sa : rolul său în schismă şi legalitatea discutabilă a birurilor sale. El transformase plăţile temporare făcute de stări în 10 ani de biruri continue şi, deşi le folosise pentru apărarea regatului şi pentru „binele public", el umpluse cu ocazia asta şi cuferele regale şi cumpără jurămîntul nobililor cu banii daţi de popor ca biruri. Cum îi va răspunde lui Dumnezeu ? El a ridicat Franţa dintr-un „maldăr de ruine" ; a anulat — cu excepţia Calais-ului — cuceririle englezilor din timpul domniei tatălui şi bunicului lui ; l-a dezrădăcinat pentru totdeauna pe Navarra din Normandia ; şi, dacă pacea i-a scăpat din mînă, el a justificat, printr-o urmărire continuă a scopului naţional, loialitatea tuturor celor care se simţeau francezi în momentele cruciale. Însă nu cumpărase el renaşterea ţării cu preţul mizeriei poporului ? Răscoala din Languedoc a arătat preţul şi Carol îşi dădea seama, din rapoartele perceptorilor, de murmurele mînioase care se apropiau. Asuprirea supuşilor a avut efect asupra soartei sufletului său, deoarece birurile ilegale ale unui suveran puteau stîrni mînia lui Dumnezeu şi plîngerile celor nedreptăţiţi îl vor urma pînă la Judecata de Apoi. În timpul său, autorul necunoscut al alegoriei *Songe du Vergier* (Visul pădurarului) îi numea tirani pe toţi prinţii care împovărau pe supuşii lor cu „biruri imposibil de suportat", şi teologii avertizau pe conducători că ar trebui să anuleze toate dările şi să restituie totul celor mici şi celor mari dacă sperau în mîntuire. Această speranţă i-a dictat regelui ultima sa faptă.

Cu cîteva ore înainte de a muri, complet îmbrăcat şi aşezat într-un şezlong în faţa unui grup neliniştit de prelaţi, seniori şi sfetnici reprezentînd cele trei stări, regele cu o voce slabă vorbi mai întîi despre schismă. Într-o apărare tulbure şi încîlcită, el insista că a căutat să urmeze „în această chestiune şi în toate celelalte drumul cel mai sigur", că, „dacă vreodată se va zvoni că au ac-

ţionat cardinalii la inspiraţia Demonului, să fiţi siguri că alegerea mea n-a fost dictată de nici o consideraţie de rudenie, ci numai de afirmaţiile acelor cardinali şi la sfatul prelaţilor, clericilor şi sfetnicilor" ; în sfîrşit, că el ar fi ascultat de decizia unui Conciliu General al Bisericii şi că „Dumnezeu nu-mi va putea reproşa dacă în ignoranţa mea am acţionat împotriva unei hotărîri viitoare a Bisericii". Era declaraţia unui om foarte îngrijorat.

În Evul Mediu, călătorul tremurător în pragul morţii simţea de multe ori nevoia de a renega ce făcuse în viaţă. Cînd veni vorba de biruri, suveranul cel mai conştient al vremii sale renegă exercitarea regalităţii. El anunţă termenii unei ordonanţe de a „desfiinţa şi a radia" dările pe fumuri „de acum încolo şi este plăcerea, dorinţa şi porunca noastră ca ele să nu mai existe în regatul nostru şi ca de acum încolo poporul şi supuşii noştri să nu le mai plătească ci să fie descărcaţi de ele".

Alte biruri indirecte existau, însă birul pe fumuri era birul fundamental pe proprietate pe care se baza sistemul financiar. Ca să decretezi ca el „să nu mai existe" însemna să înşeli poporul şi să-ţi privezi pe urmaşi — presupunînd că decretul urma să fie pus în practică — de mijloacele de guvernare. Fapta lui Carol nu era o aberaţie. Se cunosc şi alţi suverani înaintea lui care au desfiinţat birurile şi au restituit dările luate ilegal, iar donatorii, de pe patul de moarte, făceau restituiri şi înfiinţau fundaţii care, dacă ar fi fost îndeplinite, ar fi dus familia la faliment. Carol strînsese o avere imensă pentru fiul lui, însă la 1380 teoria că regele putea trăi din propria sa avere era o ficţiune. O poziţie financiară sigură şi regulată, după cum ştia Carol foarte bine, era cea mai mare necesitate a guvernului. În frigurile morţii, nevoile sufletului său erau mai mari.

Regele primi ultimul mir, dădu în grija fraţilor lui pe fiul său de 12 ani şi le ceru cu limbă de moarte să ridice birurile : „Desfiinţaţi-le cît mai repede cu putinţă". Bureau de la Rivière, îngenunchind şi plîngînd la marginea patului, îl îmbrăţişă pe rege ; camera a fost golită de mulţimea care plîngea pentru ca ultimele clipe să le petreacă în linişte. Muri la 16 septembrie 1380 şi ultima sa ordonanţă a fost făcută publică în ziua următoare. S-a creat o situaţie explozivă între bucuria poporului şi sentimentele potrivnice ale fraţilor defunctului rege.

În aceeaşi lună, în Bretania, Buckingham avu parte

de un bun-venit ambiguu. Jean de Montfort, a cărui întreagă viață se petrecuse cîntărind dușmanii, în intrigi, lupte, certuri și încheind tratate cu toți, era recunoscut ca un om cu două fețe. Carol fiind mort, Montfort era dispus să facă pace cu noul rege și deschise negocieri cu francezii și, în același timp, semnă o serie de jurăminte cu Buckingham pentru a asedia împreună Nantes. Întrucît nobilii bretoni se codeau să sprijine un atac împotriva concetățenilor lor, seniorul lor se hotărî să aleagă Franța. Enguerrand de Coucy, fiind în favoarea unei împăcări cu Bretania, a fost unul dintre negociatorii care au încheiat un tratat cu Montfort, în ianuarie 1381. Buckingham, ținut la curent de către aliatul său, găsi orașele și castelele închise pentru el și cu proviziile retrase între ziduri. Armata sa răvășită pribegi din loc în loc în timpul lunilor de iarnă, deseori neavînd ce mînca și unde se adăposti. În sfîrșit, Montfort, spunîndu-i să plece, el și camarazii săi se îmbarcară spre Anglia, în martie 1381. În afară de cîțiva cavaleri, de răscumpărări și de niște roade ale jafului culese de pe drum, Buckingham și tovarășii săi n-au atins nici un scop militar „spre marele necaz al lui și al întregii națiuni engleze".

Ambele națiuni conduse de regi-copii sufereau de pe urma conducerii unor unchi ambițioși care, nepurtînd coroană, exercitau puterea fără nici o răspundere. Războiul se îndepărta ; tensiunea internă era pe punctul de a izbucni.

Capitolul 18

Viermii pămîntului împotriva leilor

„Lasă-l să meargă la dracu ! A trăit destul !" strigă un lucrător la moartea regelui. „Ar fi fost mai bine pentru noi dacă ar fi murit acum 10 ani !" La cîteva luni după moartea regelui, Franța era zguduită de revolta clasei muncitoare, revoltă care trecuse deja prin Florența și Flandra. În afara birurilor împovărătoare, imboldul l-a dat o ură crescîndă a săracilor împotriva bogaților și o cerere conștientă a clasei lucrătorilor pentru drepturi mai mari. Concentrarea averilor sporise în secolul al XIV-lea și numărul săracilor crescu în timp ce catastrofele secolului aruncaseră un număr mare de oameni în mizerie și sărăcie. Săracii au putut fi ținuți în frîu atît timp cît se menținuse subsistența minimă prin caritate, însă situația s-a schimbat cînd populațiile urbane crescură în urma războiului și ciumei și au fost cuprinse de o nouă agresivitate după ciumă.

În timp ce stăpînii deveneau mai bogați, muncitorii ajunseseră la nivelul lucrătorilor cu ziua, cu puține perspective de avansare. Calitatea de membru a breslelor era închisă pentru calfele obișnuite și rezervată în baza unor cerințe complicate și a unor onorarii pentru fiii și rudele clasei meșterilor. În multe meserii lucrul se dădea la muncitori acasă, deseori femeilor și copiilor a căror angajare era interzisă în bresle, iar salariile erau mici. Sărbătorile religioase obligatorii, care erau cam 120—150 pe an, micșorau cîștigurile. Deși li se interzicea să facă greve și în unele orașe să se întrunească, lucrătorii formară asociații

din propria lor inițiativă pentru mărirea salariilor. Ei aveau propriile lor taxe și vistierii și legături peste graniță prin care se puteau obține pentru membrii lor locuri de muncă și locuințe și care, fără îndoială, slujeau de canale de agitație.

Conștiința de clasă — „poporul" — sporea. Hristos era deseori zugrăvit ca un om din popor și reprezentat în fresce și sculpturi înconjurat de uneltele unui meseriaș sau țăran — ciocan, cuțit, topor și darac de lînă — în loc de a fi înconjurat de instrumentele răstignirii. La Florența muncitorii își spuneau : *il popolo di Dio. „Viva il popolo !"* era strigătul de revoltă al Ciompilor în 1378. Ca cel mai mare centru industrial al timpului, Florența era locul firesc de pornire al insurecției.

Ciompii erau pătura cea mai de jos a muncitorilor neafiliați la nici o breslă încă, deși revolta le purta numele, erau implicați în această răscoală meșteșugarii de toate nivelele și gradele. Ei lucrau cu salarii fixe, deseori sub nivelul subzistenței, 16—18 ore pe zi și salariul lor putea fi reținut pentru a acoperi pierderea sau deteriorarea materiei prime. Alianța Bisericii cu cei mari apare destul de limpede într-o scrisoare pastorală a unui episcop care declara că torcătorii puteau fi excomunicați pentru risipirea lînii. Muncitorii puteau fi bătuți cu biciul sau închiși și scoși de pe lista celor apți de muncă sau li se putea tăia mîna dacă se împotriveau patronilor. Agitatorii care-și asumau dreptul de a organiza pe muncitori puteau fi spînzurați și în 1345 zece muncitori la darac fuseseră condamnați la moarte pentru această vină.

În răscoala din 1378, după un val de violență prin oraș, muncitorii fugiră în sus pe scările palatului Senioriei pentru a-și prezenta cererile. Ei cereau acces liber la bresle, dreptul de a-și organiza sindicate, reforma sistemului de amenzi și pedepse și, cît se poate de semnificativ, dreptul „de a participa în guvernarea orașului". Într-o epocă fără arme sau gaze lacrimogene, o mulțime de răzvrătiți inspira imediat groaza. Deși primăria avea mijloace suficiente de apărare, Signoria era reprezentată de „bărbați speriați" care au capitulat. Muncitorii instalară o nouă conducere bazată pe reprezentarea lucrătorilor cu ziua în bresle. Ea a durat 41 zile pînă cînd începu să se fărămițeze din cauza tensiunilor interne și a contraofensivelor din partea magnaților. Reformele obținute în timpul revoltei s-au erodat încet și pe la 1382 breslele mai importante își recîștigară

controlul dacă nu și încrederea. De atunci încolo, frica de o altă izbucnire proletară a contribuit la declinul guvernului republican și la ascensiunea familiei Medici ca familie conducătoare dominantă.

Țesătorii din Gand au menținut puterea pentru mai mult timp. La Ypres și Bruges revolta inițială fusese înăbușită de către contele de Flandra cu o răzbunare îngrozitoare, prin rug și spînzurătoare. Însă cei din Gand, prin asedii, armistițiii, trădări și represalii brutale de ambele părți, menținuseră războiul lor în ciuda blocadei și a înfometării. Lupta orașului Gand n-a fost de fapt o luptă de clasă, deși a fost considerată ca atare. A fost mai curînd o apărare încăpățînată a autonomiei orașului împotriva contelui, încrucișată cu lupta fracțiunilor sociale și religioase. A fost un complex de rivalități între orașe, între meserii și între diversele nivele în cadrul unei meserii. Țesătorii asupreau pe piuarii din clasele inferioare cu aceeași dușmănie pe care o îndreptau împotriva contelui.

În Franța, promisiunea regelui pe patul de moarte de desființare a birurilor stîrni o febră de nerăbdare pentru a o pune în aplicare. Mînia stîrnită din cauza birurilor puse mereu în numele luptei împotriva englezilor se transformă într-o izbucnire violentă. Buckingham trecea prin țară fără să i se opună rezistență și poporul își vedea banii dispărînd, după cum se părea, pe nimic. De fapt, ca rezultat al fondurilor cheltuite de Carol al V-lea pentru o apărare mai bună, orașele și castelele puteau să reziste mai bine în fața inamicului decît în anii nefericiți de după Poitiers. Însă aceasta nu ușura povara de pe umerii clasei celei mai impozabile și nici resentimenul orașelor independente, care trebuiau să plătească pentru ceea ce era considerată să fie afacerea regelui. Sentimentul era de așa natură încît Laon refuză să-și deschidă porțile lui Coucy în calitate de căpitan general al Picardiei și de asemeni refuză să-i trimită o companie de 30 arcași pe care o ceruse. Orașele Picardiei se sustraseră de la alte plăți. La St. Quentin și Compiègne, mulțimile se răsculară, arseră cancelariile unde se strîngeau birurile, atacară pe perceptori și-i alungară în afara orașului.

La Paris, guvernul era pe jumătate paralizat de lupta pentru putere din jurul tronului. Ca unchiul cel mai în vîrstă, ducele de Anjou deținea titlul de regent și-l folosi pentru a smulge cît mai mult din vistierie în scopul de a obține regatul care-l ademenea din Italia. Cunoscînd obi-

ceiurile prădătoare ale fraţilor săi, defunctul rege aranjase ca regenţa să ia sfîrşit cînd fiul lui avea să împlinească 14 ani, însă el murise cu doi ani prea devreme. El îl numise pe fratele său ducele de Burgundia şi pe fratele soţiei lui, ducele de Bourbon, ca tutori ai fiului lui. Cu ducele de Anjou ca regent, ei urmau să guverneze cu un Consiliu de 12 membri. Bourbon care nu avea ambiţii şi se ţinea departe de intrigi era cunoscut sub numele de „ducele cel bun" spre a-l deosebi de unchii din partea tatălui, însă el avea mai puţină influenţă decît ei nefiind de viţă regească.

Traşi în două părţi de interesele lor separate — ducele de Burgundia în Flandra, ducele de Anjou în Italia, contele de Berry cu pasiunea colecţiilor — unchii paterni nu aveau nici un interes comun pentru integritatea regatului. Singura lor coeziune era dorinţa de a-i înlătura pe miniştrii defunctului rege de la putere. Între timp, în mijlocul neînţelegerilor lor, ei găsiră timp să-şi împartă minunata sa bibliotecă de 1000 de volume. Ducele de Anjou luă 32 de cărţi alese cu grijă, legate în mătase şi email şi cu catarame de aur, printre cele mai frumoase din colecţie, inclusiv una intitulată *Guvernarea prinţilor*.

Clisson a fost numit conetabil şi se grăbi încoronarea pentru a întări autoritatea regimului. O scenă dezonorantă întunecă ceremonia sacră a monarhiei de la 4 noiembrie. La masa banchetului, ducii de Anjou şi de Burgundia care se detestau reciproc se angajară într-o luptă fizică pentru locul de onoare de lîngă noul rege. În mijlocul tumultului partizanilor şi consternarea prelaţilor se convocă în grabă un consiliu care se pronunţă în favoarea ducelui de Burgundia ca prim pair al Franţei ; la care ducele de Anjou apucă totuşi scaunul, din care fu dat la o parte de Filip cel Îndrăzneţ, care se aşeză în locul lui. Domnia începu cu aceste triste manifestări.

Suveranul Carol al VI-lea era un băiat de 12 ani, frumos şi binefăcut, înalt şi blond ca bunicul său, cu o faţă inexpresivă, oglinda unui suflet lipsit de profunzime. „Armele strălucitoare şi lustruite îl mulţumeau mai mult decît toate bijuteriile din lume", şi adora ritualurile cavalerismului. Acestea nu se manifestară din plin decît la banchetul încoronării cînd baronul de Coucy, Clisson şi amiralul de Vienne, călărind magnific pe cai cu îmbrăcăminte de aur care atîrna pînă la pămînt, serveau mîncărurile regelui călare. Pentru a conferi cel mai mare *éclat* intră-

rii regelui în Paris se ţinură trei zile de festivităţi splendide în pieţe împodobite cu tapiserii, unde răsunau cîntecele menestrelilor. „Noi minunăţii" sub formă de fîntîni artificiale din care curgea lapte, vin şi apă curată, au fost construite pentru a uimi poporul.

Ele nu erau de ajuns. Convocarea celor trei stări la 14 noiembrie pentru a găsi un alt bir în locul birului pe fumuri spori îngrijorarea publică din cauza perspectivei unui nou impozit. Grupuri agitate de meşteşugari discutau pe stradă despre necazurile lor, se ţinură întruniri secrete noaptea, adunări pentru a denunţa guvernul, poporul era stîrnit din cauza unei dorinţe arzătoare de a obţine libertatea şi pentru a se elibera de jugul subsidiilor.

Cînd cancelarul, Miles de Dormans, episcop de Beauvais, informă stările că regele avea nevoie de ajutor de la popor, surveni explozia previzibilă. O mulţime de oameni de rînd se repezi asupra unei întîlniri a negustorilor care, deşi se opuneau ajutoarelor, nu erau pregătiţi să forţeze situaţia.

„Ştiţi voi, cetăţeni, cît sînteţi de dispreţuiţi !" strigă un cîrpaci în timp ce ţinea o cuvîntare în faţa partizanilor săi. Toată amărăciunea celui mic împotriva celui mare era exprimată în denunţarea pe care a făcut-o „lăcomiei fără de sfîrşit a seniorilor" care „ar lua de la voi, dacă ar putea, chiar şi lumina zilei". Ei strivesc poporul cu dările lor, mai mari în fiecare an. „Ei nu vor ca noi să respirăm sau să vorbim sau să avem feţe omeneşti sau să ne amestecăm cu ei în locuri publice... Aceşti oameni cărora le aducem omagiu cu forţa şi care se hrănesc din averea noastră nu au alt gînd decît să strălucească în aur şi bijuterii, să clădească palate superbe şi să inventeze noi biruri pentru a asupri oraşul". El dezvălui cu dispreţ laşitatea negustorilor, amintind, în comparaţie, de cetăţenii viteji ai Gandului care, chiar în acel moment, puseseră mîna pe arme împotriva contelui lor ne mai suportînd birurile.

Dacă elocinţa cîrpaciului a fost parţial înfrumuseţată de pana călugărului de la St. Denis care o consemnă, aceasta arată simpatia multor cronicari monastici faţă de suferinţa poporului. În faimoasa sa prezicere, călugărul Jean de Roquetaillade a văzut venind ziua cînd, „viermii din pămînt vor devora cu cruzime pe lei, leoparzi şi lupi... şi oamenii de rînd vor distruge pe toţi tiranii şi trădătorii".

Pentru cîrpaci şi cei 300 de tovarăşi ai săi, ziua aceea venise. Strigînd şi agitînd cuţitele, îl siliră pe starostele negustorilor să ducă cererea lor de desfiinţare a birurilor ducelui de Anjou şi cancelarului. La Masa de Marmură din curtea palatului, starostele pledă pentru ridicarea „poverii de nesuportat". Cu strigăte îngrozitoare, mulţimea îi confirmă vorbele, jurînd că nu vor mai plăti şi că preferă „să moară de o mie de ori decît să mai suporte o astfel de dezonoare şi ruşine". Aceste cuvinte neaşteptate apar frecvent în proteste ca şi cum ar vrea să adauge demnitatea formulărilor cavalereşti. Săracii, nu mai puţin ca cei mari, simţeau nevoia să se comporte în chip nobil.

Ducele, cu cuvinte blînde şi alinătoare, de milă pentru săraci, promise să obţină a doua zi consimţămîntul regelui pentru desfiinţarea birurilor. În timpul nopţii, poporul ascultă sfaturi periculoase incitînd la contestarea suveranităţii nobililor şi oamenilor Bisericii. Potrivit cronicarului de la St. Denis, ei crezură „că guvernul va fi mai bine condus de ei decît de seniorii lor fireşti". Nu se ştie dacă acest sentiment revoluţionar era într-adevăr în mintea poporului sau cronicarul se temea doar c-ar exista, dar cu siguranţă el plutea în aer.

Cînd guvernul înfricoşat confirmă a doua zi desfiinţarea birurilor, uşurarea a fost mult prea rapidă. Într-o frenezie a triumfului şi a mîniei nedescărcate, poporul se repezi să-i jefuiască şi să-i atace pe evrei, acea parte a societăţii asupra căreia cei săraci puteau să-şi verse furia în siguranţă. Se spune că atacul era instigat de anumiţi nobili din mulţime care văzură astfel un mod de a scăpa de datorii. În timp ce o parte din mulţime fugea prin oraş ca să pună mîna pe seifurile cu birurile şi să distrugă registrele, cea mai mare parte, cu participarea nobililor, tuna şi fulgera prin cartierul evresc cu strigătele Noël ! Noël ! (referindu-se la ziua de naştere a lui Hristos). Sparseră uşi, prădară bunuri şi documente, luară obiecte de valoare, fugăriră evreii pe străzi, îi aruncară în rîu pe cei pe care-i prindeau şi luară o mulţime de copii spre a-i boteza. Majoritatea evreilor căutară refugiu în donjoanele de la Châtelet însă, după măcel, se găsiră 10 cadavre, inclusiv cel al unui rabin. Pogromurile se întinseră spre Chartres, Senlis şi alte oraşe. Ca simptom al unei societăţi frămîntate, persecuţiile continuară şi în următorul deceniu, pînă ce coroana a fost silită să decreteze o altă expulzare a evreilor din 1394.

Pentru moment, nevoia de bani a coroanei a dictat efortul de a-i lua pe evrei sub protecţia regelui, prin Hugues Aubriot, şeful poliţiei din Paris. Aubriot, o persoană arţăgoasă şi un libertin notoriu, trimise crainici care cereau să se dea înapoi tot ce fusese furat de la evrei, inclusiv copii răpiţi. „Foarte puţini au executat ordinul", şi smulgerea de către şeful poliţiei a sufletelor de la botezul creştin urma să fie una din învinuirile ce i s-au adus atunci cînd a fost înlăturat.

Printr-un edict din 16 noiembrie, guvernul, după cum promisese, desfiinţă „de acum înainte şi pentru totdeauna toate birurile, dările pentru Biserică, *gabelles*, din cauza cărora supuşii noştri sînt foarte mîhniţi, scutindu-i de toate ajutoarele şi subsidiile care au fost impuse pentru numitele războaie de la predecesorul nostru, regele Filip, pînă azi". Această lovitură de sinucidere fiscală reflectă mai curînd o panică momentană decît o intenţie serioasă. În afară de Carol al V-lea, în secolul al XIV-lea majoritatea conducătorilor au guvernat după impulsul momentului.

În căutarea altor bani, guvernul a apelat imediat la stările din provincie pentru ajutoare voluntare în general, cu rezultate slabe. La adunarea stărilor din Normandia, cînd unul din membrii a propus să se voteze un ajutor, toţi au strigat într-un singur glas „Nimic ! Nimic !". La Rouen şi Amiens, toţi oamenii „au fost într-o singură voinţă" împotrivă. „Pe Dumnezeu, nu se va vota niciodată !" strigă un orator burghez la o întrunire de protest la tîrgul de porci din Sens. Părerea generală era că averea regelui era suficientă pentru nevoile lui şi că banii în plus vor merge numai pe extravaganţele nobililor. Deşi unele regiuni votară ajutorul, convocarea stărilor din provincii n-a făcut decît să răspîndească discuţiile şi să iste împotriviri. Interesele împărţite în cadrul celor trei stări au complicat lupta. Burghezul mărunt căuta să se smulgă de sub oligarhia conducătoare a negustorilor şi meşterilor din bresle şi ambele părţi foloseau agitaţia sporită a clasei muncitoare pentru propriile lor scopuri. Exista o pulbere inflamabilă în rîndurile nefericite ale ţăranilor necalificaţi şi deposedaţi, mînaţi în oraşe de către războaie şi care au creat un rezervor de mînie şi mizerie.

Structura ministerială a defunctului rege ca şi cea financiară a fost curînd rezolvată de eforturile unchilor de a-i îndepărta pe sfetnicii săi. Bureau de la Rivière, pe care

Carol al V-lea îl iubise şi dorise ca acesta să fie îngropat la picioarele lui, a fost acuzat de trădare de către un purtător de cuvînt al ducilor, însă salvat cînd Clisson îşi aruncă mănuşa în prezenţa întregii curţi şi nimeni nu îndrăzni să accepte provocarea. Fiindu-i teamă de represalii, Rivière se retrase din funcţie, Orgement şi Mercier au fost în cele din urmă daţi afară, iar un altul dintre foştii sfetnici, Jean de la Grange, cardinalul de Amiens, îşi găsi motiv să plece.

La Grange nu era simpatizat de tînărul rege, care fusese împins de duşmanii cardinalului să creadă că acesta ar fi sub influenţa demonilor. Odată, pe cînd Carol avea 10 ani, şi-a făcut cruce la apropierea cardinalului, strigînd „Fugi de diavol ! Scoate afară diavolul !" spre marea supărare a acestui prinţ al Bisericii. Aflînd că tînărul rege la urcarea pe tron spusese unui prieten „Acum este momentul să ne răzbunăm pe acest preot", cardinalul la Grange îşi puse averea la adăpost şi fugi la Avignon, de unde nu s-a mai întors niciodată.

Căderea senzaţională a şefului poliţiei din Paris contribui la sentimentul că autoritatea se prăbuşea. Aubriot era un bărbat de vreo 60 de ani care-şi cîştigase favoarea lui Filip de Burgundia prin banchete extravagante şi cadouri, şi favoarea burgheziei prin construcţia primelor canale şi repararea zidurilor şi podurilor. Însă el a fost dus la distrugere de către cler pe care-l insultase deschis şi de către Universitate pe care o dispreţuia, numind-o „pepiniera de popi", ale cărei privilegii le combătuse şi pe ai cărei membrii îi arestase sub fel de fel de pretexte. Se spunea că avea două temniţe la Châtelet, rezervate numai pentru învăţaţi şi clerici. La înmormîntarea lui Carol al V-lea, cînd Aubriot refuză să lase Universitatea să meargă în faţa procesiunii, izbucni o încăierare furioasă între agenţii şefului poliţiei şi învăţaţi, terminîndu-se cu rănirea multor membri ai Universităţii, 36 dintre ei fiind aruncaţi în închisoare. „Ah, această gloată !" exclamă Aubriot, „îmi pare rău că nu li s-a întîmplat ceva mai rău".

Intervenţia lui Aubriot în cazul evreilor dădu Universităţi ocazia de răzbunare. Acuzat de erezie, sodomie şi că este un fals creştin, mai concret că „profanează sfinţenia botezului dînd înapoi copii evrei", a fost adus în faţa judecăţii episcopului din Paris în mai 1381. În afara învinuirilor că ar fi exprimat dispreţ pentru eucharist, că nu se împărtăşea la Sărbătoarea de Paşti şi că nu respecta

clerul, era „acuzat că şi-a neglijat virtuoasa soţie, cumpărînd fecioare şi că a recurs la vrăjitorie pentru ca patimile sale să triumfe“, că a închis bărbaţi pentru a rămîne cu soţiile acestora, că a coabitat bestial cu femeile, împotriva naturii, şi că a avut relaţii trupeşti cu evrei.

Condamnat la moarte, însă graţiat datorită influenţei ducelui de Burgundia, el a fost expus pe o estradă de lemn în faţa catedralei unde, în genunchi şi fără pălărie, a fost obligat să ceară iertare şi să făgăduiască un dar în lumînări pentru copiii-evrei botezaţi pe care i-a dat înapoi părinţilor. Iertat de episcop şi de rectorul Universităţii, a fost condamnat apoi la pocăinţă veşnică în închisoare, numai cu pîine şi apă. Îndepărtarea sa, contribuind la slăbirea guvernului, dădu poporului din Paris prilejuri mai bune de a se răscula.

În timpul acestor întîmplări neplăcute, baronul de Coucy rămase în Consiliul regal în termen buni cu ducii, fiecare din ei dorind sprijinul lui. Prima acţiune a lui Anjou, ca regent, a fost să confirme la 27 septembrie că Mortaigne de pe Canal va fi posesiunea pe viaţă a lui Enguerrand de Coucy, fiindu-i dată de către fostul rege. În afară de o mare moşie, baronul avea şi o putere de atracţie personală şi calitatea de a nu-şi face duşmani. În marele joc „cine este la putere şi cine nu“, el putea totdeauna să colaboreze cu oricine deţinea puterea, poate datorită sofisticatei politici, cîştigate în împrejurările căsătoriei sale. După încheierea tratatului de pace cu ducele de Bretania în ianuarie 1381, el a fost trimis din nou ca ambasador la englezi, la Montreuil, pentru a negocia o dispută asupra condiţiilor armistiţiului. Mai tîrziu documentele îl arată plătind spioni pentru a primi informaţii despre Calais, Guînes şi alte fortăreţe engleze. În timp ce era însărcinat cu apărarea frontierei, el a fost în luna mai la Paris pentru a-l sfătui pe Anjou în legătură cu proiectele acestuia din Italia.

Dorind un regat, Anjou avea nevoie de bani. Informat despre comoara depusă de Carol al V-lea la Melun pentru a fi folosită de fiul lui, Anjou puse mîna pe ea prin ameninţarea că va executa pe paznicul fondului. Totuşi, călugărul de la St. Denis nu garantează pentru povestea lui, deoarece „nu se ştie niciodată adevărul despre aceste lucruri care au loc în umbră“. Oricît ar fi obţinut Anjou, nu era de ajuns. El continuă să facă presiuni pentru aju-

toare în tot cursul anului 1381, obținînd ici-colo cîte un dar, însă întîmpinînd în general o rezistență ursuză.

În timp ce Franța mocnea, revolta adevărată izbucni în luna iunie 1381, în Anglia ; o revoltă nu a orășenilor ci a țăranilor. Într-o țară a cărei economie era mai mult rurală, țăranii erau clasa socială care avea greutate. Cel de-al treile bir pe cap de locuitor în patru ani, care îi cuprindea pe toți ce-i trecuți de 15 ani, a fost agentul care a grăbit revolta. Votat în noiembrie 1380 de un Parlament servil pentru a finanța ambițiile lui Lancaster în Spania, strîngerea birurilor aduse numai două treimi din suma proiectată, aceasta și din cauză că perceptorii erau ușor de mituit, omițînd unele familii sau falsificînd numărul membrilor lor. Deveni necesară o a doua colectare a birurilor, care era de așteptat să aducă tulburări dar lorzii, prelații și unchii regelui din guvernul lui Richard nu au luat în seamă plîngerile privind nesupunerea țăranilor. Astfel își abătură asupra lor cea mai înfiorătoare provocare a secolului.

La sfîrșitul lui mai, satele din Essex de pe coasta de răsărit, chiar deasupra Londrei, refuzară să plătească ; opoziția s-a răspîndit, cu anumite dovezi de plănuire, și izbucni cu violență în Kent, comitatul alăturat, la sud de Tamisa. Țăranii amestecați cu răzeșii din războaiele din Franța s-au înarmat cu spade ruginite, coase, topoare și arbalete înnegrite de vreme și luară cu asalt un castel în care un șerb fugit fusese închis. Alegîndu-l pe Wat Tyler, un leader respectat și veteran al războaielor, conducătorul lor principal, ei luară Canterbury, siliră primarul să jure credință „regelui Richard și comunelor" și eliberară din închisoarea arhiepiscopului pe ideologul mișcării, John Ball. Acesta era un preot cerșetor, învățat și fanatic, care colinda țara de douăzeci de ani, deseori închis de autorități pentru profețiile împotriva Bisericii și statului și predicînd doctrine egalitariste radicale.

Deși birul pe cap de locuitor fusese scînteia, focul cel mare era șerbia și lipsa drepturilor legale și politice. Șerbii nu-și puteau da în judecată seniorul, nimeni nu vorbea pentru ei în Parlament, erau legați de îndatoriri de șerbie pe care nu le puteau încălca decît obținînd cu forța schimbarea ordinei stabilite. Aceasta a fost cauza insurecției și a marșului asupra capitalei, care a început la Canterbury.

În timp ce locuitorii din Kent înaintau spre Londra,

parcurgînd cei 100 de km. în două zile, rebelii din Essex au mers spre sud pentru a-i întîlni. Abaţiile şi mănăstirile din drum erau un motiv în plus de animozitate, deoarece ele acceptau cu greu comutarea în bani a muncii. În oraşe, meşteşugarii şi micii comercianţi, împărtăşind ura celor mici împotriva celor mari, dădură ajutor şi hrană ţăranilor. În timp ce zvonul răscoalei se răspîndi şi în alte comitate, dezordinile şi răzmieriţele se lărgiră.

„Mulţimea înnebunită" în marşul ei din Kent şi Essex deschise închisori, jefui moşii şi dădu foc registrelor. Unii proprietari funciari şi funcţionari care erau urîţi în mod special au fost omorîţi şi capetele lor purtate peste tot, înfipte în nişte pari. Alţii, de frica morţii, fugiră să se ascundă în aceleaşi păduri unde şerbii proscrişi adeseori se ascundeau de ei.

Unii lorzi au fost siliţi de rebeli să-i însoţească „cu sau fără voia lor", fie pentru a le arăta cum se comandă, fie ca să dea impresia că participă şi pătura avută.

În acelaşi timp, purtătorii de cuvînt ai ţăranilor jurară să omoare „pe toţi avocaţii şi slujitorii regelui pe care-i găseau". Neavîndu-l la îndemînă pe rege, apărătorul lor imaginar, toate oficialităţile erau duşmanii lor — şerifi, pădurari, perceptori, judecători, stareţi, lorzi, episcopi şi duci —, dar mai ales oamenii legii, deoarece legea era închisoarea şerbilor. Nu întîmplător, şeful justiţiei din Anglia, Sir John Cavendish, a fost printre primele lor victime împreună cu mulţi funcţionari şi juraţi. Se spune că toate casele avocaţilor din drumul lor au fost distruse.

Dacă Jacqueria, cu 23 ani mai înainte, fusese o explozie fără program, acum revolta ţăranilor izbucni din ideea de libertate care se dezvolta. Deşi liberi din punct de vedere teoretic, şerbii cereau desfiinţarea vechilor obligaţii, dreptul de a comuta serviciile în arendă, eliberarea de toate restricţiile acumulate în ultimii treizeci de ani, prevăzute în Statutul lucrătorilor cu ziua din dorinţa de a ţine pe loc mîna de lucru. Ei îi ascultaseră atît pe preoţii lollarzi şi pe predicatorii seculari mişcaţi de relele timpului cît şi de teoriile egalitariste ale lui John Ball. „Treburile nu pot merge bine în Anglia", era tema acestuia, „pînă cînd toate lucrurile nu vor fi ale tuturor; cînd nu vor fi nici vasali, nici lorzi, cînd lorzii nu vor fi mai stăpîni decît noi... Nu ne tragem toţi din aceiaşi părinţi, Adam şi Eva ?"

Spiritul lui Wyclif, care îndrăznise să nege autoritatea cea mai înrădăcinată a timpului, se răspîndise. Ce se în-

tîmplase în ultimii 30 de ani ca urmare a ciumei, războiului, asupririi și incompetenței era o slăbire a acceptării sistemului, o neîncredere în guvern și în conducătorii laici și ecleziastici, un sentiment tot mai puternic că autoritatea putea fi sfidată, că, de fapt o schimbare era posibilă. Autoritatea morală nu poate fi mai puternică decît recunoașterea ei. Întrucît oficialitățile erau venale — după cum și cei săraci își dădeau seama, deoarece membrii consiliilor de impozite se lăsau mituiți — războinicii, un blestem, iar Biserica asupritoare, dorința de schimbare căpătă putere.

Această dorință era încurajată de criticile severe aduse celor puternici de către predicatori. „Turnirele celor bogați", spuneau ei, „sînt mîhnirea celor săraci". Ei denunțau cu regularitate pe „prinții cei răi", pe „falșii executori care sporesc grijile văduvelor", „pe ecleziasticii ticăloși, care dau cel mai prost exemplu poporului" și înainte de toate pe nobilii care golesc pungile celor săraci prin extravaganța lor și îi disprețuiesc pentru „originea lor umilă sau murdăria corpului lor", pentru corpul sau membrele lor deformate, pentru îngustimea spiritului sau neîndemînarea lor, susținînd că nu sînt demni de a vorbi cu ei fiind plini de mîndrie pentru strămoșii, bogăția, nobletea, felul lor plăcut de a fi, tăria fizică, puterea, copiii lor și comorile — „mîndru ca înfățișare, mîndru la vorbă.... mîndru la mers, stat în picioare și stat pe o laviță". Toți vor fi duși în iad în Ziua Judecății de Apoi.

În acea zi de mînie, spunea călugărul dominican John Bromyard în cuvinte care se adresau direct țăranului, bogații vor avea în jurul gîtului lor boii, oile și animalele de povară pe care le-au luat fără să le plătească. „Săracul cel drept", promitea un călugăr franciscan, „se va ridica împotriva bogatului crud în Ziua Judecății de Apoi și-l va acuza de faptele sale de pe pămînt. Ha ! ha ! vor spune ceilalți, foarte speriați. Aceștia sînt oamenii pe care i-am disprețuit. Uitați-vă cît sînt de cinstiți — ei sînt printre fiii lui Dumnezeu ! Ce mai înseamnă bogățiile și mîndria pentru noi care acum sîntem decăzuți ?"

Dacă cei slabi sînt într-adevăr fiii lui Dumnezeu (chiar dacă și ei erau certați de predicatori pentru lăcomie, înșelăciune și necuviință), de ce să aștepte drepturile lor pînă la Ziua Judecății ? Dacă toți oamenii au aceeași origine de la Adam și Eva, de ce unii să fie ținuți șerbi din tată în fiu? Dacă toți sînt egali în moarte, după cum mereu se subli-

nia în Evul Mediu, faptul că oamenii nu erau egali pe pămînt nu contravenea voinţei lui Dumnezeu ?

Atingînd punctul culminant în împrejurimile Londrei, revolta ţăranilor era pe punctul de a învinge guvernul. Nu se luase nici o măsură împotriva mulţimii care se apropia, pe de o parte datorită dispreţului pentru toţi Will-ii, Cobb-ii şi Jack-ii şi toţi mitocanii cu unghiile murdare, pe de altă parte din cauza conducerii mediocre şi lipsei de resurse imediate. Lancaster era plecat la frontiera scoţiană, Buckingham era în Ţara Galilor şi singura forţă armată organizată se îmbarca deja la Plymouth pentru a pleca în Spania sub comanda celui de al treilea frate, Edmund de Cambridge. În afară de 500 sau 600 de soldaţi din suita regelui, coroana n-avea nici o poliţie sau miliţie ; cetăţenii Londrei nu erau de nădejde, deoarece mulţi simpatizau sau erau de conivenţă cu rebelii. În afara zidurilor îşi făcuseră tabăra 20.000 de ţărani care cereau să vorbească cu regele. Deşi promiteau siguranţă pentru persoana regelui, ei cereau capetele arhiepiscopului Sudbury şi al lui Sir Rolent Hailes, cancelarul şi vistiernicul, pe care îi considerau răspunzători pentru birul pe cap de locuitor şi, în plus, capul „arhitrădătorului" John de Gaunt, simbolul guvernării proaste şi a pierderii războiului. John Ball le vorbise vehement, cerîndu-le să se scuture de jugul pe care-l purtau de atîta vreme, să-i extermine pe toţi marii seniori, judecători şi avocaţi şi să cîştige pentru toţi oamenii libertate, rang şi putere egală.

Ţinînd sfat, guvernul nu a izbutit să găsească nici o altă soluţie decît să negocieze. Richard al II-lea, un băiat blond de 14 ani, însoţit de cavalerii săi a ieşit călare în întîmpinarea insurgenţilor ca să audă cererile lor : desfiinţarea birului pe cap de locuitor şi a tuturor lanţurilor şerbiei, micşorarea plăţii de patru penny pe acru, folosirea liberă a pădurilor, abolirea legilor pentru vînat — toate acestea urmînd să fie confirmate în nişte charte pecetluite de rege. Tot ce au cerut răsculaţii le-a fost acordat în speranţa că se vor împrăştia şi vor merge acasă. Între timp, partizanii deschiseseră porţile şi podurile oraşului unui grup condus de Wat Tyler care puse stăpînire pe Turnul Londrei şi ucise pe arhiepiscopul de Sudbury şi pe Sir Robert Halles. Opriţi de Gaunt, ei se aruncară asupra palatului lui Savoy, şi-l distruseră prin foc şi dărîmare, conform ordinului lui Wat Tyler că nu trebuia prădat, ci distrus. Butoaiele cu praf de puşcă găsite acolo au fost aruncate în foc, tapiseriile

rupte, bijuteriile zdrobite cu topoarele. Temple, centrul juridic cu toate faptele și registrele sale, de asemenea distrus. Urmă uciderea ; lombarzii și flamanzii (urîți pur și simplu pentru că erau străini), magnați, funcționari și „trădători" (cum ar fi bogatul negustor Sir Richard Lyons, care fusese acuzat de Bunul Parlament și repus în funcție de Lancaster), fugăriți și omorîți.

În succesiunea haotică a evenimentelor, numai Richard se învîrtea într-un cerc magic de cinstire a persoanei regelui. Călare pe un cal de luptă, în fața țăranilor, un băiat încîntător, îmbrăcat în purpură brodată cu leoparzii regești, purtînd o coroană și ținînd un baston de aur, grațios, zîmbitor și cîștigînd încredere datorită ascendentului său asupra mulțimii, el acordă hrisoave scrise și împărțite pe loc de către 30 funcționari. Pe această bază, multe grupuri de țărani plecară crezînd în rege ca ocrotitorul lor.

În timp ce la Londra, Sir Robert Knollys, ministrul de război strîngea urgent forțe armate, Wat Tyler, însetat de sînge și biruințe, îndemna pe aliații săi la masacrarea clasei conducătoare și la cucerirea Londrei. El nu mai era mulțumit cu hrisoavele acordate, bănuind că ele nu au nici un temei și știind că pentru el nu va exista iertare. Unica soluție era să meargă mai departe pentru a lua puterea. După spusele lui Walsingham, el se lăuda că după patru zile „toate legile Angliei vor ieși din gura lui". Se întoarse la tabăra de la Smithfield pentru o nouă întîlnire cu regele, unde îi prezentă o nouă serie de cereri inacceptabile care sugerau că scopul lor era doar să fie respinse dînd astfel un pretext pentru a-l captura pe Richard în persoană : urma ca toate inegalitățile de rang și stare să fie desființate, toți oamenii să fie egali în fața regelui, Biserica să fie deposedată de toate averile și acestea să fie împărțite între comune. Anglia să aibă numai un singur episcop și restul ierarhiei să fie desființată. Regele promise totul în baza „regalității coroanei sale". Relatările despre următoarele momente sînt atît de diferite, depinzînd de preferințele epocii, încît faptele rămîn enigmatice pentru totdeauna. Se pare că Tyler începu o ceartă cu un scutier din suita regelui, scoase un pumnal și într-o clipă a fost doborît de spada scurtă a lui William Walworth, primarul Londrei.

Totul se transformă în învălmășeală și nebunie. Țăranii scoaseră arcurile lor ; zburară cîteva săgeți. Richard, cu un calm extraordinar, poruncind ca nimeni să nu-l însoțească, se duse călare singur în fața răsculaților : „Domni-

lor, ce cereţi ? Eu sînt căpitanul vostru. Sînt regele vostru. Liniştiţi-vă !" În timp ce vorbea, oştirea lui Knollys, convocată în grabă, înconjură tabăra ; oşteni îmbrăcaţi în zale, cu vizoarele coifurilor trase în jos, cu armele strălucind. Zăpăciţi şi fără conducător, ţăranii erau intimidaţi, iar capul lui Wat Tyler înfipt într-o lance îi făcu să se piardă definitiv cu firea, ca Jacqueria la moartea lui Guillaume Cale.

Poruncindu-li-se să depună armele şi asigurîndu-i că vor fi iertaţi dacă se împrăştie, ei se îndreptară spre casele lor. Conducătorii, inclusiv John Ball, au fost spînzuraţi şi răscoala din alte ţinuturi ale Angliei înăbuşită — cu destulă brutalitate, chiar dacă nu cu acelaşi masacru sălbatic ca în Franţa, după Jacquerie. Cu excepţia unor răbufniri pe ici pe colo, răscoala engleză se termină şi ea într-o lună, învinsă mai mult prin înşelăciune decît prin forţă. Iertările date în numele regelui au fost revocate fără nici un scrupul şi hrisoavele anulate de un Parlament al stăpînilor de moşii pe motivul că fuseseră emise sub ameninţare. Unei delegaţii de la Essex, care a venit să-i amintească regelui de promisiunea lui de a lichida şerbia, Richard îi răspunde „Şerbi sînteţi, şi şerbi veţi rămîne".

Opiniile autocraţilor rămîn deseori în urma evenimentelor. Forţele economice conduceau deja spre abolirea şerbiei şi înlocuirea plăţii în natură prin plata în bani continuă în ciuda înăbuşirii răscoalei, pînă ce ţăranul lipsit de libertate dispăru treptat. Dacă răscoala a grăbit sau a încetinit procesul nu se ştie, însă rezultatul imediat a întreţinut automulţumirea în clasa domnitoare, începînd cu regele. Probabil că, îmbătat de succes, Richard a căpătat toate instinctele absolutismului în afară de puterea de a linişti pe adversarii săi şi avea să sfîrşească ca victimă a unuia dintre ei. Militarii nu vedeau nici o necesitate de ameliorare ; Biserica era împotriva reformei. Alarmată de doctrinele egalitariste ale lollarzilor, clasa privilegiată s-a întors împotriva lor. În lucrarea sa, „*Corupţia Evului*", Gower îi denunţă pe aceştia drept instigatorii separării dintre Biserică şi stat, trimişi în lume de Satana. Mişcarea lollardă a fost interzisă, amînînd pentru multă vreme separarea protestantă.

În aceste „zile de mînie şi de chin, zile de calamitate şi nenoricire", răscoala oamenilor care trudeau li se păru multora încă o încercare plină de suferinţă, fiind un

semn, ca şi Moartea Neagră, al mîniei lui Dumnezeu. Un poet anonim, asociind răscoala ţăranilor unui cutremur de pămînt care avusese loc în 1382 şi ciumei, a tras concluzia că :

Moneda calpată şi birurile prevestesc marea răzbunare şi ruină
Ce trebuie amintită pentru păcatele făptuite

Chiar şi raidurile franceze de pe coasta engleză puteau fi luate, după cum a sugerat călugărul Walsingham, ca exemplu că Dumnezeu „i-a pus pe oameni să se pocăiască cu ajutorul unor astfel de grozăvii".

Văzută în aceşti termeni, răscoala n-a adus nici o transformare politică. „Omul nu se poate schimba" scria un florentin care ţinea un jurnal în acea vreme, „Dumnezeu a vrut să plătim pentru păcatele noastre".

Nu se ştie ce impact a avut răscoala din Anglia asupra răspîndirii sentimentului revoluţionar. Cu sau fără ea, războiul şi demonul său însoţitor, birurile, ar fi constituit suficiente motive de nemulţumire. Totuşi, războiul reuşea să dea de lucru şi să ofere bani — armurierilor, căruţaşilor, negustorilor de cereale, brutarilor, crescătorilor de cai şi multor altor meserii pe lîngă arcaşi, pedestraşi şi servitorii din armată. Contemporanii păstrează tăcerea asupra războiului ca stimulent economic, însă vorbesc mult despre povara lui inegală asupra săracilor. „Ar trebui să fie un principiu stabilit", scria Villani, „ca pentru război să nu se plătească din pungile săracilor ci mai curînd să se ia de la cei cărora le aparţine puterea".

Acesta nu era un principiu recunoscut de ducele de Anjou, a cărui lăcomie de bani a provocat un nou val al răscoalei în Franţa, începînd cu februarie 1382. Proiectata sa moştenire a regatului Neapolelui tocmai fusese periclitată de înlăturarea reginei Ioana de către un rival. Împotriva părerii lui Coucy care a fost convocat din nou din Picardia pentru consultaţii, Anjou avea intenţia să ducă o armată în Italia. La o întîlnire cu starostele negustorilor şi cu principalii burghezi, din ianuarie 1382, se pare că a stors consimţămîntul pentru o nouă taxă asupra vînzărilor la vin, sare şi alte mărfuri. Temîndu-se de reacţia populară, edictul a fost emis în secret şi oferta pentru postul lucrativ de perceptor ţinută în spatele uşilor închise de la Châtelet. Mulţi veniră să ofere bani pen-

tru post, însă ezitară să o facă în mod public. Tot atît de temătoare, curtea rămase la Vincennes în afara zidurilor. Cînd negustorii și călătorii răspîndiră vestea noii taxe, un strigăt de mînie se făcu auzit în timpul răzmerițelor de la Laon, Amiens, Reims, Orléans și Rouen, ca și la Paris. Ca purtător de cuvînt al burgheziei din capitală, Jean de Mares, un avocat în vîrstă, respectat și bun orator, care slujise sub toți regii începînd cu Filip al VI-lea, încercă zadarnic să-l convingă pe ducele de Anjou să revoce ordinul. Prăvăliașii închiseră ușile în nasul perceptorilor care veniră să evalueze marfa ; cetățenii puseră mîna pe arme, sunară clopotele de alarmă și dădură năvală în birourile fiscale. Se credea că agitația era încurajată de „exemplul englezilor" și chiar de „scrisorile și mesajele de la flamanzi". Totuși, nu era o acțiune chibzuită și unitară, și numai teama clasei conducătoare o făcea să pară astfel.

Răzmerițele deveniră violente la sfîrșitul lui februarie în Rouen, capitala Normandiei. Aici taxa pe vin îi afecta pe viticultorii importanți care doreau să stîrnească rezistența populară fără ca ei să se compromită. Ei atîțară pe meșteșugari și pe muncitorii săraci din postăvării, arătîndu-le rușinea de a se supune taxei, în timp ce le împărțeau gratuit vin. La strigătele de „Haro !" împotriva guvernului, „Haro !" împotriva perceptorilor (un strigăt necunoscut care semnifică răscoală) un grup de 200 de postăvari beți se repeziră la primărie pentru a trage clopotele de alarmă. Astfel începu celebra Harelle.

Adunînd adepți, postăvarii prădară casele bogaților, sparseră lăzile cu bani, aruncară mobilierul în stradă, sparseră geamurile și butoaiele cu vin și, după ce se săturară de băut, lăsară să curgă conținutul. Au fost atacați preoți, cămătari, evrei și casele tuturor foștilor primari în timp ce clopotul bătu toată noaptea. Bogații fugiră la mănăstiri pentru a se ascunde și cîțiva funcționari regali și perceptori fură omorîți. Starostele postăvarilor, un individ neghiob și gras, numit din această pricină Jean le Gras, a fost pus fără voia lui să conducă mulțimea și dus pe străzi pe un tron, compromițînd marea burghezie în ciuda eforturilor acesteia de a rămîne în spatele scenei.

Răsculații, la care se alăturaseră și mulți din clasa mai înaltă, atacară abația de la St. Ouen, urîtă din cauza marilor sale domenii și a privilegiilor ce le avea față de oraș. Ușile au fost sparte cu topoare, registrele și cărțile arse și abatele silit să semneze anularea tuturor datoriilor

orașului. Faptul că aceste documente au fost formulate în termeni legali confirmă rolul marii burghezii în această afacere. După aceea, într-o adunare solemnă și mai puțin sobră din piață, mulțimea ceru „regelui" cel gras să-i declare „scutiți de jugul birurilor", în timp ce „rîdeau și-și clătinau capetele la un asemenea spectacol".

Temîndu-se de pedeapsa regelui, marea burghezie trimise delegați la Vincennes pentru a cere iertare. Consiliul regal, temîndu-se la rîndul lui că răscoala se va întinde și în alte orașe, îl sfătui pe regele-copil să-și ascundă mînia și „să-și liniștească poporul care a fost foarte revoltat". Cu etalarea corespunzătoare a aurei sacre a regalității, Carol al VI-lea a fost trimis la Rouen, unde conducătorii orașului, evident nervoși din cauza agitației pe care au dezlănțuit-o, promiseră ajutoare în bani în schimbul iertării regelui. Sub liniștirea temporară, lupta rămase nehotărîtă și mînia din ambele părți așteptă o nouă ocazie.

În același moment în care Rouen fusese îngenuncheat, se ridică Parisul. Nimeni nu avusese curajul încă să proclame noua taxă în public pînă ce un crainic, oferindu-i-se o recompensă, merse în piață și, atrăgînd atenția tuturor prin anunțarea unei recompense pentru restituirea tăvii de aur furată de la palat, anunță apoi noua taxă după care, dînd pinteni calului, plecă în galop. În timp ce vestea se răspîndea cu repeziciune, oamenii înfuriați se strînseră în grupuri jurînd că nu vor plăti niciodată și complotînd o rezistență. Agitatorii fiind arestați, se constată că erau hamali, căldărari, lumînărari, patiseri, tocilari, croitori de glugi — micii meșteșugari, artizanii și servitorii Parisului. În dimineața următoare, pe 1 martie, cînd un perceptor a fost văzut cerînd plata de la o vînzătoare de flori din Les Halles, precupeții tăbărîră asupra lui și-l uciseră.

Într-o clipă, Parisul a fost cuprins de vacarm. Oamenii fugeau prin cartiere strigînd vecinilor să pună mîna pe arme „pentru libertatea țării" și ațîțîndu-i cu strigăte și amenințări fioroase, „Dacă nu vă înarmați ca noi", strigă unul, „vă vom ucide aici în propria voastră casă !". Apoi într-un „tumult teribil", mulțimea pătrunse în incinta primăriei din Place de Grève, unde puse mîna pe 3 000 de toporiști cu cozi lungi folosite de obicei de poliție. Prevăzute cu capete cilindrice de plumb și mînuite cu ambele mîini, acestea fuseseră păstrate de Hugues Au-

briot în caz de nevoie împotriva englezilor şi acum dădură numele lor insurgenţilor, care de atunci au fost numiţi maillotini.

Astfel înarmaţi, ei inspirară şi mai multă teamă. În timp ce insurgenţii erau absorbiţi cu ocuparea malului drept (al Senei), nobilii, prelaţii şi slujbaşii, umplîndu-şi în grabă bunurile în căruţe, fugiră la Vincennes. Mai tîrziu, maillotinii închiseră porţile, puseră lanţuri pe străzi şi paznici care să blocheze exodul bogaţilor, chiar aducîndu-i înapoi pe unii pe care-i prinseseră. Ei îi urmăriră pe notari, jurişti şi pe oricine avea legătură cu birurile, intrară în biserici pentru a-i trage afară pe perceptori, apucară pe unul din altarul de la St. Jacques unde, de groază, se cramponase de o statuie a Sfintei Fecioare şi-i tăiară gîtul. Pretutindeni erau arse registrele şi, ca întotdeauna, cartierul evreilor prădat. „Fă-te creştină sau te vom ucide !", se porunci unei evreice. „Ea spuse că mai curînd moare", povesti un martor ocular, „astfel că o uciseră şi o jefuiră". Din nou evreii căutară adăpost la Châtelet, însă au fost alungaţi de slujbaşii care se temeau de maillotini. Din aproape 30 de persoane omorîte în prima zi, jumătate erau evrei.

Marea burghezie nu dorea numai să înăbuşe răscoala, dar şi s-o folosească pentru a sili coroana să acorde concesii. Ei mobilizară rapid o miliţie pentru a rezista atît răsculaţilor cît şi intervenţiei armate a regelui. Au fost plasate escadroane la intersecţii şi trimişi cercetaşi în turnurile biserilor pentru a observa apropierea soldaţilor. „Curînd deveniră atît de puternici", scria Buonaccorso Pitti, un bancher florentin din Paris, încît maillotinii îi ascultară, aceasta avînd ca rezultat că burghezii au avut posibilitatea de a-i folosi pe răsculaţii înarmaţi în propria lor luptă împotriva coroanei.

Urmînd la un atît de scurt timp după evenimentele din Rouen, răscoala din Paris adînci teama unei noi revolte. Curtea hotărî să negocieze. Baronul de Coucy, cunoscut pentru talentul şi puterea lui de convingere, a fost trimis împreună cu ducele de Burgundia şi cu cancelarul la Porte St. Antoine pentru a asculta cererile insurgenţilor. Jean de Marès fu mediatorul. Parizienii insistară asupra desfiinţării tuturor birurilor de la încoronare, plus amnistia pentru toate acţiunile de revoltă şi eliberarea a patru burghezi arestaţi mai devreme fiindcă agitaseră spiritele împotriva taxei lui Anjou. Negocia-

torii regali, înainte de a se întoarce cu un răspuns, acordară libertatea celor patru prizonieri ca un gest de potolire a spiritelor — cu rezultate contradictorii. Fără să aştepte să audă mai multe, mulţimea se năpusti spre Châtelet şi asupra altor închisori, deschizînd toate celulele şi temniţele, eliberînd deţinuţii atît de vlăguiţi, încît trebuiră să fie duşi în camerele de spital de la Hôtel Dieu. Toate dosarele cu procese şi condamnări au fost arse. Cel mai celebru prizonier din Paris, Hugues Aubriot, era printre cei eliberaţi. Suit pe un „mic cal", fostul şef al poliţiei a fost escortat pînă acasă de către maillotini care-l rugară să devină conducătorul lor. În fiecare răscoală se simţea aceeaşi nevoie şi se făcea acelaşi efort de a convinge sau de a sili pe cineva din „clasa conducătoare" să-şi asume conducerea şi a da ordine. Aubriot n-a vrut să ia parte la aceasta. În timpul nopţii, pe cînd insurgenţii de desfătau cu „mîncarea, băutura şi desfrîul", el reuşi să părăsească Parisul şi, cînd dimineaţa constatară că nu mai era acolo, se auzi un strigăt că oraşul a fost trădat.

Burghezia cerea insistent o soluţie, îngrijorată ca „imprudenţa năvalnică a oamenilor de jos să nu se întoarcă în detrimentul oamenilor cu avere". Gata să supună Parisul prin orice mijloace, coroana acceptă totul în afară de iertarea celor vinovaţi de pătrunderea în Châtelet — însă intenţia sa n-a fost mai cinstită decît cea a lui Richard al II-lea. Cînd primiră scrisorile de la rege prin care se confirma acordul, conducătorii burghezi observară alarmaţi că termenii scrisorilor erau ambigui, iar documentul, în loc să fie pecetluit cu ceară verde pe mătase, era pecetluit cu ceară roşie pe pergament, negîndu-i astfel calitatea de document perpetuu.

În ciuda furiei populare din cauza acestei duplicităţi, curtea se menţinu pe poziţie. Se constată că în alte oraşe unde izbucnise revolta, aceasta nu acţiona unită ci independent, fiind astfel înăbuşită pe plan local. Forţa armată se strîngea la Vincennes răspîndind frica de pedeapsă la Paris. Curtea a avut astfel cum sili pe conducătorii oraşului să predea 40 de instigatori la revoltă, din care 14 fură executaţi în public spre marea indignare a populaţiei. După cum relatează călugărul de la St. Denis, alţii fură înecaţi în rîu în secret din porunca regelui. Cîştigînd teren, ducii trimiseră pe rege înapoi la Rouen, la 29 martie, pentru a impune represaliile care fuseseră

suspendate. Într-un spectacol penibil de bucurie forţată la apropierea regelui, poporul în haine de sărbătoare albastre şi verzi era aliniat ca să ceară clemenţa în mod organizat, strigînd „Noël, Noël, vive le Roi !", ceea ce nu-i conveni ducelui de Burgundia. Pentru a face atmosfera propice unor amenzi mari, el porunci soldaţilor lui să călărească printre oameni cu spadele scoase spunîndu-le „să ceară mai curînd îndurare, *la hart au col*" (cu o funie de gît), subliniind dreptul regelui de a-i spînzura sau a-i ierta după vrerea lui.

Au fost vîndute toate tacîmurile de argint şi de aur ale *confréries* (confreriilor) ca şi sfeşnicele şi cădelniţele, pentru a face un dar în bani regelui şi ducelui. Regalitatea nu a fost potolită. În ciuda iertării iniţiale, 12 dintre răsculaţi au fost executaţi, clopotul de alarmă dat jos, lanţurile care închideau străzile ridicate, se impuseră amenzi, carta de libertăţi a Rouen-ului se revocă şi administraţia lui trecu de la breslele independente la un administrator regal. Intimidaţi de exemplu, stările din Normandia votară o taxă pe vînzări şi pe sare şi o taxă pe venit. Înăbuşind răscoala, coroana găsise o cale de a-şi umple vistieria şi, mai semnificativ, un prilej de a anula cartele oraşelor şi de a-şi extinde puterea regală.

Mînia Parisului era încă departe de a fi înăbuşită şi evenimentele periculoase din Gand au sporit teama că o revoltă generală, chiar dacă nu se declanşase încă, era totuşi posibilă. Strigătul de solidaritate „Vive Gant ! Vive Paris no' mere !" se auzea prin oraşe, de la frontiera flamandă şi pînă la Loara.

La Gand, apărură din nou Glugile albe din vremea lui Jacob van Artevelde. S-a organizat o miliţie şi s-a găsit un căpitan în persoana fiului lui Artevelde, Filip, un om mic de statură, cu ochi ageri, cu o energie agresivă şi de o „elocvenţă insinuantă", ales în mare măsură pentru nimbul numelui lui. Silit de împrejurări, mai degrabă decît de preferinţă, de a depinde de oamenii de rînd, el porunci ca toate clasele să fie audiate în consiliu, „atît săracii cît şi bogaţii", şi toţi să fie hrăniţi la fel. Deoarece 30 000 de persoane nu mîncaseră pîine de două săptămîni, el sili abaţiile să-şi împartă proviziile de cereale şi pe negustori să vîndă la preţuri fixate. Prin tradiţie, mişcările din Flandra plasaseră pe conte, nobili, magnaţii urbani şi bresle în tabere adverse, însă de data aceasta ei începură să vadă în răscoala continuă din Gand viziunea

roșie a revoluției și strînseră rîndurile sub comanda contelui pentru a o înăbuși.

Silit de foamete, orașul a fost de acord să discute în aprilie 1312. Contele, încrezător în puterea sa, ceru ca locuitorii Gandului de la 15 la 60 de ani să vină cu capetele goale, în cămașă cu funii de gît pînă la jumătatea drumului, la Bruges, unde va hotărî cîți vor fi iertați și cîți vor fi condamnați la moarte. La o adunare în piață, orășenilor înfometați li se comunicară aceste condiții prin delegații lor și li se oferiră trei căi de acțiune — să se predea, să flămînzească sau să lupte. Se alese a treia cale. O armată de 5 000 din cei mai pregătiți pentru luptă a fost mobilizată și lansată împotriva Brugesului, cartierul general al oștirii contelui. Rezultatul a fost una din cele mai uimitoare răsturnări de situație ale secolului.

Miliția din Bruges, nu mai puțin încrezătoare în privința foștilor ei rivali decît contele, chefui în timpul nopții și porni în zori, pe 5 mai, strigînd și cîntînd într-o dezordine de oameni beți. În zadar contele și cavalerii săi încercară să-i rețină pentru a se regrupa, și a înainta în ordine. O rafală de pietre și de ghiulele de fier urmate de un atac al locuitorilor Gandului îi culcară la pămînt. Nu a fost posibil să se oprească panica și fuga, și se pare că și cavalerii flamanzi au fost tîrîți în retragere. Louis de Male, contele, rămase fără cal și, în ciuda eforturilor de a-și aduna forțele după căderea întunericului, la lumina felinarelor, scăpă de capturare numai schimbîndu-și hainele cu valetul său și, fugind pe jos, găsi refugiu în coliba unei femei sărmane. „Mă cunoști — întrebă el — Oh, da, monseniore, deseori am cerșit la porțile voastre". Găsit de unul din cavalerii lui, el ceru un cal și, dîndu-i-se nedemna iapă a unui țăran, plecă fără șa, călare, spre Lille, o călătorie mai puțin fericită decît atunci cînd, cu mult timp în urmă, fugise de căsătoria sa cu Isabelle.

Gandul a fost aprovizionat și i se alăturară în triumful lui alte orașe cu strigătul „Toți numai unul !". După ce puse stăpînire pe Bruges și luă 500 din cei mai notabili burghezi ca ostatici, Philip van Artevelde se declară regent al Flandrei. Toate orașele se supuseră domniei sale „și acolo el numi alți primari și consilieri municipali și făcu alte legi". El adoptă fastul unui nobil : trompetele îi anunțau venirea, un steguleț de lance cu trei pălării de argint brodate pe el îl precedau pe străzi, la ușa lui cîntau menestreli. Se îmbrăca în purpuriu și blănuri

de hermină și mînca din argintăria contelui luată ca pradă.

Încă o dată, ca în timpul tatălui său, erau în joc interesele Angliei și Franței. Louis de Male solicită ajutorul francez prin ginerele și moștenitorul lui, ducele de Burgundia. Artevelde oferi alianță Angliei. Comunele engleze o susținură de dragul comerțului cu lînă și deoarece flamanzii, ca și ei, erau în schismă de partea lui Urban. Papa Urban declară drept cruciadă o expediție în ajutorul Flandrei, ceea ce însemna că dările clericale puteau fi folosite la aceasta. În ciuda acestui avantaj, nobilimea engleză a ezitat să se alieze cu rebelii și, în timp ce ea ezita, le scăpă prilejul cu totul.

În aprilie, ducele de Anjou plecă în Italia, strîngînd destui bani prin orice mijloace pentru a recruta 9 000 de oameni și făcîndu-și rost de corturi și de echipamentul „cel mai somptuos pe care l-a avut vreodată un senior". Coroana avu mai puțin succes cînd ceru un nou ajutor de la Paris. În acel timp, regele era la Meaux pe Marna. Sperînd că se va ajunge la o înțelegere dacă reconcilia Parisul prin prezența sa, consiliul hotărî să-l trimită pe baronul de Coucy să negocieze cu parizienii, „deoarece el știa mai bine să-i manevreze decît oricare altul".

Însoțit numai de membrii suitei sale, „Coucy intră în orașul ostil unde pare să fi fost bine primit. Merse la reședința sa recent achiziționată, un *hôtel* numit Cloître St. Jean, lîngă Place de Grève *. Convocînd anumiți conducători pentru o conferință, el le reproșă „cu înțelepciune și prudență" actul lor ticălos de a ucide slujbași ai regelui și a deschide închisorile. Pentru aceasta, regele ar putea să-i facă să plătească scump dacă ar vrea, dar el nu dorește să facă acest lucru, deoarece iubește Parisul ca fiind locul nașterii sale și pentru că, fiind capitala regatului, „nu dorea să-i nimicească pe locuitorii săi bine intenționați". Coucy spuse că venise să aplaneze cearta dintre cetățeni și suveranul lor și că îl va ruga pe rege și pe unchii lui „să aibă îndurare și să-i ierte pentru faptele lor rele."

* Hotelul, numit Rieulet sau Nieulet în unele manuscrise contemporane, era plasat în Rue St. Jean-en-Grève, care nu mai există azi și care se întindea de la actualul Hôtel de Ville pînă la Rue de Rivoli. Reședința apare ca fiind vîndută lui Raoul de Coucy „conseiller du roi" în 1379, probabil cu numele greșit în loc de Enguerrand, care se referea la ea într-o cartă din 1390 ca „nôtre hostel à Paris".

Cetăţenii răspunseră că nu doreau să facă război împotriva regelui însă că trebuie ca birurile să fie anulate cel puţin în ceea ce priveşte Parisul. Dacă vor fi scutiţi, ei sînt gata să-l sprijine pe rege „în orice alt fel". Profitînd de ocazie, baronul de Coucy întrebă „În ce fel ?". Ei răspunseră că vor plăti anumite sume în fiecare săptămînă unui perceptor ales pentru întreţinerea soldaţilor. Cînd Coucy întrebă cît ar plăti, ei răspunseră „O sumă asupra căreia vom cădea de acord".

Coucy reuşi „prin vorbe frumoase" să obţină un dar preliminar de 12 000 de franci cu condiţia unei iertări. Aceasta a fost acceptată de către rege, însă condiţiile pentru reîntoarcerea sa la Paris arătau nervozitatea curţii ; poporul trebuia să depună armele, să deschidă porţile, să desfacă lanţurile de la drumuri în timpul nopţii atîta timp cît regele era în oraş şi să trimită şase sau şapte notabili la Meaux ca ostatici. Supuse unei adunări la Paris, condiţiile au fost respinse cu mînie de maillotini care cerură cu ameninţări şi blesteme ca negustorii să se alăture poziţiei lor. Cu cea mai mare şovăială, şase burghezi duseră refuzul la Meaux, sub presiunea mîniei poporului după cum declarară curţii. Guvernul hotărî să folosească forţa. Au fost trimişi soldaţii care să ocupe podurile în amonte pentru a tăia aprovizionarea cu alimente a oraşului în timp ce alţii fură lăsaţi liberi să prade faubourgurile, făcînd asemenea excese „ca şi cum ar fi fost duşmani". Pregătindu-se de atac împotriva Parisului, nobilii strînseră căruţe goale pentru „a-şi căra prăzile din acel oraş dacă se oferea ocazia". Parizienii ridicară lanţurile pe străzi, distribuiră arme şi puseră străji pe ziduri.

Grupuri moderate de ambele părţi, cel condus de Enguerrand de Coucy pentru coroană şi de Jean de Marès pentru oraş, mai negociau încă o înţelegere. Elocvenţa şi influenţa lor combinată cîştigară consimţămîntul poporului de a plăti un bir de 80 000 de franci, care urmau să fie strînşi de proprii lor oameni şi distribuiţi direct trupelor din serviciul activ, fără ca banii să fie atinşi de unchii regelui sau de vistiernici. Parisul urma să primească în schimb o iertare generală şi promisiunea scrisă a regelui că ajutoarele nu vor fi folosite ca precedent pentru noi biruri şi că regele nu va purta ranchiună Parisului în viitor. Dacă mai rămînea încă încrederea în iertarea regelui, aceasta se datora calităţii de sfinţenie a unui

rege uns și a nevoii profunde de a-l considera — contrar seniorilor — drept ocrotitorul poporului.

În acest moment se produse și victoria uimitoare a orașului Gand asupra contelui de Flandra, înspăimîntînd clasa avută și dîndu-i curții un motiv urgent de a se împăca cu Parisul. Cu ducele de Anjou plecat în Italia și Berry trimis ca guvernator al Languedocului, ducele de Burgundia era stăpîn pe situație și scopul său dominant era acum să folosească forța franceză pentru a-și recăpăta moștenirea din Flandra. S-a încheiat în grabă o înțelegere cu Parisul.

Regele reintră în capitală numai pentru o zi, spre marea neplăcere a cetățenilor. La Rouen revolta izbucni din nou cînd perceptorii își plasară birourile în Sala clerului, însă mișcarea a fost repede înăbușită de guvernatorul regal cu ajutorul unei galere înarmate aflată pe fluviu. Și sudul Franței era în fierbere, bîntuit de bande de țărani sărăciți și vagabonzi. Călugărul de la St. Denis îi numește les *desespérés* și *crève-de-faim* (disperații și înfometații), însă pe plan local erau numiți *Tuchins*. Unii spun că numele derivă de la *tue-chien* (ucigașii de cîini), însemnînd oamenii care trăiau într-o asemenea mizerie încît mîncau cîini ca în timpul foametei ; alții, că derivă din *touche*, însemnînd în dialectul local *maquis* sau hățișuri unde sărăciții își găseau un refugiu.

Tuchins, în bande de 20, 60 sau 100 de persoane organizară un război de guerilă împotriva societății în munții din Auvergne, precum și în sud. Ei jefuiau clerul — urît pentru că era scutit de biruri —, puneau ambuscade călătorilor, prindeau seniori pentru răscumpărare, atacînd pe toți cei care, se spunea, nu aveau mîini bătătorite. Ca și Mafia din Sicilia, ei apărură din cauza mizeriei pentru a-i prăda pe bogați dar, organizîndu-se, au fost folosiți de bogați în disputele locale și brigandaj. Orașele și seniorii îi angajau în războaiele lor împotriva slujbașilor coroanei care erau porecliți „mîncătorii". Tulburările din Languedoc aveau să atingă forța unei insurecții în anul următor.

În timpul tuturor acestor rele, clasa superioară simți curentul sporit al subversiunii. Se spunea că rebelii din Béziers în Languedoc complotau uciderea tuturor cetățenilor care aveau mai mult de 100 de livre, în timp ce 40 de complotiști plănuiră să-și omoare nevestele și să se căsătorească cu cele mai bogate și frumoase văduve ale

victimelor lor. Ţăranii englezi apăreau unui cronicar „ca nişte cîini turbaţi, ca nişte bacante dansînd prin ţară". Clompii erau „ticăloşi, răufăcători, hoţi... oameni inutili de joasă condiţie... murdari şi jerpeliţi", iar maillotini erau priviţi ca fraţii lor. Se credea că ţesătorii din Gand aveau intenţia să-i extermine pe toţi oamenii „buni" începînd cu vîrsta de şase ani.

Se considera de aceea că izvorul întregii subversiuni, focarul primejdiei, era la Gand.

Conştienţi de tot ceea ce putea influenţa rezultatul, francezii s-au pregătit pentru o ofensivă puternică, în Flandra. Erau implicate răscoala clasei de jos împotriva celei de sus, pericolul unei alianţe engleze cu Artevelde, jurămîntul ostil al Flandrei faţă de cauza papei Urban în schismă. Enguerrand de Coucy era printre primii care au fost desemnaţi armatei, alăturîndu-i-se o suită de alţi trei baroni, 10 seniori, 37 de scutieri şi 10 arcaşi, numărul lor crescînd mai tîrziu la 63 de scutieri şi 30 de arcaşi. Vărul său, Raoul, Bastard de Coucy, fiul unchiului său Aubert, era mîna lui dreaptă deşi înrolat ca scutier. În atmosfera mohorîtă, de-abia după şase luni s-a reuşit a se strînge o forţă corespunzătoare şi bine echipată iar marşul lor începu de-abia în noiembrie. Mulţi îl sfătuiră să nu pornească în pragul iernii, însă nerăbdarea de a o lua înaintea englezilor zori acţiunea, în zile ploioase şi cu frig muşcător. Puterea armatei, al cărei număr variază în documente cu cifre de pînă la 50 000, număra probabil cam 12 000 — destul de mare spre a necesita pedestraşi pentru a tăia tufişuri şi copaci, lărgind linia de marş.

Regele, acum în vîrstă de 14 ani, călări alături de armată însoţit de unchii lui, ducii de Burgundia, Bourbon şi Berry şi de cei mai de seamă seniori ai Franţei, Clisson, Saucerre, Coucy, amiralul de Vienne, conţii de la Marche, de Eux, de Blois, de Harcourt şi mulţi seniori şi scutieri notabili. Steagul purpuriu *Oriflamme*, păstrat pentru situaţii de urgenţă sau în războaie împotriva păgînilor era purtat pentru prima dată de la bătălia de la Poitiers pentru a sublinia caracterul de război sfînt — situaţie cam delicată, deoarece, dacă duşmanul era urbanist, urbanist era şi aliatul regelui, Ludovic de

Flandra. Nepopular din cauza afacerilor sale cu Anglia, Ludovic a fost tratat rece în tot timpul campaniei.

În spatele armatei era un zid de ostilitate. Orașele și populația franceză, simpatizanți ai Gandului, reținеau sau împiedicau aprovizionarea și continuau să refuze plata ajutoarelor. Ducele de Burgundia, dacă nu și regele, era înfierat cu voce tare. La Paris, maillotinii jurară pe toporištele lor că se vor opune perceptorilor. Ei începură să fabrice coifuri și arme în timpul nopții și complotară să ia Luvrul și marile *hôtels* din Paris pentru ca să nu poată fi folosite ca bastioane împotriva lor. Totuși, ei au fost stînjeniți în acțiunea lor de sfatul lui Nicolas de Flamant, un negustor de postavuri care fusese asociat cu Etienne Marcel în uciderea a doi mareșali în 1358. El îi sfătui să aștepte pînă se va vedea dacă oamenii din Gand vor predomina ; atunci ar fi momentul potrivit. În același timp, comunele se ridicară la Orléans, Blois, Châtons, Reims, Rouen, exprimîndu-și asemenea sentimente încît ai fi zis că „diavolul a intrat în capul lor pentru a-i omorî pe toți nobilii".

Ajungînd la rîul Lys, la frontiera cu Flandra, armata regelui găsi podul care făcea legătura cu Comines distrus de inamic și toate bărcile luate. Malurile rîului erau mlăștinoase și mîloase, 900 de flamanzi așteptau pe cealaltă parte sub comanda locotenentului lui Artevelde, Peter van die Bossche, stînd cu o toporișcă în mînă. Coucy recomandase traversarea mai la est, spre Tournai, pentru a fi în legătură cu proviziile de la Hainault, însă Olivier de Clisson insistase să se ia ruta cea mai directă și era acum foarte tulburat, recunoscînd că ar fi trebuit să urmeze sfatul lui Enguerrand de Coucy.

În timp ce erau trimiși cercetași pentru a aduce lemne și leațuri de gard spre a repara podul, un grup de cavaleri a fost condus spre trei bărci scufundate, care au fost ridicate și trase cu frînghii spre ambele maluri într-un loc ascuns de flamanzi. Cu acest mijloc, un grup aventuros de cîte 9 cavaleri și scutieri, fu trecut peste rîu, în timp ce forța principală distrase atenția flamanzilor cu tiruri de arbalete și „bombarde" sau de mici tunuri portabile. Temîndu-se să nu fie descoperiți, dar totuși hotărîți „să cîștige faimă ca soldați curajoși", îndrăzneții, aventurieri împreună cu mareșalul Sancerre, au continuat să traverseze rîul pînă ce 400 de oameni trecură

pe partea cealaltă. Niciunui paj nu i se permise să-i însoţească.

Hotărînd să cucerească Comines imediat, ei îşi încheiară armurile, ridicară flamurile şi mărşăluiră în formaţie de luptă, spre îngrijorarea extremă a conetabilului al cărui „sînge începu să tremure de frică pentru ei". „Ah, pe sfîntul Ives, pe sfîntul Gheorghe, pe Maica Domnului, ce văd acolo ? Aha, Rohan, Aha, Beaumanoir, Aha, Rochefort, Lavalle, Malestroit" strigă Clisson, numind fiecare flamură pe care o recunoştea. „Ce văd? Văd floarea armatei noastre depăşite ca număr ! Mai curînd aş fi vrut să mor decît să văd aceasta... Pentru ce sînt conetabilul Franţei dacă fără sfatul meu v-aţi lansat în această aventură ? Dacă pierdeţi, vina va fi pusă asupra mea şi se va spune că eu v-am trimis acolo". El declară că toţi care doreau ar trebui acum să se alăture forţei de pe celălalt mal şi dădu porunci mînioase să se grăbească reparaţia podului. Din cauză că se lăsa întunericul, flamanzilor li se porunci să nu atace şi francezii se opriră pentru acelaşi motiv. Neadăpostiţi, pe un vînt rece, cu picioarele în noroi şi cu ploaia şiroindu-le pe coifuri, rămaseră în armuri toată noaptea, ţinîndu-şi moralul ridicat, aşteptînd atacul.

În zorii zilei, ambele părţi înaintară, francezii scoţînd strigătele de luptă ale multor seniori care lipseau, ca să se creadă că sînt în număr mai mare. Olivier de Clisson suferi din nou puternice accese de îngrijorare, deplîngîndu-şi neputinţa de a trece cu toată armata. Cînd lupta începu, lungile suliţe franceze cu vîrfuri de oţel de Bordeaux depăşiră armele flamanzilor, străpunseră zalele lor subţiri şi îi dovediră. Peter van den Bossche fu doborît, rănit la cap şi umăr, dar fu dus la adăpost. În timp ce flamanzii luptau cu disperare şi clopotele din sate sunau pentru ajutor, francezii terminară reparaţia podului. Armata lui Olivier căzu ca un trăsnet, îi puse pe fugă pe apărători şi încheie cucerirea Cominesului. Flamanzii au fost fugăriţi şi omorîţi pe străzi, pe cîmpuri, în mori şi mănăstiri unde căutaseră adăpost, şi în oraşele învecinate. Într-o clipită jefuitorii scotociră regiunea şi găsiră pradă bogată deoarece — avînd încredere în Lys —, flamanzii nu-şi duseseră bunurile sau vitele în oraşele fortificate.

La intrarea regelui în Comines, marea burghezie din Ypres şi din oraşele învecinate îi răsturnară pe guver-

natorii lui Artevelde și trimiseră delegații la francezi cu condițiile de predare. Doisprezece notabili din Ypres, în genunchi în fața lui Carol al VI-lea se oferiră să-i cedeze orașul definitiv în schimbul unei ocupații pașnice. Regele s-a declarat mulțumit să accepte la prețul de 40 000 de franci. Malines, Cassel, Dunkirk și alte nouă orașe se învoiră să se predea pentru 60 000 de franci. Deși se presupune că astfel orașele erau scutite de jaf, a fost imposibil ca bretonii să fie ținuți în frîu. Decît să se încarce cu blănuri, stofe și vase, ei vîndură ieftin prada populației din Lille și Tournai, „sinchisindu-se numai de argint și aur". Afacerile, ca un șacal, călcau pe urmele războiului.

La Gand, vreo 100 km spre nord, Filip von Artevelde convocă pe toți bărbații din vecinătate care erau capabili să poarte arme, asigurîndu-i că vor învinge pe regele francez și vor obține suveranitatea, independența pentru Flandra. De luni de zile trimișii lui insistau pe lîngă englezi însă, deși venise un crainic cu condițiile unui tratat, nu i-a urmat nici o corabie plină cu soldați. Chiar și astfel, el avea un alt aliat : se apropia iarna. Dacă și-ar fi întărit poziția și ar fi așteptat în defensivă, el ar fi reușit să lase pe seama iernii și a lipsurilor înfrîngerea invadatorilor. Însă amenințarea unei răscoale interne din partea grupării contelui, care ar fi avut posibilitatea de a preda Bruges francezilor, îl sili pe Artevelde să acționeze chiar dacă îi mai avea ca ostateci pe cetățenii de seamă ai Bruges-ului. Poate nu a fost împins de frică, ci de o prea mare încredere ; poate pur și simplu a calculat greșit.

Înarmată cu măciuci și bastoane cu vîrfuri de fier, cu cuțite mari la brîu și cu coifuri de fier, a fost adunată o armată formidabilă de „40 000 sau 50 000" de flamanzi (în realitate probabil sub 20 000) din care 9 000 din Gand, pe care Filip se baza cel mai mult. Purtînd steagurile orașelor și meseriilor, ei merseră spre sud pentru a se întîlni cu dușmanul. Cercetașii raportară francezilor apropierea lor ; aceștia luară poziție între colină și orașul Roosebeke la cîțiva km de Passchendaele, unde istoria avea să mai consemneze o vărsare de sînge în 1916. Ca partizan al lui Urban, Louis de Male a fost silit de francezi să-și retragă divizia din ordinea de bătaie, ca să nu fie nevoit să lupte alături de un eretic și schismatic. Armata regelui aștepta nerăbdătoare bătălia

în ploaie şi frig, „deoarece nu se simţeau bine să stea afară pe aştfel de vreme".

La ultimul consiliu de război în ajunul luptei, a fost luată o hotărîre extraordinară : Olivier de Clisson să-şi dea demisia din funcţia sa în ziua bătăliei pentru a fi alături de rege şi să fie înlocuit cu baronul de Coucy în calitate de conetabil. Foarte agitat şi susţinînd că va fi considerat de către armată un laş, Clisson îl rugă pe rege să revină asupra acestei hotărîri. Băiatul, încurcat, după o lungă tăcere consimţi, „deoarece tu vezi mai departe decît mine sau decît cei care au propus-o de la început".

Ce se ascundea după această propunere nu este scris în cronici, singura explicaţie este îngrijorarea pe care a avut-o Clisson la Lys. Pentru un bărbat care putea tăia 15 capete fără să clipească, aceasta reflecta o tensiune neobişnuită care trebuie să-i fi convins pe colegii lui tot atît de neliniştiţi să recurgă la Coucy şi la acel expedient extrem, de a-l schimba pe conetabil la mijlocul drumului. A cîştiga sau a pierde prin luptă împotriva altor cavaleri nu aduce schimbări fundamentale, însă în această luptă, nobilii simţeau că însuşi ordinul lor era periclitat. Sentimentul este reflectat de Froissart în mai multe variante ale afirmaţiei sale că, dacă regele francez şi „nobilii cavaleri" ar fi fost înfrînţi în Flandra, toţi nobilii ar fi fost „morţi şi pierduţi în Franţa" şi „comunele s-ar fi răsculat în diverse ţări pentru a distruge toată nobilimea."

În ajunul bătăliei, Artevelde înclina spre o acţiune defensivă şi porunci să se stea pe loc în faţa duşmanului. El avea avantajul terenului, ocupînd o poziţie bună pe colină şi crezu că, în nerăbdarea şi stînjeneala lor, francezii vor deveni nesăbuiţi sau neglijenţi, sau chiar vor face stînga împrejur. El era însă dominat de bărbaţi care încă se mîndreau cu victoria lor asupra contelui la Bruges şi nerăbdători să lupte. Acceptînd hotărîrea acestora, Artevelde porunci armatei să nu cruţe pe nimeni şi să nu ia nici un prizonier decît pe rege, „deoarece el este doar un copil care acţionează după cum i se spune. Îl vom aduce la Gand şi-l vom învăţa flamanda" ; cît priveşte tactica, el ordonă ca oamenii să stea totdeauna în corp compact, „pentru ca nimeni să nu le poată străpunge rîndurile", şi pentru o coeziune mai mare să-şi ţină armele intercalate. Ei urmau să zăpăcească duşma-

nul cu un tir puternic de arbalete și de bombarde, folosite la Bruges și după aceea, înaintînd umăr la umăr, să învingă linia franceză prin simpla greutate și putere a rîndurilor lor.

În încordarea nopții de dinaintea luptei, sentinelele flamande raportară despre strigăte și zornăit de arme de la tabăra franceză, ca și cum dușmanul s-ar fi pregătit pentru un atac nocturn. Alții crezură că erau „diavolii din iad care alergau și dansau în locul unde urma să fie bătălia datorită prăzii bogate pe care o așteptau acolo".

În dimineața lui 29 noiembrie 1382, două jumătăți ostile ale societății se îndreptară una către alta într-o ceață „atît de groasă încît era aproape noapte". Cu caii în spate, francezii înaintară pe jos, și contrar obiceiului, în liniște, fără strigăte de luptă, cu ochii scrutînd întunericul. Coborînd dealul în ordine cu bastoanele ridicate, flamanzii le apărură ca o pădure mișcătoare. El deschiseră atacul cu un tir masiv al arbaletelor și bombardelor, apoi atacară cu bastoanele coborîte și cu forța unor „mistreți înfuriați". Planul francezilor era ca batalionul regelui condus de conetabil să stea în centru, în timp ce două aripi puternice, din care una comandată de Bourbon și Coucy — îl vor înconjura pe dușman din ambele părți. Sub puterea șarjei flamande centrul francez cedă și, în învălmășeală, batalionul lui Bourbon-Coucy a fost blocat. „Vezi, vere, strigă Bourbon (după spusele biografului său contemporan) nu putem înainta să-i atacăm pe dușmani decît printre rîndurile conetabilului nostru".

„Monseigneur, adevăr grăiți" răspunse baronul de Coucy care se crede că făcu un plan pe loc. „Și-mi pare că dacă am înainta ca o aripă a batalionului regelui și am cuceri colina am avea o zi întreagă pentru luptă după placul lui Dumnezeu".

„Bunule văr, acesta-i un sfat bun" a fost de acord ducele de Bourbon și astfel, după cum este scrisă istoria militară a secolului al XIV-lea, ei urcară colina și-l surprinseră pe inamic din spate cu îngrozitoare lovituri de lance, topor și spadă și „oricine îl văzu pe baronul de Coucy croindu-și drum prin mulțime și lovindu-i pe flamanzi, tăind și omorînd, își va aminti totdeauna de un cavaler curajos". În răstimpul oferit de această luptă, batalionul conetabilului își reveni și se întoarse la luptă împreună cu cealaltă aripă. Topoare grele și măciuci tăiară coifurile flamande cu un zgomot „tot atît de mare

de parcă toţi armurierii din Bruxelles şi Paris ar fi lucrat împreună". Strînşi şi mai tare de francezi, flamanzii se înghesuiră atît de mult unul într-altul încît rîndurile din interior nu puteau ridica armele ; chiar şi să respire le veni greu neputînd nici să lovească, nici să strige.

În timp ce lănciile franceze străpungeau şi topoarele hăcuiau trupurile, multora dintre cei ucişi lipsindu-le coiful şi platoşa, morţii se adunau în movile. Pedestraşii francezi, pătrunzînd printre duşmani, uciseră pe cei căzuţi cu pumnalele, „cu nu mai multă îndurare decît dacă ar fi fost cîini". Sub atacul aripii Bourbon-Coucy, ariergarda flamandă se întoarse şi fugi, aruncîndu-şi armele în timp ce fugeau. Filip de Artevelde, luptînd în primele rînduri, încercă să-i replieze însă, din poziţia în care se afla, nu avea cum să comande eficient. Îi lipsea siguranţa Prinţului Negru la Poitiers pentru a menţine controlul de pe vîrful unui deal asupra bătăliei. Tîrît înapoi de masa soldaţilor, fu călcat în picioare şi omorît sub picioarele propriei sale armate, ca şi stegarul său, o femeie supranumită Marea Margot.

Bourbon şi Coucy, încălecînd pe cai, îşi conduseră batalionul în urmărirea fugarilor şi, într-o luptă fioroasă, 3 000 de flamanzi adunaţi într-o pădure pentru o ultimă apărare au fost distruşi. Prăpădul era total. În timp ce batalionul lor urmărise şi omorîse orice picior duşman pînă la Courtrai, Coucy şi Bourbon se întoarseră călare la Roosebeke, unde regele „îi întîmpină voios şi lăudă pe Dumnezeu pentru victoria pe care, prin eforturile lor, le-o dăduse". Lupta se terminase în două ore. Multe trupuri flamande au fost găsite fără răni, zdrobite de propriii lor tovarăşi dar atîtea alte mii au fost ucise de armele franceze încît „pămîntul era plin de sînge". Numărul celor care „nu erau drept-credincioşi" era relatat in cifre fantastice, însă s-a căzut în general de acord că puţini din armata flamandă supravieţuiseră. Bune numai să fie „prada cîinilor şi corbilor", leşurile au fost lăsate neîngropate, aşa încît încă multe zile după aceea duhoarea de pe cîmpul de luptă era insuportabilă.

În timp ce era dezbrăcat de armură în pavilionul purpuriu, regele îşi exprimă dorinţa să-l vadă pe Artevelde viu sau mort. Pentru o recompensă de 100 de franci a fost găsit trupul lui care, dus în faţa învingătorilor, aceştia se uitară un timp la el în linişte. Regele îi dădu cu piciorul, „călcîndu-l ca pe un şerb". Apoi a fost scos afară şi „spînzurat de un copac". Imaginea lui

Artevelde a fost mai tîrziu ţesută într-o tapiserie zugrăvind bătălia, pe care o comandase ducele de Burgundia folosind-o ca pe un covor, deoarece îi plăcea să calce pe oamenii de rînd care înceraseră să răstoarne ordinea hotărîtă.

Jefuirea oraşului Courtrai a fost neîndurătoare, ca răzbunare pentru înfrîngerea din „bătălia pintenilor" cu 80 de ani înainte. Cetăţenii fugiră în zadar în pivniţe şi biserici să scape de soldaţi ; erau tîrîţi înapoi în stradă şi omorîţi. Louis de Male ceru iertare, în genunchi, pentru oraş, însă nu a fost luat în seamă. Fiecare casă a fost jefuită şi chiar şi nobilii oraşului şi copiii lor luaţi pentru răscumpărare. Ducele de Burgundia, cu un ochi demn de un Valois pentru lucrurile cele mai bune, demontă ceasul catedralei, cel mai frumos din Flandra, şi îl transportă cu carul cu boi la Dijon (unde se află şi în ziua de azi). Cînd plecă regele, din ordinul său s-a dat foc oraşului Courtrai, „astfel încît să se ştie de acum încolo că a fost acolo regele Franţei". S-a crezut că Olivier de Clisson, redevenit feroce, a avut un amestec în această poruncă.

Întreaga victorie a avut o singură explicaţie majoră. Gand, obiectivul principal, nu a fost cucerit niciodată. La primele veşti despre înfrîngerea armatei lor, oamenii erau descumpăniţi şi disperaţi, aşa încît, dacă francezii ar fi venit la porţile lor în zilele următoare bătăliei, „ei le-ar fi dat drumul fără nici o rezistenţă". Însă războiul medieval avea tendinţa de a rata la mică distanţă obiectivul politic. Obosiţi de frig şi ploaie, preocupaţi de profit şi răzbunare, imediat după victoria de la Roosebeke şi crezînd că Gandul se va preda la cerere, francezii nu merseră în nord.

Peter van den Bossche, în ciuda rănilor sale, porunci să fie dus la Gand şi ridică moralul oraşului, susţinînd că războiul încă nu se terminase, că francezii nu vor veni iarna şi, cu noi oameni, în alt anotimp „vom face mai mult decît am făcut vreodată", chiar fără ajutorul englezilor. Imediat ce auziră de înfrîngerea flamanzilor, englezii întrerupseră negocierile şi „nu au fost prea supăraţi de rezultat". Dacă s-ar fi întîmplat altfel, ei s-ar fi temut că „marea trufie a oamenilor de rînd" ar fi încurajat o nouă răscoală în ţara lor. După aceea, cînd francezii încercară o nouă discuţie, Gandul „tot atît de dur şi de mîndru" ca şi cum ar fi fost victorios, refuză

cu hotărîre să se supună contelui de Flandra, ci numai suzeranității directe a regelui Franței. Contele și, în special, Filip de Burgundia, moștenitorul aparent respinseră această cerere. În acea perioadă, la sfîrșitul lui decembrie era prea tîrziu să începi un asediu. Autoritatea fiind restabilită în restul Flandrei, deși nu reușiseră s-o alieze papei Clement, francezii erau gata să meargă acasă. Aveau treburi de rezolvat în Paris.

În prima săptămînă a lui ianuarie 1383, armata regelui se opri în afara Parisului și trimise după șeful poliției și magistrați pentru a-și asigura supunerea capitalei. Cu forțe armate la îndemînă și întărită de victoria de la Roosebeke, coroana avea autoritate mai mare decît cu un an înainte și era gata s-o folosească. Companii bretone și normande au fost desfășurate într-un semicerc în jurul Parisului, fiind gata de a jefui. O imensă armată de parizieni, într-o demonstrație disperată de forță pe care o pregătiseră de mult, ieși afară înarmată cu halebarde, scuturi și ciocane și se puse în formație de luptă dincolo de Montmartre. Cu grijă, coroana trimise o delegație, incluzînd conetabilul și pe Coucy, pentru a le lăuda puterea și a-i întreba de ce erau atît de mult puși pe luptă. Oamenii de rînd răspunseră că doreau ca regele să vadă puterea lor pe care el, fiind foarte tînăr, n-o văzuse niciodată. Li se porunci ferm să se întoarcă și să lase armele dacă doreau ca regele să intre în Paris. Stăpîniți de rezultatul de la Roosebeke, moralul lor nu se potrivea cu demonstrația de forță pe care o făcuseră; ei se întoarseră fără să se opună. Armata regelui a fost totuși anunțată să apară pregătită ca pentru război și nu pentru pace — adică, în armură — pentru intrarea în Paris.

Coucy și mareșalul Sancerre au fost trimiși să deschidă accesul în orașe scoțînd imensele lui porți din țîțîni și îndepărtînd lanțurile de pe străzi. Porțile au fost aruncate pe străzi pentru ca regele să treacă cu calul peste ele — „pentru a călca în picioare mîndria orașului", după cum recunoscu cu tristețe călugărul de la St. Denis. Printre cetățeni se iscă alarmă și mînie și se puseră sentinele în timpul nopții spunînd „Nu va fi încă pace. Regele a distrus și a jefuit Țara Flandrei și va face același lucru și aici". Pentru a împiedica tulburările,

crainicii anunţară poporului că nu se va face nici un rău şi nu se va jefui. În ziua intrării, burghezii, reprezentaţi de starostele negustorilor, magistraţii şi 500 de notabili înaintară în haine de sărbătoare cu rugămintea rituală pentru iertare. În timp ce îngenunchiau, regele şi nobilii săi, printre ei şi Coucy, flancaţi de soldaţi cu lăncile ridicate, intrară în oraş călare prin porţile doborîte.

La toate podurile au fost puşi imediat soldaţi, precum şi în pieţele unde obişnuiau oamenii să se adune. Casele unde urmau să fie cazaţi soldaţii trebuiră să ţină uşile deschise. Tuturor celor care posedau arme li se porunci să le aducă într-un sac la Luvru de unde au fost duse la Vincennes.

Începură imediat arestările, fiind îndeosebi vizate personalităţile burgheze în care coroana recunoştea pe adevăraţii adversari. Jean de Marès şi Nicolas de Flament au fost printre cei 300 de cetăţeni bogaţi arestaţi. Au fost executaţi imediat doi negustori, un postăvar şi un bijutier şi încă 13 după o săptămînă. Nicolas de Flament, cruţat în 1356, merse acum la butuc. Toţi burghezii care slujiseră în miliţia oraşului în timpul răscoalei au fost chemaţi unul după altul înaintea consiliului pentru a li se da amenzi mari. Liber să se răzbune, guvernul regelui continuă să dea sentinţe, amenzi şi să execute în următoarele şase săptămîni. „Ei tăiară capete", relată Ménagier de Paris „trei şi patru deodată", în total mai mult de 100, nemaisocotindu-i pe cei executaţi în alte oraşe răsculate. Pecetluirea cuceririi a fost reimpunerea unei taxe pe vînzări de 12 pence la livră pe toată marfa plus una pe vin şi sare, — aceeaşi taxă care provocase răscoala maillotinilor şi cea pe care parizienii refuzaseră s-o plătească cu un an înainte. O săptămînă mai tîrziu, în faţa unei adunări complete a clasei conducătoare din oraş a fost citită ordonanţa regelui care revoca privilegiile şi drepturile Parisului. Dreptul mîndru de autoguvernare şi cartele de libertăţi, cîştigate cu greu de oraşe de-a lungul Evului Mediu tîrziu dispărură, fiind anulate de guvernul central *. Meseriile principale au fost private de autonomie, ca la Rouen, şi supuse de atunci încolo inspectorilor numiţi de şeful poliţiei Parisului. Escadroanele poliţiei, care mai înainte erau menţinute de starostele negustorilor, au fost des-

* La Paris, rangurile de staroste al negustorilor şi cele de magistraţi au fost suprimate şi funcţiile lor preluate de coroană.

ființate și apărarea Parisului trecu în mîinile regelui. Au fost interzise adunările confreriilor ca germeni ai tulburărilor și toate adunările publice cu excepția celor ale Bisericii. Participanții la întîlniri nelegale urmau să fie tratați ca „rebeli și neascultători" și erau pasibili de pedeapsa cu moartea și confiscarea averii.

Urmă procesul lui Jean de Marès. El nu părăsise Parisul ca ceilalți notabili, amintea călugărul de la St. Denis, ci mai mult de un an potolise și moderase furia poporului încercînd să medieze între curte și oraș. Din această cauză era urît de duci. Au fost aduși o serie de informatori, ca să susțină învinuirea că el îi sfătuise pe răsculați să pună mîna pe arme. Judecat, a fost condamnat la moarte, dezbrăcat de robă și glugă și dus într-o căruță cu încă 12 condamnați la locul execuției de la Las Halles. Pus deasupra celorlalți în căruță „pentru a fi văzut de toată lumea", el strigă mulțimii adunate pe străzi: „Unde sînt cei care mă condamnă ? Să iasă înainte, să justifice condamnarea mea dacă pot". Poporului îi fu milă de el dar nici unul nu îndrăzni să vorbească.

Cînd călăul i-a spus să ceară îndurare de la rege ca să fie iertat pentru crimele lui, Marès răspunse că nu făcuse nimic pentru care să ceară iertare „ci numai de la Dumnezeu voi cere îndurare și mă voi ruga umil să mă ierte pentru păcatele mele". După cuvintele de adio adresate oamenilor care plîngeau, se lăsă pe mîna călăului.

Coroana convocă o adunare uriașă în curtea Mesei de Marmură la 1 martie, aniversarea răscoalei maillotin-ilor. Din fiecare casă din Paris trebui să asiste cîte o persoană cu capul descoperit. Carol al VI-lea, însoțit de unchii săi și de consiliu stătea pe o platformă în timp ce Pierre d'Orgement, în calitate de cancelar, citi în numele regelui o acuzație brutală a tuturor crimelor comise de poporul Parisului de la moartea lui Carol al V-lea. După ce vorbi de execuții, strigă cu o voce înfiorătoare „Nu s-a terminat încă !" Poporul își știa rolul. Se ridicară valete de frică din mulțime. Cu hainele și părul în dezordine, soțiile bărbaților închiși întinseră mîinile spre rege, implorîndu-l cu lacrimi în ochi să aibă îndurare. Unchii trufași și fratele mai tînăr al regelui, Ludovic, îngenunchiară cerînd să-i cruțe mai curînd de pedeapsa civilă decît de cea penală — civil însemnînd amenzi. Orgement anunță că regele, ascultînd de bunătatea lui înnăscută și de rugămințile rudelor sale, con-

simte să dea o iertare generală, revocabilă dacă parizienii ar lua-o iar pe căi greşite. Condamnaţii la moarte vor fi eliberaţi din închisoare şi vor fi iertaţi nu însă şi de plata amenzilor. Unii oameni cu averi mari plătiră amenzi egale cu valoarea tuturor bunurilor lor : bani, case şi pămînt, ajungînd astfel la ruină.

Se luară aceleaşi măsuri drastice la Amiens, a cărui veche cartă a fost revocată ; la Laon, Beauvais, Orléans şi alte oraşe. Sumele imense strînse ca amenzi se ridicară la 400.000 de franci, de la Paris, şi o cifră comparabilă din provincii. O mare parte merse la unchi, îmbogăţindu-i, pentru plata conetabilului şi a altor slujbaşi ai regelui care nu primiseră salariu de doi ani şi pentru a-i despăgubi pe nobili, inclusiv pe Enguerrand de Coucy, pentru cheltuielile făcute cu campania din Flandra. Coucy primi 13 200 de franci şi o garanţie pentru o treime din ajutoarele percepute pe domeniile lui pentru a acoperi cheltuielile destinate fortificării oraşelor şi castelelor sale.

În mod ciudat, avînd în vedere rolul lui la îndepărtarea porţilor, Enguerrand de Coucy lăsă o impresie bună la Paris. Se relata o zicală din popor că „baronul de Coucy nu s-a temut să-l mustre pe rege şi să-i spună că dacă distrugea propria lui ţară va ajunge să mînuiască cazmaua muncitorului". Profeţia, descriindu-l pe rege făcînd o treabă de ţăran, impresionă mulţimea, urmînd să aibă o viaţă lungă şi curioasă.

•

Autoritatea leilor a fost restabilită complet. Parisul nu mai avu un staroste al negustorilor încă 30 de ani ; Rouen nu-şi recăpătă niciodată libertăţile ce le avusese înainte de Harelle. Acolo unde revolta cîştigase un control momentan, aceasta s-a datorat lipsei unor forţe organizate ale ordinii publice. Statul nu avea nici un plan de măsuri pentru a înfrunta revoluţia deşi, prin contrast, rolul represiunii era tot atît de formalizat ca un rit ceremonial.

Cu excepţia Gandului, răscoala armată nu a izbutit să aibă stabilitate deoarece nici ea nu avea un plan pregătit şi rîndurile sale erau împărţite. Săracii asigurau forţa explozivă, însă curînd deveniră agentul clasei negustorilor ale cărei interese nu erau ale lor. Oraşele nu-şi atinseră scopul deoarece se duşmăneau între ele. Gand

și-a continuat lupta încă doi ani, pînă ce, la moartea lui Louis de Male, libertățile sale au fost restabilite de ducele de Burgundia pentru a-și consolida moștenirea. În alte părți libertățile comunale și autonomia au fost pierdute sau reduse. Procesul care acționase în timpul revoltei lui Etienne Marcel continuă : în măsura în care orașele pierdură, monarhia cîștigă, în timp ce, prin sprijin financiar, coroana își mărea numărul partenerilor din nobilime.

După furtună, clasa de jos a fost considerată și mai periculoasă, și mai suspectă. A fost recunoscută mai curînd ca o parte dinamică a societății decît una pasivă — de unii cu teamă, de alții cu simpatie. „De aceea cei nevinovați trebuie să moară de foamea cu care acești lupi mari își umplu burta în fiecare zi" scria Deschamps. „Acest grăunte, acest spic, ce este el decît sîngele și oasele poporului sărac care a arat pămîntul ? De aceea spiritul lor cere lui Dumnezeu răzbunare. Vai de seniori, vai de consileri și de toți cei care ne mînă astfel și vai de toți cei care fac parte din grupul lor, deoarece nimeni n-are grijă decît să-și umple punga".

Valul revoltelor trecu, lăsînd puțină schimbare în starea clasei muncitoare. În balanța istoriei, inerția cîntărește mai mult decît schimbarea. Trebuiau să treacă 400 ani pentru ca urmașii maillotinilor să cucerească Bastilia.

Capitolul 19

Ispita din Italia

Ispita unui cap de pod în Italia exercita aceeaşi atracţie pentru francezi cum exercita asupra englezilor cea a unui cap de pod în Franţa.

De cînd ducele de Anjou trecuse Alpii în 1382, revendicarea angevină a regatului Neapolelui atrase Franţa spre sud, creînd obişnuinţa unei intervenţii care avea să persiste timp de 500 de ani. Modelul ei a fost stabilit la început, cînd expediţia lui Anjou avu ghinion aproape imediat, şi trimise de mai multe ori după întăriri în cursul anului 1383, sub conducerea baronului de Coucy.

Angevinii domniseră în regatul Neapolelui şi Siciliei de cînd Carol de Anjou, fratele mai mic al lui Ludovic cel Sfînt fusese pus pe tron în 1266 prin influenţa papei. Sicilia a fost înghiţită de Aragon la sfîrşitul secolului, însă dinastia Angevinilor menţinuse cea mai mare parte a teritoriului, acoperind întreaga jumătate inferioară a Italiei, la sud de Roma, cel mai mare domeniu al peninsulei *.

Cu un comerţ şi o cultură înfloritoare, regatul Neapolelui se bucurase de domnia unui monarh cult, regele Robert, „noul Solomon", la care veni Petraca pentru a-i cere asentimentul în literatură. Urmă Boccaccio, deoarece prefera să locuiască în „fericitul, paşnicul, generosul şi minunatul Neapole cu singurul lui monarh", decît în Florenţa sa natală, republicană, „devorată de nenumă-

* Numele de Sicilia rămase legat de regatul Neapolelui, provocînd confuzia care trebuie respinsă în mod hotărît ca nefondată.

rate griji". Robert își construi palatul Castel Nuovo pe marginea apei, înspre neasemuitul golf al Neapolelui unde veneau corăbii din Genova, Spania și din Provenței pentru a face comerț. Nobilii și negustorii își construiră și ei *palazzi*, aducînd artiști toscani pentru a le acoperi cu fresce și sculpturi. Cu legi drepte și monedă stabilă, drumuri sigure, hanuri pentru negustorii călători, festivități, turnire, muzică și poezie, domnia lui Robert care luă sfîrșit în 1343, avea să fie asemuită cu Paradisul. Cetățenii puteau călători fără arme prin Calabria și Apulia „cu excepția unui băț de lemn pentru a se apăra de cîini".

Nenorocirea secolului al XIV-lea coborî asupra lor după moartea bunului rege Robert. Talentele lui Robert reapărură în nepoata și urmașa sa Ioana, ale cărei patru încercări nefericite de a susține succesiunea feminină prin căsătorie aduseră tulburări care culminară prin schismă. Conflictul dintre papi a transformat Neapole într-un cîmp de bătaie. Cînd Ioana optă pentru Clement, și, la instigarea lui, îl numi pe ducele de Anjou moștenitorul ei, furiosul Urban o declară detronată, ca eretică și schismatică, și încoronă pe un alt descendent angevin, Carol, duce de Durazzo, ca rege de drept al Neapolelui. Provenind dintr-un obscur principat albanez, acest prinț luă tronul sub numele de Carol al III-lea.

Un bărbat de statură mică, cu păr blond și despre care se spune că seamănă cu Robert în ceea ce privește curajul și blîndețea precum și în ceea ce privește dragostea de învățătură, Carol de Durazzo nu lasă ca firea lui blîndă să-i ostoiască lupta sa împotriva Ioanei. După două luni, îi învinsese armata, se stabili în castelul Nuovo și o închise pe regină în speranța de a o constrînge să-l numească pe el ca moștenitor și astfel să-și legitimeze cucerirea. Primul țel al oricărei lovituri de stat este să creeze aparența unei legitimități. Cînd Ioana refuză să-l recunoască și ducele de Anjou intră în Italia pentru a-i veni în ajutor, Carol nu ezită. El porunci ca regina să fie strangulată în închisoare și corpul ei expus în catedrală timp de 6 zile înainte de înmormîntare pentru ca să nu existe dubii în legătură cu moartea ei.

Anjou veni prin Avignon, unde fu încoronat la rîndul său ca rege al Neapolelui, Siciliei și Ierusalimului, inclusiv al Provenței de către Papa Clement iar rivalul său, Carol de Durazzo, a fost excomunicat în același timp. În

ciuda puterii sale de convingere, Anjou nu fusese în stare să strîngă în timpul insurecţiilor destule fonduri pentru a-i ajunge pînă la Neapole şi încercase în zadar să convingă consiliul regal să-i finanţeze incursiunea ca un război naţional. Acum, ca suveran al Provenţei, bătu cantităţi imense de monede şi-şi îmbogăţi trupele lăsîndu-le libere să prade pe noii săi supuşi, sub pretextul pedepsirii pentru recenta lor răscoală. El mai luă bani şi forţe de la Papa Clement în timp ce expediţiei sale i se alătură acel nobil energic, Amadeo, Contele Verde de Savoia, care aduse 1 100 de lăncieri pentru care Anjou trebuia să plătească 20 000 ducaţi pe lună.

Întărit şi conducînd o armată de 15.000 de oameni „plini de pradă", Anjou trecu în Lombardia urmat de 300 de măgari de povară şi nenumărate căruţe cu bagaje. Echipamentul Contelui Verde cuprindea un enorm cort verde ornamentat cu 12 scuturi cu blazonul Savoiei în roşu şi alb, o mantie de mătase de culoarea smaraldului, brodată cu un model roşu şi alb, 12 harnaşamente toate verzi şi încă patru ornamentate cu „noduri ungureşti" pentru suita sa apropiată precum şi încălţări, glugi şi tunici verzi pentru paji.

Cînd, înainte de a pleca, unii dintre baronii săi aduseră obiecţii împotriva acestei aventuri invocînd diverse motive, el îi făcu să tacă, spunînd, cu o previziune nefericită : „Voi îndeplini ceea ce am promis chiar dacă aceasta va însemna moartea mea". Mulţi seniori notabili se alăturară stindardului său „din dragoste pentru curajul şi generozitatea pe care o admirau la el".

La Milano, averea lui Visconti completă cea mai mare parte din fondurile ducelui de Anjou, cum o făcuse şi la răscumpărarea tatălui său în schimbul aceloraşi bunuri. Fiul lui Anjou în vîrstă de 7 ani, Louis, a fost propus să se logodească cu fiica lui Bernabò, Lucia. Pentru perspectiva ca fiica lui să fie viitoarea regină a Neapolelui, Bernabò plăti 50.000 de florini — echivalentul venitului anual a aproape 100 de familii burgheze * — plus o altă sumă de la Gian Galeazzo. Anjou folosea orice mijloc pentru a strînge fonduri necesare pompei unui rege în drum spre regatul său.

* În 1388, Giovanni de Mussi din Piacenza afirma că o gospodărie de nouă persoane cu doi cai avea nevoie de 300 de florini pe an. În 1415 un bogat cetăţean italian, cheltui 574 florini pentru nuntă. Un meşteşugar bine plătit cam în acelaşi timp cîştiga aproximativ 18 florini pe an.

Purtînd coifuri cu panaşe şi încărcat de daruri şi onoruri, el, Amadeo şi cavalerii lor părăsiră Milano cu pompă, urmaţi de un atît de mare număr de bărbaţi şi căruţe „ca şi cum ar fi fost o armată a lui Xerxes". Se îndreptară spre est, pe drumul greu spre coasta Adriaticei deoarece Florenţa, care era atît împotriva lui Anjou cît şi a lui Durazzo, nu dorea încurcătura — şi nici jaful — presupuse de trecerea lor şi strînsese 6.000 de oameni pentru a bloca drumul prin Toscana. Conform călugărului de la St. Denis — care, ca şi călugărul Walsingham, avea un dinte împotriva ducilor jefuitori — Anjou şi nobilii săi se lăudau că datorită lor crinii Franţei vor răspîndi pînă departe „parfumul dulce al gloriei". În timp ce călăreau, ei îşi proslăveau aventura cu cîntece şi versuri şi „povestiri fabuloase" despre curajul francezilor.

Deşi ducele de Anjou îşi exprima intenţia de „a sprijini soarta Bisericii cu ajutorul forţei cavalerismului" — adică prin foţa armelor — el nu îndreptă această forţă împotriva lui Urban. Părăsind coasta la Ancona pentru a trece Apeninii la începutul lui septembrie, el ocoli drumul spre Roma, deşi cu puţină îndrăzneală ar fi izbutit să cucerească oraşul la acea vreme. Agenţii aduseseră ştirea potrivit căreia Compania Albă a lui Hawkwood, făgăduită pentru apărarea lui Urban, fusese oprită de Florenţa pentru ocrotirea oraşului. În loc de aceasta, împotriva sfatului lui Amadeo de Savoia, ducele de Anjou luă drumul spre Neapole şi, în timp ce armata trecea prin defileuri şi peste chei, printre vîrfuri „care atingeau cerul" o nenorocire se abătu asupra lor. Briganzii de la munte, împinşi din spate de Neapole, atacară caravana cu provizii şi ariergarda care însoţea vistieria, astfel încît ducele de Anjou ajunse la Caserta, la o zi depărtare de Neapole, mult mai sărac decît cum plecase. Recunoaşterea prealabilă a terenului nu făcea parte din strategiile războaielor medievale, deoarece nu făcea parte din turnire. Ciocnirea era totul.

Venise şi noiembrie. Intrînd în teritoriul napolitan, Anjou se opri pentru o săptămînă la Aquila pentru a lua parte la ceremonii de bun-venit oferite de partizanii cauzei sale. Întîrzierea din timpul călătoriei sale îi lăsă timp lui Hawkwood, pus de Florenţa să vină în ajutorul adversarului lui Anjou. Trebuind să ia o hotărîre rapidă, Anjou îi trimise provocarea tradiţională lui Durazzo cerînd data şi locul luptei. Carol al III-lea se dovedi deru-

tant. Fortificat în Castel Nuovo, el îl lăsă pe ducele de Anjou să aştepte şi să-şi epuizeze resursele pînă ce ar fi fost posibil să fie învins cu uşurinţă şi să i se ia înapoi toate teritoriile ocupate între timp. Declarînd că este foarte bucuros să accepte provocarea ducelui de Anjou, Carol îl făcu să înainteze, silindu-l să cheltuiască şi să facă marşuri obositoare spre o luptă care dispărea pe măsură ce se apropia.

Tot mai îngrijorat odată cu venirea Crăciunului, Anjou făcu un testament, iar Amadeo, pierzînd speranţa într-o victorie, propuse o pace negociată. În schimbul renunţării de către Anjou la pretenţia sa asupra Neapolelui, Carol de Durazzo trebuia să renunţe la Provenţa şi să-i dea ducelui de Anjou cale liberă spre coastă ca să se întoarcă în Franţa. Carol al III-lea respinse condiţiile. Se căzu de acord să aibă loc o luptă între cîte zece luptători de fiecare parte şi, ca de fiecare dată, cînd miza era prea importantă, această luptă nu avu loc.

În februarie 1383 apăru o epidemie printre soldaţi cînd erau în munţi deasupra Neapolelui, făcînd numeroase victime printre care şi Amadeo de Savoia, mort la vîrsta de 49 de ani. Pe 1 martie, plecată de un an din ţinutul zăpezilor Savoiei, splendida carieră verde a prinţului luă sfîrşit. Chemat urgent, Anjou plînse amarnic la patul lui de moarte.

Înfrîntă şi flămîndă, armata angevină se retrase spre călcîiul Italiei. Tot ce rămase din comoara regească a fost folosit pentru cumpărarea hranei. Vesela de aur şi argint a ducelui de Anjou aduse bani puţini şi chiar şi coroana sa nupţială pe care o adusese pentru încoronare trebui să fie vîndută. Minunata sa cămaşă de zale, brodată cu aur, purtată peste armură a fost de asemenea vîndută şi el purtă în locul ei o simplă tunică cu irişi, pictaţi în galben. În loc de cărnurile şi pateurile fine cu care era obişnuit, a mîncat tocană de iepure şi pîine de orz. Odată cu trecerea lunilor, animalele de povară înfometate nu mai putură trage, iar caii de luptă „în loc să tropăie pe pămînt şi să necheze cu mîndrie, lîncezeau cu capetele lăsate ca nişte animale obişnuite".

De cînd părăsise Parisul, ducele de Anjou bombardase consiliul cu scrisori şi soli pentru ca acesta să-şi îndeplinească promisiunea de a finanţa o altă campanie împotriva

Neapolelui sub comanda lui Enguerrand de Coucy. Pe cînd se mai afla la Avignon el îndemă pe reprezentantul său de la Paris, Pierre Gérard, să facă tot posibilul pentru a-l angaja pe baronul de Coucy. Urma să nu i se plătească nici un ban pînă ce nu se angaja în scris să i se alăture ducelui de Anjou, însă Gérard era instruit „ca totdeauna să se poarte cît se poate de delicat cu acest senior". Papa Clement sprijini cererile ducelui în fața coroanei, spunînd că există „superbe" daruri din diverse părți ale Italiei și promisiuni de succes, și-și exprimă adînca sa mîhnire față de refuzul consiliului francez să ajute o acțiune de care depindea sănătatea Bisericii. Totuși, ducele a fost lăsat în suspensie în anul de după lupta de la Roosebeke. Coroana a fost în măsură să-și îndeplinească promisiunea de-abia după înăbușirea răscoalei din Paris, cînd și-a umplut din nou vistieria cu amenzi. Între timp Amadeo murise, iar „armata lui Xerxes" lîncezea în mizerie la Bari.

Baronul de Coucy era dispus și nerăbdător să meargă în ajutorul ducelui de Anjou. Se consulta permanent la Paris cu cancelarul lui Anjou, episcopul Jean Le Fèvre, și-l întrebă de mai multe ori dacă Le Fèvre obținuse un răspuns pozitiv de la rege. În sfîrșit, în aprilie 1383, consiliul aprobă suma de 190 000 de franci pentru Anjou, din care 80 000 reprezentau ajutoare strînse din propriile lui posesiuni. Chiar în acel moment Anglia, într-un ultim acces al setei de război, lansă o altă invazie. Toate energiile au fost îndreptate spre a o înfrunta și, din ordinul ducelui de Burgundia, tuturor soldaților le-a fost interzis să părăsească regatul. Expediția lui Enguerrand de Coucy căzu. Se organiză într-adevăr o armată însă nu pentru Italia, ci, încă o dată, pentru Flandra, unde englezii luaseră Dunkerque.

Condus de Henry Despenser, episcop de Norwich, raidul englez era fructul încercărilor lui Urban de a face o „cruciadă" împotriva Franței schismatice. Aceasta începu cu un scandal și avea să se termine cu un fiasco. Răul moral făcut prestigiului papei în Anglia prin metodele finanțării „cruciadei" a avut o importanță mai mare decît orice ar fi cîștigat papalitatea, chiar dacă raidul întreprins ar fi avut succes. Călugărilor, ca reprezentanți papali, li se dădură „indulgențe miraculoase" și alte puteri de a vinde sau, mai rău, de a refuza iertarea „dacă oamenii nu plăteau

conform capacității și situației lor". Chiar și împărtășania nu era dată enoriașilor care refuzau să ofere ceva pentru cruciadă. Se strînseră aur, argint, bijuterii și bani, îndeosebi, conform lui Knighton, „de la doamne și alte femei... Astfel a fost smulsă din mîinile femeilor comoara secretă a regatului". Începură din nou proteste și fu evocat unul din ultimele pamflete ale lui Wyclif, „Împotriva războaielor clericale". Predicatorii lollarzi denunțară pe „acești prelați lumești... căpitani principali și forțe ale bătăliilor Satanei pentru a exila viața bună și caritatea". Din cauza naturii false a iertării spuneau ei „nici o gură nu poate spune cît de multe suflete merg în iad din cauza acestor căpitani blestemați și a jurisdicțiilor și blamărilor acestor anarhiști".

Norwich era un prelat nu numai marțial dar și un războinic activ. Deși era episcop, el a fost descris de Walsingham ca „tînăr, neînfrînat și insolent... neînzestrat nici cu învățătură, nici cu discreție, fără experiență, în a păstra sau în a acorda prietenie". Cînd strînsese destule fonduri și forțe și aproximativ 5 000 de oameni, aliații săi din Gand au fost deja înfrînți. Totuși, el reuși, după ce debarcă la Calais, să ia repede Gravelines, Dunkerque și Bourbourg de pe coasta flamandă. După ce institui asediu la Ypres fără succes, își îndreptă atenția spre Picardia, apărată atunci de Coucy în calitate de căpitan general. Norwich se retrase fără luptă cînd jumătate din forța sa, sub conducerea veteranului Sir Hugh Calveley, refuză să-l urmeze mai departe. Deoarece cîmpul era ocupat de o armată mult superioară, Norwich se închise rapid în Bourbourg în timp de Calveley porni spre Calais. „Pe credința mea" spuse acel căpitan veteran cu dezgust, „am făcut o campanie cît se poate de rușinoasă ; nici una atît de slabă sau atît de dezonorantă n-a pornit vreodată din Anglia". Acesta era rezultatul, spunea el, dacă te încrezi în „acest episcop de Norwich care a vrut să zboare înainte de a avea aripi".

O imensă armată franceză începu în august un asediu al Bourbourgului, în timpul căruia cavalerii francezi se distrau, se întîlneau cu cavaleri străini la turnire și festivități, totul făcîndu-se cu splendoare competitivă și fapte de curaj menite „să sporească faima vechii lor nobilimi". În timpul acestor activități, Coucy făcu o demonstrație impresionantă, în special pentru stilul său ecvestru. Călare pe un cal minunat și conducînd alți cîțiva purtînd

harnaşamente cu însemnele heraldice aparţinînd casei sale, „el călări dintr-o parte în alta în modul cel mai graţios spre încîntarea tuturor celor care-l văzură, şi toţi îl lăudară şi-l cinstiră pentru înfăţişarea lui măreaţă şi pentru prestanţa sa.“ Patru luni trecură în modul cel mai plăcut în faţa oraşului Bourbourg, într-o cu totul altă dispoziţie decît cea din timpul luptei împotriva oamenilor de rînd cu un an înainte. Francezii nu manifestară o mare nerăbdare de a ataca şi, cum iarna se apropia, încheiară afacerea printr-o mediere şireată a ducelui de Bretania. Norwich a fost mituit şi se duse acasă la pagubă şi dezonoare. Faima militară a englezilor, deja în declin de zece ani, scăzu şi mai mult, dîndu-le moraliştilor ocazia unui text împotriva nedreptăţilor şi asupririlor exercitate de oamenii spadei. „Mîna lui Dumnezeu este împotriva lor“ spunea Thomas Brinton, episcop de Rochester „deoarece mîna lor este împotriva lui Dumnezeu“.

Deşi beligeranţii nu aveau cum să ştie, invazia lui Norwich a fost menită să fie ultima din acel secol, deşi nu şi a războiului. Luptele se împuţinară fără să aducă vreo înţelegere între Anglia şi Franţa. Ca de obicei, începură discuţii după asediul Bourbourgului, însă nu s-a ajuns la nimic mai bun decît la încheierea unui armistiţiu de nouă luni, semnat în ianuarie 1384. De data aceasta, baronul de Coucy n-a mai fost unul din negociatori deoarece era angajat într-un război personal în numele viitoarei lui rude, ducele de Bar, viitorul socru al fiicei sale. De aceea a fost celebrată în noiembrie căsătoria lui Marie cu Henri de Bar.

În tot acest timp, ducesa de Anjou şi cancelarul soţului ei, Jean Le Fèvre, implorau consiliul să dea ajutorul promis. Situaţia ducelui era acum mai grea ca niciodată, deoarece fusese jefuit de unul din proprii săi nobili de 80 000—100 000 de franci strînşi pentru el de către soţia sa (sau după alte versiuni, împrumutaţi de la Visconti). Hoţul, care zece ani mai tîrziu avea să comită o altă crimă cu consecinţe istorice, era Pierre de Craon, un cavaler de origine nobilă şi cu mari moşii care-l însoţise pe duce în Italia. Trimis de ducele de Anjou să aducă banii, Craon se întoarse prin Veneţia unde cheltui cea mai mare parte din ei la petreceri extravagante, jocuri de noroc şi desfrîu, probabil din dorinţa de a-şi etala un stil demn de suveranul pe care-l reprezenta. Apoi păstră ce mai rămase şi nu se mai întoarse la duce. Aşa ceva ar

părea de necrezut numai dacă cineva, interesat de eşecul lui Anjou şi destul de puternic pentru a-l ocroti pe Craon ca să nu fie judecat, nu l-ar fi pus să facă aceasta. Persoana n-ar putea fi decît ducele de Burgundia dar presupunerea că ar fi mers atît de departe încît să-şi ruineze fratele pare exagerată. Totuşi, cînd Craon se întoarse în Franţa, el scăpă de pedeapsă datorită protecţiei ducelui de Burgundia cu a cărui soţie era înrudit.

Onoarea Franţei în ochii regelui şi a consiliului nu permitea ca Anjou să stea pe loc, nici să dea satisfacţie prea mare Papei Urban. În primăvara lui 1384, după ce se încheiase armistiţiul cu Anglia şi după ce Burgundia intră în posesiunea Flandrei, la moartea socrului său, se lansă în sfîrşit campania de salvare a lui Coucy. Era deja tîrziu pentru a-l salva pe Anjou, însă Coucy nu era un căpitan care să zboare înainte de a avea aripi. În duelul armelor şi spiritului care era pe punctul de a-l purta în inima Italiei, el se arătă abil, responsabil şi talentat cu acea magică facultate de a ieşi neînvins din dezastrul înconjurător.

Încă mai înainte de a pleca, el institui, cum făcuse şi înainte de campania din Elveţia, o slujbă zilnică permanentă pentru el şi urmaşii lui, de data aceasta la abaţia St. Médard, lîngă Soissons, asigurîndu-i o dublă acoperire. Pentru expediţia sa coroana îi oferi 78 000 de franci, din care 8 000 fuseseră daţi înapoi de Papă, 4 000 daţi lui Enguerrand de Coucy în compensaţie pentru neplata ajutoarelor promise în anul anterior. El strînse o armată evaluată la 1 500 de lăncieri, ridicîndu-se, împreună cu pedestraşii şi arcaşii la un total de 9 000 de oameni. Miles de Dormans, fostul cancelar, care fusese nerăbdător să plece cu un an înainte se alătură cu 200 de lăncieri. Majoritatea armatei era evident formată din mercenari, parţial recrutaţi la Avignon unde se duse mai întîi baronul de Coucy, pentru consultaţii cu Clement.

În iulie, el trecu Alpii prin Mont Cenis, fiind împuternicit să încheie căsătoria prin procură a fiului lui Anjou cu fiica lui Bernabò. Un mesaj de la Bernabò îl invită să intre în Milano cu 200 din cei mai de seamă tovarăşi ai săi pe care Coucy, fie pentru fast, fie din precauţie, le mări numărul la 600. Întîmpinat „cu multă bucurie" de Bernabò în afara porţilor, ei intrară în oraş împreună, „însă numărul oamenilor era aşa de mare încît rupseră podul". Acesta pare să fi fost singurul *faux-pas* al baronu-

lui de Coucy, care nu l-a distras de la ceremoniile opulente și de la înmînarea zilnică a cadourilor în timpul vizitei ce a durat două săptămîni.

Două săptămîni nu era prea mult pentru a-și face drum prin labirintul rivalităților din Italia. Relațiile reciproce dintre Veneția, Genova, Milano, Piemont, Florența, dintre fel de fel de despoți și comunele din nordul Italiei se schimbau permanent. Imediat ce o putere se alătura alteia împotriva unei a treia în avantajul de moment, toate alianțele și feudele își schimbau partenerii ca într-un dans *trecento*. Veneția se dușmănea cu Genova, Milano învrăjbea pe una împotriva celeilalte și se dușmănea cu Florența și cu mai multe principate din Piemont. Florența se dușmănea cu vecina ei, Siena, Pisa și Lucca și formau diverse ligi împotriva lui Milano, politica Papei făcea ca toată lumea să tremure.

Primul risc al lui Enguerrand de Coucy consta în gelozia reciprocă dintre Bernabò și melancolicul său nepot, Gian Galeazzo, care domnea acum în Pavia de la moartea tatălui său în 1378. Subtil, discret și înșelător de blînd, Gian Galeazzo cultiva în mod public timiditatea și o voință ascunsă, tot atît de puternică și fără principii ca și cea a lui Bernabò. Mai tîrziu, cînd avea să fie mai bine cunoscut, Francesco Carrara din Padua spuse despre el: „Îl cunosc pe Gian Galeazzo. Nici onoarea, nici mila, nici credința jurată nu l-au făcut vreodată să facă o faptă dezinteresată. Dacă uneori caută ce este bun, este pentru că interesul lui o cere deoarece nu are simț moral. Bunătatea, ca și ura sau mînia, sînt pentru el o chestiune de calcul". Ca adversar, părerea lui Carrara firește că era dușmănoasă dar nu neapărat nevalabilă, caracterul pe care-l atribuia lui Gian Galeazzo anticipa, cu mai mult de un secol, prințul lui Machiavelli.

Gian Galeazzo lua în nume de rău și se temea de amestecul lui Bernabò în anterioarele sale relații cu familia regală franceză. „Bernabò face noi alianțe cu Franța" îl avertiză mama lui. „Dacă se înrudește, el va atenta la suveranitatea ta". Avînd un singur copil față de țarcul plin al lui Bernabò, Gian Galeazzo nu se putea măsura cu unchiul său la alianțe. Dacă nu se putea măsura cu el, el izbuti să-l îndepărteze, o alternativă rece care din acel moment — după cum s-a recunoscut mai tîrziu — începu să i se înfiripe în minte.

Între timp, el a plătit liniștit partea sa de subsidii pen-

tru Anjou și se pregăti să-l întîmpine pe Enguerrand la Pavia. Trecuseră zece ani de la ultima lor întîlnire la Montichiari care confirmase dezgustul lui Gian Galeazzo pentru luptă încît nu se mai duse niciodată pe cîmpul de bătaie. Însă baronul nu apăru la Pavia pentru a reînnoi cunoștința, probabil pentru că Bernabò nu a dorit ca nepotul lui să se întîlnească cu trimisul francez.

În nordul Italiei a fost o agitație intensă cînd se auzi știrea despre sosirea lui Enguerrand de Coucy. Siena trimise în secret soli la Milano pentru a negocia primirea sprijinului împotriva Florenței. Florența trimise soli pentru a-l despărți pe Coucy de Toscana cu cuvinte amabile și declarații de prietenie. Diplomația florentină era condusă de cancelarul permanent, Coluccio Salutati, un învățat cultivat care-și putea întocmi corespondența străină într-o retorică latină elegantă, care reflectă încrederea în republică. Continuarea ocupării funcției sale, care era echivalentă cu cea de administrator șef, îi dădea mare influență, și faptul că numirea lui fusese reînnoită în mod regulat timp de 30 de ani este dovada — dată fiind tulburările din politica florentină — că era un om cu o abilitate politică remarcabilă, nemai vorbind de calmul său. Inima lui aparținea literaturii și noului umanism, însă în afaceri era eficient, harnic, învățat și blînd, admirat pentru integritatea și stilul lui. După părerea lui Gian Galeazzo, un document statal emis de Salutati cîntărea cît 1 000 de călăreți în balanța politică. Acesta era adversarul lui Enguerrand de Coucy.

Ca răspuns la salutările florentinilor, baronul de Coucy fu surprinzător de amabil. „Ne-am întîlnit", spune raportul scris probabil de Salutati, „cu îmbrățișări și salutări pline de bucurie și el ne vorbi încurajator și pașnic. El nu ne numi prieteni și frați ci chiar părinții și stăpînii lui... Nu numai că ne-a promis să se abțină de la ostilitate împotriva noastră, dar ne asigură că ne va sprijini cu armata sa în treburile noastre". Baronul de Coucy evident învățase felul de a vorbi al italienilor. El îi asigură pe florentini că temerile lor sînt imaginare și promise să se limiteze strict numai la o cale de trecere. Ei îi acceptară asigurările, probabil nu atît pentru că aveau încredere în ele, cît pentru că, Hawkwood fiind la Neapole, nu aveau o forță armată capabilă să-i bareze drumul. Neutri dar bănuitori, ei strînseră o companie de 4 000 de țărani și oameni de rînd pentru a păzi drumul.

Pornind în august, baronul de Coucy trecu Apeninii și intră în țara „miracolului toscan" prin vest. Chiparoși se ridicau spre cerul albastru, pe pante creșteau vii și măslini argintii. Printre dealuri, pe vîrfurile cărora se găseau castele sau sate se mișcau încet boi, într-un peisaj care a rămas același timp de 2 000 de ani. Armata franceză pătrunde brutal, înaintînd altfel decît în felul pașnic pe care-l promise baronul de Coucy. Spre a lor *stupor* și *dolor* (stupoare și durere), după cum se plînseră florentinii după aceea regelui Franței cu amărăciune, ei aflară că „în sufletul lui el nu a fost față de noi cum s-a prefăcut a fi la suprafață". În parte ca formă de intimidare pentru a reaminti Florenței să rămînă neutră, în parte pentru a plăti și a-i aproviziona pe mercenari, Enguerrand de Coucy puse un tribut pe orașe, prădă satele, luă chiar castele. Florența trimise soli strigînd „Pace ! Pace !" și oferind daruri bogate și alte asigurări de neutralitate dacă va ocoli teritoriul florentin. Coucy continuă să răspundă consolator, însă forța odată folosită deveni repede jaf, greu de stăpînit.

„Ei nu numai că au furat gîște și găini, prădară porumbarele și plecară cu oi, berbeci și vite", conform unei plîngeri florentine, „dar se năpustiră de fapt asupra zidurilor și caselor noastre, lipsite de apărare ca și cum ar fi fost în război cu noi. Luară captivi și-i torturară și-i siliră să plătească răscumpărări. Ei uciseră bărbați și femei în mod crud și incendiară casele goale".

Pe măsură ce Coucy avansa, Florența află cu dezamăgire că acesta ținea legături cu seniorii exilați din Arezzo, un oraș muntos, vechi și important la 100 km spre sud-est, pe care florentinii îl rîvneau și se pregăteau să-l anexeze. Istoria lui data din vremea etruscilor, faimoasa lui olărie cu smalț roșu din vremea romanilor ; din ciorchinele de turnuri cu foișoare și balcoane, Sf. Francisc din pictura lui Giotto exorciza demonii zburători. În cearta dintre familiile Guelfilor și Ghibelinilor, familia sa domnitoare, Tarlati, seniori de Pietramala au fost detronați în 1380, și partea cîștigătoare, prea slabă ca să mențină controlul, ceru ajutorul lui Carol de Durazzo. El sau agenții săi tratară Arezzo ca pe un oraș cucerit, îl supuseră jafului obișnuit și amenzilor încît locuitorii au început să privească mai favorabil spre Florența. După negocieri complexe, Florența aproape că semnase un aranjament să cumpere orașul de la Durazzo cînd intervenția lui Coucy amenință să le dărîme toate speranțele. Ei aflară că seniorii exilați

din Pietramala se oferiseră să-l sprijine la capturarea oraşului şi că el încheiase un tratat cu ei în acest scop. Obiectivul lui Enguerrand de Coucy era să obţină un punct de sprijin pentru cauza angevină şi o poziţie de unde ar fi avut cum exercita presiuni asupra Florenţei pentru a-l aproviziona. Dacă ar fi atras împotriva lui compania lui Hawkwood din Neapole, forţele care se opuneau lui Anjou ar fi slăbit.

Începu acum un duel între Coucy şi Florenţa. Atingîndu-şi ţinta, Enguerrand de Coucy făcu cereri mai mari şi dădu mai puţine asigurări. Ca răspuns la un nou protest al florentinilor împotriva jafului făcut de soldaţii lui, el dădu vina pe faptul că locuitorii s-au opus şi cu aroganţă rece ceru un tribut de 25 000 de florini de la Florenţa şi 20 000 de la Siena. Signoria se adună cu îngrijorare ; unii susţineau să se plătească, alţii să se refuze. Unii propuneau o plată simbolică pentru a menţine faţada prieteniei şi a preveni un asalt al soldaţilor lui Coucy. În timp ce trimitea soli cu diverse propuneri, Florenţa îl avertiză pe Jacopo Carraciolo, guvernatorul din Arezzo care era plătit de ei, să-şi întărească zidurile, să fie pregătit să aprovizioneze întăririle florentine cînd acestea ar apărea şi să se aştepte la atac, pe 18 septembrie. Cu contribuţii generoase din partea magnaţilor burghezi, ei începură să adune o forţă armată.

Timp de o săptămînă, în timp ce aşteptă răspunsul la cererile lui, Coucy rămase în apropiere fără să înainteze. Siena îi plăti 7 000 de florini, Florenţa, fără să explice refuzul, nu-i plăti nimic. Ca şi cum ar fi fost mulţumit, Enguerrand îşi reluă marşul însă, în loc să plece spre Arezzo, se îndreptă spre sud, spre Cortona. Această schimbare de direcţie se dovedi a fi un vicleşug pentru a slăbi vigilenţa lui Carraciolo. În noaptea de 28 spre 29 septembrie, baronul de Coucy se întoarse spre Arezzo şi cînd ajunse la porţile oraşului îşi împărţi trupele în două grupuri. Unul îl trimise să asalteze zidurile cu mare zgomot şi strigăte în timp ce el conduse grupul cel mai puternic cu cei mai buni cavaleri în linişte spre poarta San Clemente, pe partea cealaltă. Doborînd porţile, francezii intrară strigînd „Trăiască regele Ludovic şi baronul de Coucy ! Moarte Guelfilor şi ducelui de Durazzo !“ Soldaţii lui Carraciolo se năpustiră să-i întîmpine şi strigăte de luptă şi zăngănit de arme umplură oraşul, se dădură lupte pe toate străzile şi în jurul vechiului amfiteatru pînă ce apărătorii ce-

dară în fața unei armate mai numeroase și se retraseră în cetate. Seniorii de la Pietramala se întoarseră acasă în triumf și, în timp ce Arezzo era din nou jefuit, baronul de Coucy revendică orașul în numele regelui Ludovic al Neapolelui, Siciliei și Ierusalimului.

În acel moment, Ludovic de Anjou era deja mort de nouă zile. Timp de un an și jumătate lîncezise în călcîiul Italiei fără alte semne ale regalității decît titlul în timp ce armata sa se risipise și se împuținase iar unii care avură posibilitatea se îmbarcară spre casă. Avînd controlul asupra orașului Bari și alte orașe de pe coasta Adriaticii, el ar fi avut cum să se aprovizioneze pe mare, neputînd fi atît de nevoiaș cum a fost zugrăvit de cronicarii monastici cărora le plăcea să vorbească pe larg despre tema căderii din cauza vanității. Era însă imobilizat din lipsă de bani. Cavalerii lui sărăciți călăreau pe măgari sau mergeau pe jos „pentru a grăbi ziua luptei", dar nu puteau găsi decît încăierări ocazionale. În septembrie 1384, Anjou răci foarte tare după ce-și sleise forțele împotriva jefuitorilor din armata sa. Febra crescu și, simțind că i se apropie sfîrșitul, ducele, ca și fratele lui, Carol al V-lea, și-a făcut testamentul chiar în ultima zi a vieții sale. Muribundul părea să știe totdeauna cînd îi suna ceasul, fără îndoială fiindcă nu se aștepta la vindecare și unele simptome erau recunoscute ca fiind cele fatale. Cum era posibil ca ei să fie atît de des în măsură să-și dicteze testamentul sau codicilurile este mai greu de explicat, numai dacă nu cumva moartea era un ritual organizat, cu mulți participanți care asistau. Patima pentru cucerire nefiindu-i micșorată, Anjou îl ruga în testamentul lui pe Papa Clement să aibă grijă ca fiul lui, Ludovic al II-lea, să-l urmeze la tronul Neapolelui și Carol al VI-lea „să ridice spada incomparabilei sale puteri" pentru a o răzbuna pe regina Ioana. Îl numi pe baronul de Coucy ca vicerege pentru a continua campania, cu condiția ca el să nu poată fi îndepărtat decît la ordinul ducesei de Anjou, ordin confirmat de rege, ducii de Burgundia și Berry. Muri la 20 septembrie în castelul din Bari într-o cameră care dădea spre mare. În timp ce corpul său, într-un coșciug de plumb era îmbarcat cu destinația Franța pentru înmormîntare și forțele sale se destrămară, Carol de Durazzo ținu slujbe funerare corespunzătoare rangului defunctului său rival și îmbrăcă toată curtea în doliu.

Moartea ducelui de Anjou încă nu era cunoscută pe

Arno, cînd Florența află cu surprindere că Arezzo fusese capturat de Coucy. Balia sau Consiliul celor zece, numit în timpuri de criză, se adună în grabă. Au fost trimise scrisori și ambasadori la Genova, Bologna, Padua, Perugia, Verona, Neapole și chiar la Milano, cerîndu-li-se tuturor să se alăture Florenței într-o ligă împotriva invadatorului a cărui prezență se spunea că primejduia toată Italia. A fost chemată compania lui Hawkwood de la Neapole și Papa Urban rugat să impună o dare specială asupra clerului, pentru a se strînge fonduri spre a-i alunga pe „schismatici" din Italia și a zădărnici triumful Anti-Papei. În mijlocul agitației sosiră știri prin Veneția că pretendentul francez la Neapole murise. Florența jubilă și dublă pregătirile pentru a-l înconjura pe ducele de Coucy în Arrezo. Nedîndu-și seama de furtuna din jurul lui și neștiind nici de moartea ducelui de Anjou, Enguerrand era încîntat să informeze Signoria despre capturarea lui Arezzo, neîndoindu-se, scria el, că vor fi încîntați să afle despre un asemenea eveniment atît de fericit pentru partizanii regelui Ludovic. Cu mai mare încîntare încă, Signoria răspunse „ilustrului senior și cel mai drag prieten" pentru a-l informa cu „mare durere" că Anjou a murit și că mai mulți dintre importanții săi însoțitori apăruseră deja la Veneția în drumul lor spre casă. Bineînțeles baronul nu crezu, bănuind o viclenie a florentinilor pentru a-l descuraja.

Pentru a-i impresiona pe locuitori se instală în stil mare și se puse să cîștige adepți pentru pretendentul angevin, dînd mese și primind cu generozitate pe toți cei care declarau că sînt partizani ai cauzei sale. Însă, în timp ce asedia cetatea, își dădu seama curînd că era înconjurat, dacă nu chiar asediat, de o forță florentină la nord și de fostul său camarad de arme, Sir John Hawkwood, la sud. În această conjunctură, scopul campaniei sale se prăbuși cînd ajunse la el confirmarea faptului că ducele de Anjou era mort.

Baronul de Coucy se trezi izolat în centrul Italiei, cu nici o șansă de scăpare și nici un motiv de a rezista. Problema lui era mai degrabă de a se salva. Ca să se cramponeze de Arezzo de dragul cauzei angevine pentru a asculta de voința ducelui de Anjou ar fi fost corect, însă ar fi însemnat pierzania. Niște mesaje de la cîțiva din adepții lui Anjou îi cerură să intre în regatul Neapolelui și să fie guvernatorul lor, însă Coucy nu era tipul prostesc de cavaler-erou care să meargă spre dezastru fără să se

gîndească sau să-l accepte cu curaj dar fără minte cînd dezastrul survenea. El avea intenţia să folosească capturarea lui Arezzo pentru a se salva fără a pierde prestigiul pentru cauza angevină şi să-şi recupereze costul campaniei în acelaşi timp.

Siena, care refuzase să se alăture ligii floretine, a fost salvatorul lui. El oferi Arezzo spre vînzare Sienei pentru 20 000 de florini, ştiind că rivalitatea va sili Florenţa să ofere un preţ mai bun inclusiv un permis de liberă trecere prin Toscana. Florenţa nu dobîndise prea mare sprijin pentru ligă din cauză că celelalte state se temeau că ea o va folosi pentru extinderea ei. Bernabò, avînd interes într-o alianţă cu Franţa, sfătuise să se recîştige Arezzo mai curînd cu bani decît cu forţa şi avertiză Florenţa că regele Franţei şi unchii lui ar putea face represalii mari asupra negustorilor şi bancherilor florentini în cazul în care Coucy ar fi atacat.

Şi Florenţa ştia cînd să folosească discreţia în locul curajului. Prin baronul de Coucy, perspectiva de a dobîndi Arezzo apăruse din nou. Se făcură propuneri pentru predarea lui Carraciolo, guvernatorul oraşului, inclusiv se oferiră bani pentru plata salariilor restante ale soldaţilor lui. Avînd perspectiva plăţii pe care o crezuseră pierdută, oamenii lui Carraciolo făcură cunoscut şefului lor că erau gata să abandoneze o rezistenţă inutilă. În consecinţă, el a fost de acord să se predea cu condiţia ca Florenţa să-i dea o recompensă pentru daunele suferite în timpul apărării oraşului. În perioada cavalerismului nici o luptă nu era fără bani.

Deoarece Florenţa se pregătise să folosească armele împotriva lui Enguerrand de Coucy, contrar promisiunii ei de a rămîne neutră, ea era îngrijorată că Franţa ar putea trece la represalii. Pentru a le preveni, Signoria trimise lui Carol al VI-lea o istorisire voluminoasă despre faptele rele ale lui Coucy : jaful şi nedreptăţile, cererile de tribut, negocierea cu rebelii (Pietramala) pe teritoriul florentin. Cu mîhnire, scrisoarea arăta cum, după ce manifestase intenţii paşnice, Coucy acţionase cu ostilitate ca un duşman, cum „noi, chiar dacă sîntem neobişnuiţi cu vorbe înşelătoare, i-am ghicit planurile“ şi ne-a întristat că „un bărbat atît de nobil şi distins, în special de sînge galic, a cărui virtute firească este mărinimia, şi-a permis să inventeze minciuni şi să pună capcane“ ; cum, în credinţa că nu ar putea reprezenta de fapt pe regele Franţei

printr-o astfel de purtare „am pregătit o armată să răspundem cu forță la forță" ; cum, în sfîrșit „scriem aceasta cu mare durere și amărăciune pentru ca să știți că acțiunile noastre sînt justificate".

Punînd acestea la dosar, republica ajunge la un aranjament amabil cu baronul prin două tratate separate, bine întocmite, din 5 noiembrie. În primul, Enguerrand de Coucy, dornic să recunoască și să recompenseze afecțiunea, devoțiunea și respectul arătat întotdeauna de republica Florența față de casa regală a Franței, cedează pentru totdeauna Arezzo, zidurile, fortăreața, casele, mobilierul, locuitorii, drepturile și privilegiile sale Florenței. Nu s-a făcut nici o mențiune de considerație, pentru ca tratatul să pară un act pur politic al lui Coucy în interesul angevin, împotriva lui Durazzo. El puse condiția ca Pietramala să fie repuși în proprietățile lor, Florența să rămînă neutră față de Neapole, trimișii și mesagerii francezi spre Neapole să aibă liberă trecere cu dreptul de a cumpăra provizii iar el și oamenii lui să aibă aceleași condiții la întoarcerea în Franța.

Suma asupra căreia s-a căzut de acord în al doilea tratat era dublă față de cea cerută Sienei. Avînd în vedere marile cheltuieli pe care le-a avut baronul de Coucy cînd a luat orașul Arezzo și avînd în vedere că traversase teritoriul florentin „fără să aducă daune" (Florența era flexibilă în aceste chestiuni) și intenționa să plece în același fel, republica era de acord să-i plătească 40 000 florini, din care trei pătrimi urmau să fie plătiți imediat înaintea cedării orașului și restul de 10 000, fie la Bologna, Pisa sau Florența, după dorința lui, la două săptămîni de la evacuarea orașului Arezzo. Dispunînd generos de averea cetățenilor, francezii puteau lua cu ei orice puteau duce în ziua plecării.

Pentru felul în care a păstrat aparențele și și-a atins scopurile dorite, înțelegerea a fost o capodoperă diplomatică. Păgubașii au fost Durazzo, care a fost silit să accepte un fapt împlinit, Pietramala care, așteptîndu-se să preia iar puterea, erau furioși, și poporul din Arezzo pe care nimeni nu-l despăgubi. Ca răzbunare, în ziua plecării, Pietramala prinse într-o ambuscadă un grup de francezi care strîngeau diverse lucruri și-i atraseră pe alții „în casele lor oferindu-le hrană și apoi îi uciseră". Baronul de Coucy ceru imediat ca Florența să-i pedepsească pe vinovați pentru a dovedi că astfel de ostilități „vă sînt foarte neplă-

cute şi că prietenia dintre noi rămîne fermă". Florenţa îşi exprimă regretul şi, în loc să acţioneze, oferi o denunţare artistică a acelor „detestabili Pietramala. Se spune că numele lor de familie, Tarlati, deriva dintr-un cuvînt însemnînd „lemn putred mîncat de carii", în timp ce numele Pietramala, derivînd din *pietra* care înseamnă piatră, li se potrivea de asemeni, „deoarece sînt tari şi de neclintit în crimele lor". Cu aceste observaţii colorate se termină duelul dintre Florenţa şi Enguerrand de Coucy.

Se îndeplniră obligaţiile reciproce. Florenţa plăti 30 000 de florini pe 15 şi 17 noiembrie, Carraciolo se predă pe 18, Coucy evacuă Arezzo pe 20 noiembrie. Evitînd populaţia ostilă pe care ar fi întîlnit-o, mergînd pe drumul pe care venise, el traversă munţii şi se întoarse de-a lungul pantei de est spre Bologna, postînd unităţi de ariergardă pe drum pentru a semnala apariţia întoarcerii vreunui cuceritor. La Bologna, el primi de Crăciun ultima plată, complet. Intră din nou în Avignon în ianuarie 1385, adăugînd traversarea Alpilor în mijlocul iernii unei reputaţii fără pată.

Darul lui Enguerrand de Coucy, neobişnuit pentru timpul lui, era recunoaşterea realităţilor, dacă privim felul în care a condus el o forţă expediţionară în comparaţie cu conducerea lui Anjou. Urmărirea cuceririi Neapolelui, deşi judecată aspru de critici după ce evenimentele s-au produs, nu era neapărat menită catastrofei. Ducele de Anjou avea aceeaşi şansă ca şi adversarul lui şi un motiv mai bun. Ce l-a învins a fost întîrzierea, conducerea slabă şi pierderea timpului şi resurselor pe ceremonii care-i arătau regalitatea înainte să posede aceasta. Dacă ar fi condus o înaintare rapidă şi spartană cu toate energiile şi resursele aplicate la obiectiv, poate rezultatul ar fi fost altul. Însă „dacă" cere o atitudine modernă în Evul Mediu.

Daunele sociale n-au constat în eşec şi în acţiunea care a fost costisitoare. Costul războiului era otrava secolului al XIV-lea. Fondurile date de coroană şi de ducele de Anjou însuşi, fără să mai amintim suma furată de Pierre de Craon, fuseseră stoarse de la poporul Franţei pentru o cauză care, în nici un caz nu îi putea fi de folos în prezent sau în viitor. Acest fapt n-a rămas neobservat, nici n-a liniştit poporul. Auzind de moartea ducelui de Anjou, un croitor din Orléans, numit Guillaume de Jupponier,

cînd „era doborît de alcool“ izbucni într-o tiradă în care s-a auzit vocea clasei sale, care se auzea atît de rar. „Pentru ce s-a dus acolo, acest duce de Anjou, acolo unde s-a dus ? A jefuit și a furat și a dus bani în Italia spre a cuceri o altă țară. E mort și blestemat, și regele Ludovic cel Sfînt de asemenea, ca și alții. Murdărie, ăsta-i un rege ! Nu avem alt rege decît pe Dumnezeu. Credeți că tot ce au este dobîndit pe căi cinstite ? Îmi pun biruri și iar biruri și îi doare că nu pot lua tot ce avem. De ce să ia de la mine ce cîștig cu acul ? Aș vrea mai curînd să moară regele și toți regii decît fiul meu să se înțepe la degetul cel mic“.

Cuvintele croitorului exprimau „ce alții nu îndrăzneau să spună“. După ce a fost arestat și închis, el a fost iertat de guvernatorul Orléans-ului.

Văduva ducelui de Anjou, născută Marie de Bretania, o fiică a sfîntului însă nemilosului Carol de Blois, și a soției sale nesupuse, urmări coroana Neapolelui în numele fiului ei, Ludovic al II-lea, cu aceeași stăruință energică cu care urmăriseră părinții ei ducatul de Bretania, și fără rezultate mai bune. Într-o competiție cu Carol de Durazzo și fiul lui, care a durat toată viața, Ludovic al II-lea n-a avut mai mult succes decît tatăl său. În timp ce Neapole trecu sub dominația Aragonului și apoi a Bourbonilor spanioli, angevinii au perseverat cu pretenția lor timp de două secole, cu toată perseverența nedescurajată a regalității în urmărirea unei coroane care nu putea fi atinsă.

Celălalt scop francez în Italia — de a impune pe Clement prin forță — deși nu a fost încercat niciodată de ducele de Anjou, nu era abandonat. Mai curînd deveni o și mai mare obsesie. Între timp, nebunia îi întunecă mintea Papei Urban în timpul unei certe fatale cu Carol de Durazzo și fu alungat din Neapole. Folosind mercenari, făcu un mare tărăboi în toată Italia prin dispute neîncetate, fiind asediat și asediind, captiv și salvat, împrăștiind anateme și excomunicări, tîrînd după el pe cei șase cardinali prizonieri pe care-i acuzase că ar fi vrut să-l excomunice. Cînd unul din caii lor se ologi, Urban porunci ca nefericitul cardinal să fie omorît și corpul lui lăsat neîngropat la marginea drumului. După aceea execută patru din cei cinci rămași. Nu se poate spune că el cinsti Biserica de la Roma.

Pierre de Craon se întoarse în Franța după moartea lui Anjou, dispunînd de o avere considerabilă. În timp ce noii lui camarazi, rămășițe ale armatei ducelui de Anjou cerșiră

în drumul lor pe jos din Italia, el apăru la curte cu o suită magnifică, provocînd indignare. „Ha ! Trădător ipocrit" strigă ducele de Berry, văzîndu-l intrînd în consiliu — „ticălos și neloial, meriți să fii omorît ! Tu ești cel care ai provocat moartea fratelui meu. Prindeți-l și să se facă dreptate !" Nimeni n-a îndrăznit să îndeplinească porunca, de frica legăturii lui Craon cu ducele de Burgundia. Craon continuă să rămînă o prezență decorativă la curtea lui Carol al VI-lea și să scape pentru multă vreme de un proces implacabil intentat de ducesa de Anjou și fiul ei, deși în cele din urmă i se porunci să plătească 100 000 franci. Culmea ironiei, după ce a scăpat nevătămat din Italia, Coucy căzu de pe cal la Avignon și se răni serios la un picior. Probabil că era o fractură multiplă, destul de gravă căci a trebuit să stea la pat timp de patru luni. Ca vicerege al lui Anjou, el își luă răspunderea pentru zdrențăroșii veterani care se întorceau de la Bari, împărțind fonduri și mediind certuri. La sosirea văduvei ducelui de Anjou pentru a anunța pretențiile fiului ei la Provența, el o vizită de mai multe ori (probabil că într-o litieră), o sfătui în chestiunea lui Pierre de Craon și „o consolă cît putu mai bine". În timpul acestor vizite se prea poate să se fi întîlnit și să fi discutat cu autorul unuia din cele mai mari comentarii ale secolului al XIV-lea.

Honoré Bonet, stareț benedictin din Salon în Provența, avea o oarecare funcție la curtea ducelui de Anjou și trăia la Avignon prin anii 1382—86, în timp ce își scria observațiile asupra genului de acțiuni în care Coucy era principalul personaj. „Arborele bătăliilor" era o analiză a legilor și obiceiurilor războiului și inevitabil, a efectelor lui morale și sociale. Scopul scrierii cărții sale, spunea Bonet, era să găsească un răspuns la „marile tulburări și la fărădelegile fioroase" ale timpului. Concluzia lui era sinceră. Pusă în forma unei întrebări — „Dacă poate fi această lume prin firea ei fără conflicte și în pace ?" — răspunsul lui era : „Nu, nici într-un caz nu poate fi altfel".

„La începutul cărții mele fac un copac al plîngerii", scria el, pe care se pot vedea trei lucruri : suferința care n-a mai fost vreodată „a schismei", marea disensiune dintre prinți și regii creștini ; și „marea mîhnire și discordie" între comunități. Bonet a analizat multe chestiuni practice și morale — dacă un om, fiind prins în timp ce are un permis de liberă trecere, cel care i-a garantat trecerea este obligat să-l răscumpere cu banii săi ; dacă un bărbat

ar trebui să prefere moartea în locul fugii de la locul bătăliei ; care erau drepturile de plată ale cavalerilor, inclusiv cazul cînd erau bolnavi sau cînd nu luptau ; care erau regulile spolierii. În fiecare comentariu ideea sa dominantă era că războiul nu trebuie să dăuneze celor care nu fac război, în timp ce fiecare exemplu din timpul său arată contrariul. „Îl doare inima să vadă și să audă ce mizerie aduce muncitorilor săraci... datorită cărora, sub Dumnezeu, Papa și toți regii și seniorii din lume au carnea și băutura și îmbrăcămintea." Ca răspuns la această întrebare dacă este admisibil să iei prizonieri „pe negustorii, pe truditorii pămîntului și pe păstorii" dușmanului, răspunsul era nu." Toți fermierii și plugarii cu boii lor cînd își fac meseria" și orice asin, catîr sau cal înhămat la un plug trebuie să aibă imunitate „datorită muncii pe care o fac". Motivul era fundamental : siguranța muncitorului și a animalelor sale este în avantajul tuturor deoarece el lucrează pentru toți.

Bonet a reflectat dezamăgirea sporită față de „marea mîhnire și discordie" provocată de violarea zilnică a acestui principiu. Călugări ca el și poeți ca Deschamps deplîngeau deschis etica războaielor, nu pentru că ei ar fi fost mai sensibili decît alți oameni ci deoarece erau logici și obișnuiți să pună ideile în scris. Fără nici o iluzie despre cavalerism, Bonet scrise că unii cavaleri erau îndrăzneți din dorința de glorie, alții de frică, alții din „lăcomia de a cîștiga bogății și fără nici un alt motiv". Cînd apăru în 1387 lucrarea sa *„Arborele bătăliilor"*, dedicată lui Carol al VI-lea, el nu avu de suferit de pe urma adevărurilor ei. Dimpotrivă, fu invitat la curte și i se dădură alocații și posturi. Ca și alți profeți, soarta lui a fost să fie cinstit și apoi — tratat cu indiferență.

Capitolul 20

O a doua cucerire normandă

In timp ce Enguerrand de Coucy era încă la Avignon, datorită talentelor sale diplomatice a fost însărcinat cu delicata misiune de a-l informa pe Papa Clement despre alianța maritală a regelui Franței cu o casă de pe partea cealaltă a schismei. Mireasa în perspectivă era Elizabeta de Bavaria — sau Isabeau, după cum a devenit cunoscută prin echivalentul francez al numelui ei — o membră a dinastiei Wittelsbach și nepoată a lui Bernabò Visconti. Bavaria, ca și toate statele germane, îi dădeau ascultare lui Urban, spre dezamăgirea amară a lui Carol al V-lea. Totuși, o căsătorie cu o germană era importantă pentru a da regelui greutate împotriva Angliei, în special de cînd Richard al II-lea negocia căsătoria sa cu Ana de Boemia, fiica defunctului împărat.

Bavaria era cel mai puternic și înfloritor stat german și Wittelsbach cea mai bogată din cele trei familii — celelalte fiind Hapsburg și Luxemburg — care în diferite perioade a ocupat tronul imperial. O alianță cu Wittelsbach era atît de dorită încît Bernabò Visconti își căsători nu mai puțin de patru din copiii lui cu descendenți ai acestei case. Taddea, al doilea din acești copii, aducînd o zestre de 100.000 de ducați de aur, se căsători cu ducele Ștefan al III-lea al Bavariei care, deși a domnit împreună cu doi frați, poseda peste măsură toate calitățile unui autocrat. Nepăsător, cheltuitor, lăudăros, afemeiat, nepotolit în lipsa vreunui turnir sau război, el se potrivea bine cu fiica lui Visconti și, cînd ea muri după 12 ani de căsătorie, sora ei

Maddalena, cu o altă zestre de 100 000 de ducaţi îi luă locul. Isabeau, produsul primei căsătorii era în 1385 o nemţoaică drăguţă, plinuţă, în vîrstă de 15 ani, menită să aibă o soartă sinistră.

Problema căsătoriei cu Carol al VI-lea a fost abordată pentru prima dată cînd unchiul ei, ducele Frederick, veni să ia parte la plăcerile cavalerilor francezi, la asediul Bourbourgului. Află astfel că, o condiţie pentru viitoarea mireasă de a se logodi cu regele Franţei era să fie examinată în pielea goală de către doamnele de la curte spre a determina dacă este bine făcută pentru a avea copii. Transmisă irascibilului ei frate, propunerea a fost respinsă cu indignare. Şi ce se întîmplă dacă-i trimisă înapoi ? întrebă ducele Ştefan şi dădu la o parte coroana oferită. Totuşi, alianţa a fost urmărită cu tact de către unchiul lui, Albert de Bavaria, domnitorul Hainault-ului-Olanda şi de către ducele de Burgundia cu ocazia celebrei nunţi duble a fiilor şi fiicelor lor. A fost obţinut consimţămîntul lui Ştefan, căzîndu-se de acord ca Isabeau să fie trimisă în Franţa sub pretextul unui pelerinaj, deşi Ştefan îl avertiză pe fratele lui care urma s-o însoţească, că dacă o va aduce înapoi „Nu vei avea un duşman mai mare decît pe mine".

Zvonurile despre căsătoria plănuită provocară cea mai senzaţională lovitură a timpului cînd ajunseră la Milano — înlăturarea lui Bernabò de către nepotul lui, aşa-zis liniştit şi retras, Gian Galeazzo. Politica matrimonială a lui Bernabò care lezase în ultimul timp suveranitatea lui Gian Galeazzo datorită faptului că Bernabò avea obiceiul să dea ca zestre teritorii ale familiei Visconti sau veniturile de pe ele, la care nepotul avea aceleaşi drepturi — fără să-l consulte. Perspectiva ca nepoata lui Bernabò să ajungă pe tronul Franţei şi o altă perspectivă ca fiica lui Bernabò, Lucia, să ajungă pe tronul Neapolelui ameninţa să suprime sprijinul francez dat lui Gian Galeazzo. Lucia reapăru cînd ducesa de Anjou, care nu încetase o clipă să-şi sîcîie rudele franceze să mai încerce o dată în privinţa Neapolelui, a reuşit să obţină o promisiune de probă „în favoarea" încercării şi, în consecinţă, trimise după Lucia pentru a încheia căsătoria prin procură cu fiul ei. Acest concurs de împrejurări îl împinse pe Gian Galeazzo la acţiune.

În mai 1385 el trimise un mesaj unchiului său spunînd că este pe punctul de a face un pelerinaj la Madona del

Monte lîngă Lago Maggiore şi că ar fi bucuros să-l întîlnească în afara Milanului. Propunerea lui părea destul de firească deoarece Gian Galeazzo, deşi „cu o minte subtilă şi cu maniere înţelepte", era foarte credincios, purtînd mătănii şi fiind însoţit de călugări oriunde se ducea, îngrijindu-se de penitenţă şi pelerinaje. În afară de asta el se mai baza şi pe astrologi spre a-i alege momentele propice pentru hotărîrile lui şi odată, refuză să discute o problemă diplomatică într-un anumit moment deoarece, după cum scrise corespondentului său „Respect astrologia în toate afacerile mele". Aceste gusturi şi frica aparentă de unchiul lui, manifestată prin dublarea gărzii sale şi prin ordinul ca toată mîncarea să-i fie gustată, îl făcu pe Bernabò să-l dispreţuiască. Cînd un curtean, bănuitor la mesajul lui Gian Galeazzo, îl avertiză asupra unui eventual complot, Bernabò l-a luat peste picior. „N-ai minte. Îţi spun că-l cunosc pe nepotul meu". La 76 ani, după o carieră de tiran, avea prea multă încredere în sine şi era nepăsător. Planul lui Gian Galeazzo a depins tocmai de acest fapt.

Bernabò se duse la întîlnire în afara porţilor cu doi din fiii lui, însă fără altă protecţie. Gian Galeazzo, însoţit de o gardă personală numeroasă descălecă, îl îmbrăţişă pe unchiul lui şi, în timp ce-l ţinea strîns, strigă o poruncă în germană la care unul din generalii săi, condotierul Jacopo del Herme, îi tăie lui Bernabò cureaua de care era prinsă spada, în timp ce un altul, strigînd „Eşti prizonier", îi smulse bastonul funcţiei şi îl luă în pază. Forţele lui Gian Galeazzo galopară imediat prin Milano şi ocupară punctele cele mai puternice. Datorită guvernării rezonabile a oraşului Pavia, populaţia a fost dispusă să-l primească cu bucurie ca pe un eliberator şi-l salută cu aclamaţii „Viva il conte !" urmate de primul lor gînd la înlăturarea tiranului : „Jos cu birurile !" Pentru a-şi uşura trecerea, Gian Galeazzo permise mulţimii să jefuiască palatul lui Bernabò şi să ardă registrele cu biruri. El reduse birurile ca una din primele sale măsuri şi-şi completă suma din mormanul de aur al lui Bernabò. Legitimitatea sau aparenţa legitimităţii a fost împăcată prin convocarea unui Mare Consiliu care să-l însărcineze pe Galeazzo cu guvernarea oficială şi prin trimiterea unei copii legale cu crimele lui Bernabò tuturor statelor şi conducătorilor.

Statul milanez, avea acum un singur conducător, care avea să-şi extindă puterea şi mai mult odată cu trecerea

timpului. Fiii lui Bernabo au fost neutralizaţi, unul prin închisoare pe viaţă, altul datorită propriei sale nimicnicii şi, printr-o pensie viageră, cel de al treilea, mezinul. Oraşele Lombardiei se supuseră fără să se opună iar tiranul fu închis în fortăreaţa de la Trezzo, unde muri în decembrie al aceluiaşi an, probabil otrăvit din ordinul uzurpatorului. Bernabò a fost înmormîntat la Milano cu onoruri, deşi fără bastonul funcţiei sale, iar statuia sa ecvestră, făcută deja la comanda lui, a fost ridicată după cum plănuise.

Căderea modernului Tarquinius * a surprins lumea, ecourile ei ajungînd pînă în Povestirile din Canterbury unde este povestită în „povestea călugărului" cum „Nepotul de frate chiar făcutu-l-a în temniţă să moară". Fără să fie cea mai neînsemnată dintre consecinţe faptul avea să sădească în inima superficială însă implacabilă a lui Isabeau de Bavaria o dorinţă neînduplecată de răzbunare împotriva lui Gian Galeazzo, care a detronat, dacă nu chiar ucis, pe bunicul pe care fără îndoială nu-l cunoscuse niciodată. Deoarece uzurpatorul avea să devină una din figurile majore ale Europei iar ea regină a Franţei, rezultatele erau grave şi cu importante consecinţe.

La 17 ani, Carol al VI-lea era un tînăr înflăcărat, nestatornic care călărise de 9 ori în competiţiile turnirelor date în onoarea dublei nunţi a familiei de Burgundia. Pofta sa războinică fusese încurajată de unchii săi de dragul războiului purtat în propriile lor interese. Din punct de vedere fizic „natura părea să fi fost darnică" cu el. De o înălţime peste medie, robust, cu părul blond purtat graţios pînă la umeri, neglijent şi excesiv de generos, dînd oricui şi tuturor, indiferent de ce se găsea în vistierie, îi lipsea statornicia şi seriozitatea. Se spune că pe cînd avea 13 ani, în timpul unei vînători, fusese prins un cerb care purta o zgardă de aur cu inscripţia : *„Caesar hoc mihi donavit !"* în caractere vechi. Spunîndu-i-se că cerbul trebuie să fi fost în pădure de pe vremea lui Iulius Cezar „sau un alt împărat", băiatul rege fu atît de încîntat încît porunci ca toată argintăria şi celelalte obiecte regale să fie gravate cu un cerb purtînd o zgardă în formă de co-

* Tarquinius Superbus (sec. VI î.e.n.) ultimul dintre cei şapte regi legendari ai Romei, înlăturat de la putere de o răscoală populară condusă de Lucius Iunius Brutus, care a proclamat republica.

roană. Nu mai puţin înflăcărat în amor, conform călugărului de la St. Denis, el era victima „apetitului carnal". Instabilitatea tremura sub aparenţa sănătăţii. Regina Ioana, mama lui, a suferit în 1373 o criză de nebunie. Moştenirea lui era o reţea de căsătorii între rude, iar toate surorile lui, afară de una, muriseră înaintea majoratului.

Diferitele mătuşi şi unchi insistară, la somptuoasa dublă nuntă a fiului şi fiicei ducelui de Burgundia, de la Cambrai în aprilie 1385, asupra farmecului lui Isabeau şi asupra deliciilor căsătoriei. Ca prinţ cu pretenţii, Filip intenţiona ca ceremonia să le întreacă pe toate celelalte. El împrumută bijuteriile coranei de la Carol al VI-lea, aduse alte tapiserii şi cai speciali de turnir de la Paris, comandă livrele special făcute pentru această ocazie din catifea roşie şi verde (cele mai scumpe culori), confecţiona pentru toate doamnele rochii din lamé de aur şi aduse 1000 de lăncii pentru turnir. Au fost obţinute în duplicat dispensele papei pentru înrudire, una de la fiecare papă deoarece căsătoriile avură loc în timpul schismei. Au fost împărţite daruri în tot cursul festivităţilor care durară cinci zile, iar costul lor a fost dublu decît cel al hainelor. Costul total a fost de 112 000 de livre, egal cu un sfert din venitul statului flamand-burgund într-o vreme de profunde nemulţumiri şi nevoi sociale.

Isabeau ajunse în Franţa în iulie, după ce a fost iniţiată timp de patru săptămîni la curtea rudelor sale Wittelsbach din Hainault, în îmbrăcămintea, eticheta şi cochetăria franceză. Întîlnirea cu Carol avu loc la Amiens unde se mutase curtea franceză datorită noului război cu Flandra. În febra emoţiei regele sosi pe 13 iulie, în aceeaşi zi în care baronul de Coucy sosi de la Avignon „în grabă mare cu veşti de la Papă", deşi nu se spune ce veşti. Nedormit şi agitat, Carol tot întreba „Cînd o voi vedea ?" şi, cînd o văzu, se îndrăgosti imediat, uitîndu-se la fetiţa germană cu admiraţie şi ardoare. Întrebat dacă va deveni regina Franţei, el răspunse cu putere „Pe legea mea, da !"

Isabeau nu înţelegea nimic din ce se spunea deoarece lecţiile ei de franceză păreau că n-au învăţat-o nimic, cu excepţia cîtorva cuvinte vorbite cu un pronunţat accent german. Totuşi, purtările ei erau atrăgătoare şi nerăbdarea lui Carol a fost atît de mare încît nunta se făcu în grabă pe 17 iulie, o mulţime de glume făcîndu-se pe seama tinerei perechi înfocate. „Şi dacă, spunea Froissart, şi-au petrecut noaptea cu mare plăcere, este uşor de cre-

zut". Nici o căsătorie atît de nerăbdător dorită n-avea să sfîrşească atît de trist, în nebunie, desfrîu şi ură.

După Venus, urmă Marte. Chiar înainte ca armistiţiul cu Anglia să expire în octombrie, scoţienii trimiseră soli să ceară ca o forţă franceză să li se alăture" ca să facă în Anglia o gaură atît de mare, ca niciodată să nu-şi revină". Mîndria Franţei întîmpină cu bucurie ocazia de a se arăta nu numai destul de puternică să respingă atacul dar şi dispusă să ia ofensiva. Era momentul să li se arate englezilor că nu pot fi mereu agresori ci „trebuie să se obişnuiască să fie atacaţi" — în propria lor ţară, după cum sugeră Enguerrand de Coucy lui Carol al V-lea. Filip cel Viteaz, persoana care guverna efectiv, aranjă ca amiralul Vienne, „un cavaler valoros şi cu pasiunea gloriei", să ducă o forţă expediţionară în Scoţia şi să pregătească terenul pentru a-i urma o forţă mai mare care va fi condusă de Clisson, Sancerre şi baronul de Coucy. Apoi, împreună cu scoţienii, ei vor „pătrunde cu îndrăzneală" dincolo de graniţă.

Comandînd 80 de cavaleri şi o forţă totală de 1500 de oameni plătiţi în avans pentru şase luni, Jean de Vienne traversă Canalul la începutul lui 1385, aducînd un „dar" de 50.000 de franci de aur regelui Scoţiei şi 50 de armuri complete, inclusiv lănci şi scuturi, pentru nobilii lui. Trimişii scoţieni cerură într-adevăr francezilor să aducă echipament pentru a înarma 1000 de scoţieni, fapt care ar fi fost o avertizare, însă realităţile din Scoţia se dovediră a fi o surpriză neplăcută. Castelele erau goale şi întunecoase, cu condiţii primitive într-un climat îngrozitor. Colibele umede din piatră ale căpeteniilor de clanuri erau şi mai rele, neavînd ferestre sau hornuri, pline de fum de turbă şi miros de bălegar. Locatarii lor erau angajaţi în vendete fără sfîrşit, grupuri organizate furau vite, neveste, trădau şi omorau. N-aveau fier ca să-şi potcovească caii, nici piele pentru şei sau hamuri, care înainte se importau gata-făcute din Flandra.

Obişnuiţi cu „săli cu tapiserii, castele bune şi paturi moi", francezii se întrebau „De ce am venit încoace ?" „N-am ştiut pînă acum ce înseamnă sărăcia". Nici gazdele nu erau mai mulţumite de oaspeţii lor. Reproşau cavalerilor francezi că le plăcea luxul şi-i întîmpinară cu răceală. În loc de a merge la luptă deschisă cu flamurile fluturînd, scoţienii îşi retraseră forţele cînd aflară că înainta o armată engleză numeroasă.

Abătută din drum datorită unei noi revolte în Flan-

dra, armata franceză de întărire nu mai veni. În timpul lîncezirii forțate, înflăcărarea războinică a amiralului de Vienne, frustată fiind, se transformă în iubire ; se lăsă prins într-o dragoste vinovată cu o verișoară a regelui scoțian, ceea ce înfurie pe gazde, „astfel încît amiralul era în pericol de moarte". Dacă ultima ceartă a fost din cauza acestui fapt sau pentru că scoțienii insistară ca francezii să-și plătească șederea, cert este că amiralul angajă rapid niște corăbii și plecă.

Între timp, grupul din Gand, condus de succesorul lui Artevelde, Francis Ackerman, cucerise Damme, portul Bruges-ului, la gura rîului Scheldt, unde trebuiau lansate întăririle franceze pentru Scoția. Atacul a fost inițiat de englezi, care sufereau din cauza obișnuitelor zvonuri privind o invazie franceză. O armată franceză, aducîndu-l pe rege direct din patul nupțial, se îndreptă spre nord pentru a asedia Damme și, deși armata suferea cumplit din cauza căldurii, arcașilor englezi, și a unei epidemii de ciumă ea recuceri orașul după un asediu de șase săptămîni.

Pedeapsa a fost sălbatică, mai ales din partea burgunzilor care incendiară și distruseră tot pînă la porțile Gandului. Mulți prizonieri luați pentru răscumpărare fură omorîți spre a servi de exemplu. Unul din ei îi avertiză pe călăi în fața butucului : „regele poate omorî oameni cu inima puternică" dar, deși el exterminа pe toți flamanzii, „osemintele lor se vor ridica din nou să lupte împotriva lui." Aluzia îl viza pe ducele de Burgundia, avînd în vedere că suferința propriilor săi supuși nu era în interesul lui. Se încheie în decembrie o înțelegere de pace fără alte penalizări sau amenzi la Tournai și se făcură după aceea eforturi pentru a restabili comerțul Flandrei. Însă răul făcut în timpul acelor zeci de ani de certuri nu a putut fi înlăturat ; marea epocă a prosperității flamande trecuse.

Stimulată probabil de toate nunțile din jur, căsătoria lui Coucy în vîrstă de 46 de ani cu o fată cam cu 30 de ani mai mică ca el avu loc în februarie 1386. Mireasa era Isabelle, fiica ducelui de Lorena, „o foarte frumoasă domnișoară dintr-o familie nobilă a casei de Blois". Ea fusese avută în vedere ca mireasă pentru rege în timpul cît Ștefan de Bavaria se arătase recalcitrant și era descrisă a fi

„de vîrsta regelui sau foarte apropiată ca vîrstă", ceea ce însemna că avea 16—18 ani. Carol aproape că fusese „de acord" cu această partidă, pînă ce se reînnoi propunerea bavareză.

Se știe puțin despre a doua Isabelle de Coucy cu excepția faptului că, după căsătorie, Enguerrand întreprinsese un vast program de renovări ale castelului din care se poate deduce (deși nu e obligatoriu) că a făcut-o pentru a mulțumi pe o tînără și frumoasă mireasă.

După căsătorie, se adăugă castelului o nouă aripă în partea de nord-vest aproape tot atît de grandioasă ca și faimosul *donjon*, împreună cu multe îmbunătățiri casnice*. Noua aripă cuprindea o mare sală de banchete de 15 pe 60 m. numită Salle de Preux sau Sala celor nouă celebrități, eroii istoriei cei mai admirați în Evul Mediu. Ei erau trei antici — Hector, Alexandru cel Mare și Iulius Cezar ; trei evrei biblici — Joshua, regele David și Iuda Macabeul ; trei creștini — regele Arthur, Charlemagne și cruciatul Godfrey de Bouillon.

O altă sală de 12 pe 24 m. era destinată celebrităților feminine : Hippolyta, Semiramida, Pentesilea și alte regine legendare. Fiecare sală avea un cămin imens la fiecare capăt, un tavan înalt boltit și ferestre largi arcuite care lăsau să pătrundă fîșii groase de lumină, altfel decît îngustele crăpături din celelalte ziduri. De pe o estradă ridicată în Salle de Preux, marile personaje cu doamnele lor, separate de mulțime, puteau urmări dansuri și spectacole. În spatele estradei stătea rîndul celor două celebrități în basorelief, „sculptate atît de frumos", scria un admirator „că dacă n-aș fi văzut cu ochii mei n-aș fi crezut niciodată că de fapt sculpta în piatră atît de perfect frunze, fructe, și alte forme delicate".

Printre alte adăugiri mai era și un cămin pentru boudoir-ul doamnei, prins acum într-un unghi între noua și vechea aripă ; un teren interior de tenis cu un tavan de lemn sculptat ; un nou grajd în curtea inferioară ; parapetele lungeau terasele ; un spațiu cu două arcade sub terasă pentru a se ține lemn de foc ; o rigolă cu latrine „Pentru a face loc restauratorilor, Bonniface și Guedon să

* Printr-un noroc, registrele domestice de la Coucy-le-Château pentru anii 1386—87 rămaseră neatinse destulă vreme pentru ca un anticar local, Lucien Broche, să publice un raport asupra lor în 1905—1909. Originalele au dispărut în timpul primului război mondial, cînd Picardia a suferit mari distrugeri.

stea întinşi" ; un rezervor de apă de 3 pe 6 m şi adînc de 5 m care alimenta cu apă bucătăriile prin patru mari conducte de piatră. Au fost instalate noi tavane de lemn în donjon, acoperişurile reparate în tot castelul, curăţate acrotarele şi rigolele şi au fost reparate ferestrele din camera de sus „pe care maimuţa doamnei de Coucy le stricase". Au fost angajaţi meşteşugari de diverse meserii — un rotar ca să micşoreze trăsura adusă din Lorena de noua doamnă Coucy, trăsură care era prea lungă pentru porţi şi a trebuit micşorată cu 30,5 cm ; sculptori în lemn pentru a lambrisa tavanele din camera notarului şi capela şi camera de toaletă a baronului de Coucy şi pentru a mări masa de banchete pentru noua sală ; lăcătuşi pentru a înlocui vechile chei, lacăte, bolţuri şi balamale, îndeosebi pentru a face un nou lacăt la caseta din capela seniorului ; instalatori pentru a repara chiuvetele din bucătărie şi ţevile de evacuare ; pictori de la Paris pentru a decora pereţii şi „a matlasa din nou glugile alb cu roşu ale uniformei lui Coucy". O mare parte din pămîntul nearendat, cum apare în registre, era ocupat cu via, în care trebuiau investiţi mulţi bani la sădirea, cultivarea şi recoltarea ei şi care aducea un venit considerabil seniorului. Alte cheltuieli se făceau cu salariile administratorilor, perceptorilor, daniilor pentru capelanii celor două capele, pentru conservarea peştelui, completarea şeptelului, tăierea lemnelor, cositul şi strînsul fînului, pentru hainele şi echipamentul seniorului şi ale suitei sale. Călătoriile lui Enguerrand de Coucy la Soissons şi în alte locuri îl arătau în general însoţit de circa 80 de cavaleri călare, scutieri şi servitori şi un astronom, Maître Guillaume de Verdun, pentru a-i îndeplini „anumite nevoi".

A doua căsătorie ca şi prima nu a fost prea prolifică, lucru care s-ar putea datora fie relaţiilor maritale ale baronului de Coucy, sau, pur şi simplu absenţelor lui îndelungate. Nu se născu nici un fiu care să ducă mai departe dinastia şi să menţină marea baronie ci numai o fiică. Numită Isabelle după mama ei, ea se căsători în cele din urmă cu al doilea fiu al ducelui de Burgundia. La o dată necunoscută, probabil cîţiva ani mai tîrziu, se născu în sfîrşit mult doritul fiu al lui Enguerrand — în afara căsătoriei. Numit Perceval şi cunoscut sub numele de Bastardul din Coucy, el se căsători abia în 1419, ceea ce sugerează că a fost fructul unei legături tîrzii. Identitatea mamei nu se cunoaşte. Poate să fi fost o rivală a soţiei lui Coucy sau o

înlocuitoare a ei în timpul misiunii sale în sud ca locotenent general al Guiennei. În mod evident, această femeie a fost de oarecare importanță în viața baronului, sau el se mîndrea pur și simplu că are un fiu sau poate ambele, deoarece personal recunoscu paternitatea și-l înzestră pe Perceval cu senioria Aubermont, feudă a domeniului La Fère. De atunci încolo Bastardul se putea numi *Seigneur* de Coucy și *Seigneur* d'Aubermont.

În anul căsătoriilor, 1385—86, baronul de Coucy participă, la Dijon, la căsătoria rudei sale hapsburgice și recentul său dușman, ducele Albert al III-lea cu o fiică a lui Filip cel Viteaz. Acesta a fost anul victoriei istorice de la Sempach cînd suliițașii elvețieni îi înfrînseră pe Hapsburgi și s-ar putea ca prezența lui Enguerrand de Coucy la Dijon pentru căsătorie să fi avut vreo legătură cu dorința Hapsburgilor de a căpăta sprijinul lui. În orice caz, cearta cu familia mamei sale se pare că se terminase. „Totdeauna sfîrșeau prin a se înțelege", scria descoperitorul documentului.

Eșecul din Scoția nu i-a descurajat pe francezi de a face planuri de ofensivă. Dimpotrivă, planul era acum extins la o invazie completă a Angliei, o adevărată infiltrare, probabil ca o a doua cucerire normandă. Exista o grupare numeroasă care credea că numai o victorie militară a francezilor ar putea sfîrși războiul asigurînd supremația Papei Clement. În afară de aceasta, se știa că Anglia era în mare discordie și că nobilimea nu mai era unită pentru a sprijini pe rege, ci profund dezbinată. Ducele de Burgundia a fost inițial promotorul planului de invazie, însă cînd s-a luat hotărîrea, în aprilie 1386, consiliul regal îl votă în unanimitate. Mulți erau cei care-l slujiseră pe Carol al V-lea, însă simțul lui de stăpînire a „artei posibilului" dispăruse. Din „mormanul de ruine" de după Poitiers, Carol învățase disciplina ajustării ambițiilor la posibilități ; domnia fiului său avea să se dezvețe de ea cît mai repede cu putință. *O folie de grandeur*, sau doar acele „fantezii ale omnipotenței" care definesc megalomania, cuprinse Franța pe măsură ce un secol nebun se apropia de sfîrșit. „Sînteți cel mai mare rege în viață cu cel mai mare număr de supuși" îi spunea ducele de Burgundia nepotului său „și m-am gîndit de multe ori de ce nu trecem odată în Anglia să zdrobim marea trufie a acestor englezi și să facem ca

această acţiune să fie veşnic pomenită". Cînd, la puţin timp după Paşti, ducele de Lancaster părăsi Anglia cu o mare forţă de 200 de corăbii pentru a cuceri tronul Castiliei, Franţei i se oferi ocazia. Ştirile despre mişcările fiecăruia se aflau prin pescarii francezi şi englezi care, ignorînd ostilităţile, îşi veneau reciproc în ajutor pe mare şi făceau schimb de peşte prins, lăsînd comunicaţia prin Canal deschisă.

Flota de invazie franceză trebuia să fie cea mai mare „de cînd Dumnezeu făcuse lumea". Armata iniţială pe care Clisson şi Coucy trebuia s-o conducă în Scoţia urma să fie forţa de invazie, umflată pînă la proporţii înfricoşătoare. Cronicarii scriu că erau 40.000 de cavaleri şi scutieri, 50.000 de cai, 60.000 de pedestraşi, cifre care erau menite să fie mai mult impresionante decît reale. Pregătirile pentru compania din Scoţia erau în curs înaintea întreruperii flamande şi au fost reluate cu şi mai mare elan. Ca totdeauna, banii erau pe primul plan. Se pusese deja o taxă pe vînzări de 5% plus 25% la băuturi în tot regatul pentru campania din Scoţia, strîngîndu-se astfel 202 000 de livre. Această taxă fu reînnoită deoarece niciodată nu aducea destui bani.

Se cumpărară sau închiriară corăbii din toate părţile Europei, din Prusia pînă în Castilia, în timp ce şantierele navale franceze lucrau zi şi noapte. Cele 600 de corăbii strînse cu un an înainte au fost mai mult decît dublate şi priveliştea pe care o ofereau la gura rîului Scheldt era „cea mai măreaţă din cîte fuseseră văzute vreodată". Buonaccorso Pitti, nelipsitul florentin, văzu 1 200 de corăbii din care erau vase de luptă cu un „castel" pentru arcaşi. Nobilii francezi, bazîndu-se pe recuperarea cheltuielilor din jaf şi răscumpărări în Anglia, nu precupeţiră nimic pentru splendoarea prorelor aurite, a catargelor argintate şi velelor dungate cu material aurit şi mătase. Amiralul de Vienne comandă un artist flamand, Pierre de Lis, pentru a-i vopsi în roşu vasul amiral, împodobit cu blazonul său. Corabia neagră a lui Filip de Burgundia era decorată cu blazoanele tuturor posesiunilor sale şi avea drapele de mătase cu deviza sa îndrăzneaţă : *„Il me tarde"*, însemnînd aproximativ „Nu aştept", repetată cu aur pe pînza principală. Corabia lui de Coucy „una din cele mai somptuoase din flotă... foarte mare şi bogat ornată", avu o soartă nefericită pe Sena unde era ancorată, fiind prinsă cu încă alte două corăbii într-un raid îndrăzneţ în susul fluviu-

lui întreprins de către un amiral portughez care acționa ca aliat al ducelui de Lancaster.

Baronul de Coucy nu era imun la aroganța timpului. Pecetea sa, pusă pe o chitanță din octombrie 1386 pentru plățile legate de flota de invazie, poartă blazonul său împreună cu leopardul regal al Angliei. Evident că se simțea îndreptățit să emită revendicări în Anglia, probabil datorită fiicei sale, Filipa, verișoară primară a regelui Angliei. Contingentul lui Coucy din armata de invazie număra 5 cavaleri, 64 de scutieri și 30 de arcași.

Golfurile și estuarele largi ale rîului Scheldt asigurau un imens adăpost pentru armada, cu comunicații pe uscat și pe mare ca și pe canalele interioare spre Bruges. Zi de zi veneau provizii — 2.000 de butoaie cu biscuiți, cherestea pentru confecționarea căruțelor uriașe, rîșnițe portabile pentru a măcina grîul, ghiulele de fier și piatră de la Reims, frînghii, lumînări, felinare, saltele și rogojini, urinare, vase de bărbierit, căzi de spălat rufe, pasarele pentru cai, lopeți, cazmale și ciocane. Slujbașii scriau tot timpul comenzi, agenți de cumpărare scotociră Normandia și Picardia, Olanda și Zeelanda ajungînd pînă în Germania și Spania pentru provizii — pentru grîu ca să facă 2 000 de tone de biscuiți, carne sărată de porc și slănină, macrouri afumate, somn, țipari și heringi uscați, mazăre și fasole uscată, ceapă, sare, 1000 de butoaie (sau patru milioane de litri) de vin francez și 857 de butoaie de vin din Grecia, Portugalia, Lepanto și Țările Române. Ducele de Burgundia comandă 101 vite, 447 de oi, 224 de șunci, 500 de găini grase, claponi, gîște, ghimber, piper, șofran, scorțișoară și cuișoare, 900 kg de migdale, 200 de zahăr, 400 de orez, 300 de orz, 94 de butoaie cu ulei de măsline, 400 de calupuri de brînză de Brie și 144 de Chauny. Au fost adunate spade, lănci, halebarde, armuri, coifuri „cu vizoare moderne", scuturi, drapele, panașe, 200 000 de săgeți, 1000 de livre de praf de pușcă, 138 de ghiulele de piatră, 500 de berbeci pentru corăbii, catapulte și aruncătoare de flăcări. Armurierii ciocăneau și lustruiau, brodeurii lucrau la drapele, brutarii coceau biscuiți, proviziile erau numărate la livrare, împachetate, depozitate, și încărcate în cale. Radele erau pline cu vase de transport, vase comerciale spaniole, șlepuri, galere și galioane.

Dintre toate pregătirile, cea mai uimitoare a fost orașul demontabil de lemn pentru a adăposti invadatorii la debarcare. O tabără imensă cu un loc pentru fiecare căpi-

tan şi compania sa, era virtualmente un Calais artificial ce trebuia trecut peste Canal. Dimensiunile sale simbolizau fantezia omnipotenţei. Trebuia să aibă o circumferinţă de 14,4 km. şi o suprafaţă de 1000 pogoane înconjurată de un zid de lemn înalt de 6 m., întărit cu turnuri la intervale de 25—55 m. Casele, barăcile, grajdurile şi pieţele unde companiile veneau să se aprovizioneze trebuiau aşezate de-a lungul unor străzi şi pieţe aranjate în prealabil. William Cuceritorul adusese în Anglia cu 300 ani în urmă un fort demontabil în ajutorul debarcării sale şi de atunci de multe ori se folosiseră astfel de dispozitive, însă nici unul atît de îndrăzneţ ca dimensiune şi concepţie nu fusese încercat în trecut. Fabricat în Normandia prin munca a 5000 de tăietori de lemne şi tîmplari, supravegheat de o echipă de arhitecţi, urma să fie împachetat şi îmbarcat pe bucăţele, proiectate în aşa fel încît asamblarea să se facă la destinaţie, de necrezut, în trei ore. În scopuri militare secolul al XIV-lea, ca şi secolul al XX-lea, stăpînea o tehnologie mai sofisticată decît capacitatea mintală şi morală care îndruma folosirea ei.

La Scheldt portul era plin de nobili, funcţionari, meşteşugari şi servitori de toate rangurile, care toţi trebuiau adăpostiţi şi plătiţi. Strălucirea absentului conte de Savoia era înlocuită de cea a fiului său, Amadeus al VII-lea, numit Contele Roşu, care ştia să înveselească pe toată lumea, fie el de origine umilă, mijlocie sau înaltă şi nu alunga pe nimeni de la masa lui fără să-i dea de mîncare. Eustache Deschamps era şi el prezent, scriind cu încredere:

A ta va fi ţara Angliei :
Unde a fost odată o cucerire normandă,
Inima vitează va pleca din nou în război.

Toţi seniorii de vază ai Franţei erau prezenţi, cu excepţia ducelui de Berry a cărui întîrziere provoca nelinişte.

Sporea nerăbdarea de a se îmbarca. Nobilii stăteau la Bruges „pentru a se simţi mai bine" şi călăreau la Sluys, unde stătea regele, o dată la cîteva zile pentru a afla dacă se hotărîse ziua plecării. Răspunsul era totdeauna mîine sau săptămîna viitoare sau cînd se ridică ceaţa sau cînd vine ducele de Berry. Masa de oameni îngrămădită pe acea suprafaţă devenea neliniştită şi dezordonată. Mulţi, inclusiv cavalerii mai săraci şi scutierii, nu primeau plata şi costul vieţii creştea deoarece populaţia locală ridicase preţurile.

Cavalerii se plîngeau că de-abia se putea cumpăra cu patru franci ceea ce înainte se cumpăra cu 1 franc. Flamanzii erau morocănoşi şi certăreţi „deoarece oamenii de rînd le purtau pică francezilor în sinea lor pentru bătălia de la Roosebeke". Îşi spuneau unul altuia, „De ce dracu nu trece regele Franţei în Anglia ? Nu sîntem destul de săraci ?", deşi admiteau că „francezii nu ne fac mai săraci".

Toate scuzele pentru amînare se rezumau la una — aşteptarea ducelui de Berry. Faptul că nu sosea era un semn că spiritul invaziei nu era de fapt unanim, că existau dubii şi se luptau în spatele scenei interese contrare, că grupul care dorea pacea, reprezentat de Berry, se opunea grupului pentru război.

Ducele de Berry era prea absorbit de achiziţionări şi de artă ca să aibă interes pentru război. El trăia pentru averi, nu pentru glorie. Avea două reşedinţe la Paris, Hôtel de Nesle şi o alta lîngă Temple, şi-şi construi sau cumpără în total 17 castele în ducatele sale Berry şi Auvergne. Le umplu cu ceasuri, monede, emailuri, mozaicuri, cărţi anluminate, instrumente muzicale, tapiserii, statui, tripticuri pictate cu scene strălucitoare pe fond auriu înrămate cu pietre scumpe, vase şi linguri de aur, cruci cu pietre scumpe şi casete pentru relicve, relicve şi curiozităţi. Poseda unul din dinţii lui Charlemagne, o bucată din mantia Sfîntului Ilie, cupa lui Hristos de la Cina cea de taină, picături din laptele Fecioarei, o bună parte din părul şi dinţii ei încît putea să şi dăruiască, pămînt din diverse locuri biblice, dinţii unui cetaceu arctic, spini de la un porc spinos, un dinte molar al unui uriaş şi destule veşminte cu franjuri de aur ca să îmbrace toţi canonicii a trei catedrale. Agenţii îl ţineau la curent cu toate curiozităţile şi cînd cineva îi spuse că lîngă Lyon au fost dezgropate în 1378 „oasele unui uriaş", el autoriză imediat cumpărarea. Ţinea lebede şi urşi vii, o menajerie cu maimuţe şi dromaderi şi pomi fructiferi rari în grădină. Obişnuia să mănînce căpşuni cu beţişoare montate în aur şi argint şi citea la lumina lumînărilor puse în şase sfeşnice de fildeş sculptat.

Ca majoritatea seniorilor bogaţi, avea o bibliotecă cu lucrări clasice şi moderne ; comandă traduceri din latină, cumpără romane de la librarii din Paris şi-şi legă cărţile în legături preţioase, unele în catifea roşie cu încuietori de aur. El comandă unor iluminatori faimoşi cel puţin 20 de cărţi ale orelor, printre care două capodopere : *Grandes*

Heures și *Très Riches Heures*. Plăcerea lui era să i se ilustreze scenele și portretele favorite, inclusiv pe al său. Cărțile de rugăciuni erau ornamentate cu orașe și castele cu multe turnuri delicate, așezări rurale, cavaleri și doamne în grădină, la vînătoare și în sala de banchete, îmbrăcați în veșminte foarte elegante. Chiar și ducele apare, îmbrăcat de obicei în albastrul pur al cerului, culoare atît de prețioasă încît două oale cu pigmentul acestei culori erau trecute într-un inventar al „comorilor" ducelui de Berry.

Ducele introduse în bisericile lui recent inventatele orgi cu pedală și cumpără o jachetă nouă cu patru livre pentru cornetistul său, care cînta atît de frumos, încît să poată executa un solo înaintea lui Carol al V-lea. I se măcina praf de aur și perle ca laxativ și, în perioadele de repaus cînd i se luase sînge pentru a-i ușura efectele lăcomiei și a unei tendințe apoplectice, juca zaruri, jocul lui preferat. Într-o partidă își riscă mătăniile de coral pentru 40 de franci. Însoțit de lebedele, urșii și tapiseriile sale se muta dintr-un castel în altul, ducînd lucrări de artă pe jumătate terminate într-un loc pentru a fi terminate de alții în alt loc, luînd parte la procesiuni și pelerinaje locale, vizitînd mănăstiri, luînd parte la culesul viei toamna și trimițîndu-i ducesei odată în iunie mazăre nouă, cireșe și 78 de pere coapte. Ținea cîini, căutînd mereu alții, indiferent de cîți avea, și cînd auzea de o varietate neobișnuită a unui ogar în Scoția, obținu un permis de liberă trecere de la Richard al II-lea pentru patru curieri călare care să facă dus-întors călătoria spre a-i aduce o pereche. Fondurile pentru a-și satisface gusturile erau stoarse de la populația din Auvergne și din Languedoc, unde a fost guvernator, prin cele mai grele biruri din Franța timpului său, semănînd ura și mizeria care au dus la revolta din Montpellier și rechemarea lui. Cel mai mult a profitat de pe urma pedepsirii răscoalei Tuchinilor din 1383, cînd era din nou guvernator în locul lui Anjou. El nu dădu condamnări la moarte pentru conducătorii ei ci vîndu iertări și impuse asupra comunelor o amendă enormă de 800 000 franci de aur, de patru ori mai mare decît putuse strînge Languedocul pentru răscumpărarea lui Ioan al II-lea. Urma să fie plătită printr-un bir fără precedent de 24 de franci de fum. Nepotolit și neschimbat, ducele de Berry avea să continue să cheltuiască timp de 30 de ani pînă ce-și va ruina toate

domeniile pentru a-şi acoperi cheltuielile, şi muri insolvabil în 1416 la vîrsta de 76 de ani.

Pe vremea cînd era aşteptat la Scheldt, avea 46 de ani, era vanituos, iubitor de plăceri, încăpăţînat, o pradă pentru paraziţi, mediocru ca inteligenţă şi spirit, salvat de la vulgaritate numai prin dragostea sa faţă de frumos. Poate că această pasiune de o viaţă era o reacţie faţă de trăsăturile sale urîte şi grosolane pe care le accentua în mod pervers ; faţa cu nas turtit apare pe vase, peceţi, camee, tapiserii, panelele altarelor, vitralii, cărţile orelor. Conform unui vers popular, ducele dorea să se înconjoare „numai de nasuri turtite la curtea sa". Ducele de Berry nu apăru la Scheldt pînă la 14 octombrie. Zilele se scurtau şi deveneau mai reci, canalul mai agitat. Între timp, la mijlocul lui septembrie, dezastrul lovi oraşul de lemn. Încărcat pe 72 vase, el era în drum de la Rouen spre Scheldt, cînd convoiul a fost atacat de o escadră engleză în largul portului Calais şi trei dintre vasele franceze au fost capturate împreună cu şeful tîmplarilor care răspundea de construcţie. Prea mari ca să poată intra în portul Calais, două dintre vase au fost remorcate spre Anglia şi secţiunile oraşului expuse la Londra spre groaza şi bucuria englezilor. Pentru francezi pierderea a fost o prevestire.

Călugărul de la St. Denis, niciodată în dificultate cînd era vorba de semne rele, relată despre stoluri de corbi purtînd cărbuni aprinşi pe care îi puneau pe şuri acoperite cu stuf, precum şi despre una din acele teribile furtuni, care apar în mod regulat în toate momentele întunecate ale cronicii sale şi care în acest caz, scoase din rădăcini cei mai înalţi copaci şi distruse o biserică printr-un trăsnet. În ziua cînd ducele de Berry sosi în sfîrşit, elementele naturale „probabil mîniate de întîrziere" aruncară marea într-un vacarm şi ridicară valuri „ca munţii de înalte" care scuturară corăbiile, fiind urmate de asemenea ploi încît părea că Dumnezeu a trimis un nou potop. Multe provizii care încă nu erau încărcate au fost distruse.

Trecură trei săptămîni fără nici o acţiune. În noiembrie căpitanii a 15 vase de invazie prezentară o listă cu motivele pentru care îmbarcarea la acea dată nu mai era posibilă. „Marea este cu adevărat blestemată ; nopţile sînt prea lungi ; prea întunecate, prea reci, prea ploioase, prea cu valuri mari ; avem nevoie de lună plină ; avem nevoie de vînt ; pămînturile Angliei sînt prea periculoase, por-

turile sînt nesigure ; avem prea multe corăbii vechi, prea multe corăbii mici, ne temem că vasele mici pot fi scufundate de marile corăbii..." Toate acestea fac aluzie la justificarea unei decizii deja luate.

Imensa acţiune cu toate investiţiile în corăbii, arme, oameni, bani şi provizii a fost revocată, cel puţin pe timpul iernii. Marea armată se dezintegră şi plecă, proviziile perisabile au fost vîndute flamanzilor la sub-preţ, rămăşiţele oraşului demontabil date de rege ducelui de Burgundia, care le folosi la construcţii în propriul său domeniu. Dincolo de Canal, englezii jubilau.

Că ducele de Berry „n-avea nici o intenţie să plece în Anglia" şi nu dorea ca expediţia să se urnească din loc era cunoscut în acel timp. De ambele părţi spori dorinţa pentru o pace negociată, deşi în fiecare ţară exista şi grupul pro-războinic. Îndeosebi negustorii doreau să se termine acest „război inutil", şi mulţi care recunoscură că el nu ducea nicăieri cereau pacea ca un pas spre terminarea schismei şi unirea a doi mari regi creştini împotriva turcilor. Indiferent dacă Berry s-a gîndit sau nu în acest sens, era desigur îngrijorat de banii absorbiţi de război şi fusese în legătură cu ducele de Lancaster, care ar fi dorit ca ţara lui să facă pace cu Franţa pentru a fi liber să-şi urmărească ambiţiile sale în Castilia. Sub pretextul unor discuţii pentru pace, ducele de Berry şi ducele de Lancaster se întîlniseră pe la începutul anului, întîlnire din care ambii ieşiră mulţumiţi şi, un an mai tîrziu, Berry, ca văduv, negocia căsătoria cu fiica lui Lancaster, deşi aceasta nu s-a finalizat.

Filip cel Viteaz, chiar cu riscul de a lăsa regatul pe seama fratelui său ar fi avut posibilitatea să plece fără el dacă voinţa lui s-ar fi potrivit cu motto-ul care flutura pe catargul său. Însă se temea că, dacă pleca, ar fi fost posibil să izbucnească o nouă răscoală în Flandra. Drapelele proclamînd „Nu aştept" au fost date jos dar el aşteptă totuşi. În acelaşi timp şi consiliul regal îşi arătă îndoiala în privinţa succesorului. Mult înainte de semnele rele cu corbii incendiatori şi furtunile care smulg copacii, un raport de la Avignon amintea „marea discuţie dacă regele va invada sau nu Anglia".

Adevăratul fapt determinant a fost probabil reţinerea pe care o avea în faţa apei. Traversarea Canalului era un lucru nesigur, oricum cu atît mai rău cînd erai obligat să navighezi împotriva „teribilului vînt de vest" al acelui

anotimp. Înainte de toate, se contura un ţărm ostil de cealaltă parte. În faţa acestei primejdii, invadatori potenţiali, după ce au făcut pregătiri tot atît de grandioase ca cele din 1386, s-au întors — ca Napoleon sau Hitler. În tot timpul războiului din secolul al XIV-lea, englezii aveau capete de pod aliate în Flandra, Normandia sau Bretania sau chiar propriile lor porturi la Calais şi Bordeaux. Lipsindu-i acest avantaj, Franţa nu întreprinse niciodată mai mult decît raiduri de pedepsire fără a încerca să cucerească teren. Nici o invazie, în ambele direcţii, a vreunui cap de pod ostil, care să reuşească, nu s-a întreprins între 1066 şi 1944.

Dacă teama era un motiv, ea nu a fost recunoscută. Invazia era considerată numai amînată pînă în anul următor, cînd urma să se întreprindă o versiune mai mică sub comanda conetabilului şi a baronului de Coucy. În martie 1387, Carol al VI-lea făcu o vizită ceremonială la Coucy-le-Château, în parte pentru a discuta despre planuri, după cum arată documentul rămas şi care se referă la proviziile pentru „o armată" cu care baronul de Coucy urma să plece în Anglia. Fără îndoială că şi vizita regelui urmărea interesul coroanei pentru domeniul Coucy. De data aceasta nici un poet al curţii n-a consemnat evenimentul, însă o infracţiune măruntă comisă în cursul vizitei a dat la iveală una din scrisorile regale de iertare care sînt ferestre spre viaţa săracilor.

Un oarecare Baudet Lefèvre, „un om sărac cu mulţi copii", luă de la castel două tăvi de cositor folosite pentru a-i servi regelui masa, le ascunse sub tunică şi se duse la un han din oraş unde a fost văzut de un sergent al „dragului şi iubitului nostru văr, baronul de Coucy", care-l întrebă „Ce faci aici ?" Baudet răspunse „Mă încălzesc". În timp ce vorbea, sergentul văzu tăvile şi-l arestă. Fu dus la închisoare la castel, unde se constată că mai luase şi o tavă de argint aurită gravată cu însemnele regelui. „Ar fi murit în închisoare, însă deoarece am fost imploraţi cu umilinţă să-i dăm iertarea şi să-l graţiem deoarece numitul Baudet a dus totdeauna o viaţă cinstită, fără să vorbească ce nu trebuie şi fără să fi comis vreo altă faptă rea ne bucură să-i acordăm graţia şi îndurarea noastră", şi să achităm, eliberăm şi să-l iertăm pe petiţionar, acum şi în viitor prin „graţia şi autoritatea noastră regală" de toate jignirile, amenzile, pedeapsa civilă şi penală pe care le-ar fi îndurat şi a-i restitui lui şi

bunei lui soţii toate bunurile şi să facem cunoscute acestea tuturor funcţionarilor juridici din regiune şi locţiitorilor sau succesorilor lor acum şi în viitor".

Că toate acestea erau cerute în numele regelui pentru furtul a trei tăvi — şi cuvîntul *furt* nu este folosit în document — sugerează, dincolo de o simplă prolixitate, grija de a-l arăta pe rege ca ocrotitor al celor săraci.

În mai, la două luni după vizita regelui, Enguerrand de Coucy luă parte la o întîlnire a Consiliului regal cu amiralul de Vienne, Guy de la Tremoille reprezentînd Burgundia, Jean le Mercier, ministrul regelui şi alţii pentru a conferi despre noua invazie a Angliei. Conform călugărului de la St. Denis, plecarea „ruşinoasă" a regelui şi nobililor de la Scheldt a lăsat o impresie dureroasă asupra tuturor francezilor, astfel că s-a simţit nevoia să se şteargă impresia dîndu-se o lovitură puternică Angliei şi „să se comită acolo toate excesele unui duşman asupra altui duşman". Planul de cucerire se transformase evident în ceva mai aproape de un fel de raid.

Expediţia urma să fie împărţită în două : o parte comandată de conetabil care să plece din Bretania şi cealaltă, comandată de amiral, Enguerrand de Coucy şi contele Waleran de St. Pol, care să plece din Harfleur, în Normandia. Obiectivul lor era Dover. Trebuiau să ia 6000 de soldaţi, 2000 de arbaletieri, 6000 de „alţi războinici", destulă hrană pentru trei luni, inclusiv fîn şi ovăz pentru cai şi armuri în stare bună. Intenţiile erau desigur reale, deoarece în iunie la Soissons pe Aisne un vas al lui de Coucy a fost încărcat cu alimente, vase, ustensile de bucătărie, lenjerie de pat, arme şi corturi care trebuiau livrate la Rouen. Seniorii de Coucy, de Vienne şi alţii erau la Harfleur în timpul acesta. Raidurile pe coasta de la Calais, conduse de focosul Sir Harry Percy, numit „repezitul", nu reuşiră să împiedice pregătirile deoarece Percy atacă spre nord, în direcţia greşită. Se fixă ziua plecării, toate proviziile fură încărcate, toţi oamenii primiră salariile pentru 15 zile şi „călătoria era atît de înaintată încît s-a crezut că nimic nu poate s-o zădărnicească". Uneltind cît se poate de bine pentru a interveni, englezii îşi găsiră omul de data aceasta în conspiratorul cronic, Jean de Montfort, duce de Bretania. Pentru a determina unde era Montfort într-un anumit moment, avînd în vedere că el încerca să-şi menţină echilibrul între Anglia şi Franţa, îţi trebuia

măiestria unui vrăjitor. Deoarece în fiecare țară se formară grupuri politice opuse, problema sa deveni mai complicată și sforile mai încurcate. Nu-i de mirare că, după cum se spunea, el era un suveran căruia îi dădeau ușor lacrimile.

Unul din sentimentele sale constante era ura pentru concetățeanul și supusul lui, Olivier de Clisson, conetabil al Franței. Sentimentul, care era reciproc, nu-l împiedică pe Montfort să facă un tratat cu Clisson în 1381 prin care „luînd în considerație perfecta dragoste și afinitate pe care o avem pentru dragul și iubitul nostru văr și vasal, *Messire* Olivier, *Seigneur* de Clisson, conetabil al Franței... promitem să fim un stăpîn bun, sincer și binevoitor pentru numitul senior și să-i păzim onoarea și condiția persoanei sale". Olivier promise loialitate reciprocă ca vasal. Dragostea și afinitatea lui Jean de Montfort se transformă în furie clocotitoare cînd Olivier de Clisson aranjă o căsătorie între fiica sa și Jean de Penthièvre, fiul defunctului rival al lui Montfort, Charles de Blois, și acum moștenitor al ducatului, în acea vreme Jean de Montfort neavînd fii.

Prin diverse presiuni și oferte, Anglia insistă asupra ducelui de Bretania de a întreprinde o acțiune pentru a împiedica invazia franceză. În același timp, el era implicat și cu ducii de Burgundia și de Berry. Ca văr al ducesei de Burgundia, el era legat de soțul ei prin spiritul de castă care însoțea automat înrudirea prin căsătorie. În mai 1387 el încheie un tratat personal cu ducele de Berry. Un interes comun împărtășit cu ambii frați era ostilitatea împotriva conetabilului.

După cum prevăzuse baronul de Coucy, funcția de conetabil făcea dușmani, între care veneau în mod firesc în primul rînd unchii regelui. Orice ocupant al funcției era o figură a cărei putere avea posibilitatea de a amenința puterea lor, și personalitatea lui Clisson stimula antagonismul încă și mai mult din cauza averii lui. El avea un venit de 24 000 de franci pe an de pe urma funcției de conetabil, achiziționînd feude, construindu-și un palat la Paris și împrumutînd tuturor bani : regelui, ducesei de Anjou, ducelui de Berry, lui Bureau de la Rivière și 7500 de florini papei în 1384. Cînd datornicii întîrziau cu restituirea, ca de obicei, el își putea îngădui să prelungească împrumutul și să aibă un profit mai mare din gajuri și dobîndă.

În iunie 1387, războinicul chior a fost prins de Montfort într-o lovitură tot atît de senzațională și foarte asemănătoare cu atacul asupra lui Bernabò, deși nu atît de perfectă. Montfort convocă un parlament la Vannes la care erau obligați să ia parte toți nobilii bretoni. În timpul discuțiilor, el îl trată pe Olivier de Clisson cu cea mai mare amabilitate și după aceea îl chemă la masă și-l invită cu anturajul lui să-i viziteze noul castel Hermine de lîngă Vannes. Afabil, Montfort conduse pe oaspeții săi prin toată clădirea, vizitară pivnițele pentru a gusta vinurile și ajungînd la intrarea donjonului spuse : „Messire Olivier, nu cunosc pe partea aceasta a mării pe nici unul care să știe mai multe despre fortificații ca voi ; de aceea vă rog să urcați scara și să vă dați părerea asupra construcției turnului și, dacă există greșeli, voi porunci să fie îndreptate conform sfatului vostru".

„Cu dragă inimă, Monseigneur" răspunse Clisson, „vă voi urma".

„Nu, domnule, mergeți singur" răspunse ducele, spunînd că, în timp ce conetabilul va inspecta, el se întreține cu baronul de Laval, cumnatul lui Clisson. Deși Olivier de Clisson n-avea nici un motiv să se încreadă în gazda lui el se bază pe faptul că era musafir. Urcă deci scara și, în momentul cînd intră în sala de la primul etaj, un corp de soldați l-au prins și l-au închis, punîndu-i trei lanțuri grele în timp ce în tot castelul alți oameni închideau ușile și porțile cu zgomot.

La acest sunet, „sîngele lui Laval îi îngheță în vine" și se uită la duce care „se înverzi ca o frunză". „Pentru Dumnezeu, monseigneur", strigă Laval, „ce faceți ? Să nu-i faceți rău cumnatului meu, conetabilul !"

„Urcă-te pe cal și pleacă de aici" îi răspunse Montfort. „Știu eu ce trebuie să fac". Laval refuză să plece fără conetabil. În acel moment altcineva din grupul lui Clisson, Jean de Beaumanoir, veni în grabă. Montfort, care-l ura și pe acesta, își scoase pumnalul și repezindu-se la el ca apucat, strigă „Beaumanoir, vrei să fii ca stăpînul tău ?" Beaumanoir spuse că ar fi o onoare pentru el. „Vrei să fii ca el ?" strigă ducele furios și cînd Beaumanoir răspunse că da, Montfort strigă „Ei bine, atunci îți voi scoate un ochi !" Cu o mînă tremurătoare ținu pumnalul în fața ochilor lui, însă nu putu să-l împlînte. „Pleacă ! Pleacă !" strigă răgușit. „Nu vei avea o soartă nici mai bună nici mai rea ca el" și porunci oamenilor lui

să-l tîrască pe Beaumanoir într-o celulă a închisorii unde-l puseră, de asemenea, în lanțuri.

Laval rămase alături de duce toată noaptea, încercînd prin rugăminți să-l convingă să nu fie omorît Clisson. De trei ori Jean de Montfort porunci să i se taie capul sau să-l lege într-un sac și să-l înece și de două ori gărzile îi scoaseră conetabilului lanțurile pentru a executa ordinul. De fiecare dată Laval, în genunchi, reuși în ultimul moment să-l convingă pe ducele cuprins de frămîntări, amintindu-i cum el și Clisson fuseseră crescuți împreună, cum luptase Clisson la Auray pentru cauza lui, cum dacă-l omora, după ce l-a invitat la masă și la castelul lui ca musafir, „nici un prinț nu va fi mai dezonorat ca voi... detestat și urît de toată lumea". Dacă l-ar ține pe Olivier de Clisson numai pentru răscumpărare, ar putea cîștiga sume mari și orașe și castele, pentru care chiar Laval se punea chezaș.

La această propunere, Jean de Montfort în sfîrșit reacționă. N-avea nevoie de nici o garanție, nici de garant, ci de 100.000 de franci bani gheață, și să predea locțiitorilor lui două orașe și trei castele, inclusiv Josselin, casa lui Clisson, pentru ca să fie eliberat conetabilul. Olivier de Clisson nu avu de ales, trebui să semneze condițiile și să rămînă încarcerat în timp ce Beaumanoir a fost trimis să strîngă banii. „Și dacă aș spune că asemenea lucruri s-au petrecut și n-aș spune deschis totul", a scris Froissart, „ar fi o cronică dar nu o istorie".

Întrucît îngrijorarea față de dispariția conetabilului s-a răspîndit cu repeziciune, s-a crezut în mare parte că fusese omorît și s-a presupus imediat că întreaga expediție în Anglia era „pierdută și distrusă". La Harfleur, Coucy, Vienne și St. Pol crezură de cuviință să nu continue expediția fără Olivier de Clisson, chiar după ce s-a aflat că el era în viață. Fapta teribilă a ducelui stăruia în toate mințile și insulta la adresa regelui, reprezentată de capturarea conetabilului, devenise prioritară față de un act de război împotriva Angliei. Expediția cu toate vasele, proviziile și războinicii ei a fost abandonată ca înainte și cu o atît de mare ușurință încît se pune întrebarea dacă nu cumva întreruperea fusese binevenită. Dacă lovitura era menită să împiedice invazia, a fost un succes total, dar nu și pentru Jean de Montfort căruia îi lipsea voința de granit a lui Gian Galeazzo.

Ca și schisma din sînul Bisericii, ca și brigandajul ca-

valerilor, ca şi comportamentul lumesc al călugărilor, actul lui Montfort distrugea principii fundamentale. A stîrnit consternare. Cavalerii şi scutierii îşi spuneau unul altuia îngrijorați „Nimeni nu mai trebuie să se încreadă în vreun prinț de cînd ducele i-a înşelat pe aceşti nobili". Ce va spune regele francez ? Desigur niciodată nu a existat un caz atît de ruşinos în Bretania sau în altă parte. Dacă un cavaler sărac ar fi făcut o astfel de faptă, ar fi fost dezonorat pentru totdeauna. În cine să se încreadă un om dacă nu în seniorul lui ? Şi acest senior ar trebui să-l susțină şi să-i facă dreptate !" La eliberarea sa, Clisson, cu numai doi paji, galopă direct spre Paris cu o astfel de furie ca să capete satisfacție, încît se spune că a făcut 150 de km. într-o zi şi a ajuns în capitală după 48 de ore. Regele, simțind că onoarea lui este legată de cea a conetabilului său, era nerăbdător să ia măsuri, însă unchii lui, care încă îl tutelau, nu erau chiar atît de nerăbdători. Ei păreau să fie indiferenți față de pierderile lui Clisson, spunîndu-i că ar fi trebuit să fi fost mai prevăzător cînd a acceptat invitația ducelui de Bretania, în special în ajunul îmbarcării spre Anglia, şi potoliră toate propunerile de acțiune războinică împotriva ducelui. Din această cauză, apăru în guvern o disensiune între unchii regelui pe de o parte, şi conetabilul — sprijinit de Coucy, Vienne, Rivière, Mercier şi fratele mai mic al regelui — pe de altă parte. Seniorul de Coucy susținea că regele trebuie să ia cunoştință şi să-i ceară lui Jean de Montfort să restituie ce a luat. Unchii, deja geloşi pe influența lui Olivier de Clisson asupra regelui şi pe relațiile sale strînse cu baronul de Coucy şi contele de Rivière, nu doriră nici o acțiune majoră care să-i sporească prestigiul. În mijlocul crizei apăru o nouă criză.

Un tînăr exhibiționist turbulent, ducele de Guelders, îi trimise prin soli lui Carol al VI-lea o surprinzătoare şi insolentă provocare, anunțînd că este aliatul lui Richard al II-lea şi de aceea un duşman pregătit să „vă sfideze pe voi care vă numiți regele Franței". Scrisoarea lui era adresată pur şi simplu lui Carol de Valois. Acest gest de fanfaronadă al unui mărunt prinț german, conducătorul unui teritoriu îngust între Meuse şi Rin, uimi curtea deşi avea o explicație. Ducele de Guelders acceptase de curînd plata pentru a se declara vasalul regelui Angliei şi provocarea sa adusă regelui, fără îndoială inspirată de englezi, era menită să producă necazuri.

Carol era încîntat de ocazia cavalerească. Îl umplu pe sol cu daruri și așteptă cu nerăbdare să răspîndească gloria numelui său într-o luptă personală, „văzînd noi și îndepărtate țări". Trebuind să facă față la două provocări deodată, cea a Bretaniei în vest și a lui Guelders la est, Consiliul dezbătu multă vreme calea ce o avea de urmat. Unii se gîndiseră să considere gestul lui Guelders ca pură „fanfaronadă" și să-l ignore, însă din nou baronul de Coucy se referi la demnitatea nu atît a coroanei cît a nobililor. El susținu cu tărie în Consiliu că dacă regele suportă ca astfel de insulte să treacă nerăzbunate, țările străine i-ar desconsidera pe nobilii francezi deoarece ei sînt sfetnicii regelui și au jurat să-i păzească onoarea. Probabil că s-a gîndit că Franța trebuia să facă ceva după ce a abandonat de două ori atacul împotriva Angliei. Faptul că el însuși părea să sufere din cauza acestei provocări i-a impresionat pe ascultători și ei au fost de acord că „el înțelege pe germani mai bine ca oricare altul din cauza disputelor lui cu ducii de Austria".

De data aceasta Coucy era aliatul lui Filip cel Viteaz, care sprijinea puternic o campanie împotriva lui Guelders în propriul său interes. Între Flandra și Guelders se întindea ducatul Brabant în ale cărui afaceri Filip, cu gîndul la expansiune, era profund implicat.

Încurajînd entuziasmul regelui, el angajă Franța în războiul cu Guelders, însă consiliul insistă să se clarifice întîi chestiunea cu Bretania deoarece, spuseră ei, dacă regele și nobilii lui ar merge să se lupte cu Guelders, Montfort ar putea deschide calea englezilor.

Contele de Rivière și amiralul de Vienne, trimiși să trateze cu Jean de Montfort, întîmpinară un refuz ursuz de a se supune. Ducele a spus numai că nu-i părea rău de nimic din ceea ce a făcut conetabilului, decît de un singur lucru : că l-a lăsat să plece viu. Nici nu acceptă el să ceară scuze pentru că a capturat un musafir, „deoarece un bărbat trebuie să-și surprindă inamicul unde poate". Urmară mai multe luni de tărăgănări și frămîntări în toate grupările în timp ce Enguerrand de Coucy insista în Consiliu la fiecare întîrziere. Anul se termină fără să aducă vreo schimbare, dar luînd cu el pe fostul provocator de necazuri, vipera zbîrcită, Carol de Navarra.

După o ultimă încercare de otrăvire, de data aceasta a ducilor de Burgundia și de Berry, Carol de Navarra muri în împrejurări îngrozitoare. Bolnav și îmbătrînit înainte

de vreme, la 56 de ani, era chinuit de friguri și frisoane și, la recomandarea doctorilor, dormea învelit peste noapte în pînză îmbibată în rachiu pentru a-i încălzi trupul și a-l face să transpire. Pentru ca pînza să stea pe loc, fețele fură cusute ca un fel de giulgiu și se aprinseră într-o noapte de la lumînarea valetului, cînd acesta se aplecase să taie o ață. Carol de Navarra urla de durere pe cînd fețele îmbibate cu rachiu ardeau în jurul corpului lui ; mai trăi două săptămîni fără ca doctorii să poată să-i aline groznicele dureri.

În anul următor consiliul hotărî să-l trimită la Montfort pe Coucy, ca fost cumnat, pentru a-l îndupleca. Se considera că nimeni altcineva nu i-ar fi mai agreabil lui Jean de Montfort, nici „cu o greutate mai mare" ; cu el se vor mai duce contele de Rivière și Jean de Vienne, constituind o misiune de „trei seniori foarte inteligenți". Anunțat că sosesc, Montfort înțelese din prezența baronului de Coucy ce greutate avea problema. Îl salută cu afecțiune, îi propuse să meargă la vînătoare, îl conduse pînă în camera lui, „sporovăind și discutînd despre multe chestiuni indiferente cum fac seniorii care nu s-au văzut de multă vreme". Cînd se ajunse la problema în cauză, nici chiar faimoasa putere de convingere a lui Coucy, nici „cuvintele frumoase și blînde" nu-l mișcară. Stătu la o fereastră și se uită afară în liniște, timp îndelungat, apoi se întoarse și spuse : „Cum se poate hrăni o iubire dacă nu mai este nimic decît ură ?", și repetă că-i părea rău numai că-l lăsase pe Olivier de Clisson în viață.

Au fost necesare două vizite și argumentele cele mai rezonabile și mai elocvente ale lui Enguerrand de Coucy și aluziile cele mai pline de tact asupra poziției slabe a lui Jean de Montfort — deoarece avea puțin sprijin de la supușii săi — pentru a îndeplini acest obiectiv. După ce l-a convins pe Montfort să dea înapoi lui Clisson castelele, a fost trimis din nou să obțină restituirea tuturor banilor și, cel mai greu din toate, să-l împingă, să-l lingușească și să-l tragă pe duce la Paris pentru judecată. Dorind cu disperare să-l evite pe Clisson, Montfort prezentă o mie de scuze, însă cu ajutorul ducelui de Burgundia, dornic acum să se ajungă la o înțelegere, el a fost convins. Pentru ca să nu-i fie teamă că va fi asasinat, Coucy îl convinse să meargă pînă la Blois unde îl vor întîmpina unchii regelui. Cu liberă trecere de la rege, păzit de propria sa oaste de 1200 de oameni, Jean de Montfort se aven-

tură în susul Loarei într-o flotilă de şase vase şi, în iunie 1388 ajunse în cele din urmă la porţile Luvrului. Restituirea averii lui Olivier de Clisson şi iertarea din partea regelui erau deja pecetluite cu obişnuita formulă de reconciliere în care ducele şi conetabilul jurau să fie „bun şi loial" suveran şi respectiv vasal şi, uitîndu-se unul la celălalt, băură din aceeaşi cupă în semn de „dragoste şi pace".

În semn de apreciere, Coucy primi de la rege o Biblie franceză şi de la istorie, prin Froissart, un tribut memorabil. „Şi am cunoscut patru seniori care erau cei mai amuzanţi din toţi pe care i-am cunoscut, ei erau ducele de Brabant, Contele de Foix, contele de Savoia şi, în special, seniorul de Coucy, pentru că el era cel mai curtenitor şi mai convingător senior din toată creştinătatea... cu cele mai bune obiceiuri. Aceasta a fost faima pe care a avut-o printre toţi seniorii şi doamnele din Franţa, Anglia, Germania şi Lombardia şi în toate locurile unde era cunoscut, deoarece în vremea sa călătorise mult şi văzuse o mare parte din lume, şi mai avea o înclinaţie firească spre politeţe".

Cu aceste talente, Coucy l-a îngenunchiat pe cel mai turbulent vasal, după Carol de Navarra.

Capitolul 21

Iluzia se destramă

Dublul eşec al invaziei franceze în Anglia şi, în tabăra engleză, eşecurile succesive ale raidurilor ducilor de Buckingham şi de Norwick dădură la iveală falsitatea pretenţiilor cavalereşti. La aceasta s-a adăugat şi jignirea adusă cavalerilor austrieci, care au fost măcelăriţi în 1385 de către elveţieni, oameni de rînd, la Sempach într-o bătălie care a inversat verdictul de la Roosebeke.

Austriecii, aşteptîndu-se să repete masacrul francez al „ticăloşilor" din clasa nerăzboinică, descălecaseră ca să lupte pe jos cum făcuseră francezii în Flandra. Însă elveţienii erau flexibili şi rapizi în mişcări, tocmai opusul liniei strînse care a provocat înfrîngerea flamanzilor. Cînd soarta se întoarse împotriva austriecilor, rezervele lor călare fugiră de pe cîmpul de bătaie fără să se angajeze în luptă, aşa cum făcuse batalionul ducelui de Orléans la Poitiers. Din cei 900 de oameni ai avangărzii, zăceau pe cîmpul de bătaie la sfîrşitul luptei aproape 700 de cadavre, inclusiv cel al ducelui Leopold.

Ce le lipsea cavalerilor de la sfîrşitul secolului al XIV-lea era inovaţia. Neîndepărtîndu-se de la forma tradiţională ei puneau puţin sau de loc preţ pe tactica de luptă/ Cînd toţi cei din nobilime erau luptători prin funcţie, profesionalismul nu era mai mare ci mai mic. Cavalerismul nu-şi dădea seama că era în declin, sau dacă-şi dădea seama se ţinea şi mai pătimaş de forma exterioară şi de riturile strălucitoare pentru a se convinge că ficţiunea era încă realitate. Observatorii din afară, totuşi, de-

veneau din ce în ce mai critici cu cît ficțiunea devenea din ce în ce mai neplauzibilă. Trecuseră deja 50 de ani de la începutul războiului cu Anglia și 50 de ani de război distrugător nu puteau să nu diminueze prestigiul unei clase de războinici care nu putea nici cîștiga, nici face pace, ci doar să aducă necazuri și mizerie poporului. Deschamps își bătu joc în mod deschis de aventura din Scoția într-o lungă baladă cu refrenul „Acum nu ești pe Grand Pont din Paris" :

Tu, care ești gătit ca un mire
Tu, care vorbești atît de frumos cînd ești în Franța
Despre faptele pe care le vei face,
Te duci să cucerești ce-ai pierdut :
Ce-i aceea ? Faima care atît de mult timp
A cinstit țara ta.
Dacă încerci să o recucerești în bătălie
Arată-ți vitejia, nu hainele fanteziste...
Nu ești acum pe Grand Pont din Paris

Nici Mézières, scriindu-și al său *Songe du vieil Pélérin* în 1388, nu-și reținu disprețul, cum nici Honoré Bonet nu și-a reținut reproșurile. Deoarece cavalerii au cîștigat o victorie „prin mîna lui Dumnezeu la Roosebeke împotriva unei mulțimi de scărmănători și țesători, sînt vanitoși și se cred egalii strămoșilor lor, regele Arthur Charlemagne și Godefrey de Bouillon. Din toate regulile războiului scrise de asirieni, evrei, romani, greci și toți creștinii, acești cavaleri francezi nu dețin nici o zecime, deși ei cred că nu sînt cavaleri în lume mai curajoși ca ei".

Hainele la modă ale nobililor, gustul lor pentru lux, dormitoarele separate unde se închideau pînă la prînz, paturile moi, băile parfumate și tot confortul din timpul campaniei erau citate ca mărturie a vieții dulci pe care o duceau cavalerii. După cum Jean Gerson, cancelar al Universității, remarca sarcastic cîțiva ani mai tîrziu, romanii din antichitate „nu-și purtau cu ei trei sau patru cai de povară și care pline cu haine, bijuterii, covoare, încălțări, pantaloni și corturi duble. Ei nu purtau cu ei sobe de fier sau alamă pentru a-și coace plăcintele".

Mai mult decît paturile moi și înfumurarea, eșecul moral al cavalerismului provoca o vie consternare. În locul trubadurilor glorificînd cavalerul ideal și dragostea ideală în epopei romantice, moraliștii deplîngeau acum în satire

și alegorii, ca și în tratate didactice, ceea ce a devenit cavalerul — jefuitor și agresor mai curînd decît apărător al dreptății. În a doua jumătate a secolului nu se mai compuneau *chansons de gestes* și, în același timp, dispăruseră acele *fabliaux* desfrînate. Cauza nu trebuie să fi fost atît de mult decăderea idealului cît o decădere misterioasă a spiritului literar. Viciile, nebuniile și ciudatele dezordini ale timpului cereau moralizare, deși, în chip ironic, glorificarea cavalerismului de către Froissart în propria sa imagine este cea care durează.

În Italia, plîngerile aveau altă sursă : cavalerismul era separat de nobilime. „Cu cîțiva ani în urmă", se lamenta Franco Sacchetti la sfîrșitul secolului, „brutarii, torcătorii, cămătarii, zarafii și excrocii deveneau cavaleri. De ce are nevoie un funcționar oficial să fie cavaler cînd e trimis să conducă un oarecare orășel de provincie ?... Cum ai decăzut, nefericită demnitate ! Din lunga listă de obligații cavaleriști, pe care din ele o îndeplinesc acești cavaleri ai noștri ? Aș vrea să vorbese despre aceste lucruri pentru ca cititorul să vadă că a murit cavalerismul".

Dacă tonul lui Sacchetti era nemulțumit, el era împărtășit de mase largi. Cu regatele Franței și Angliei conduse de minori și pradă dezbinării, cu noul împărat Venceslav care se dovedi a fi un bețiv și o brută, cu Biserica împărțită între doi papi, fiecare cît se poate de departe de sfințenie, nici o strălucire a clasei conducătoare nu putea acoperi mînjirea ei. Baronul de Coucy avea dreptate în ce privește pierderea prestigiului, chiar dacă remediul său urma să înrăutățească lucrurile.

Campania împotriva Guelders-ului din septembrie-octombrie 1388, dovedi că haosul era o boală militară mult înainte ca să fi fost creat cuvîntul. Se făcură mobilizări pentru expediție la o scară care depășea toate proporțiile față de o cauză atît de măruntă sau eventualele cîștiguri. Datorită relațiilor sale din Bar și Lorena, care erau în drum, și cunoașterii terenului, Enguerrand de Coucy a fost desemnat să recruteze pe seniorii din regiune și să organizeze campania. Ruta preferată era prin Brabant, însă orașele și nobilii acestui ducat atraseră atenția că nu vor admite niciodată trecerea unei armate franceze, deoarece ar aduce mai multe daune moșiilor lor, „decît dacă ar fi dușmanul în țară".

Se luă o hotărîre de forță majoră, și anume aceea de a merge direct prin pădurea întunecată și amenințătoare din

Ardeni pe unde, după cum remarcă Froissart cu îngrozită inexactitate, „nu trecuse niciodată vreun călător". Pentru aceasta era nevoie de a trimite cercetași care să găsească drumul, urmați de o forță de 2500 oameni pentru a face un drum, o sarcină aproape la fel de dificilă ca și orașul demontabil. Costul a fost acoperit de o taxă triplă pe sare și vînzări pentru un scop greu de acceptat ca „apărare a regatului". Poate că din această cauză i se ceruse baronului de Coucy să recruteze în numele său, ca și cum mai curînd ar fi fost vorba de o altă expediție împotriva Hapsburgilor, decît în numele regelui.

Condusă de Enguerrand de Coucy, o avangardă de 1000 de lăncieri începu marșul, urmată de rege și de corpul principal cu „12000" de căruțe pentru bagaje, neținînd seama și de animalele de povară. În timp ce era pe drum, Coucy a fost detașat pe neașteptate într-o misiune la Avignon pentru un scop neînregistrat dar probabil în legătură cu planul care continua să-i obsedeze pe francezi de a cuceri Roma pentru Clement. El se întoarse — „spre marea bucurie a întregii armate" — într-o lună, ceea ce, considerînd că parcursese aproape 800 km numai dus, a însemnat o călătorie deosebit de rapidă.

La Guelders au fost puține bătălii și nici o glorie. Campania se transformă în negocieri, corturile erau ude din cauza ploilor de vară, proviziile se stricară din cauza umezelii, alimente erau puține în ciuda unei țări bogate. Întoarcerea, după ce onoarea fusese satisfăcută printr-o scuză negociată a ducelui de Guelders, a fost îngrozitoare, sub o ploaie necontenită. Drumurile erau noroioase, caii se împiedicau de bușteni și pietre alunecoase, oamenii se înecau în rîurile umflate de ploi iar carele cu pradă au fost luate de apă. Cavalerii, scutierii și marii seniori se întoarseră fără mîndrie sau vreun avantaj, mulți dintre ei bolnavi și epuizați, și condamnîndu-l pe ducele de Burgundia, pentru ale cărui ambiții în Brabant îl făceau, în mod corect, răspunzător. Seniorului de Coucy pare să nu i se fi adus vreo vină, cum nu i se adusese niciodată, nici cu ocazia revoltei din Paris. De la începutul domniei, guvernarea unchilor dusese țara la ruină din cauza cheltuielilor făcute pentru niște proiecte grandioase care sfîrșiră cu nimic. Odată cu Guelders-ul, încrederea în ei luă sfîrșit. Faptul că se știa că se guvernează prost reiese din semnele rele și incidentele puse în scris de către un cronicar scrupulos cum era călugărul de la St. Denis. În timp ce se aduna ar-

mata pentru Guelders, relatează el, un sihastru făcu tot drumul din Provența pentru a spune regelui și unchilor lui că un înger îl trimisese să-l avertizeze că trebuie să se poarte mai blînd cu supușii lor și să le ușureze povara birurilor și subsidiilor. Nobilii de la curte își bătură joc de sihastru pentru sărăcia lui și rămaseră surzi la sfatul lui și, deși tînărul rege îl trată cu blîndețe și se arătă dispus să-l asculte, unchii regelui îl trimiseră înapoi și triplară birurile.

Satira lui Deschamps deveni mai caustică după campania din Guelders la care participase personal și se îmbolnăvise, ca și ceilalți, de un „curent intestinal". Militarii nu-și găsesc cel mai bun prieten în persoana unui corespondent de război care suferă de dizenterie. De-a lungul mai multor balade, tema lui Deschamps nu este decît o comparație nefavorabilă cu cavalerii din trecut. Ei căpătaseră îndrăzneală printr-o îndelungată ucenicie și antrenament, călărind distanțe mari, antrenîndu-se în lupta corp la corp și la aruncarea pietrelor, urcarea pe scări pe fortărețe și lupta cu spada și scutul. Acum tinerii își bat joc de antrenament și-i numesc pe cei care vor să-i instruiască niște lași. Ei își petrec tinerețea cu mîncatul și băutura, cheltuind și împrumutînd bani, „lustruindu-se ca fildeșul... toți niște paladini". Ei dorm pînă tîrziu în așternuturi albe, cer vin cînd se trezesc, mănîncă prepelițe și claponi grași, își piaptănă părul, nu știu nimic despre administrarea moșiilor, și nu au altă grijă decît strîngerea banilor. Sînt aroganți, necredincioși, slăbiți din cauza lăcomiei și desfrîului și nepotriviți pentru meseria armelor, „cea mai grea din lume".

Condamnîndu-i pe de o parte pentru moliciune și indolență, Deschamps pe de altă parte îi critică aspru pentru nepăsare, imprudență și judecată proastă. În lucrarea sa *Lay de Vaillance*, ei nu ascultă de ordine, nu pun sentinele de noapte sau cercetași, nu acoperă pe cei din prima linie, lasă ca proviziile și căruțele să fie capturate. „Cînd lipsea pîinea într-o zi sau ploua dimineața, ei strigau «Armata va muri de foame»" și „cînd lăsau ca proviziile să se strice pe pămînt, ei voiau să se întoarcă". Pornesc iarna, atacă nepăsători în anotimp nepotrivit, niciodată nu ascultă sfatul celor mai în vîrstă pînă nu-i amenință pericolul, se plîng cu voce tare cînd au necazuri și se lasă înfrînți. „Din cauza nepăsărilor nebunești, asemenea armate trebuie disprețuite".

Deschamps critică, însă nu este un susţinător al schimbărilor fundamentale sau al infuziei de sînge proaspăt în nobilime. El simpatizează burghezia, deplînge nedreptatea faţă de ţăran şi scrie balade proslăvindu-i pe Robin şi Margot de la ţară pentru dragostea lor pentru Franţa, însă denunţă pe ţăranii care vor să devină scutieri şi să se îndepărteze de la munca cîmpului. „Astfel de potlogari trebuie aduşi în faţa justiţiei şi făcuţi să rămînă în clasa lor".

Toată societatea este înfăţişată coruptă în lucrarea lui Mézières *Visul bătrînului pelerin.* Ca şi lucrarea lui Langland *Viziunea plugarului Piers,* este un ghid alegoric al necazurilor epocii şi, în plus, o rugăminte pentru „reformarea întregii lumi, întregului creştinism şi îndeosebi a regatului Franţei". Pelerinul Dorinţă Arzătoare şi sora lui, Buna Speranţă, călătoresc prin lume pentru a vedea dacă omenirea este pregătită pentru întoarcerea Reginei Adevărului cu slujitoarele ei Pacea, Îndurarea şi Dreptatea, absente de multă vreme de pe pămînt. Mesajul lui Mézières era urgent, conştiinţa relelor fapte, profundă, pronosticul său cît se poate de sumbru.

Parcă drept răspuns, Carol al VI-lea îi înlătură pe unchii săi cînd împlini 20 de ani şi-şi asumă completa suveranitate îndată ce s-a întors de la Guelders în 1388. Cardinalul de Laon, cu rangul de prelat, propuse moţiunea la o adunare a Consiliului. Cîteva zile mai tîrziu, el se îmbolnăvi şi muri, „scăpînd de furia şi ura unchilor regelui" bănuiţi că l-au otrăvit.

Mai tîrziu, Olivier de Clisson s-a lăudat în faţa unui trimis englez că el a fost acela care l-a făcut pe Carol al VI-lea „rege şi stăpîn al regatului său şi scoase guvernarea din mîinile unchilor lui". În afară de duşmănia personală a lui Clisson, în acel timp Coucy şi alţii din consiliu erau nerăbdători să ridice de pe coroană şi de pe umerii lor povara nepopularităţii ducilor. Totuşi, persoana cea mai interesată era fratele mai mic al regelui, mai deştept, mai dinamic şi moştenitor prezumtiv, Ludovic, duce de Touraine, care va deveni mai cunoscut în curînd sub titlul de ducele de Orléans.

Începînd cu 1389, Ludovic de Orléans îl înlocui pe ducele de Burgundia în Consiliul regal şi, pentru tot restul vieţii sale scurte şi pline de evenimente, deja pe jumătate trăită, urma să joace un rol major în afacerile franceze, legate îndeosebi de Coucy. Un chipeş căutător de plăceri, slujitor „devotat al lui Venus" căruia îi plăcea compania „dan-

satoarelor, linguşitorilor şi oamenilor libertini", el era de asemenea bigot şi obişnuia să se retragă timp de două sau trei zile la mănăstirea Celestine al cărui sediu de la Paris (pe actualul Quai des Célestines) fusese ctitorit de către tatăl său în 1363. Un ordin de penitenţă frecventat şi de Philippe de Mézières, care fusese tutorele prinţilor regali, celestinii respectau regulile extrem de severe de abstinenţă menite să uşureze concentrarea asupra eternităţii şi asupra dispariţiei trupului. Ludovic era foarte influenţat de Mézières, pe care-l numi executorul lui. Evident că a învăţat mai mult de la el decît fratele lui, deoarece se spunea că era singurul membru al familiei regale care înţelegea latina diplomatică. Pe de o parte era un învăţat, pe de altă parte era un pasionat jucător de şah şi tenis, precum şi de zaruri şi cărţi. Juca cu majordomul, cu paharnicul şi sculptorul său iar tenis juca cu nobilii şi pierdea sume de pînă la 2000 de franci aur.

Ludovic era la fel de rapace şi dornic de putere ca şi unchii săi, pe care-i înlătură pentru a face loc ambiţiei sale. Vrajba, pe care o începu atunci, avea să se termine 19 ani mai tîrziu prin asasinarea sa de către vărul său, Jean, fiu şi urmaş al ducelui de Burgundia şi avea să despartă Franţa de Burgundia şi să deschidă calea englezilor. Spre sfîrşitul vieţii sale el adoptă *Camal*, o glugă de cleric sau o mantie de cavaler cu o semnificaţie ciudată ; în acel timp se spunea că reprezintă *Ca-mal* sau *Combien de mal*, însemnînd cît de mult rău se face în aceste zile. Vlăstar al ultimei generaţii a secolului, Ludovic, deşi se lăsa în voia plăcerilor, vedea lumea din care făcea parte în culori sumbre. Un vers din acel timp îl descrie ca

Îngrijorat, chiar trist, deşi frumos ;
El părea prea melancolic pentru unul
A cărui inimă era tare ca oţelul.

Baronul de Coucy, deşi implicat în înlăturarea ducilor, menţinu, totuşi, casa sa deschisă pentru Filip cel Viteaz şi fiul acestuia, Contele de Nevers, imediat după aceea. Relatările ducelui arată că el şi fiul lui au cinat şi dormit la castel pe 8 decembrie, „pe cheltuiala lui Monseigneur de Coucy" şi că, în timpul vizitei, el îi dădu doamnei de Coucy un inel cu diamante şi o broşă cu safire şi perle pentru fetiţa ei. Baronul de Coucy merita oricînd să fie cultivat.

Consiliul reorganizat făcu un efort serios de a pune capăt autocrației ducilor și a restabili sistemul administrativ al lui Carol al V-lea. Marmoseții — Rivière, Mercier și alții — recăpătară autoritatea, birocrația protejaților unchilor a fost înlăturată, fură numiți cinci împuterniciți pentru a descoperi cele mai mari abuzuri, a înlătura funcționarii corupți și a-i înlocui prin „oameni buni". Ca un pas spre reconciliere cu burghezia Parisului, se înființează din nou funcția de șef al poliției Parisului, și unele vechi funcții și privilegii municipale, deși nu toate. Se luară, sau cel puțin au fost formulate măsuri de a îmbunătăți canalizarea și a limita numărul cerșetorilor de meserie, ale căror cîrje, legături pe ochi, răni purulente și cioturi erau înlăturate în fiecare noapte într-un cartier, cunoscut din cauza transformărilor ce aveau loc acolo drept Curtea Miracolelor.

A fost recunoscută, într-o serie de ordonanțe care tratau reformele financiare și juridice, problema centrală a finanțării guvernului. Anularea scutirii de impozite a Universității a fost una din măsurile încercate de Rivière și Mercier fără bune rezultate, deoarece le aduse puternica dușmănie a Universității alături de cea a ducilor.

În același timp, în Anglia, avea loc o dramă fatală pe care a pregătit-o regele împotriva unchilor și împotriva altor adversari. Figura centrală era soțul Filipei de Coucy, Robert de Vere, al nouălea duce de Oxford, cel mai apropiat sfetnic și prieten al regelui Richard. Adus la curte încă pe vremea cînd era un băiat, în virtutea căsătoriei sale cu Filipa, Oxford căpătă o influență dominantă asupra lui Richard, care era cu cinci ani mai mic ca el și fără tată. El „îl conducea pe rege cum îi plăcea" și „dacă spunea că negru este alb, Richard nu-l contrazicea... Totul se făcea prin el și nimic nu se făcea fără el".

La 21 de ani, subțirel, cu păr blond, față palidă, cu o piele care se înroșea ușor, regele era „aspru și gîngăvit în vorbire" ; îmbrăcat splendid, potrivnic războiului, repezit cu servitorii lui, arogant și capricios. Mîndria sa de Plantagenet, combinată cu influența lui Oxford, formaseră un suveran inconsecvent și voluntar care punea biruri exorbitante pentru a-și plăti luxul. Înainte de căderea sa, care termină domnia Plantageneților, el inventă batista, înregistrată în registrele casei sale ca „mici bucăți (de

pînză) pentru a fi date regelui ca să le ducă în mînă și să-și șteargă nasul".

Guvernarea prin favoriți înclină spre exercitarea arbitrară a puterii, care în orice caz era tendința firească a lui Richard. El îl făcuse pe Oxford cavaler al Ordinului Jartierei și, la 21 de ani, membru al Consiliului Privat, copleșindu-l cu daruri — pămînturi, castele, epitropii, seniorii, venituri — și o funcție ereditară de șerif care aparținea familiei soției lui Buckingham. Acesta nu era un lucru înțelept, dar dacă autocrații ar acționa totdeauna înțelept ei n-ar furniza istoriei lecții moralizatoare. Buckingham cel nemilos, acum duce de Rochester, nu avea nevoie de o altă provocare pentru a-și urî nepotul, pe care-l disprețuia pentru reținerea sa de a continua războiul. Atrăgînd pe dușmanii lui Oxford, ducele de Gloucester deveni focarul grupării de opoziție care dorea să ia puterea din mîna favoritului regelui.

Lupta ajunse la culme cînd Richard, cu ocazia unei rebeliuni în Irlanda, creă pentru Oxford titlul fără precedent de marchiz de Dublin și, în consecință, duce de Irlanda, fiind superior celorlalți duci. I se dădură puteri regale pentru a înăbuși rebeliunea, însă în loc să meargă în Irlanda, lucru care cel puțin ar fi dat nobililor satisfacția de a-l scoate din scenă, Oxford a fost cuprins de dragoste pentru una din doamnele de onoare a soției lui Richard. Pasiunea lui pentru această doamnă originară din Boemia era atît de mare încît se hotărî să divorțeze de Filipa pentru a se căsători cu ea, înfuriind astfel unchii regali ai Filipei, ducii de Lancaster, Gloucester și York. În ciuda insultei aduse familiei regale, Richard era prea hipnotizat de Oxford pentru a nu-și da „consimțămîntul în mod nepotrivit și cu păcat", luînd chiar parte la repudierea propriei sale verișoare. Oxford trimise la Roma o cerere de divorț, bazată pe o „falsă mărturie" ; Richard îl imploră pe Papa Urban să-i dea răspuns favorabil iar Papa nu simți nici o remușcare să fie de acord, de vreme ce Filipa era de partea lui Clement.

Froissart spuse despre felul cum o trată Oxford pe soția sa că a fost „principalul lucru care i-a luat onoarea". Chiar și mama lui s-a alăturat condamnării generale, și arătă acest lucru luînd-o pe Filipa să locuiască cu ea. Probabil mai curînd faptul că Filipa avea sînge regesc și nepopularitatea lui Oxford decît indignarea morală provocară toată această dezaprobare. Deși căsătoria era con-

siderată un sacrament, divorțul era frecvent și dacă știai ce sfori să tragi, se obținea ușor. În *Plugarul Piers* se spune că toți avocații „fac și desfac căsătorii pentru bani", iar predicatorii se plîngeau că un bărbat poate să scape de soția lui dîndu-i judecătorului un palton de blană. În teorie, divorțul nu exista, totuși, tribunalele Evului Mediu erau pline de procese de divorț. Indiferent de teorie, divorțul era un fapt de viață, un element permanent în marele dezacord dintre teoria și practica medievală.

Un grup de lorzi, cunoscuți datorită naturii acțiunii lor ca lorzi apelanți, prezentară, în noiembrie 1387, un apel oficial împotriva earl-ului de Oxford și a altor patru consilieri din grupul regelui. Cînd ei numiră o comisie de guvernare condusă de Gloucester, împuternicit cu atribute de regent, Richard și Oxford strînseră o armată pentru a asigura suveranitatea regelui prin forța armelor. Conflictul ajunse la apogeu în așa-zisa „Bătălie de la podul Radcot"; înfruntînd forțe superioare, Oxford scăpă intrînd în apă călare, după ce-și aruncă o parte din armură, și dispărînd apoi la galop în întuneric. Luă o corabie care pleca în Flandra, unde avusese grijă să-și depună o mare sumă de bani la bancherii lombarzi din Bruges.

O lună mai tîrziu, în februarie 1388, într-o ședință cunoscută sub numele de Parlamentul nemilos, i se aduseră lui Oxford și cancelarului, Michael de la Pole, conte de Suffolk, care scăpase de asemenea, învinuirea de trădare. Au fost învinuiți că au conspirat să-l domine pe rege, să-i elimine consilierii potriviți, să-l asasineze pe ducele de Gloucester, să sărăcească coroana prin acordare de favoruri lor și rudelor lor, că nu au ținut seama de Parlament și că au dat Calais înapoi regelui Franței în schimbul ajutorului împotriva propriilor lor adversari. Parlamentul îi condamnă în contumacie pe Oxford și Suffolk la spînzurătoare ca trădători. Alți trei care nu scăpaseră — ministrul justiției, primarul Londrei și fostul tutore al lui Richard, Sir Simon Burley — au fost executați. Richard rămase umilit și înstrăinat de prietenul pe care nu avea să-l mai vadă niciodată. Înjosirea unui rege și lăsarea lui pe tron avea pericolele ei. Richard avea să se răzbune.

Împotriva opoziției vehemente a lui Enguerrand de Coucy, Oxford a fost invitat în Franța în 1388, argumentîndu-se că ar fi avantajos să obțină informații de la el despre certurile din Anglia. Poate că într-adevăr Oxford

făcuse propuneri pentru Calais. Deși baronul de Coucy „îl ura din adîncul inimii", el a fost obligat să fie de acord. Oxford veni, fu primit la curte și distrat cum se cuvine, însă Coucy nu avu liniște pînă ce, cu sprijinul lui Clisson, Rivière și Mercier nu-l făcu pe rege să-l expulzeze din Franța pe cel care îi dezonorase fiica. S-a găsit o reședință lui Oxford în Brabant, unde în 1392 a fost omorît la o vînătoare de mistreți la vîrsta de 30 de ani. Regele Richard porunci să i se aducă trupul în Anglia pentru a-l înmormînta și, în timpul unei ceremonii frumoase, chiar dacă izolate, privi mîhnit la fața îmbălsămată și puse un inel în degetul marelui provocator de necazuri. Între timp, divorțul fiind anulat, Filipa rămase în mod legal contesă de Oxford.

Un favor acordat baronului de Coucy în acea vreme stă mărturie cicatricelor lăsate de ciumă și război în ultimele decenii. În noiembrie 1388 a fost numit Grand Bouteiller (mare majordom) al Franței, echivalentul seneșalului șef sau intendent domestic al coroanei. În același timp i s-a acordat privilegiul de a ține două tîrguri anuale de cîte 3 zile fiecare, fiind permisă vînzarea tuturor mărfurilor scutite de taxe. Textul prin care a acordat acest privilegiu spune că orașul lui Enguerrand de Coucy a suferit de trei ori „de pe urma focurilor răului, care s-au abătut asupra numitului oraș din cauza lipsei lucrătorilor ce au murit în timpul marii ciume. Și de asemenea, din cauza războaielor dinainte, locuitorii și comunitatea numitului oraș, castelul și pămînturile lui Coucy sărăciseră atît de mult, scăzuse numărul oamenilor, caselor, moșiilor, arendelor și veniturilor și a tuturor celorlalte bunuri și averi încît numitul oraș era în pericol de a rămîne pustiu și de nelocuit iar viile, cîmpurile și celelalte terenuri să înțelenească".

Intenția acordării acestui privilegiu, care a urmat unui studiu asupra baroniei redactat în timpul vizitei regelui la Coucy cu un an înainte era, evident, atît în interesul regelui cît și al seniorului de Coucy, pentru a restabili un domeniu extrem de important. În document baronia este descrisă ca o „cheie și o graniță" a regatului, cu frontiere care ajung pînă la Flandra și imperiu, iar castelul, ca „unul din cele mai notabile și mai frumoase ale ținutului. Lăsînd „numitul oraș și castel pustiite și nelocuite ar fi posibil să apară multe pericole, daune și neplăceri irepa-

rabile dacă aceasta s-ar întîmpla". Faptul că acordarea acestui privilegiu urma imediat după transferul puterii grupului dominat de Marmoseţi, Clisson şi chiar Coucy, nu era o coincidenţă. De la acea dată încolo, Coucy sluji ca prim-preşedinte laic la *Chambre des Comptes*, un post asociat cu funcţia de *bouteiller* care, iniţial, se ocupa de veniturile şi conturile regale. Deşi nu pare să fi primit salariu pentru această funcţie, el continuă să primească o alocaţie anuală de la coroană. Domeniul lui, mult extins datorită multiplelor achiziţii şi cuprinzînd acum 50 de oraşe şi sate, părea să fie destul de mare pentru a depăşi averile în declin ale proprietarilor funciari mai mici.

Picardia, regiunea sa de baştină, de atîtea ori aflată în drumul invaziei, era „bătută şi pedepsită" scria Mézières, şi el originar din Picardia, „şi azi nu mai este înfloritoare". Din locurile ajunse în mizerie, ultimii ţărani fugiră în alte regiuni astfel că, „în prezent", conform unei plîngeri din 1388, „nu pot fi găsiţi oameni pentru a lucra sau cultiva pămîntul". Semnele unui secol de nenorocire — populaţie scăzută, comerţ diminuat, sate părăsite, abaţii ruinate — erau pretutindeni în Franţa, ceea ce era suficient pentru a crea un climat de pesimism. În Normandia, unele comune se reduceau la două sau trei vetre ; în dioceza Bayeux fuseseră abandonate mai multe oraşe începînd cu 1370, de asemeni mai multe parohii din Bretania. Comerţul din Châlons, pe Marna, se redusese de la 30 000 de bucăţi de stofă pe an la 800. În regiunea Parisului, conform unei ordonanţe din 1388, „multe şosele importante şi vechi poduri, uliţe şi drumuri" fuseseră lăsate în paragină, inundate de curente de apă, năpădite de iarbă, mărăcini şi copaci iar altele, devenite de netrecut, abandonate cu totul. Aceleaşi exemple puteau fi găsite şi în sud.

Schisma adusese şi daune fizice pe lîngă cele spirituale, ca atunci cînd unei abaţii benedictine, incendiată deja de două ori de către companii, i-au fost suprimate veniturile moşiilor din Flandra şi cheltui atîţia bani pe avocaţi în diverse dispute încît Papa a fost silit să-i reducă impozitul de la 200 de livre la 40 pentru o perioadă de 25 de ani. Alte abaţii, jefuite de companii sau depopulate de ciumă căzură pradă indisciplinei şi dezordinei şi, în unele cazuri, nu au mai fost folosite iar pămînturile se înţeleniră. Veniturile reduse şi costurile ridicate sărăciră pe mulţi proprietari de pămînturi, ceea ce-i făcu să pună noi biruri şi să intenteze noi taxe pentru lucrătorii lor. Cînd această

măsură grăbi fuga de pe moșii, nobilii încercară să o împiedice prin confiscarea bunurilor și prin alte penalizări care sporiră ostilitatea țăranilor.

Adunate laolaltă, faptele decăderii lasă o impresie foarte puternică. În viața reală, fiecare epocă are perioadele sale luminoase și întunecate. La sfîrșitul secolului, celebrul cavaler spaniol, Don Pero Niño, într-o vizită în Franța, ne-a lăsat o imagine a vieții nobilimii tot atît de încîntătoare și de bucolică în realitate pe cît era deseori reprezentată în tapiserii și în cărțile orelor. Castelul Serifontaine, pe care-l vizită, era situat pe malurile unui rîu din Normandia și era probabil la fel de bogat „ca și cum ar fi fost la Paris". În jurul lui erau livezi și grădini splendide și un iaz cu pește din care în fiecare zi, cînd erau deschise conductele, puteai să prinzi destul pește pentru a hrăni 300 de oameni. Gazda, mai în vîrstă și bolnăvicioasă, însă plăcută, Reynaud de Trie, succesorul lui Vienne ca amiral al Franței, avea 40 sau 50 de cîini de vînătoare, 20 de cai de toate felurile pentru folosința lui personală, păduri pline cu vînat, mare și mic, șoimi folosiți la vînătoare pe lîngă rîu și ca soție „ cea mai frumoasă doamnă pe atunci din Franța". Ea pare să se fi bucurat de privilegii deosebite.

Această doamnă „avea propria sa locuință nobilă, separată de cea a amiralului", deși era legată cu un podeț, și era servită de 10 domnișoare nobile cu veșminte bogate care n-aveau altă datorie decît să se distreze și s-o amuze pe doamnă, deoarece ea mai avea încă multe servitoare. Dimineața, ea și domnișoarele mergeau într-un crîng, fiecare avînd o carte a orelor și mătănii, și își spuneau rugăciunile șezînd izolate una de alta, fără să vorbească pînă ce nu terminau. Întorcîndu-se la castel, culegînd violete și alte flori în drumul lor, ele ascultau slujba de dimineață în capelă, după care mîncau ciocîrlii și pui fripți din vase de argint, avînd ca băutură vin. După aceea, ele călăreau pe șei frumoase împreună cu cavaleri și scutieri, făceau în plimbarea lor cununi de flori și cîntau „poeme lirice *(lais)*, rondele, balade și cîntece de tot felul pe care francezii le compun", armonizîndu-și vocile „diferite și bine cultivate".

La principala masă a zilei servită în sala castelului fiecare cavaler stătea lîngă o doamnă și „orice bărbat care cu măsură și curtoazie putea vorbi de arme și de dragoste era sigur... că va fi ascultat și i se va răspunde după do-

rinţă". În timpul mesei copioase şi după aceea, pentru dansul cavalerilor cu doamnele cîntau menestreli, dansul dura o oră şi se termina cu un sărut. Se serveau condimente şi vin după care urma siesta, apoi societatea se ridica şi mergea la vînătoare cu şoimi pe rîu. Acolo „vedeai măiestrie sportivă, cîini înotînd, tobe bătînd, nade fluturînd şi doamnele şi domnii distrîndu-se cum nu se poate descrie". Coborînd pe o pajişte, li se serveau fripturi reci de potîrnichi şi fructe şi, în timp ce mîncau şi beau, făceau cununi din ierburi şi se întorceau la castel cîntînd.

Seara luau cina, jucau popice sau dansau la lumina făcliilor „pînă noaptea tîrziu", sau cîteodată stăpîna casei, plictisită poate de atîtea plăceri, „pleca pe jos să caute distracţii în sat". După alte fructe şi vin, societatea se ducea la culcare. Şi în timpul declinului Romei existaseră probabil locuri cu bogăţie şi încîntare şi zile senine unde niciodată nu pătrundea necazul. Parisul era altă afacere. Deschamps descrie o petrecere gălăgioasă, la o dată nespecificată, care începuse cu o masă la reşedinţa ducelui de Berry, Hôtel de Nesle, şi sfîrşise printr-un joc de zaruri într-o tavernă. Musafirii erau Enguerrand de Coucy şi cei trei duci — de Berry, Burgundia şi Bourbon — precum şi „mai mulţi lombarzi cumsecade" şi cavaleri şi scutieri al căror obicei de a bea şi juca în locurile frecventate de oamenii de rînd i-a inspirat poetului un lung pamflet plicticos împotriva jocurilor de noroc.

Din nefericire, baronul de Coucy figurează şi într-o lamentaţie plină de duh asupra cheliei, în care Deschamps cere să se introducă din nou la curte obiceiul de a-şi acoperi capul pentru a cruţa complexele celor cheli, printre care se enumeră pe el şi încă 12 mari seniori, inclusiv baronul de Coucy. Dacă chelia este singura trăsătură a fizicului său care ajunge la posteritate, înseamnă că este o tristă păcăleală a istoriei, chiar dacă cei la fel ca el erau de rang mare. Contele de St. Pol, baronul de Hangest, Guillaume de Bordes, purtătorul Oriflammei la Bourbourg şi alţi mari cavaleri şi slujitori distinşi ai fostului rege se numărau printre „cheloşi". Mai puţin norocoşi erau aşa-zişii *cheveux reboursés*, adică cei cu puţin păr care trebuiau să poarte la ei piepteni şi oglinzi pentru a-şi ţine cele cîteva fire peste locurile goale. Pare uimitor faptul că a purta capul descoperit, îndeobşte un semn de ruşine, putea să devină oricînd un capriciu — dacă nu era adoptat cu un fel de anti-şoc de către filfizonii timpului în dorinţa lor, pe care

o deplîngea predicatorul John Bromyard, „de a inventa o nouă sclivisire pentru ca oamenii să se poată minuna din nou cînd îi vor privi".

Deschamps se ocupa de oameni așa cum erau, nu cum ar fi trebuit să fie. Versurile sale sînt populate de codoși, vrăjitori, călugări, critici, avocați, perceptori, prostituate, prelați, pungași, proxeneți și o varietate de femei respingătoare, bătrîne și urîte. Cu cît îmbătrînea, viziunea lui deveni mai acidă, poate datorită diverselor sale suferințe, inclusiv durerile de dinți — „cele mai crude suferințe"... El recomanda ca regim pentru păstrarea sănătății să bei vin roșu cu apă, să te abții de la băuturi cu mirodenii, varză, cărnuri tari, fructe, castane, unt și smîntînă și sosuri cu ceapă și usturoi, să te îmbraci călduros iarna și ușor vara, să faci mișcare și să nu dormi niciodată pe burtă.

Deși și-a exprimat întotdeauna indignarea față de nedreptatea socială, Deschamps a privit cu un ochi critic specia umană care, deși înzestrată cu rațiune, preferă nebunia. Păcatele epocii pe care le condamna cel mai tare erau lipsa de pietate ce provoca neascultare față de Dumnezeu, mîndria care generează toate celelalte vicii, sodomia, păcatul „nefiresc", vrăjitoria și dragostea de bani. Sub noua domnie, deși avea un post de *maître d'hotel* la Ludovic de Orléans, el se simți înlocuit la curte cu tinerii favoriți și eleganți, cu un curaj îndoielnic, obiceiuri echivoce și credință nesigură. Critica sa adusă vieții de la curte este la fel ca aceea adusă guvernării celei mai înalte din orice perioadă ; era criticată ipocrizia, lingușirea, minciuna, mituirea și înșelăciunea ; el arăta că acolo unde domnea calomnia și cupiditatea, lipsea bunul simț, adevărul nu îndrăznea să apară și pentru supraviețuire trebuia să fii surd, orb și mut.

După 50 de ani, scopul războiului se estompase și oamenii abia își mai aminteau cauza lui. Deși ducele de Gloucester și „mistreții" Angliei erau tot atît de războinici ca înainte, ei nu reușiră să strîngă fondurile pentru o altă expediție. În Franța, invazia nereușită a Angliei făcu ca dorința de agresiune să dispară. Creștea sentimentul antirăzboinic, chiar dacă în cazul lui Mézières era în interesul întoarcerii ostilităților împotriva necredincioșilor. „De 50 de ani toată creștinitatea este tulburată de ambiția voastră de a mai cîștiga puțin teren. Dacă această chestiune este dreaptă sau nedreaptă nu se mai știe de

mult şi toţi credincioşii trebuie făcuţi acum răspunzători pentru vărsarea sîngelui atîtor creştini". Adunarea creştinilor într-o cruciadă nu era considerată de un om ca Mézières drept război ci folosirea spadei întru slava lui Dumnezeu.

După şase luni de discuţii se încheie, în iunie 1389, un armistiţiu de trei ani însă nu o înţelegere definitivă, cu prevederi complicate pentru negocierea fiecărui transfer de teritoriu sau suveranitate în cazul unei dispute. Fiind restabilite comunicaţiile, Coucy avu acum posibilitatea să trimită un mesager Filipei în Anglia „datorită marii lui dorinţe de a cunoaşte precis situaţia ei". El a fost numit căpitan al Guiennei pentru a supraveghea armistiţiul în sud şi a păzi şi apăra ţara de la Dordogne pînă la mare, inclusiv Auvergne şi Limousin.

Ştirea despre pace a fost primită de către oamenii simpli cu scepticism şi cu o ciudată reînviere a profeţiei, atribuită odată lui Coucy, despre rege şi lopata sa. Cetăţenii din Bois—Gribaut din Limousin începură discuţiile cu privire la ştirea despre armistiţiu adusă de un burghez din satul lor, la întoarcerea lui de la Paris. Unii nu au fost impresionaţi, spunînd că în curînd se va porni din nou împotriva Angliei. Un sărman cioban numit Marcial le Vérit, despre care se spune că fusese ţinut în închisoare de către englezi în mare mizerie, şi-a exprimat o părere mai subversivă, pentru care a fost arestat mai tîrziu : „Să nu credeţi. Nu veţi vedea pacea niciodată. Cît despre mine, n-o cred deoarece regele a distrus şi a jefuit Flandra cum a făcut şi cu Parisul. Şi ce-i mai rău, seniorul de Coucy i-a adus o lopată şi i-a spus că acum după ce a distrus ţara va trebui s-o folosească". Evident că zicala a lovit la ţintă.

Baronul de Coucy apăru ca un simbol de alt gen într-o provocare, adresată lui înainte ca armistiţiul să fie semnat, de Thomas Mowbray, duce de Nottingham şi viitor duce de Norfolk, unul dintre lorzii apelanţi pe care Richard îi linguşise numindu-l duce-mareşal al Angliei pe viaţă. Coucy apărea acestui tînăr de 23 de ani drept chintesenţa cavalerismului; a-l întîlni în luptă însemna să înveţi îndrăzneala şi să cucereşti onoarea. Cînd pietatea şi virtutea, presupusele izvoare ale comportării cavalereşti, erau evidente prin absenţa lor, mantia onoarei şi curajului era căutată cu mai mare înfrigurare. Fiinţele umane de orice

vîrstă au nevoie să fie mulțumite de ele însele ; timpurile rele ale istoriei vin atunci cînd nu o pot face.

Ca „bărbat de onoare, curaj, cavalerism și mare renume cum este cunoscut în multe locuri onorabile", Coucy a fost provocat de Nottingham să fixeze o zi și un loc pentru un turnir în care se vor înfrunta pe jos cu lancea, spada, pumnalul și securea. El urma să trimită, pecetluit cu pecetea sa, „un permis de liberă trecere bun și loial" de la regele său și, dacă ar fi fost ales Calais drept loc al turnirului, Nottingham ar fi trimis la rîndul său un permis de liberă trecere de la regele lui. El a propus ca lupta să aibă loc în fața „atîtor persoane pentru cîte domnia voastră și cu mine sîntem gata să asigurăm permise de liberă trecere și locuință". Nu-i înregistrat nicăieri răspunsul său sau că s-ar fi ținut un astfel de turnir. Acesta fie că nu l-a interesat pe baronul de Coucy, fie că nu a dorit să se angajeze în timp ce armistițiul era încă în vigoare.

Lipsit de glorie, Nottingham acceptă faimoasa provocare de la St. Ingelbert în anul următor, cînd cutezătorul Boucicaut și doi camarazi, supărați de lăudăroșenia englezilor după armistițiu, se oferiră să lupte sub orice formă împotriva tuturor celor dispuși timp de 40 de zile. A fost sfătuit să se abțină de a începe din nou o ceartă atît de curînd după armistițiu „pentru mofturile tinerilor cavaleri sălbatici" iar prietenii îi sfătuiră pe cei trei că ar fi peste puterile lor. Boucicaut nu era omul care să fie mînat de prudență. Prima lui luptă a fost la Roosebeke cînd avea 16 ani, unde un uriaș flamand, bătîndu-și joc de tinerețea lui și de înălțimea sa mică, îi spuse să se întoarcă în brațele mamei sale. Scoțîndu-și pumnalul, Boucicaut îl împlîntă între coastele omului cu vorbele „Copiii din țara ta joacă astfel de jocuri ?" El și camarazii lui au susținut lupta de la St. Ingelbert cu mare curaj, iar Boucicaut avea să devină mareșal al Franței și să ia parte la ultima aventură a lui Coucy.

Dorința arzătoare a lui Nottingham de a lupta urma să aibă un sfîrșit mai întunecat. Zece ani mai tîrziu, pe cînd el era duce de Norfolk, ea avea să-l mîne către duelul istoric cu Bolingbroke care a grăbit căderea lui Richard al II-lea. Exilat împreună cu adversarul lui după duel, Nottingham avea să moară în exil după un an.

Mutîndu-se din loc în loc, vizitînd, cercetînd, întrebînd, Jean Froissart veni la Paris în luna cînd s-a semnat armistiţiul pentru a vizita *„le gentil Sire de Coucy...* unul dintre seniorii şi ocrotitorii mei". În cei douăzeci de ani de la moartea ocrotitoarei sale, regina Filipa a Angliei, Froissart avusese un oarecare sprijin de la împăratul Venceslav şi obţinuse o rentă clericală prin patronajul lui Guy de Châtillon, conte de Blois, fără nici o altă îndatorire decît să-şi continue istorisirea. Cînd Guy de Blois dădu faliment, baronul de Coucy îl propuse pe Froissart pentru o funcţie de canonic la Lille, care încă nu se materializase. Între timp :

Bunul senior de Coucy
Deseori mi-a umplut pumnul
Cu (o pungă de) florini cu pecete roşie *.

În timp ce beneficiarul ocrotirii este la rîndul său generos cu complimentele, cele ale lui Froissart pentru Coucy par mai mult decît pur convenţionale ; ele se adaugă unui ins distinct. „Gentil" era un cuvînt care se aplica îndeobşte oricărui nobil important şi bine văzut, însemnînd nu mai mult decît că ea sau el era de viţă nobilă ; Coucy este însă şi „subtil", „prudent" şi îndeosebi *„imaginatif"*, sau *„fort imaginatif"*, însemnînd inteligent, prevăzător sau departe-văzător, iar atotcuprinzătorul *„sage"* sau *„très-sage"*, care ar însemna înţelept, cu bunsimţ, precaut, raţional, discret, judicios, rece, sobru, cumpătat, bine crescut, statornic, virtuos sau probabil una sau toate din acestea. El este de asemeni descris ca *„cointe"*, însemnînd elegant în purtări şi veşminte, amabil, curtenitor, curajos — un compendiu al atributelor cavalerismului.

Cartea întîi din *Cronicile* lui Froissart, în care se recunoaşte imediat că proslăveşte cavalerismul, apăruse în 1370, fiind în curînd foarte cerută. Cea mai veche copie a manuscrisului Cărţii Întîi, păstrată în prezent de Biblioteca Regală a Belgiei, poartă blazonul baronului de Coucy.

---

* Originalul „Ma souvent le poing fouci / De beaux florins a rouge escaille" este neclar, însă s-ar putea referi la faptul că monedele cu valoare bună, neroase sau ciupite, erau deseori puse într-o pungă legată la gură şi sigilată cu ceară colorată, în acest caz „pecete roşie".

Copierea multiplă a manuscriselor nu mai era monopolul călugărilor singuratici în chiliile lor, ci ocupaţia scribilor profesionişti care aveau propriile lor bresle. Licenţiaţi la Paris la Universitate, probabil pentru a asigura texte exacte, scribii erau spaima autorilor în viaţă care se plîngeau cu amărăciune de întîrzierile şi erorile copiştilor. „Necazul şi descurajarea" pe care le suferă un scriitor, se văita Petrarca, erau de nedescris.

„Ignoranţa, lenea şi aroganţa acestor indivizi" era atît de mare încît, atunci cînd un scriitor le dă lucrarea sa, el nu ştie niciodată ce schimbări va găsi în ea cînd o va căpăta înapoi.

Apariţia unui public burghez în secolul al XIV-lea şi sporirea producţiei de hîrtie au creat un public cititor mai larg decît nobilii care cunoscuseră literatura din recitări şi din lectura cu voce tare în castelele lor. Pătura neguţătorilor, obişnuită datorită ocupaţiei ei cu cititul şi cu scrisul, era dispusă să citească cărţi de toate felurile : versuri, istorie, romanţuri, călătorii, povestiri obscene, alegorii şi lucrări religioase. A poseda cărţi devenise semnul unui om cultivat. Deoarece magnaţii şi noii îmbogăţiţi imitau manierele, idealurile şi îmbrăcămintea nobilimii, cronicile cavalerismului erau la mare modă.

Care erau cărţile pe care le poseda Enguerrand al VII-lea în afară de cronicile lui Froissart nu se ştie, cu excepţia celor trecute în lista arhivelor regale date lui în dar de către rege. În afară de Biblia franceză de la Facerea Lumii pînă la Psalmi, pe care a primit-o pentru serviciile aduse cu ocazia supunerii ducelui de Bretania, în 1390, el primi romanul *Regele Peppin şi soţia sa Bertha Picior-Mare* şi *Gestes de Charlemagne*, în versuri, „bine înscrise pe trei coloane pe pagină, într-un volum foarte mare", care aparţinuse reginei şi pe care „regele o luă de la ea şi i-o dădu lui Monsieur de Coucy".

Froissart sosi la Paris din sud unde-şi vizitase un alt ocrotitor, contele de Foix, şi fusese primit de papă la Avignon. El luase parte şi la nunta ducelui de Berry cu o mireasă de 12 ani, nuntă ce fusese o ocazie pentru comentarii neruşinate. Dornic să afle astfel de veşti din prima mînă, Coucy îl invită pe Froissart să-l însoţească într-o călătorie la feuda sa din Mortagne. Călărind împreună, ei se informară reciproc, Coucy spunîndu-i cronicarului ce ştia despre discuţiile duse pentru armistiţiu iar Froissart fiind plin de veşti despre gazda sa strălu-

citoare de la Foix. Contele de Foix, care avea tutela miresei ducelui de Berry, se părea că avusese mari avantaje de pe urma înflăcărării ducelui; el a tărăgănat tratativele de căsătorie pînă ce ducele de Berry, în nerăbdarea sa, a fost de acord să plătească 30 000 de franci pentru a acoperi cheltuielile făcute cu fata cît timp a fost pupila lui Foix.

Punînd neîncetat întrebări, Froissart a avut posibilitatea de a scoate de la contele de Foix o viziune contemporană asupra secolului al XIV-lea, văzută de pe poziţia unui privilegiat. Istoria propriei sale vieţi, spuse Gaston Phoebus, va fi mai căutată decît oricare alta deoarece „în aceşti 50 de ani fuseseră mai multe fapte de arme şi mai multe minuni în lume decît în 300 ani". Pentru el, efervescenţa timpurilor era incitantă; nu avea presimţiri rele. În mijlocul evenimentelor nu există perspectivă.

Nici o presimţire rea legată de cavalerism nu a jucat vreun rol în sărbătorirea frenetică a conferirii titlului de cavaler lui Ludovic al II-lea de Anjou în vîrstă de 12 ani şi a fratelui său de 10 ani. În cele 4 zile ale ceremoniei în care au avut loc festivităţi prea seculare în abaţia regală de la St. Denis, Franţa secolului al XIV-lea a retrăit decadenţa Romei şi într-adevăr, ridicarea băieţilor la rang de cavaleri nu era prea departe de gestul împăratului care l-a făcut consul pe calul său. Marea pompă a acestui eveniment şi alegerea lui St. Denis ca loc de ceremonie erau menite să incite entuziasmul pentru recuperarea regatului Neapolelui de către Angevini. Se făcuseră schimbări radicale în incinta abaţiei pentru a fi posibil să se organizeze turnire, dansuri şi banchete. Slujbele religioase făcură loc ciocăniturilor tîmplarilor şi unui du-te-vino al muncitorilor cu materialele lor. După ritualul scăldării şi rugăciunilor, cei doi prinţişori, îmbrăcaţi în mantii îmblănite, căptuşite cu mătase roşie, lungi pînă la podea, au fost însoţiţi la altar de scutieri ţinînd de vîrf săbii scoase din teacă cu pinteni de aur care atîrnau de mîner. În entuziasmul său pentru formele cavalereşti, Carol al VI-lea reînvie ritualuri străvechi care nu se mai foloseau încă de pe vremea tatălui său şi fuseseră atît de uitate încît spectatorii „au considerat totul ca foarte ciudat şi extraordinar" şi întrebară ce înseamnă aceste rituri. Aceeaşi nostalgie a fost reînviată în turnirul de a doua zi, cînd cavalerii în armuri lucitoare

erau conduşi în arenă de doamne nobile „pentru a imita galanteria celebrităţilor străvechi". Fiecare dintre doamne scoase la rîndul ei din sîn o panglică de mătase colorată pentru a-şi desemna cavalerul. După turnirele din fiecare zi, cei ce petreceau „transformară noaptea în zi" cu dansuri, baluri mascate, mîncăruri, beţii şi, conform indignatului călugăr de la St. Denis, „libertinaj şi adulter". Cavalerismul reprezentat de cei doi mici prinţi pe jumătate uitaţi, nu a înregistrat vreun progres notabil.

În cursul anului 1389 cheltuielile guvernului au continuat să se ridice la sume tot atît de mari ca pe vremea guvernării unchilor regelui, deşi scopul lui era mai curînd civil decît militar. Culmea a constituit-o intrarea ceremonioasă a lui Isabeau de Bavaria în Paris pentru încoronarea ei ca regină, un eveniment de o splendoare spectaculoasă şi minunăţii fără seamăn oferite distracţiei publice. Deşi costul lui contrazicea bunele intenţii ale noului guvern, spectacolul era el însuşi o formă de guvernare în acelaşi sens ca şi circul roman. Ce înseamnă un guvern decît un aranjament prin care cei mulţi acceptă autoritatea celor puţini ? Circurile şi ceremoniile sînt menite să încurajeze această acceptare ; ele fie că reuşesc, fie că îndeplinesc contrariul deoarece costă prea mult.

O parte din strălucirea reginei a fost eclipsată de Valentina Visconti, noua soţie a lui Ludovic d'Orléans care sosi chiar la timp pentru eveniment. De la căsătoria ei prin procură cu Ludovic în 1387, cei doi ani care trecuseră fuseseră ceruţi de tatăl ei, Gian Galeazzo, pentru a-i strînge o dotă fără precedent de jumătate de milion de franci aur, plus Asti şi alte teritorii în Piemont. Valentina era singurul copil care-i rămăsese, la care ţinea atît de mult încît părăsi Pavia pentru a nu fi prezent la plecarea ei, „şi aceasta deoarece nu-şi putea lua rămas bun de la ea fără să izbucnească în lacrimi". Ca fiică a soţiei sale moarte, Isabelle de Franţa — şi astfel verişoară primară cu Ludovic de Orléans — Valentina crescuse într-un cămin pe care tatăl ei îl făcuse : „un adăpost al celebrităţilor, al celor mai mari învăţaţi şi artişti pe care-i cinstea foarte mult". Ea vorbea curent latina, franceza, şi germana şi îşi aduse cu ea în Franţa cărţile şi harpa. O mie trei sute de cavaleri o conduseră peste Alpi, trusoul ei poate fi dedus de la o robă brodată cu 2500 perle şi stropită cu diamante ; viitorul său cămin

alături de Ludovic era pardosit cu piele de Aragon și cu draperii de catifea roșiatică brodate cu trandafiri și arbalete. Registrele gospodăriei arată că cearceafurile de mătase erau cadou de Anul Nou și costaseră 400 de franci, însă tot luxul nu a reușit să împiedice ca tristețea să copleșească această căsătorie.

În marea zi a intrării reginei, procesiunea a mers de-a lungul străzii St. Denis, principalul bulevard care ducea la Châtelet și la Grand Pont peste Sena. Era o zi a doamnelor, ducese și mari doamne fiind purtate în litiere bogat ornamentate și însoțite de ambele părți de nobili seniori. Coucy o însoțea pe fiica lui Marie și pe soacra ei, ducesa de Bar, în timp ce soția lui mergea într-o litieră. Hainele și giuvaerurile doamnelor erau capodopere ale artei croitorilor și bijutierilor, deoarece regele dorea ca aceasta să depășească toate celelalte ceremonii. El poruncise să fie consultate arhivele de la St. Denis asupra detaliilor încoronărilor reginelor din trecut. Ducele de Burgundia, totdeauna îmbrăcat splendid, nu avea nevoie de ajutor ; el purta o jiletcă de catifea brodată cu 40 de oi și 40 de lebede, fiecare cu un clopoțel de perle în jurul gîtului.

De-a lungul bulevardului se înșirau 1200 de burghezi conduși de șeful poliției, îmbrăcați în verde pe o parte a drumului și în roșu aprins pe cealaltă parte. Se strînsese o asemenea mulțime pentru a privi „încît aveai impresia că se adunase toată omenirea acolo". Pe case și la ferestre de-a lungul străzii St. Denis erau atîrnate mătăsuri și tapiserii și strada însăși era acoperită cu țesături fine, „atît de multe de parcă n-ar fi costat nimic".

Intrînd în Paris prin Porte St. Denis, alaiul trecu pe sub un cer paradisiac făcut din material întins peste poartă, plin de stele, sub care copii îmbrăcați ca niște îngeri cîntau dulce. Lîngă drum era o fîntînă din care țîșnea vin roșu și alb, servit de fete cîntînd melodios, în cupe de aur ; apoi exista o estradă în fața bisericii St. Trinité, pe care se juca Pas Saladin, o dramă a celei de-a treia cruciade ; apoi un alt firmament plin de stele „cu figura lui Dumnezeu așezat maiestuos", apoi „o poartă a paradisului" din care au coborît doi îngeri cu o coroană de aur și pietre scumpe pe care o puseră pe capul reginei cu un cîntec potrivit ; apoi un loc închis cu perdele în dreptul Sfîntului Jacques, în care se cînta la orgă. La Châtelet a fost ridicat un minunat simulacru de castel și de cîmp

cu pomi, ca scenă a unei piese dramatizînd „Patul Dreptății". Tema ei era credința populară favorită că regele era investit cu atributele regalității pentru a menține dreptatea în favoarea celui mic împotriva celui mare. În mijlocul unei agitații de păsări și animale, 12 fete cu săbiile scoase apărau Cerbul alb împotriva Leului și Vulturului.

Au fost văzute și admirate atîtea minunății încît se făcuse seară pînă cînd procesiunea a trecut podul spre Notre Dame și spre tolul paradei. Pe o sîrmă legată de turnul de la Notre Dame pînă la cea mai înaltă clădire de pe Pont St. Michel stătea în echilibru un acrobat cu două lumînări aprinse în mîini. „Cîntînd, el merse pe sîrmă de-a lungul întregii străzi pentru ca toți cei care-l vedeau să se minuneze de ce putea fi". Cu lumînările încă arzînd, el a fost văzut de întreg Parisul și încă de la două mile din afara lui. Întoarcerea alaiului de la catedrală în timpul nopții a fost luminată de 500 de făclii.

Încoronarea și celelalte festivități au abundat în lamé de aur, hermină, catifele, mătăsuri, coroane, bijuterii și toată strălucirea splendidă care îi orbește pe privitori. Se ținu un mare banchet în aceeași sală în care-l primise Carol al V-lea pe împărat, urmat de un spectacol asemănător, (folosind probabil aceeași recuzită,) arătînd căderea Troiei, cu castele și vapoare care se mișcau pe roți. La masa înaltă cu regele și regina erau așezați numai prelații și opt doamne, inclusiv doamna de Coucy și ducesa de Bar. Regele purta coroana lui de aur și mantia de purpură îmblănită cu hermină care, gîndindu-ne că era august, dădea dreptate sfatului lui Deschamps de a se purta haine ușoare în timpul verii. Era o asemenea înghesuială și căldură în sală încît regina, care era însărcinată în șapte luni, după ce trecu prin aceste cinci zile de ceremonii continue la mijlocul lui august aproape că leșină, iar doamna de Coucy chiar leșină iar una dintre mesele unde stăteau doamnele a fost răsturnată de oamenii care se înghesuiau. Se sparseră geamurile pentru a lăsa să intre aerul, însă regina și multe doamne se retraseră în camerele lor.

Vremea caldă afectă și turnirurile ; caii ridicau atîta praf încît cavalerii erau nemulțumiți ; însă baronul de Coucy „străluci" ca de obicei. Regele porunci să se arunce 200 butoaie cu apă peste praf, „totuși și a doua zi mai era încă destul praf și chiar prea mult".

Patruzeci din burghezii de seamă ai Parisului îi dădură regelui și reginei daruri în bijuterii și vase de aur în speranța că vor scădea birurile. Duse de doi oameni îmbrăcați ca înțelepții antichității, darurile erau închise într-o litieră acoperită cu o mătase subțire prin care se putea vedea scînteierea bijuteriilor și strălucirea aurului. Această prezentare plină de imaginație fu mai puțin convingătoare decît se prevăzuse. Două luni mai tîrziu, cînd regele plecă într-o călătorie în sud pentru a-și etala suveranitatea nou dobîndită în fața poporului și a căuta să-l ușureze de asupriri, birurile au fost sporite la Paris îndată ce plecă pentru a plăti cheltuielile intrării reginei și pentru noua călătorie, care la rîndul ei se dovedi atît de somptuoasă încît duse nu la reducerea birurilor ci la sporirea lor. Printr-o manipulare a valutei pentru a sprijini acoperirea cheltuielilor, s-a interzis la Paris circulația micilor monede de argint de 4 și 12 peni, care erau banii gheață obișnuiți ai poporului, privîndu-i astfel pe săraci timp de două săptămîni de mijloace pentru a-și cumpăra hrană de la piață. Cine poate spune dacă două săptămîni de foame și furie au cîntărit mai greu în balanță decît viziunea miraculoasă a ocrobatului pe sîrma lui și fîntînile din care curgea vin ?

Capitolul 22

Asediul Barbariei

Baronul de Coucy împlini 50 de ani în 1390. El era acum, în anturajul regal, seniorul principal în afară de fratele regelui şi unchiul matern, om de nădejde atît pentru misiuni politice cît şi pentru comandă militară. Avea poziţii oficiale în calitate de căpitan general al regiunilor Auvergne şi Guienne şi membru al Consiliului regal, însă aventurile sale în al 50-lea an al vieţii l-au dus mult dincolo de aceste funcţii.

Cînd, în septembrie 1389, Carol al VI-lea porni cu fratele său Ludovic şi unchiul său ducele de Bourbon să se întîlnească cu Papa la Avignon şi să-şi etaleze regalitatea în Languedoc, Enguerrand de Coucy comandă escorta regală. Scopul călătoriei a fost în primul rînd să găsească împreună cu Papa Clement un mijloc de a recîştiga unicul control al papalităţii şi, în al doilea rînd, să îmbunătăţească relaţiile coroanei în Languedoc, relaţii stricate de asupririle ducelui de Berry. Delegaţiile din sud îi spuseseră regelui, în genunchi şi cu lacrimi în ochi, despre „tirania zdrobitoare" şi „birurile intolerabile" ale funcţionarilor lui Berry. Dacă regele nu lua măsuri, spuneau ei, cei 40 000 de oameni din Languedoc care fugiseră deja în Aragon vor fi urmaţi de mulţi alţii.

Acum că era armistiţiu cu Anglia, Carol a fost sfătuit de contele de Rivière şi de Mercier să facă această călătorie pentru a afla cum erau conduşi supuşii lui şi să se facă mai iubit de ei de dragul fondurilor „de care avea mare nevoie". La 22 de ani, vîrsta la care tatăl lui era

deja un domnitor matur, Carol al VI-lea era un tînăr superficial, cheltuind ce nu avea într-o mare de largheţe. Eforturile vistieriei de a stăvili scurgerea, scriind în dreptul numelui primitorului „A primit prea mult" sau „Trebuie să dea înapoi", erau zadarnice.

Ducii de Burgundia şi de Berry au fost foarte jigniţi cînd regele îi informă că nu-l vor însoţi în călătorie; ei trebuiau să rămînă pe moşiile lor. Ştiind că porunca era iniţiată de Rivière şi Mercier şi că regele urmează să-i „ancheteze" pe cei care guvernează Languedoc, ei se consultară reciproc şi au fost de acord că trebuie să „disimuleze acest afront", însă că va veni timpul „cînd cei care l-au sfătuit o vor plăti". Atît timp cît vor rămîne uniţi, îşi spuseră unul altuia, alţii „nu ne pot face nici un rău deoarece noi sîntem personajele cele mai mari ale Franţei". Astfel era limbajul acestor doi duci, scrie Froissart fără să roşească.

De la Lyon, regele şi societatea sa îşi continuară călătoria spre Avignon cu vasul pe Ron, o formă mai confortabilă de călătorie decît călare. În asemenea călătorii, suita regală obişnuia să umple mai multe nave, printre care una cu o cameră care conţinea două cămine pentru rege şi altele cu bucătării şi birouri şi o cantitate de argintărie şi bijuterii, pentru a le amaneta spre a obţine banii gheaţă eventual necesari. Călătoria lui Carol în jos pe Ronul tumultuos trebuie să fi avut multe opriri pentru a-l face cunoscut în oraşele din drum, deoarece călătoria a durat nouă zile. Primirile organizate nu se deosebeau prea mult atunci faţă de cele din zilele noastre. O mie de copii îmbrăcaţi în culorile regale au fost plasaţi pe platforme de lemn pentru a flutura steguleţe şi „să aclame în onoarea regelui în timp ce va trece pe lîngă ei".

Pe 30 octombrie, îmbrăcat în purpură şi hermină, Carol îşi făcu intrarea în palatul papal unde a fost întîmpinat de Clement şi de 26 de cardinali şi poftit la un splendid banchet cu întreaga sa companie. El îi dădu în dar papei un veşmînt de catifea albastră, brodat cu perle într-un desen cu îngeri, crini şi stele. Cu punga goală sau nu, „el dorea să se vorbească de el chiar şi în ţări străine pentru splendoarea pe care o etala".

Fără o situaţie sigură în afara sprijinului francez, papalitatea lui Clement ar fi dispărut ca fumul şi schisma dezastruoasă s-ar fi sfîrşit dacă francezii ar fi dorit-o. Însă ei n-au dorit-o. Dacă este rar printre indivizi ca ei

să-şi recunoască greşelile şi să elimine pierderile, această recunoaştere este de-a dreptul necunoscută printre state. Statele funcţionează numai în termenii pe care cei care au controlul lor consideră c-ar fi putere sau ambiţie personală, şi ambele poartă ochelari de cal. A-l impune pe Clement în Italia printr-o politică de putere sau forţa armelor n-a fost niciodată posibil. Urban de la Roma, nebun sau nu, şi după aceea urmaşul său, era cel care avea sprijinul popular ca adevăratul papă. Ignorînd evidenţa şi diferenţa dintre ţel şi mijloace, francezii urmăriră scopul lor cu o insistenţă oarbă care atinge aproape frivolitatea.

În timpul întrevederilor cu Clement, Carol al VI-lea şi sfetnicii săi propuseră să-i deschidă drumul spre Roma şi să-l sprijine pentru a cîştiga controlul asupra Italiei, instalîndu-l pe Ludovic de Orléans la nord într-o reînviere a regatului tulbure al Adriei, şi pe Ludovic al II-lea de Anjou în regatul de asemenea neatins al Neapolelui şi Siciliei, în sud. În acest scop, lui Ludovic al II-lea, adus la Avignon de neobosita-i mamă, i se făcu o încoronare măreaţă ca rege al Neapolelui şi Siciliei (incluzînd Ierusalimul). Baronul de Coucy, ales din nou pentru rafinamentul şi strălucirea sa cu aceste ocazii, execută călare ceremonia servirii micului rege, împreună cu contele de Geneva, fratele papei Clement.

De-abia se terminaseră aceste aranjamente cînd se primi ştirea că papa roman, Urban cel Groaznic, murise de trei săptămîni şi că locul lui a fost luat în grabă şi în secret, de un cardinal napolitan, Piero Romacelli, sub numele de Bonifaciu al IX-lea. Roma, nu mai puţin ca Avignonul, nu era dispusă să renunţe la pretenţia ei în favoarea unei soluţii negociate. Neavînd nici o şansă de a profita de moartea lui Urban, francezii şi Clement căzură de acord să urmărească problema înlăturării lui Bonifaciu. Carol al VI-lea promise că la întoarecerea sa în Franţa el nu „se va ocupa de altceva, pînă ce nu va restabili unitatea Bisericii".

Activităţi mai uşuratice îl angajară pe rege în timp ce se hotărau aceste chestiuni. El şi fratele său Ludovic, împreună cu tînărul Amadeus de Savoia, fiul defunctului conte Verde, „fiind tineri şi frivoli" îşi petrecură toate nopţile în cîntece şi dansuri cu doamnele din Avignon, care-l lăudară călduros pe rege pentru cadourile oferite. Fratele papei acţionă ca maestru de chefuri. Distracţia cea mai memorabilă a fost un concurs literar pe un su-

biect de dragoste curteană, și anume dacă cea mai mare satisfacție o aduce fidelitatea sau nestatornicia. Inclus într-un grup de poezii numit *Cent Ballades*, ideea simpozionului se născuse între patru tineri cavaleri înflăcărați, inclusiv Boucicaut și contele de Eu, văr al regelui, care fuseseră împreună în timpul unei recente incursiuni în Țara Sfîntă. În timp ce erau închiși temporar la Damasc, cei patru își trecură timpul cu o dezbatere în versuri, și cînd se întoarseră prin Veneția, tocmai la timp ca să se alăture societății din Avignon, provocară pe nobilii lor prieteni și prinți să dea răspunsuri.

Ludovic de Orléans compuse o baladă ca și Guy de Tremoille, Jean de Bucy, un adept de-al lui Coucy și un alt bastard de-al lui numit Aubert. El fusese fostul scutier al lui Enguerrand și văr primar, un fiu al fratelui tatălui lui, legitimizat mai tîrziu de Carol al VI-lea după moartea lui Enguerrand. Nu se știe nimic de el afară de faptul că Deschamps îl descrie ca fiind unul din „persecutorii" lui, într-un grup căruia îi place mult prea mult vinul. Deși prietenii și adepții lui Enguerrand intrară în concurs, el nu intră, lucru prea puțin important pentru personalitatea sa.

Înainte de inventarea tiparului literatura era gustată, ca muzica de cameră, în grupuri. Ascultătorii celor *Cent Ballades* putură auzi astfel pledoaria pentru fidelitate făcută în numele unui cavaler mai în vîrstă reprezentîndu-l pe Hutin de Vermeilles, un ins real, cunoscut pentru loialitate în dragoste și respect pentru femei. Argumentul lui Hutin este cel tradițional, că dragostea credincioasă depășește „delectarea trupului" deoarece îl face pe iubit mai bun, mai curtenitor față de toate femeile și sporește curajul războinicului în dorința de a bucura inima iubitei sale. Dragostea îl face mai îndrăzneț în asedii, raiduri, ambuscade, în avangardă sau apărare, în pelerinajele la Ierusalim sau cruciadele împotriva turcilor. Pe de altă parte, argumentele pentru infidelitate au fost pledate în numele unei femei numită la Guignarde, accentuînd bucuriile promiscuității și pericolele relațiilor serioase. „Toți iubiții" sînt apoi chemați să judece disputa.

Deși majoritatea versificatorilor nobili se declară pentru Hutin și loialitate, unii sînt ambigui. Ducele de Berry, care tocmai se căsătorise cu mireasa lui de 12 ani, se felicită că „a scăpat de dragoste" și recomandă să se vorbească despre fidelitate și să se practice infidelitatea.

Același ton este adoptat și de Bastardul din Coucy, care respiră devoțiune pasionată și dragoste veșnică în fiecare din stanțele sale, însă le termină pe toate cu refrenul

Aussi dist on, mais il n'en sera riens.
/ Așa se spune, dar nu se ajunge la nimic /

Balada lui este cea mai cinică din toate. Dintre celelalte, unele sînt candide, unele satirice, unele ambivalente, cîteva serioase, însă nici una nu exprimă ceva simțit profund, cum ar fi exprimat dacă subiectul ar fi fost cavalerismul. Dragostea curteană este doar un joc obișnuit, nu un ideal bine motivat de care să se agațe oamenii cu disperare și pentru care, ca și cavalerii care au primit provocarea de la St. Ingelbert, să-și riște viața.

Plecînd mai departe în Languedoc, Carol al VI-lea și curtea sa trecură cu alai mare prin Nîmes, Montpellier, Narbonne pînă la Toulouse, pe străzi bogat împodobite „încît era o minune să-i vezi". Îl întîmpinară oameni din toate grupurile și clasele, fiecare în veșminte potrivite, și se puseră mese la care poporul putea mînca și bea. Cămara regelui a fost aprovizionată de supușii lui ; într-un oraș el primi o turmă de oi și 12 boi grași, precum și 12 cai de vînătoare cu clopoței de argint. Între timp, miniștrii lui se interesară despre condițiile de trai, porunciră reforme și desființară cele mai mari biruri.

Intervenția regală puse în scenă cel mai grandios gest al ei la Béziers, cînd l-a pedepsit pe principalul funcționar al ducelui de Berry, nepopularul Bétizac. Investigațiile secrete ale miniștrilor regelui dezvăluiră multe „acte atroce și asemenea extorcări încît toată țara striga împotriva lui". Cînd a fost arestat și interogat, Bétizac insistă că toți banii, cam trei milioane de franci, fuseseră plătiți corect ducelui de Berry și contabilizați. Cînd fu arestat, documentele lui confirmară spusele sale. Comportarea lui nu părea să fie pasibilă de pedeapsă cu moartea deoarece, după cum arătau unii anchetatori, „Ce putea face el dacă sumele au fost cheltuite cu extravaganță... deoarece acest duce de Berry este cel mai lacom om în viață". Alții nu erau de acord, spunînd că Bétizac sărăcise atît de rău poporul „încît sîngele din aceste sărmane ființe strigă împotriva lui". Ar fi trebuit să protesteze împotriva ducelui

sau, dacă n-ar fi reuşit să-l înfrîneze, trebuia să-l informeze pe rege şi Consiliul regal.

Ştirea despre arestarea lui Bétizac aduse un torent de plîngeri care arătau cît era de urît de popor şi, în acelaşi timp, aduse scrisori trufaşe de la Berry, care confirmau că tot ce făcuse Bétizac, fusese făcut la poruncile lui. Deşi regele dori ca guvernatorul să fie condamnat la moarte, Consiliul nu găsi motive juridice pentru aceasta, de vreme ce superiorul lui, ducele de Berry, fusese numit de coroană.

Problema a fost rezolvată cu viclenie. Bétizac a fost informat în particular că va fi în mod sigur condamnat la moarte şi că singura lui speranţă era să se declare eretic. Dacă făcea aceasta, el va fi transferat Bisericii şi trimis la Avignon pentru judecată, unde nimeni nu va îndrăzni să-l condamne, datorită dependenţei papei de ducele de Berry, cel mai puternic şi mai zelos dintre sprijinitorii lui. Crezînd ce i s-a spus, „deoarece cei cărora le este viaţa în pericol au mintea cam rătăcită", Bétizac făcu aşa cum fusese sfătuit. El recunoscu vina sa constînd din greşeli de credinţă, în faţa episcopului din Béziers, care, conform practicilor bisericeşti cu ereticii care au mărturisit, îl predă imediat forţelor civile pentru execuţie. Tîrît la rug în piaţa publică, legat cu frînghie şi cu lanţuri de gît şi burduşit cu nuiele, Bétizac a fost ars şi oasele lui spînzurate, spre bucuria populaţiei. Lui Berry i se luă funcţia de locotenent al Languedocului, fiind înlocuit de o echipă de reformatori regali. Poporul din provincie îl aclamă pe tînărul rege pentru dreptatea sa şi votă un ajutor de 300 000 de franci.

La Toulouse, regele se întîlni cu ambasadori de la Genova care-i aduceau o propunere pentru „o acţiune mare şi nobilă" împotriva regatului berber din Tunisia. Ei îi vroiau pe cavalerii francezi să conducă o campanie de suprimare a piraţilor barbari care, cu sprijinul neoficial al sultanului lor, hărţuiau comerţul genovez, făceau incursiuni de jaf în Sicilia şi în insulele meditaraneene şi-i vindeau pe creştinii capturaţi în pieţele lor ca sclavi. Presupunînd că Franţa, de cînd cu armistiţiul cu Anglia, terminase cu neliniştea, genovezii credeau că „neavînd nimic, de făcut, cavalerii ei ar fi bucuroşi să se alăture acestei acţiuni războinice". Obiectivul propus era Mahdia *,

* Numită „Africa" sau „*Auffrique*" de europenii din acea vreme şi cîteodată confundată de ei cu Cartagina, anticul Tunis.

baza principală a piraților și cel mai bun post pe coasta Tunisiei. Cu acest important punct de sprijin în mîinile creștinilor, îi spuseră ambasadorii lui Carol, puterea regilor berberi ar fi zdrobită și ar putea fi distruși sau convertiți. Genova se oferi să pună la dispoziție flota necesară, proviziile, arcașii și pedestrașii în schimbul forței de luptă franceze — numai cavaleri și scutieri, fără servitori — conduși de un prinț al familiei regale pentru a asigura o angajare autentică.

Oferindu-i pe necredincioși drept dușmani, propunerea a fost îmbrăcată în toată aureola unei cruciade și înecată în lingușeli. Pentru faptele ei istorice împotriva păgînilor, spuseră ambasadorii, numele Franței era temut pînă în India, destul pentru a opri pe turci și sarazini. * Păgînii, avertizară ei, domină Asia și Africa, ei intraseră în Europa, amenință Constantinopol, înspăimîntă Ungaria, ocupă Granada. Însă sprijinită de Genova, o campanie franceză ar fi scurtă și gloria de lungă durată. „Un lucru bun pentru suveranitatea voastră", îi spuseră ei lui Carol, „deoarece voi sînteți cel mai mare rege între creștini și aveți atîta renume".

Proiectul era conceput de acel „foarte subtil bărbat" Antoniotto Adorno, doge de Genova, a cărui asuprire crease o grupare de opoziție printre supușii lui. El spera să-și îndulcească amenințarea, sprijinind inițiativele comerciale ale republicii, cîștigînd în același timp un aliat puternic în caz de nevoie. Cavalerii francezi erau încîntați de perspectivă, miniștrii însă erau precauți. Neavînd o pace permanentă cu Anglia, ei nu au fost de acord cu trimiterea forței franceze în afara țării, iar chestiunea conducerii ar fi iscat gelozii. Trebuind să aștepte pînă la noi consultări, genovezii au trebuit să meargă acasă fără să primească un răspuns.

În timp ce era la Toulouse baronul de Coucy se alătură suitei regelui la o vînătoare, din care aproape că a rezultat portretul lui atît de necesar spre a fi lăsat istoriei. Vînătorii se rătăciră într-o pădure la căderea nopții. Intrînd din ce în ce mai adînc în păienjenișul întunecos, ei nu și-au găsit drumul pînă ce regele se jură că, dacă scapă de acest pericol, va dărui contravaloarea calului său capelei Notre Dame de Bonne Espérance, de la mănăstirea Carmes din

* Sarazin era un termen folosit fără discriminare pentru toți musulmanii, fie ei berberi, arabi, mauri sau turci.

Toulouse. Ca răspuns, lumina străpunse cerul, se văzu o cărare și în ziua următoare regele își îndeplini jurămîntul, comemorat mai tîrziu printr-o frescă în mănăstire, conținînd singura reprezentare contemporană cunoscută a lui Enguerrand de Coucy. Din nefericire, chipul nu se vede. În copiile care au supraviețuit demolării mănăstirii în 1808, el este zărit între șapte nobili din suita regelui, fiecare identificat prin blazon. Aceștia sînt Ludovic de Orléans, ducele de Bourbon, Henri de Navarra, Olivier de Clisson, Filip de Eu, Henri de Bar și, în sfîrșit, Enguerrand de Coucy, singurul a cărui față este întoarsă ca și cum și-ar bate joc de posteritate în mod deliberat.

Puțin după aceea, a plecat probabil în Spania ca să aranjeze cu regele și regina de Aragon căsătoria fiicei lor Yolande, de 8 ani, cu Ludovic al II-lea de Anjou. Relatarea lui Froissart despre această misiune, care era menită să cîștige un aliat în obținerea coroanei Neapolelui de către angevini, este o încîlceală fără ieșire despre ce ar fi fost posibil sau nu să se întîmple. El afirmă că baronul de Coucy însoți pe Anjou la o căsătorie adevărată care de fapt nu avu loc decît în 1400 și plasează scena în mijlocul multor altor discrepanțe de timp și loc. Totuși, s-a încheiat într-adevăr un contract de căsătorie în 1390 și baronul de Coucy ar fi fost desigur cel ales pentru a negocia. De la moartea soțului ei, ducesa de Anjou i-a căutat cu insistență influența pentru a o ajuta în cauza sa, mai mult încă, Coucy era înrudit prin căsătorie și bine cunoscut de regina Aragonului, care fusese Yolande de Bar, sora ginerelui lui. El fusese reprezentantul la căsătoria anterioară a tînărului Ludovic cu fiica lui Bernabò Visconti, care a fost anulată cînd Bernabò căzu de la putere. În versiunea lui Froissart, ducesa de Anjou îl rugă pe seniorul de Coucy să-l însoțească pe fiul ei în Spania și „el a fost de acord cu bucurie" să întreprindă călătoria. Ludovic, în vîrstă de 12 ani, își luă rămas bun de la papă și de la mama lui în hohote de plîns, deoarece „inimile lor li se frîngeau din cauza despărțirii și nu era sigur cînd se vor mai vedea din nou". Coucy împreună cu suita lui plecară călare la Barcelona / 400 km sau mai mult de la Avignon, sau 300 de la Toulouse / și la sosirea lor, regina Aragonului a fost „cît se poate de mulțumită să-l vadă pe baronul de Coucy" și-i mulțumi tînărului de Anjou că l-a adus, spunînd că „toate vor fi mai bune din această cauză".

Toate sînt destul de firești deși probabil că nu s-au întîmplat ; negura vremii s-a așternut peste fapte.

Dacă într-adevăr Coucy s-a dus în Spania, el ar fi văzut o țară aflată într-o situație explozivă. În Peninsula de sub Pirinei ajunseseră acum ecourile revoltelor care trecuseră prin Europa cu 10 ani înainte. Îndelungatele războaie civile dintre Pedro cel Crud și fratele său vitreg Enrique tîrîseră după ele valul inevitabil de jafuri, asupriri și biruri. Antagonismele sociale și-au găsit refularea în prigoana împotriva evreilor care, în istorie, devin cu regularitate un microcosmos a relelor mari ale lumii. În Spania, rolul lor a fost mai proeminent și s-au bucurat de o mai mare prosperitate decît în altă parte. Pedro cel Crud îi întrebuințase pe scară largă ca sfetnici și agenți, în afară de faptul că avea o amantă evreică. Preferința lui îi oferi lui Enrique un temei pentru acuzațiile sale, pînă ce Enrique ieși victorios. Apoi și el folosi serviciile financiare ale evreilor.

Ura poporului era ațîțată de instigatori care sporeau teama că influența evreilor creștea și cereau anularea datoriilor față de ucigașii lui Hristos. Avînd un motiv religios, teama economică se poate transforma în furie. Un arhidiacon fanatic, Ferran Martinez, predică o versiune a soluției finale a lui Hitler. În 1391 începu uciderea, luarea averii și convertirea forțată a evreilor, și acest gust pentru violență se transformă curînd în insurecție împotriva clerului și clasei avute, culminînd cu patru zile de teroare la Barcelona. Ocrotirea evreilor a fost denunțată de populație ca trădare față de creștinism. Treptat, conducătorii își redobîndiră pozițiile, însă agresiunea împotriva evreilor fusese prea evidentă și dăunătoare din punct de vedere fizic ca să fie reparată. Ei au devenit vulnerabili, iar Spania va permite expulzarea finală după o sută de ani.

Coucy apare din nou la Toulouse la 5 ianuarie 1390 și la 28 ianuarie la Avignon, unde participă la audierile în favoarea canonizării unui sfînt francez. Candidatul era Pierre de Luxembourg, de viță nobilă, un tînăr de înaltă sfințenie și de familie mare, decedat de curînd, la vîrsta de 17 ani, a cărui numire era menită să ridice poziția papei de la Avignon. Legitimitatea lui Clement nu putea fi pusă la îndoială dacă Dumnezeu ar fi primit în anturajul său pe un sfînt. Numele lui Pierre a fost propus sub cele

mai înalte auspicii, prima dată de către ducesa de Anjou în 1385, apoi de către noul cancelar al Universității din Paris, Pierre d'Ailly, în numele regelui.

Fiul castului și piosului conte Guy de St. Pol, care murise de ciumă ca ostatic în Anglia, și al lui Jeanne de Luxembourg din aceeași familie cu defunctul împărat Carol al IV-lea, Pierre rămăsese orfan la trei ani și renunțase cam devreme la cele trupești printr-un jurămînt de castitate permanentă făcut la șase ani. Se spunea că-i impusese același jurămînt și sorei lui de 12 ani și că-i reproșase fratelui său că a rîs, pe motivul că în evanghelie scrie că Iisus a plîns dar nu a rîs. La opt ani era deja un ascet, exagerat de înalt, cu pieptul scobit, care fusese trimis să studieze la Paris, unde practica postul și auto-flagelarea și ceru să intre în austerul ordin al celestinilor, la modă în vremea aceea. Deoarece tutorii nu i-au permis, el vizita frecvent ordinul pentru a se hrăni numai cu pîine și apă și a dormi pe pămîntul gol, complet îmbrăcat, păstrîndu-și brîul și pantofii pentru a fi gata, fără să piardă timp, pentru rugăciunile de la miezul nopții.

Pietatea sa remarcabilă combinată cu originea nobilă îi aduse numirea în funcție de canonic la 9 ani, ca arhidiacon cîțiva ani mai tîrziu, ca episcop de Metz la 15 ani și cardinal la 16 ani. Roba roșie nu-i descurajă austeritatea și rugăciunile singuratice. Viața lui „nu a fost altceva decît umilință" și „fugi totdeauna de vanitate și prisosurile lumii". El petrecea cea mai mare parte a zilei și nopții în rugăciuni solitare sau punîndu-și pe hîrtie păcatele într-un carnet la lumina lumînării și spovedindu-se de două ori pe zi capelanului său. Nerăbdarea lui, ca și limbuția Ecaterinei din Siena, era cîteodată prea mult pentru capelan ,care din cînd în cînd se făcea că doarme cînd auzea că Pierre bate la ușă în mijlocul nopții.

Cardinalul-copil dobîndi facultatea de a vindeca în mod miraculos : se spunea că a salvat-o pe ducesa de Bourbon de durerile facerii, care durau de două săptămîni, vindecase rănile lui Guy de Tremoille, căpătate în timpul unui turnir, înviase pe un intendent al ducelui de Bourbon care fusese lovit de trăsnet și, în afara acestui cerc destul de limitat, redase sănătatea unui lucrător sărac care fusese torturat de briganzi. Cînd muri în 1387 din cauza epuizării și a rigorilor pe care și le impusese, a fost înmormîntat conform dorinței sale în cimitirul săracilor din Avignon, unde mormîntul îi deveni loc de pelerinaj zilnic al săra-

cilor și bolnavilor, făcînd „mari minuni". Regi și nobili, inclusiv baronul de Coucy, trimiseră daruri bogate și lămpi de argint iar Froissart, care niciodată nu scăpa nimic, veni să observe mulțimile la mormînt.

Pentru a avea probe de necontestat pentru canonizare, audierile asupra meritelor lui Pierre durară șase luni și se luă mărturie de la 72 de martori despre 285 de aspecte diferite. Ca al optulea martor în prima săptămînă, Coucy depuse mărturie spunînd cum, cînd Pierre s-a dus să ia în primire episcopatul, ceruse soldații fratelui său, contele Waleran de Pol pentru a-i îndepărta pe clericii urbaniști care dețineau proprietatea episcopală. Cînd Waleran ceru să fie plătit din veniturile episcopatului, Pierre spuse că mai curînd ar muri decît să încheie vreo înțelegere pe baza pămînturilor Bisericii, după care se iscă o astfel de discordie între frați încît chiar Coucy trebui să ia în păstrare proprietatea Bisericii pînă ce s-ar fi ajuns la o înțelegere. El adăugă că-l cunoaște pe Pierre din copilărie, cînd se minuna de pietatea sa, și că n-a văzut vreodată în Avignon un tînăr atît de virtuos.

Toți martorii nu au fost de ajuns. Fie că lipsa de sfințenie a lui Clement a dat înapoi în fața unei chestiuni de sfințenie sau că el a ezitat din alte motive, cert este că el lăsă procesul în suspensie iar reputația sa ca antipapă făcu ca acesta să nu fie reluat decît peste 140 ani. Pierre de Luxembourg a fost în cele din urmă beatificat, însă nu canonizat, în 1527.

În compania regelui și a curții, Coucy se întoarse la Paris prin Dijon, unde ducele de Burgundia era gata să „se prefacă" — cum făcea în toate — într-o manieră măreață pentru a intra din nou în grație. Se scrisese o întreagă carte despre festivitățile, veșmintele, banchetele, turnirele, darurile și cheltuielile pentru această ocazie, însă în mijlocul nenorocirilor din secolul al XIV-lea aceste extravaganțe reapar atît de regulat încît uimirea dispare.

Menite să etaleze un statut politic, aceste festivități trebuie să fi constituit un stimulent economic. Pentru vizita regelui în Burgundia primiseră comenzi pentru mărfuri și servicii croitori, brodeuri, bijutieri, armurieri și toate meseriile. Numai ducele comandă 320 de lănci noi, pentru a le da concurenților. Toate orașele din Burgundia care urmau să fie vizitate de rege în drumul lui primiră

fonduri pentru a curăța și împodobi și chiar pentru a repara străzile și piețele. Chiar Dijon, cu pădurea lui de turnuri și clopotnițe și hornuri prevăzute cu grilaje de fier pentru a nu lăsa berzele să-și facă cuib, ulițele sale strîmte și întortochiate și tavernele rău famate, trebui să înceapă curățenia, îndepărtînd murdăria lăsată de animale. Printre arcadele sale întunecate de lemn hoinăreau în voie. cîini, pisici, porci și oi, porcii în mod special lăsînd miros și murdărie. Mîncători lacomi, gălăgioși și „nesociabili", ei erau subiectul permanentelor plîngeri pentru că mușcau și, într-un caz, au mîncat un copil, motiv pentru care animalul vinovat a fost executat prin spînzurare. Regulamentele care interziceau ținerea porcilor în oraș și aruncarea murdăriei lor în rîu nu prea aveau efect.

Deoarece nu exista o sală suficient de mare ca să încapă toți oaspeții a fost comandat un cort gigantic, confecționat din 30 100 de coți de material, pentru a acoperi curtea palatului. După eveniment, materialul a fost tăiat și vîndut pe bucăți. Cantitatea de țesături folosită pentru draperiile din satin albastru care au fost atîrnate în toate camerele ducale, pentru 300 de rochii de mătase și damasc destinate doamnelor participante și pentru tot atîtea jiletci din catifea pestriță și satin pentru cavaleri, trebuie să fi golit Flandra. Cîte croitorese au fost angajate pentru a broda draperiile, cu deviza ducelui *„Il me tarde"* împletită cu inițialele soției sale pe un fundal cu turturele azurii agățate într-o pădure de portocali și lămîi ? Cîți tîmplari și muncitori au găsit de lucru la răzuitul pereților, la tăiatul copacilor, nivelatul terenului și construcția tribunelor acoperite pentru trei zile de turnire în luna februarie ? Cînd numai gazda avea treizeci de cai de luptă pentru festivități, este de presupus că numărul total ar fi necesitat o armată de rîndași și grăjdari. Spre oraș se îmbulziră jongleri, actori de miracole, acrobați și dresori pentru a distra poporul în timp ce nobilii participau la turnire.

Enguerrand de Coucy, chiar și la 50 de ani, a fost un cîștigător, sau poate chiar *cîștigătorul* turnirului, primind o cataramă de perle cu safire de la ducesă ca recompensă. În schimbul de daruri pentru rămas bun (și se ținea cont cu scrupulozitate de cît costa fiecare dar) ducele de Burgundia îl depăși pe rege, dîndu-i un cadou mai scump decît cel pe care regele il dădu ducesei. Ceremoniile se terminară cu cîntece și dansuri ale doamnelor și domni-

soarelor „din dragoste pentru rege, pentru ducele de Touraine (Orléans), ducele de Bourbon și baronul de Coucy".

Curînd după întoarcerea lui Carol la Paris, promisiunea lui de a nu se gîndi la nimic decît la reunificarea Bisericii a fost lăsată de o parte în favoarea acțiunii atrăgătoare a Genovei împotriva regatului Barbariei. Era o aventură gata pregătită, fără a necesita manevre politice serioase ca cele cerute de cauza papală. Cruciada, chiar dacă avea puțin de a face cu crucea, dădea prestigiu participanților, fără a mai aminti *Privilegium crucis* care permitea un moratoriu asupra datoriilor lor și imunitate față de justiție. În timp ce „focul curajului înflăcăra toate inimile" se observară unele precauții. Consiliul limită numărul cavalerilor care puteau părăsi țara la 1 500 și nici unul nu avea dreptul de a pleca fără aprobarea regelui. Toți care se înrolau trebuiau să-și cumpere echipamentul cu banii lor și nu aveau voie să ia oameni în afara domeniului lor.

Ludovic de Orléans, intenționînd să devină el, în locul unchiului său, ducele de Burgundia, cel mai important bărbat din regat, dorea comanda și îi copleși cu daruri pe nobilii influenți în speranța s-o obțină. Unchiul lui exercita destulă influență pentru ca el să n-o capete, pe motivul tinereții și lipsei sale de experiență, punînd astfel și mai multe paie pe foc. Ducele de Burgundia avea prea multe interese de rezolvat acasă ca să vrea să părăsească țara ; Berry nu era în grații și nici nu era un războinic. Ducele de Bourbon, nerăbdător să-și găsească gloria pe urmele lui Ludovic cel Sfînt care murise pe țărmurile Tunisiei în ultima lui cruciadă, a fost deci ales, avîndu-l pe baronul de Coucy ca adjunct la comandă.

Printr-un gest de mare prinț, Coucy ctitori o biserică și o mănăstire înainte de plecare. Deoarece viața religioasă era recunoscută ca superioară celei seculare, întemeierea unei instituții religioase era o cale în plus de a se bucura de binecuvîntarea Bisericii. În afară de aceasta, după cum spusese ducele de Burgundia cînd întemeiase o mănăstire carthusiană * la Champmol în 1385, „pentru izbăvirea sufletului nimic nu e mai potrivit decît rugăciunile călugărilor pioși".

Baronul de Coucy alese ordinul celestinilor, a căror au-

* Carthusian, un călugăr sau o călugăriță dintr-un ordin foarte strict din o mănăstire aflată la Chartreuse în Franța, ctitorită în 1084 de către Sf. Bruno (Nota trad.).

steritate extremă îi făcuseră, paradoxal, favoriţii unei nobilimi subjugată patimilor lumeşti. Era această preferinţă într-adevăr un paradox, sau era o nelinişte spirituală şi o nevoie de pocăinţă într-o viaţă atît de deosebită faţă de principiile pe care le mărturisea ? Dualitatea vieţii sub credinţa creştină se manifesta în graba cu care Ludovic de Orléans se îndepărta de bogăţii şi de plăceri, ca şi de intrigile politice pentru a merge la privegherile dure şi reci dintr-o mănăstire celestină. Prin împărtăşirea austerităţilor monacale scăpa de dezgustul faţă de sine. Chiar şi contele de Foix, un materialist încăpăţînat care cunoştea mînia, vanitatea şi alte păcate îşi compuse propria sa carte de rugăciuni în care recunoştea marea suferinţă care vine de la a crede că „Dumnezeu nu mai există şi că binele şi răul provin din firea lucrurilor fără ca Dumnezeu să intervină. După aceea vine moartea, moartea trupului şi a sufletului".

Oricîtă mîngîiere ar putea da credinţa creştină ea este contrabalansată de neliniştea pe care o naşte. În această nelinişte, spre sfîrşitul vieţii sale, Chaucer în „envoy"-ul său la povestirea parohului era îndemnat să-şi „revoce" operele vieţii sale — *Povestirile din Canterbury, Troilus şi Cressida, Cartea Ducesei* şi toate poemele care nu erau pioase — şi să-l roage pe Hristos să-l ierte că a scris aceste „deşertăciuni lumeşti... pentru ca să fiu unul din cei care în Ziua Judecăţii vor fi izbăviţi". Creştinismul deţinea într-adevăr o putere tragică dacă, pentru a se izbăvi, un om îşi renega propria sa creaţie.

Fondatorul din secolul al XIII-lea al ordinului celestinilor îşi alesese de tînăr o viaţă de schimnic într-o peşteră pentru a se devota lui Dumnezeu în timp ce ajunsese la completa renunţare de sine şi la tot ce însemna viaţă. El petrecuse 16 ore pe zi în rugăciuni, purtînd o cămaşă din păr, hrănindu-se cu foi de varză şi apă în timpul a şase „posturi mari" într-un an, fiecare de 40 de zile. Atrăgînd discipoli şi devenind celebru, el ajunse să fie ales ca Papa Celestin al V-lea ; apoi cu pocăinţă amarnică şi într-un gest unic pentru papalitate, renunţă la pontificat pentru a se întoarce la chinuirea de sine şi căutarea lui Dumnezeu. Ordinul care-i poartă numele, fiind din ce în ce mai mult în graţiile papilor şi regilor, a fost scutit de taxe bisericeşti şi autorizat să dea timp de 200 de ani indulgenţe persoanelor care într-adevăr se căiau şi vizitau mănăstirile sale în zilele de sărbătoare.

Nu există mărturii că Enguerrand de Coucy ar fi avut obiceiul să viziteze ordinul și nici una care să sugereze că era un om cu spiritul tulburat. După toate probabilitățile, alegerea sa nu reflecta vreo neliniște împovărătoare ci faptul că, cu cît austeritatea practicată de călugării celestini era mai mare, cu atît era mai mare siguranța izbăvirii ocrotitorilor lor.

Hrisovul său, datat 26 aprilie 1390, se deschide cu siguranța de sine caracteristică familiei Coucy : „Ținînd cont că pelerinajul și bunurile lumești ale acestei vieți trecătoare sînt date celor care pot și știu cum să le folosească și să le sporească spre a păstra avuție pentru Dumnezeu care ne-a împrumutat aceste bunuri" și în scopul rugăciunilor permanente pentru el, soția lui actuală, strămoșii și urmașii lui și toți cavalerii și doamnele acestui ordin al coroanei, el hotărăște și ctitorește o mănăstire pentru 12 călugări ai ordinului celestin pe proprietatea sa, la Villeneuve, pe malurile rîului Aisne, dincolo de Soissons.

El acordă mănăstirii 400 de livre venit anual, venit asigurat ordinului menționat printr-o mare varietate de garanții legale. Și ori de cîte ori venitul este mai mic de 400 de livre, el specifică cum poate fi obținută suma așa încît călugării „să posede în tihnă acele venituri fără frică de ipotecare din partea noastră sau a urmașilor noștri". În orice dispută viitoare, călugării să aibă „sfatul, sprijinul și ajutor din partea noastră și a juriștilor, a sfetnicilor și servitorilor noștri, ca și cum ar fi disputa noastră". Celestinii aveau evident un avocat isteț care lucrase la această donație, sau Enguerrand de Coucy își dăduse mare silință în această încercare permanentă a donatorilor de a depăși viitorul.

Ctitoria mănăstirii îl preocupă încă mulți ani. Cînd clădirile încă nu fuseseră terminate după un anumit timp, el mai adăugă 200 de livre venit anual pentru a o termina. Și mai tîrziu dărui celestinilor un mare conac la Soissons care aparținea confreriei arcașilor pentru ca și călugării să aibă un loc de adăpost în timp de război și să-și poată continua viața monastică ; aceasta, judecînd după un alt dar, devenise și mai confortabilă. Informat că nu mai aveau călugării vin — predecesorii lor trăiseră și fără el — Enguerrand aranjă să li se cumpere o vie destul de mare pentru a le asigura o cantitate anuală suficientă.

Din cauză că nu semnase hirsovul pentru această danie înaintea morții sale, via urma să devină una din numeroasele revendicări ale mănăstirii, într-o dispută aprigă împotriva urmașilor.

Cei mai nobili din regat se adunară pentru o acțiune împotriva berberilor, alăturîndu-li-se cavaleri din Hainault și Flandra, precum și un grup englez de la Calais condus de fiul nelegitim al lui Lancaster, John Beaufort, duce de Somerset, întemeietorul dinastiei Tudorilor. Clisson, conetabilul, rămase ca să păzească țara și să nu-i lase adversarului, ducele de Burgundia, mînă liberă. Altfel grupul cuprindea, în afară de Bourbon și Coucy, toate numele mari : amiralul de Vienne ; contele de Eu, a cărui faimă se datora sangului familiei ; Jean d'Harcourt al VII-lea ; Philippe de Bar, fratele ginerelui baronului de Coucy ; Geoffrey Boucicaut, fratele și mai celebrului Jean ; Yvain, fiu neligitim al contelui de Foix, și un gascon notabil pe nume Soudic de la Trau, „unul din cavalerii curajoși ai lumii".

Regele îl finanță pe ducele de Bourbon cu 12 000 de franci și împărți mai mult de 20 000 între ceilalți seniori. Ducele împrumută alți 20 000 de la Ludovic de Orléans, garantați de veniturile de pe moșiile sale. Enguerrand de Coucy, căruia tocmai i se plătiseră 6 000 de franci de către coroană pentru a-și acoperi cheltuielile făcute la Avignon și Languedoc și împrumutase încă 10 000 de la Ludovic de Orléans, era „mai bine sprijinit decît oricare altul", în afară de Bourbon. El și contele de Eu mai aduseră cu ei încă 200 de cavaleri. Papa Clement dădu o indulgență generală care era generoasă, ținînd seama că fusese părăsită propria sa cauză, și poate prea generos chiar de vreme ce fusese vorba să fie acordată numai unei cruciade pentru recucerirea Ierusalimului. Într-adevăr, cu excepția Ierusalimului, conform cinstitului Bonet, războiul, „n-ar trebui făcut împotriva păgînilor" deoarece Dumnezeu a făcut lumea pentru toți și „nu putem și nu ar trebui să constrîngem sau să silim pe păgîni să primească botezul sau credința sfîntă".

Grupul francez se întîlni cu vasele de transport genoveze la Marsilia, de unde plecară spre Genova pentru a lua provizii, arcași și pedestrași, precum și pe cavalerii străini. Numărul cavalerilor și scutierilor se ridica la

1 400—1 500 şi forţa totală era probabil de 5 000, fără a ţine seama probabil de cei 1 000 de marinari pentru cele 40 de galere şi 20 de corăbii de marfă. Ducele de Bourbon, baronul de Coucy, contele de Eu şi curajosul Soudic debarcară pe uscat pentru a fi primiţi de dogele Genovei care le dădu în dar siropuri, condimente, prune de Damasc şi „alte licori bune pentru boli". Aceasta n-a însemnat că nu au fost prea puţine provizii. Bourbon trebuia să mai livreze 200 de butoaie cu vin, 200 de bucăţi de slănină şi 2 000 de găini pentru bolnavi şi răniţi. Din cauza spaţiului restrîns, mulţi cai nu au putut fi transportaţi ; pentru a economisi întreţinerea lor, aceştia trebuiră să fie vînduţi la mai puţin de jumătate din valoarea lor. În ultimul moment, s-a iscat o mare încurcătură în ceea ce priveşte binecuvîntarea ce trebuia dată flotei, deoarece Genova şi Franţa recunoscuseră papi diferiţi. Din cauza războiului, aliaţii trebuiră să facă o punte peste schismă. Pînă la urmă doi preoţi oficiară, reprezentînd ambii papi.

Fiind depăşite aceste greutăţi, impunătoarea armată care se pregătea să plece la 1 iulie 1390 a fost un spectacol fascinant şi, mult după aceea, un subiect favorit al acelora care ilustrau cărţile. Nu mai e nevoie să-l numim pe inluminatorul care a scris : „Ce minunat lucru este să vezi această flotă sau flamurile ce poartă blazoanele diferiţilor seniori scînteind în soare şi fluturînd în vînt, şi să auzi, cînd muzicanţii suflă în goarne şi trompete, sunetele acelor voci care se duc şi răsună peste mare".

Avură parte de ghinion aproape imediat, cînd o furtună furioasă pe Elba împrăştie flota şi provocă o întîrziere de nouă zile pînă ce flota se strînse din nou la punctul de întîlnire în Malta. În ultima săptămînă a lui iulie flota porni spre Mahdia, situată pe curbura de jos a coastei de nord a Africii, la 160 km sud-est de Tunis. Oraşul înconjurat de ziduri se afla în centru şi era punctul cel mai înalt al unei peninsule înguste, lungă de 1,6 km, portul ei, bine fortificat fiind apărat de un lanţ şi de tunuri înzestrate cu dispozitive de aruncat pietre.

Invadatorii hotărîră să trimită pe mal un grup de debarcare sub conducerea lui Enguerrand de Coucy, care să constituie avangarda şi să distragă atenţia inamicului în timp ce grupul principal trebuia să debarce a doua zi. Cu tînărul şi iritabilul conte de Eu ca adjunct, grupul lui Coucy format din 600—800 de soldaţi, sprijiniţi de arcaşii genovezi, porni în ambarcaţiuni cu vîsle. În timp ce

vîslaşii îşi cufundară vîslele în marea liniştită, apele, luînd parte la jalnica eroare mult înainte ca ea să fie comisă, „păreau să fie încîntate să-i poarte pe aceşti creştini pe ţărmurile păgînilor". Bărcile de debarcare duceau de obicei pînă la 20 de cai, ai căror călăreţi urcau în şa cît mai erau încă la bord şi apoi cu coiful pe cap şi lancea în mînă, debarcau prin nişte uşi largi de la pupă, şarjau spre inamic şi, dacă erau urmăriţi, veneau călare înapoi la bordul vasului lor care era dus de vîslaşi înapoi în larg.

Baronul de Coucy a fost primul pe ţărm şi-şi conduse grupul în formaţie de luptă pentru a întîmpina atacul. Nimeni nu veni. Avertizaţi de invazie şi crezînd că forţa lui era inferioară celei a creştinilor, sultanul berber Abou-'l-Abbas hotărîse să-i lase să debarce fără să rişte o bătălie. După aceea, evitînd o bătălie decisivă, el i-ar fi lăsat pe invadatori să-şi uzeze forţele în faţa zidurilor de piatră în soarele de august, în timp ce ei i-ar fi hărţuit prin atacuri rapide pînă ce epuizarea, căldura, lipsa proviziilor şi imposibilitatea de a aduce întăriri i-ar fi înfrînt. A fost aceeaşi strategie pe care Carol al V-lea a folosit-o împotriva englezilor şi care de atunci a slujit de multe ori la o bună apărare.

Încrezători în victoria asupra păgînilor dispreţuiţi, cruciaţii îşi stabiliră tabăra cu corturi viu colorate în faţa zidurilor oraşului, în centru fiind pavilionul ducelui de Bourbon ce arbora flamura cu crini, iar arbaletierii genovezi pe flancuri. Ei puteau să facă o blocadă pe mare şi pe uscat a oraşului Mahdia, însă oraşul depozitase ceva provizii şi avea acces la apă dulce prin canale subterane. În formă de triunghi, oraşul avea o mare populaţie şi o garnizoană de 6 000 de oameni, probabil în locuinţe subterane. Ştiind că dacă ar fi căzut Mahdia, creştinii ar trece nestingheriţi la cucerirea Tunisiei, sultanul întărise apărarea Mahdiei în toate punctele şi ceruse ajutorul regilor din vecinătate pentru a strînge o armată în interiorul ţării.

Timp de trei zile, nici o mişcare nu întrerupse pregătirile de asediu ale invadatorilor pînă ce, în a treia seară, berberii ieşiră din fortăreaţă scoţînd strigăte înfricoşătoare. Datorită unui sistem de alarmă organizat de sentinelele din jurul taberei creştine ei au fost respinşi, lăsînd în urmă 300 de morţi. Oraşul îşi reluă rezistenţa sa tăcută în timp ce creştinii, pentru a-i împiedica pe călăreţi să revină, ridicară o barieră înaltă de 1,20 m din stîlpi,

legată cu frînghii, cu vîsle și lănci încrucișate servind drept camuflaj pentru arcașii și sentinelele postate una la 35 m.

De la distanță, sunetul de tobe și trîmbițe anunță apropierea armatei de eliberare a sarazinilor, care se ridica la 40 000 de oameni. Făcîndu-și tabăra în spatele orașului, ei nu se aventurară într-o ofensivă majoră ci se rezumară la cîteva raiduri pe cai iuți, aruncîndu-se asupra creștinilor cînd soarele era mai puternic, silindu-i să lupte în armurile lor grele. Europenii fură „aproape fripți" înăuntrul oțelului lor, spre deosebire de berberi care purtau platoșe din material matlasat sau din piele. Dacă erau urmăriți se împrăștiau rapid, numai pentru a se regrupa din nou și a urmări inamicul care, împovărat de armuri, suferi mari pierderi. În următoarele șase săptămîni încăierările continuară aproape în fiecare zi, și, cîteodată în timpul nopții.

Corăbiile genoveze aprovizionară tabăra creștină pe mare cu provizii din Sicilia și Calabria, însă livrările erau neregulate, provocînd perioade de lipsuri. Vinul greu importat de genovezi provoca letargie. Căldura și setea, rănile, febra și bolile din cauza apei proaste — aceleași condiții, cu excepția ciumei, ca în timpul cruciadei Sfîntului Ludovic — se abătură asupra asediatorilor. Norii de insecte ca și inaccesibilitatea orașului îi deprima pe asediatori. Încercară să raționalizeze proviziile și să se încurajeze reciproc. Baronul de Coucy îndeosebi, conform loialului Froissart, „se îngriji de bunăstarea cavalerilor și scutierilor mai săraci, în timp ce ducele de Bourbon era nepăsător și stătea cu picioarele unul peste altul în fața pavilionului său, cerîndu-le la toți să i se adreseze printr-o a treia persoană cu multe ploconeli, nepăsîndu-i dacă acei cavaleri mai mărunți erau în încurcătură. Baronul de Coucy, dimpotrivă, îi ajută. Era amabil cu toți și se purta mai curtenitor decît ducele de Bourbon, care niciodată nu vorbea cu cavalerii și scutierii străini în maniera agreabilă a baronului de Coucy".

Neaducînd cu ei berbeci pentru a străpunge zidurile, asediatorii începură construcția unui imens turn de asalt pe roți. Avea trei etaje, pentru a depăși zidurile Mahdiei și o suprafață de 12 m. Între timp apărătorii, suferind din cauza blocadei, trimiseră soli pentru negocieri. Conduși în fața lui Bourbon și a lui Coucy, care ascultară atenți traducerea făcută de genovezi, solii întrebară de

ce au venit cavalerii francezi și englezi să facă război cu cei care nu le făcuseră nici un rău. Spuseră că îi necăjiseră numai pe genovezi, ceea ce era firesc între vecini, pentru că așa fusese obiceiul ca „să luăm unul de la altul tot ce se poate".

Răspunsul necesita o mare grijă, spre a servi un exemplu bun pentru un război drept. Bourbon și Coucy se consultară cu 12 din seniorii de seamă și, presupunînd evident că necredincioșii nu știau acest lucru, răspunseră că au venit să facă război cu sarazinii deoarece erau păgîni „fără un crez al lor", ceea ce îi făcea dintr-odată dușmani, și de asemenea ca să-și răzbune strămoșii „pentru că l-au răstignit și omorît pe fiul Domnului, numit Iisus Hristos".

„La acest răspuns, sarazinii nu făcură decît să rîdă, spunînd că evreii l-au răstignit pe Iisus Hristos și nu ei". Discuțiile se terminară aici.

În continuare un berber și un creștin, întîlnindu-se în afara zidurilor, începură o dispută — probabil nu în mod spontan deoarece berberii căutau o cale de a face prizonieri — în legătură cu religiile lor. Berberul propuse ca disputa să fie rezolvată prin înfruntarea a 10 luptători de ambele părți. Răspunzînd pe loc, se prezentară zece cruciați, inclusiv Guy și Guillaume de Tremoille, Geoffrey Boucicaut și doi cavaleri englezi, în timp ce tabăra fremăta de emoție în așteptarea evenimentului. Numai baronul lui Coucy nu era de acord.

„Țineți-vă gura, voi care niciodată nu țineți seama de consecințe" spuse el. „Nu văd nici un avantaj în această luptă." Presupunînd că sarazinii nu trimit cavaleri ci numai simpli paji, ce onoare sau avantaj s-ar cîștiga dacă ar fi învinși ? Presupunînd că provocarea este o capcană pentru a captura cavaleri creștini ca prizonieri, din care pînă acum nu au luat nici unul ? O astfel de luptă n-ar putea cuceri Mahdia, oricare ar fi rezultatul. Mai mult încă, o înfruntare, mai ales cu un inamic cu care nu ești familiarizat, n-ar trebui acceptată niciodată fără o deliberare, nici fără autorizarea Consiliului superior și fără a se cunoaște identitatea completă a adversarului cu nume și prenume, rang și blazon. Coucy îi admonestă pe luptători pentru indisciplină și pentru că nu s-au supus comenzii superioare care ar trebui să fie precumpănitoare în armată. Prin această concepție, el îi depășea pe compatrioții lui.

Deşi sfatul lui cîştigă mulţi adepţi, alţii îi sprijiniră pe contele de Eu şi pe Philippe de Bar, care insistară că, provocarea fiind acceptată, nu se mai puteau retrage şi că lupta trebuia să urmeze. Conduşi de Geoffrey Boucicaut care în „mîndria lui nereţinută" se oferi să lupte cu 20 de oameni împotriva a 40, luptătorii porniră călare în armura lor la timpul şi locul fixat. O mulţime de camarazi îi însoţiră, numărul lor mărindu-se pînă în momentul cînd toţi cei apţi au fost prezenţi la locul luptei lăsînd tabăra păzită numai de bolnavi, sub conducerea lui Coucy. Văzînd un număr atît de mare, berberii preferară să nu apară.

Cu intenţia de a preveni încăierarea, fără îndoială la sfatul lui de Coucy, ducele de Bourbon se grăbeşte pe măgarul lui, trezindu-se înconjurat de mai multe mii de războinici aţîţaţi. Temîndu-se că nu va fi ascultat dacă ordonă retragerea, el decise să se lase în voia soartei. Începînd cu un atac asupra taberei duşmane, bătălia se desfăşoară cu furie sălbatică. Creştinii pricinuiesc răni dar nu pot distruge armata sarazină mult superioară şi, sufocîndu-se în armuri, au la rîndu-le multe pierderi. Sînt scăldaţi în sudoare, gîfîind cu gura căscată şi cu nările dilatate, devoraţi de sete. Răniţii îşi dau sufletul în braţele camarazilor lor, cei epuizaţi cad la pămînt nemişcaţi. Aproape de înserare, chiar şi contele de Eu le spuse să se retragă pe motivul că, dacă sarazinii vor ataca tabăra, „acolo nu-i nimeni decît baronul de Coucy cu cîţiva oameni bolnavi ; ar putea fi toţi pierduţi" şi tabăra ocupată.

Relatările diferă foarte mult în ceea ce priveşte răniţii : după biograful lui Bourbon, doi cavaleri şi patru scutieri ; după Froissart nu mai puţin de 60, multora dintre ei dîndu-le numele. Oricare ar fi numărul, ei au fost pierduţi într-o luptă fără sens.

Frustarea se amesteca cu mizeriile fizice ale unui asediu care dura de două luni fără rezultat. Se auziră voci care cereau ridicarea asediului. Cîrtitorii spuneau că prin mici încăierări nu se va putea cuceri niciodată oraşul. Pentru fiecare duşman omorît, 10 îi luau locul deoarece sarazinii erau în ţara lor. Se apropia iarna cu nopţi lungi şi reci şi se ivi bănuiala că genovezii, „care sînt oameni grosolani şi trădători", ar putea dezerta, plecînd peste noapte cu corăbiile lor. Îngrijoraţi din cauza lungii perioade fără comerţ, genovezii într-adevăr deveniră neliniştiţi. Ei spuseră că se aşteptaseră ca francezii

să ia Mahdia în două săptămîni însă, după cum mergeau lucrurile, ei nu vor cuceri vreodată oraşul, necum Tunisia, nici anul acesta sau anul viitor. În mijlocul acestor îndoieli şi nemulţumiri se convocă un consiliu de război, care a fost de acord să se facă un ultim efort pentru a lua Mahdia cu asalt.

Ziua a marcat un măcel. Rezistenţa armatei sarazinilor condusă de fiii sultanului era intensă. Garnizoana Mahdiei, luptînd „cu certitudinea unei recompense glorioase pe lumea cealaltă" aruncă de pe ziduri o ploaie de săgeţi, pietre şi ulei încins care reuşiră să distrugă marele turn de asalt al cruciaţilor. Soldaţii care se urcară pe scări pînă pe marginea zidurilor au fost rostogoliţi înapoi. În ciuda celor mai puternice asalturi care aproape că ocupară una din cele trei porţi ale oraşului, Mahdia nu putu fi ocupată. Armata de luptă berberă a fost respinsă, însă, ca adesea în Franţa, oraşul cu ziduri rezistă.

Ulterior, ambele părţi au fost dispuse să termine ostilităţile. Berberii asediaţi, suportînd invazia şi blocada, nu aveau nici un avantaj să prelungească războiul pe pămîntul lor. Cu armele şi tacticile lor mai uşoare ei nu puteau să se aştepte la o victorie decisivă pe cîmpul de luptă. Instigatorii genovezi ai acţiunii erau mai mult decît gata pentru retragere. În timp ce negociau condiţiile cu berberii, invadatorii ridicară tabăra. Drapelele strălucitoare au fost date jos, corturile împăturite, retragerea spre corăbii se făcu la nouă săptămîni după debarcare. „Deoarece ai fost primul care ai debarcat, bunule vere" îi spuse ducele de Bourbon baronului de Coucy, „eu vreau să fiu ultimul care se îmbarcă" — o alegere mai puţin exigentă.

Tratatul încheiat de genovezi asigură nişte condiţii pe care francezii le declarară onorabile, permiţîndu-le să plece cu capul în sus, chiar dacă fără victorie. Într-adevăr, în timpul ultimului consiliu convocat pentru discutarea condiţiilor ei se convinseră pe ei înşişi că făcuseră un lucru bun. Ca să menţii un asediu timp de două luni împotriva regilor sarazini şi a unui oraş puternic, spuse Soudic de la Trau, era un lucru „tot atît de onorabil ca şi cum aş fi fost în trei bătălii". Alţi vorbitori îi adoptară bucuroşi ideea şi toţi, inclusiv baronul de Coucy, au fost de acord să accepte condiţiile.

O altă acţiune, a patra de la eşecul din Scoţia, se terminase în zadar nu din lipsă de voinţă sau curaj sau

capacitate de luptă, ci din cauza preluării impetuoase a unei sarcini nepractice din punct de vedere militar. Cavalerii cunoşteau tăria zidurilor împotriva oamenilor, problemele asediului pentru asediatori, riscurile aprovizionării peste mare, tot aşa de bine ca interiorul coifului lor. Ei ar fi avut posibilitatea să cunoască condiţiile din Africa de nord din debandada celor două cruciade ale lui Ludovic cel Sfînt, indiferent de timpul care se scursese; 120 de ani în urmă era ca ieri în ceea ce priveşte schimbările ce se aşteptau. Neglijenţa militară avea o scuză totuşi. Într-o perioadă cu comunicaţii proaste, informaţiile anticipate lipseau de obicei. Putea foarte bine să nu se bănuiască fortificaţia puternică a oraşului Mahdia. Necunoaşterea duşmanului era o stare a timpului, dispreţul pentru acest duşman, o stare a mentalităţii sale.

Froissart susţinea că i-au spus cavalerii după aceea „Dacă baronul de Coucy ar fi fost comandant, rezultatul ar fi fost altul". Aceasta-i improbabil. Cu toate că lipsa unui comandament unic a influenţat rezultatul, ceea ce în principal a dăunat în asediul Barbariei a fost lipsa unui interes vital. Cînd acesta a existat, cînd interesele au fost importante, cum a fost redresarea Franţei sub Carol al VI-lea, s-a impus o strategie compatibilă cu obiectivul propus, iar nesocotinţa şi lipsa de prevedere au fost înlăturate. Pentru francezi campania tunisiană a fost doar o aventură cavalerească cu un pretext religios. Ceea ce îi îmboldea pe cavaleri la război era dorinţa de a face fapte de vitejie, sporită de zelul religios, nicidecum atingerea unui scop politic prin forţa armelor. Ei se preocupau de acţiune nu de scop şi din această cauză scopul era atît de rar atins.

În Franţa, unde nu se primise nici o ştire despre soarta expediţiei, se ţineau slujbe pentru a pogorî mila Domnului asupra cruciaţilor care luptau pentru credinţă. Carol al VI-lea a vizitat Coucy-le-Château în septembrie poate pentru a o linişti pe tînăra doamnă de Coucy sau poate pentru a inspecta din nou o proprietate rîvnită de coroană şi care putea rămîne curînd fără stăpîn. Bucuria a fost mare cînd au venit veşti despre întoarcerea cruciaţilor la Genova, la mijlocul lunii octombrie. Unii dintre cei bolnavi au murit acolo, alţii şi-au revenit lent după suferinţele îndurate. După traversarea Alpilor în timpul iernii, au mai trecut şase luni pînă ce ducele de Bourbon

și baronul de Coucy au ajuns la Paris, urmați la intervale de timp de însoțitorii lor.

Intervalele și distanțele au ascuns adevărul. Cu toate că s-au întors fără pradă, răscumpărări sau prizonieri ei au fost aclamați, ca și cum ar fi fost victorioși (după cum au fost aclamați și inamicii lor în palatele musulmane). Nu existau corespondenți străini în Tunisia, care să raporteze despre campanie și nici ziare în Franța care să publice dezamăgirile acestei acțiuni. Pierderile în morți și dispăruți care s-au ridicat la 274 de cavaleri și scutieri sau cam 20% din forța expediționară n-au produs o impresie negativă ; aceste pierderi erau obișnuite. Pînă la urmă, Franța a fost admirată pentru această acțiune și de Genova deoarece prezența francezilor ca aliați ai Genovei în această luptă i-a alarmat îndeajuns pe berberi ca să-i determine să-și reducă actele piraterești.

Nerăbdător să asculte despre toate cele ce s-au petrecut, regele Carol a ascultat relatările ducelui de Bourbon și baronului de Coucy și a multor altora. Cîtuși de puțin descurajat de povestirile lor, el a declarat că de îndată ce se va putea încheia pace cu Anglia, el va pleca bucuros sub binecuvîntarea Bisericii cu o armată regală „pentru a înălța credința creștină și a-i nimici pe păgîni". Printre participanți amintirile dureroase și acțiunile zadarnice s-au șters și cînd, după cîțiva ani, a fost propovăduită o nouă cruciadă împotriva turcilor, atitudinea lor față de inamic a rămas neschimbată și entuziasmul netulburat.

Capitolul 23

Într-un codru întunecos

Nedescurajaţi de rezultatul echivoc din Berberia, regele Franţei şi Consiliul s-au îndreptat fără răgaz spre o aventură formidabilă : terminarea schismei prin forţa armelor. Planul unui marş spre Roma pentru a-l înlătura pe papa Bonifaciu şi a-l instala pe papa Clement a fost numit *Voie de Fait* sau Calea Forţei ; o cale opusă Căii Abdicării, adică a abdicării voluntare, mutuale, a papilor după cum susţinea Universitatea. Marşul prin Italia şi luarea Romei prin forţă era o întreprindere tot atît de nerealistă ca şi invazia Angliei, dovedită atît de recent ca fiind peste puterile Franţei însă politicienii nu au arătat nici o ezitare. Consiliul regal a luat hotărîrea la sfîrşitul lui noiembrie, la cîteva zile după întoarcerea baronului de Coucy şi ducelui de Bourbon din Tunisia.

Planul a fost prezentat regelui ca un preludiu al cruciadei. Miniştrii i-au spus că el nu ar putea porni cu conştiinţa curată sub semnul crucii împotriva turcilor pînă ce nu era reunificată Biserica. „Nu ne putem imagina nimic mai frumos, nici mai rezonabil pentru noi decît să mergeţi la Roma şi să nimiciţi cu forţa armelor pe acest antipapă Bonifaciu. Nimic nu vi s-ar potrivi mai bine. Putem nădăjdui că acest antipapă şi cardinalii lui, cînd vor înţelege că veniţi împotriva lor cu o armată puternică se vor supune milei voastre". După această mare izbîndă, perspectiva strălucitoare de a înainta pînă la Ierusalim era la îndemînă.

Cînd ar putea porni ? întrebă regele înflăcărat. El fusese crescut sub influența arzătoare a lui Mézières care umpluse curtea regală cu propaganda lui despre cruciadă ca mijloc de salvare a societății și ca salvare a Franței.

Sfetnicii lui Carol i-au spus că poate începe imediat campania și planul s-a pus de îndată în mișcare. Trebuia inclusă toată casa regală, chiar și ducele de Bretania a fost invitat deoarece „nu credeau că este prudent să fie lăsat acasă". El a prezis în mod supărător că acțiunea proiectată „se va termina în vorbe".

S-a căzut de acord asupra unei forțe armate imense de 12 000 de lăncieri, cu plecarea de la punctul de adunare din Lyon după patru luni, deci în martie 1391. Regele și fratele său trebuiau să conducă 4 000 de lăncieri, ducii de Burgundia, Berry și conetabilul cîte 2 000 fiecare, ducele de Bourbon și baronul de Coucy cîte 1 000 ; toți trebuiau să primească plata anticipat pe trei luni. Birurile necesare pentru organizarea unei asemenea armate și întreținerea ei par să fi fost tratate cu ușurință ; finanțarea aventurii a fost tot atît de nerealistă ca și Calea Forței însăși. Cînd s-a întrunit Consiliul pentru a autoriza birurile, semnul de rău augur apărut sub forma unei furtuni îngrozitoare, i-a făcut pe membrii Consiliului să ezite. A fost oare un semn al lui Dumnezeu împotriva impunerii unor noi dări asupra unui popor deja supraîmpovărat ?

Vocea Universității s-a pronunat împotriva *Voie de Fait* mai explicit decît tunetele și fulgerele. Într-o predică uimitoare de 12 ore ținută în fața regelui și a Curții la 6 ianuarie 1391, Jean Gerson, un tînăr învățat avînd deja faimă de predicator și-a exprimat opoziția. Avînd 27 de ani și doi ani pînă la doctoratul lui în teologie, Gerson era protejatul rectorului, Pierre d'Ailly, căruia avea să-i urmeze în curînd la vîrsta de 31 de ani. O dată cu intensificarea schismei, el avea să devină apărătorul cel mai important al supremației unui Conciliu bisericesc asupra papei și cel mai remarcabil teolog francez al epocii sale.

Gerson era un om care nu putea fi supus clasificării și generalizării. Mistic în credință, el era rațional în practică. Ca iubitor al căii de mijloc, el nu avea încredere în excesele altor mistici și vizionări ; ca om al Bisericii, era atît conformist cît și non-conformist. Umanist în idei, el s-a opus cu brutalitate primilor umaniști francezi în marea dezbatere despre *Roman de la Rose*. Deși nu-i plăceau

vizionarii, îndeosebi femei, el avea să devină în ultimul său an de viață unul din cei doi teologi dispuși să garanteze autenticitatea vocilor Ioanei d'Arc. Aceasta nu din cauză că ar fi fost un liberal în sensul modern al noțiunii, ci pentru că a înțeles intensitatea credinței ei religioase. El a fost un compendiu și o oglindă a ideilor și influențelor intelectuale ale epocii sale.

În vremurile mai vechi, ar fi fost un călugăr, dar în ultima sută de ani, universitatea preluase de la mănăstire activitatea principală de a transmite cunoștințele trecutului și de a le continua în prezent. Intrînd la Universitatea din Paris la vîrsta de 14 ani, Gerson a constatat apoi că teologia și filozofia erau petrificate în silogismele aride ale scolasticii. În marea epocă a lui Aquino, scolastica preluase sarcina de a răspunde la toate întrebările despre credință prin rațiune și logică însă rațiunea s-a dovedit incapabilă de a da explicații asupra lui Dumnezeu și a universului și efortul s-a diminuat lăsînd numai carapacea tare a unei argumentări prin logică practicată, după cum spunea Petraraca cu dezgust, de „copiii cu cap de mistreț". Cînd aceștia începeau să „scuipe silogisme", sfatul lui Petrarca era să o iei la sănătoasa. Gerson, ca și alții din timpul său atît de frămîntat, jinduia după ceva mai plin de sens pentru suflet și a găsit alternativa în credința mistică și în comuniunea directă cu Dumnezeu.

El a crezut că societatea poate fi regenerată numai printr-o reînnoire și aprofundare a credinței în care „curiozitatea zadarnică" nu avea loc. „Cunoașterea lui Dumnezeu este mai bine dobîndită printr-un sentiment de căință decît prin cercetare intelectuală". El a adoptat aceeași concepție și despre supranatural, afirmînd existența demonilor și fiind în dezacord cu acei care nu credeau în ei din lipsă de credință și din cauza „infestării cu rațiune". Totuși Gerson nu a putut ține rațiunea să nu intervină. El a luat în derîdere superstițiile magice și ale astrologilor și a recomandat examinarea atentă a viziunilor înainte de a li se da crezare.

Nu a fost de acord cu Biblia în limba natală, totuși, ca poet, profesor și orator, a scris multe din predicile și tratatele sale în franceză pentru a putea transmite semnificațiile lor oamenilor simpli și tinerilor. Educatorii medievali pierdeau în genere mult timp compunînd predici pentru copii. Gerson era interesat îndeosebi în educarea copiilor și, în mod neobișnuit, îi considera persoane

distincte de adulţi. Într-un tratat pentru şcoli bisericeşti el a arătat că este nevoie să se ţină o lampă aprinsă în dormitorul copiilor mai mici pentru a le servi ca simbol al credinţei şi a le da lumină, cînd se sculau noaptea pentru „nevoile fireşti". El a avertizat că reformarea Bisericii trebuia să înceapă cu educaţia corectă a copiilor şi că reforma colegiilor să înceapă cu reformarea şcolilor elementare.

A recomandat confesorilor să insufle copiilor un simţămînt al păcatului în ceea ce priveşte obiceiurile lor sexuale pentru ca ei să recunoască nevoia de căinţă. Masturbarea, chiar fără ejaculare „era un păcat care îi răpea copilului virginitatea mai mult chiar decît faptul că la aceeaşi vîrstă s-ar culca cu o femeie". Absenţa sentimentelor de culpabilitate, a păcatului la copii era o situaţie ce trebuia schimbată. Ei nu trebuiau să audă discuţii triviale sau să li se îngăduie să se sărute sau să se mîngîie sau să doarmă în acelaşi pat cu copiii de alt sex şi nici măcar cu adulţii de acelaşi sex. Gerson a avut şase surori, toate nemăritate şi fecioare. Probabil că o puternică influenţă familială şi-a pus amprenta asupra personalităţii sale.

Problema sexuală a fost un factor care l-a determinat pe Gerson să respingă violent romanul lui Jean de Meung, *Roman de la Rose.*

Preamărirea dragostei carnale de către Meung, înclinaţiile lui anticlericale, scepticismul său de liber cugetător, toate erau erezii pentru Gerson. Cînd Christine de Pisan l-a atacat pe Jean de Meung în 1399 în *Epistola către Dumnezeul iubirii,* Gerson a sprijinit-o cu toată pasiunea incendiatorului de cărţi. El a denunţat *Roman de la Rose* ca dăunător şi imoral. Romanul degrada femeile şi făcea viciul atrăgător. Dacă ar fi avut singurul exemplar existent, spunea el, şi ar valora 1 000 de livre, el nu ar ezita să-l dea pradă flăcărilor. „În foc oameni buni, în foc".

Admiratorii lui Meung au sărit în apărarea lui în scrisori deschise către Christine şi Gerson. Apărătorii, Jean de Montreuil, Gontier şi Pierre Col erau clerici şi învăţaţi aflaţi în slujba secretariatului coroanei. Împreună cu profesorii ce aveau aceeaşi părere, ei au fost printre acei care au ales altă cale decît a lui Gerson ca reacţie la răspunsurile prăfuite ale scolasticii. Cu credinţa lor în raţiunea umană şi admiterea instinctelor fireşti, ei recunoşteau

spiritul laic. În acest sens erau umaniști deși nu erau preocupați de cercetările clasice ale mișcării umaniste din Florența. Ceea ce admirau la Meung era gîndirea lui liberă și atacul îndrăzneț împotriva formulelor șablon. Printre anumiți oameni învățați și luminați susținea Jean de Montreuil, *Roman de la Rose* era atît de important încît mai curînd se puteau lipsi de cămăși decît de această carte. „Cu cît studiez mai mult seriozitatea misterelor și misterul seriozității acestei profunde și celebre opere cu atît sînt mai uimit de dezacordul dumneavoastră".

Deși înflăcărată, această exprimare nu era neobișnuită. Pierre Col a fost mai curajos apărînd senzualitatea care îl ofensa atît de mult pe Gerson. El afirma despre cîntecul lui Solomon că el proslăvea dragostea pentru fiica faraonului, nu pentru Biserică, că vulva femeii reprezentată de trandafir era considerată sacră după evanghelia Sf. Luca, și că însăși Gerson se va îndrăgosti într-o zi cum li s-a întîmplat multor teologi.

Discuția s-a extins. Christine a răspuns cu *Le Dit de la Rose* și Gerson cu magistralul eseu *Tractatus contra romantium de Rosa* în care figuri alegorice își exprimă plîngerile împotriva lui Jean de Meung în fața „curții sfinte a creștinității" și el este condamnat ca atare. Deși Gerson a avut ultimul cuvînt, el nu a izbutit să distrugă interesul față de această carte. A continuat să fie citită pînă în secolul al XVI-lea, supraviețuind chiar unei încercări pioase de a-i „moraliza" imaginile în care trandafirul a fost transformat într-o alegorie pentru Iisus.

•

În timp ce Gerson rămînea în cadrul instituției bisericești, căutarea credinței îi atrăgea pe alții în afara ei, spre mișcări care se depărtau de religia instituțională. Oamenii căutau în comunitatea laică un înlocuitor al ritualurilor cuprinse de rutină și corupție. Credința era cu atît mai necesară acum cînd se părea că drumul a fost pierdut într-o pădure întunecoasă unde totul era confuzie și spaimă.

Daunele aduse de schismă s-au adîncit. Ambii papi erau absorbiți de manifestări extravagante de dragul prestigiului și de căutarea sumelor de bani, din ce în ce mai mari, pentru a face față acestor extravaganțe. Papa Bonifaciu de la Roma lua dobîndă și vindea prebendele, cîteodată revînzînd același post unor persoane care ofe-

reau mai mult. Vindea dreptul de a deţine 10—12 prebende în acelaşi timp. Clement al VII-lea obţinea împrumuturi şi subsidii „voluntare" şi multiplica birurile ecleziastice pînă ce episcopii în 1392 au refuzat să mai plătească şi au afişat protestul lor pe uşile palatului papal de la Avignon. Depinzînd de Franţa, trecea taxele bisericeşti în numele coroanei, şi, în multiplele dispute care s-au iscat din această cauză el a luat partea coroanei împotriva clerului. Nu avea nici o măsură a nevoilor sale ; a trebuit să împrumute de la cămătari şi să amaneteze odoarele sacre. La moartea sa, se spune că însăşi tiara papală era amanetată.

În interiorul imperiului schisma nu a avut un efect separator prea mare deoarece condiţiile erau deja atît de haotice încît nu puteau deveni mai rele. Carol al IV-lea îşi luase precauţia ca fiul lui cel mai mare, Venceslav să fie încoronat ca rege al Boemiei şi să fie numit împărat. O dată cu titlul obţinut înainte de vreme, nu au sosit însă şi înţelegerea şi unitatea. Aceasta nu era de mirare deoarece Carol a împărţit guvernarea teritoriilor imperiale între cei doi fraţi ai lui Venceslav, un unchi şi un văr. Deseori interesele lor nu coincideau ; casele rivale de Wittelsbach şi Hapsburg erau ostile, cele 20 şi ceva de principate erau nesupuse, oraşele care se luptau pentru a-şi menţine privilegiile au format ligi împotriva nobililor. Nu se puteau strînge birurile pentru exercitarea guvernării centrale din cauza anarhiei şi autoritatea împăratului era prea superficială pentru a controla situaţia.

Venceslav al IV-lea avea 18 ani cînd s-a urcat pe tron în 1378, la puţin timp după ce şi-a însoţit tatăl în vizita memorabilă la Paris.

Deşi iniţiat în ale guvernării de către tatăl său, bine educat şi cunoscînd latina, franceza, germana şi ceha îi lipsea tăria de a fi stăpîn pe situaţie. În ciuda eforturilor sale de a stabili un echilibru de forţe, permanentele războaie între grupuri şi clase sociale, dintre oraşe şi prinţi, între mica şi marea nobilime, între germani şi cehi, ligi împotriva altor ligi, au creat o reţea de disensiuni care au sfîşiat suveranitatea şi l-au distrus pe suveran.

O figură tragică, ruinată, Venceslav apare în cronici ca un fel de Caliban, jumătate măscărici, jumătate vicios — o imagine compusă din jumătăţi de adevăruri şi legendă reflectînd animozităţile dintre diversele grupuri de inamici ai lui. Deoarece domnia lui a fost cauza revol-

tei husite împotriva Bisericii și a ridicării naționalismului ceh ostil față de germani, Venceslav a suferit postum atît din partea cronicarilor clerici cît și a celor germani. Avantajul nejustificat al cuvîntului scris triumfă pînă la sfîrșit. Însă chiar dacă se exagerează, poveștile despre Venceslav sînt prea multe de același gen pentru a nu conține un sîmbure de adevăr.

Descris de către partizanii lui ca un bărbat frumos și manierat el apare, în genere, mai mult ca un „mistreț sălbatec" care umblă noaptea într-o companie ticăloasă, intră în casele orășenilor pentru a le silui nevestele, care și-a închis propria nevastă într-o casă de toleranță și a prăjit un bucătar pentru că îi servise o mîncare arsă. După aceste versiuni, el a fost procreat de către un cîrpaci, s-a născut diform (provocînd moartea mamei la nașterea sa), a murdărit apa de botez și a pătat altarul din cauza transpirației abundente cînd a fost încoronat la vîrsta de doi ani — toate semnele, deși probabil *ex post facto*, ale unei domnii nelegiuite. Era fericit numai cînd vîna, petrecînd luni întregi în pădure vînînd animale de vizuină și neglijînd domnia, preferînd tovărășia pădurarilor și însoțitorilor de vînătoare pe care îi înnobila, spre mînia baronilor. Eforturile sale inițiale de a menține dreptatea și a impune ordinea s-au soldat cu un eșec ; și-a făcut numai dușmani prin favorizarea unei fracțiuni în dauna alteia, iar erorile sale de judecată i-au dat un simțămînt de incompetență. Incapabil să urmeze o politică constantă a fugit de probleme și și-a găsit refugiul în vînătoare și băutură. Deși era ceva obișnuit în Germania pentru un bărbat din orice rang al societății să bea pînă cădea sub masă, Venceslav a devenit un alcoolic înveterat. El deveni din ce în ce mai irascibil, furios și indolent. Ca suveran stătea la Praga și își neglija restul imperiului. Era cuprins adesea de accese de sălbăticie cînd se credea că „și-a pierdut controlul rațiunii". Ca și cum ar fi fost oglinda stăpînului său, se spune că unul din cîinii de vînătoare care îl urma peste tot a atacat și a omorît-o pe prima lui nevastă, Ioana de Bavaria — deși conform altor izvoare, ea a murit de ciumă lăsînd în urmă un bărbat disperat, prea îndurerat sau eventual prea beat ca să asiste la înmormîntare. Evident nu atît de respingător pe cît a fost descris mai tîrziu, el s-a căsătorit cu altă prințesă bavareză, despre care se spune că era foarte frumoasă și că ținea foarte mult la ea. Nu la fel de mult îl îndrăgea

și Biserica, ai căror preoți i-a pus la stîlpul infamiei împreună cu concubinele lor. În timpul domniei lui a avut loc faimosul progrom din 1389 cînd un preot, care conducea o procesiune prin cartierul evreilor din Praga, a fost lovit de o piatră aruncată de către un copil de evreu, făcîndu-i pe orășeni să măcelărească 3 000 de oameni din comunitatea evreiască. Cînd supraviețuitorii au cerut dreptatea de la rege, Venceslav a declarat că evreii și-au meritat pedeapsa și i-a amendat pe supraviețuitori, nu pe făptași.

Conflictul său, rămas celebru, a fost cu Biserica și s-a terminat prin canonizarea victimei sale. Cauza rezida în lupta obișnuită a autorității laice împotriva celei ecleziastice. Dușmănia a atins punctul culminant în 1393 cînd arhiepiscopul de Praga a poruncit vicarului său general, Ioan din Pomuk să confirme alegerea unui abate ales de călugări împotriva candidatului preferat de rege. Venceslav furios îl aruncă pe arhiepiscop, pe vicarul general și încă doi prelați în închisoare, apoi, după eliberarea arhiepiscopului, i-a torturat pe ceilalți ca să le smulgă o mărturisire despre niște planuri clericale ostile. Înnebunit de tăcerea lor, se spune că a apucat o torță în mînă ca să i-o pună victimei pe picioare. Înfricoșat de ceea ce a făcut, el s-a oferit apoi să le dăruiască viața în schimbul făgăduielii sub jurămînt că nu vor povesti despre torturarea lor. Cînd Ioan din Pomuk s-a dovedit a fi prea slăbit pentru a semna jurămîntul, Venceslav, într-un acces de furie, spre a distruge orice mărturie, a poruncit ca Ioan să fie legat de mîini și de picioare și aruncat de pe un pod în Moldau. Ioan din Pomuk a fost ulterior canonizat ca martir și făcut sfîntul patron al tuturor podurilor.

Necazurile regelui au continuat în 1390. Era beat mai tot timpul însă nu într-atît să nu-și mărească posesiunile Boemiei în dauna marilor nobili. În consecință, a reușit să-i unească împotriva lui timp de ajuns de îndelungat pentru a le da posibilitatea să-l dea jos din tronul împărătesc în 1400, deși a rămas în continuare regele Boemiei.

Dificultățile lui Venceslav nu au fost numai personale sau temperamentale. Ele au fost o sinteză a secolului său. Și el s-a rătăcit în pădurea întunecoasă a timpului său. Ca și Ioan al II-lea al Franței, s-a născut pentru o domnie prea grea pentru el într-o epocă cînd prea multe mergeau anapoda. Ca și domnia, Biserica din țara sa nu

a reuşit în misiunea ei şi a dat naştere la cea mai puternică mişcare pentru reformă din Europa. Luîndu-şi doctrina de la Wyclif şi luîndu-şi numele de la Jan Hus care a fost ars pe rug ca eretic în 1415, răscoala husită a deschis calea către Reformare, 160 de ani mai tîrziu. Ea a grăbit şi sfîrşitul lui Venceslav care a murit din cauza unei apoplexii în 1419.

În Franţa atmosfera febrilă s-a arătat în 1389 cînd o controversă nepătimaşă asupra concepţiei imaculate a Fecioarei a făcut să fie acuzaţi călugării dominicani, ca evreii în timpul ciumei, că au otrăvit rîurile poate chiar şi fîntînile. S-a întîmplat că un dominican, Jean de Montson, a răspîndit opinia că Fecioara a fost concepută în păcatul originar. El a fost condamnat de Universitatea din Paris care susţinea părerea contrară, franciscană, a concepţiei imaculate. Cînd Montson a apelat la papa Clement, d'Ailly şi Gerson au plecat la Avignon să ceară aprobarea oficială a părerii lor. Clement era în dilemă. Concepţia lui Montson era aceea a ortodoxiei anterioare aprobată de Toma d'Aquino. Dacă Clement ar fi denunţat propria lui ortodoxie, ar fi fost atacat de rivalul lui de la Roma. Dacă o susţinea el ar fi contrazis Universitatea şi ar fi stîrnit mînia populară în Franţa. În toiul acestei situaţii, dominicanii erau ameninţaţi. Temîndu-se pentru viaţa lui, Montson a mers la Roma, lăsîndu-l pe Clement să se declare pentru concepţia imaculată.

În timp ce devoţiunea pentru Fecioară mai putea stîrni încă astfel de sentimente la sfîrşitul secolului, necredinţa şi lipsa de respect erau ceva obişnuit dacă plîngerile clericilor şi ale predicatorilor reflectă adevărul. Ocupaţia normală a clericilor era critica la adresa laicilor însă acum volumul acestei critici creştea. Mulţi oameni „nu cred în nimic mai înalt decît acoperişul casei lor" se lamenta viitorul sfînt Bernardino de Siena. Colegul său, călugărul Walsingham a povestit că anumiţi baroni din Anglia cred „că nu există Dumnezeu şi neagă sfînta împărtăşanie a altarului şi învierea după moarte şi consideră că aşa cum moare un animal de povară, astfel este şi sfîrşitul omului". La mărturiile de pierdere a credinţei se mai poate adăuga succesiunea de testamente şi donaţii făcute altarelor, capelelor, mănăstirilor, sihaştrilor şi sumele pentru rugăciuni şi pelerinaje prin intermediari. Unii dintre cei care au trăit în necredinţă în timpul vieţii îşi încercau norocul cînd se apropia sfîrşitul.

Folosirea prea frecventă a excomunicării pentru nepredicarea împărtășaniei sau nerespectarea zilelor de post, atît de deplînsă de Gerson și de alți reformatori era o mărturie a scăderii credinței religioase. Bisericile erau goale și poporul participa în mică măsură scria Nicolas de Clamanges în voluminosul lui tratat *De Ruina et Reparatione Ecclesiae* (Ruina și Reforma Bisericii). După el, tinerii veneau rar la biserică în afara zilelor de sărbătoare și atunci numai ca să vadă fețele vopsite și rochiile decoltate ale doamnelor și spectacolul coafurilor lor, „imense turnuri cu coarne ornate cu perle". Oamenii țineau posturile în ajun de sărbătoare fără să se roage, cu cîntece și dansuri lascive în timp ce preoții jucau zaruri și priveau la cele ce se petreceau. Gerson deplîngea aceeași indiferență : oamenii plecau din biserică în mijlocul slujbelor pentru a trage o dușcă și cînd „aud clopotele anunțînd binecuvîntarea, ei aleargă înapoi în biserică ca niște tauri". Jocul de cărți, scria el, înjurăturile și blasfemia se practică în timpul celor mai sfinte sărbători și s-au desenat imagini obscene în biserică, corupînd pe tineri. Pelerinajele erau prilejuri pentru desfrîu, adulter și plăceri profane. În unele cazuri lipsa de respect era un subprodus al unei religii care făcea atît de mult parte din viața zilnică încît era tratată cu o prea mare familiaritate. Corul reprobării de la sfîrșitul secolului indica însă un element crescînd de dezgust. „Oamenii dormeau cu nepăsare și închideau ochii în fața scandalului" se plîngea călugărul de la Sf. Denis. „Era pierdere de timp să discuți despre căile de reformare a Bisericii".

Totuși indiferența, ca vidul din natură, nu este o stare naturală a treburilor umane. În acel timp s-a ridicat o mișcare cucernică în micile tîrguri ale nordului Olandei, între mlaștinile dezolante și luncile de la gurile Rinului — ca și cum numai un colț îndepărtat al Europei învrăjbite a putut găsi proaspetei pietăți un loc să răsară. Deoarece membrii ei trăiau în comun, au ajuns cunoscuți de către vecinii lor ca Frații Vieții Comune, deși ei își spuneau simplu „credincioșii". Scopul lor era de a găsi o uniune directă cu Dumnezeu și, prin predici și fapte bune să creeze o societate laică preacucernică. Ei nu au fost extremiști ca vechii Frați ai Spiritului Liber ci, după cum spuneau ei, „oameni credincioși care încearcă să trăiască în lume", înțelegînd că lumea laică era deosebită de cea monahală.

Gerard Groote, fondatorul mişcării, era fiul unui comerciant prosper de stofe din Deventer, Olanda. Născut în acelaşi an ca şi Coucy, el şi-a petrecut o tinereţe desfrînată ca student la drept şi teologie la Universitatea din Paris, unde s-a iniţiat în magie şi medicină şi a făcut dragoste cu femei „în fiecare codru verde şi pe fiecare munte". Considerînd disputele învăţaţilor „nefolositoare şi pline de discordie", părăsi Universitatea şi după o carieră ca pastor în Utrecht şi Köln s-a convertit dîndu-şi proprietatea din Deventer în scopuri de binefacere şi continuînd să predice evanghelia izvorîtă dintr-un „sîmbure interior de devoţiune" mai curînd decît din botez şi împărtăşanie.

Zelul, talentul său retoric şi o personalitate impresionantă au atras mulţimi de ascultători, care cîteodată nu mai încăpeau în biserici. Veneau să asculte oameni de la mari depărtări. Purtînd o veche pelerină cenuşie şi haine peticite, tîrînd după el un butoiaş cu cărţi cu ajutorul cărora respingea criticile după o predică, Groote îndemna la dragoste pentru aproapele tău şi pentru Dumnezeu, înlăturarea viciului şi respectarea poruncilor lui Hristos. Deplîngînd corupţia şi prezicînd apropiata cădere a Bisericii, el predica preoţilor în latină iar laicilor în limba maternă. Un discipol îi nota cuvintele şi altul mergea înainte pentru a afişa o viitoare predică pe uşile bisericilor din oraşul următor. Se strîngeau grupuri de entuziaşti pentru a-i adopta principiile şi se uneau treptat pentru a le practica, locuind împreună însă în case segregate după sex.

Asocierea era voluntară fără să fie nevoie să depui jurămîntul care era esenţial la ordinele obişnuite, obligînd pe membrii la o viaţă despărţită de lume. În baza regulilor din *Devotia Moderna* a lui Groote, membrii trebuiau să trăiască în sărăcie şi curăţenie însă, în loc să cerşească precum călugării, trebuiau să-şi cîştige existenţa cu învăţatul copiilor şi cu două ocupaţii care nu erau supuse breslelor, copierea manuscriselor şi gătitul. Groote credea că munca „era minunat de necesară pentru omenire pentru a purifica mintea omului", deşi nu cea din comerţ. „Munca fizică este sfîntă, însă afacerile sînt periculoase". Cînd muri de o boală în 1384, numărul caselor cu adepţii lui din Olanda şi Renania trecea de o sută, cele cu femei fiind de trei ori mai multe decît cele cu bărbaţi.

Accentul pus de comunităţi pe devoţiunea individuală şi chiar existenţa lor fără vreun jurămînt sau o regulă

oficială erau în ele însele o critică adusă ordinelor autorizate. Religia voluntară care se îndruma singură a fost mai periculoasă pentru Biserică decît orice număr de necredincioşi. Înainte de a muri, lui Groote i se interzisese să mai predice de către episcopul din Utrecht. Cînd alţi oameni ai Bisericii încercară după aceea să suprime mişcarea, adepţii ei îşi apărară cu vigoare şi cu succes principiile. La Conciliul din Constanţa din 1415 Gerson, deşi lui personal nu-i plăceau aceste doctrine, îi apără pe adepţii lui Groote împotriva învinuirilor de erezie. Comunităţile lor supravieţuiră deoarece exista un climat de simpatie în favoarea lor, şi nu numai printre laici. La doi ani după moartea lui Groote, Fraţii îşi întemeiară prima lor mănăstire oficială împreună cu Ordinul augustinilor, deşi tot fără jurămînt. Cu toate că a rămas mică şi limitată, mişcarea avea să ofere în curînd, prin *Imitarea lui Hristos* de Thomas a Kempis, cartea religioasă cea mai citită în catolicism după Biblie.

În 1380, în micul oraş Kempen la sud de Deventer, se născu un băiat de ţăran al unei mame evident învăţate care ţinea o şcoală pentru copiii cei mai mici ai oraşului. La 12 ani, Thomas din Kempen — sau a Kempis cum a fost numit ulterior — intră într-o şcoală a mişcării *Viaţa în comun* la Deventer, trăi şi studie împreună cu discipolii ei şi apoi intră într-o mănăstire augustină asociată unde rămase pentru restul celor 91 de ani ai săi. Iubind cărţile şi colţurile liniştite, el compilă spusele şi predicile lui Groote şi ale discipolilor acestuia într-o rapsodie lungă pe tema lumii ca amăgire şi a împărăţiei lui Dumnezeu care există în tine însuţi ; că viaţa spirituală interioară este pregătirea pentru viaţa veşnică. Ceea ce repeta la nesfîrşit, prin neîncetate variante şi admonestări, era că viaţa simţurilor nu are nici o valoare, că bogăţiile, plăcerile şi puterile lumii — pe care oamenii le doresc cel mai mult şi rar le obţin — nu le sînt bune la nimic oricum şi că ele sînt numai un obstacol în calea vieţii veşnice ; că drumul spre izbăvire constă în renunţarea la dorinţele pămînteşti şi în lupta continuă împotriva păcatului pentru a face loc dragostei pentru Dumnezeu ; că omul se naşte „cu o înclinaţie spre rău" pe care trebuie să o înfrîngă pentru a fi izbăvit ; că binele este în ce faci iar nu în ce ştii — „Mai curînd m-aş căi decît să ştiu cum să-l definesc" ; că numai cei săraci cu duhul au pace — „este mai sigur să fii supus decît să ai puterea", că a dori

ceva înseamnă „să fii imediat neliniştit" ; că omul nu este decît un pelerin prin viaţă, lumea este un exil, eşti acasă numai cu Dumnezeu.

Nimic din toate acestea nu erau noi sau deosebite. *Imitarea lui Hristos* era ceea ce se spunea, o imitare a mesajului lui Hristos, o consolare pentru cei umili care formează majoritatea omenirii, o asigurare a promisiunii că răsplata va veni după aceea. Mult timp după ce a apărut cartea lui Thomas se cunoştea atît de puţin despre autorul ei încît se presupuse de către unii că Jean Gerson era Bacon ascuns în spatele acestui obscur Shakespeare nordic.

În 1391 apelul lui Gerson împotriva căii prin forţă reţinu atenţia curţii de la cei mici pînă la cei mari. Amintindu-şi cum îi pîndise temniţa pe predecesorii lui, el îşi urmări argumentul cu un oarecare risc dar, fiind născut în Burgundia, el obţinuse ca ducele să-i fie protector, ceea ce probabil a făcut ca predica să poată fi ţinută. El îndemnă coroana să abandoneze *Voie de Fait* cu „bătăliile ei îndoielnice şi cu vărsare de sînge", recomandînd mai curînd recurgerea la rugăciune şi procesiuni de căinţă. Printr-o dojană discretă el deplînse că Universitatea păstra tăcerea asupra subiectului unui Conciliu al Bisericii, „deoarece nu am nici o îndoială că dacă aţi fi fost mai bine informaţi despre ce dorea să vă spună fiica voastră foarte umilă şi devotată, Universitatea din Paris, despre această chestiune, aţi fi ascultat-o cu bunăvoinţă şi mult bine ar fi ieşit din aceasta".

El sugeră cu îndrăzneală că bunăstarea papalităţii depindea de cea a comunităţii creştine, ca un întreg, şi că ar fi „de netolerat" dacă Sfîntul Scaun, instituit pentru binele Bisericii, ar deveni instrumentul gravei sale dăunări. El aminti de Ludovic cel Sfînt, Charlemagne, Roland şi Olivier şi de Maccabei pentru a-l determina pe Carol al VI-lea să şteargă pata schismei, o sarcină pe care Gerson nu ezită s-o declare mai importantă decît o cruciadă împotriva Islamului. „Ce-i mai măreţ decît unitatea creştinităţii ? Cine poate deţine mai bine această unitate decît cel mai creştin rege ?"

O intervenţie mai realistă decît cea a lui Gerson bloca pentru moment *Voie de Fait*. Franţa nu putea merge să facă război în Italia fără alianţa sau cel puţin fără neutralitatea binevoitoare a Florenţei şi Milanului, o perspec-

tivă vădit împiedicată de faptul că acestea erau în război una cu alta. Fiecare avea apărători rivali în Franța. Milano era reprezentată de Valentina Visconti, soția lui Ludovic de Orléans. Ludovic viza să obțină regatul promis al Adriei, care încă aștepta să fie desprins din Statele papale în schimbul ajutorului francez. Visul depindea de accesul la bogăția Milanului și de participarea socrului lui Ludovic în *Voie de Fait*. Interesele lui Gian Galeazzo erau duplicitare. El era de acord ca regatul Adriei să fie în mîini prietenești — adică în mîna francezilor — în timp ce se temea să lase ca Franța să devină o putere în Italia. El dorea o alianță împotriva Florenței însă nu dorea să opteze deschis pentru Clement sau să se angajeze în *Voie de Fait*. Cîrmuind printre aceste primejdii, el trebui să zădărnicească planurile ligii florentine împotriva lui și să dejoace aranjamentele diverșilor fii și rude ale lui Bernabó care îi doreau distrugerea.

Se răspîndise vestea la Neapole că regele Franței și antipapa Clement vor veni la Roma cu o mare armată pentru a reunifica Biserica. Clement era atît de sigur de acest program încît comandase altare portabile, șei de călărie, samare, pături și tot echipamentul necesar unei deplasări majore. Foarte alarmat, papa Bonifaciu îi rugă pe englezi să-i oprească pe francezi. Aceasta s-a făcut nu printr-o amenințare de război ci printr-o ofertă de pace. În februarie 1391 veniră în Franța ambasadori englezi aducînd o ofertă de negociere a unui tratat definitiv. Baronul de Coucy și contele de Rivière au fost delegați să trateze cu englezii, să cineze cu ei și „să le țină companie". Ca o probă a intențiilor lor serioase, ambasadorii spuseră că unchii regelui Richard, Lancaster și războinicul Gloucester, vor reprezenta Anglia la discuții. Franța nu avea cum să refuze ocazia ce i se oferea, chiar dacă aceasta însemna să amîne *Voie de Fait* care, bineînțeles, era scopul Angliei. Discuțiile au fost fixate pentru sfîrșitul lui iunie și marșul spre Roma rămase în suspensie.

Cînd iunie veni, englezii, atingîndu-și scopul inițial, ezitară să facă pace. La rugămintea lor, discuțiile au fost amînate pentru încă nouă luni, pînă în martie viitor. Adevărul era că părerile sfetnicilor englezi erau foarte împărțite. Regele Richard și cei doi unchi ai săi mai în vîrstă, Lancaster și York, doreau pacea în timp ce neîndurătorul Thomas de Gloucester se opunea cu neînduplecare. În generația de după perioada cînd tatăl lui luptase

cu Franța fără prea mult elan, simțul camaraderiei cavalerești scăzuse. Gloucester, fiul cel mai mic, era neclintit în convingerea sa că francezii erau perfizi și înșelători și că, prin legi viclene și vorbire ambiguă, ademeniseră pe englezi să nu mai recunoască cuceririle confirmate în tratatul de la Brétigny. El refuză să facă pace pînă ce nu i se vor da înapoi „toate cetățile, orașele, pămînturile și senioriile" pe care le luaseră prin prefăcătorie, nemaiamintind și de cei 1 400 000 de franci datorați pentru răscumpărarea regelui Ioan.

Adevăratul motiv pentru atitudinea lui era mai profund. Ducele de Gloucester și baronii din gruparea lui se opuneau păcii deoarece credeau că războiul era ocupația lor. În spatele lor se aflau cavalerii mai săraci, scutierii și arcașii Angliei care, nefiind interesați dacă au sau nu dreptate, aveau „chef de război deoarece acesta fusese mijlocul lor de existență".

În acest moment vechiul aliat al Angliei, ducele de Bretania, dornic de ceartă ca întotdeauna, reîncepu deodată disputa lui cu Franța. Descotorosindu-se de loialitatea de vasal, deveni din ce în ce mai agresiv și mai încrezut, bătînd monedă cu propria sa imagine și asumîndu-și și alte drepturi de suveranitate independentă. Francezii erau nerăbdători să-l aducă la supunere înaintea datei discuțiilor cu englezii, știind că altfel flancul lor neacoperit îi va pune într-o poziție dezavantajoasă. Coucy, una din puținele persoane acceptate de irascibilul duce, îi aranjă o întîlnire cu regele și cu Consiliul la Tours. Montfort veni pe Loara urmat de o suită de 1500 de cavaleri și scutieri, într-un convoi de cinci corăbii înarmate cu tunuri ; timp de trei luni, din octombrie pînă în decembrie 1391 se tergiversă încercarea. Cînd alunecos, cînd intransigent, Montfort nu a fost convins să accepte condițiile. Ca ultimă soluție se propuse ca fiica regelui, Jeanne, de-abia în vîrstă de un an, să se căsătorească cu fiul lui Montfort, ca unic mijloc de a anexa Bretania. Aceeași soluție eșuase nu de mult cu Carol de Navarra. Fără prea multă amabilitate, după ce încheie ce pusese la cale, Montfort plecă acasă „păstrîndu-și întreaga ură".

În timp ce era la Tours, Coucy a fost prins într-o afacere care avea să constituie o ironie amară, chiar dacă postumă, pentru el. S-a întîmplat ca singurul fiu și moștenitor al contelui Guy de Blois să moară, lăsînd o moșie enormă fără moștenitori dinastici. Dorința de acaparare

fără limite a lui Ludovic de Orléans se îndreptă imediat spre această proprietate, care se întindea între domeniile lui din Touraine și Orléans. El, regele și Coucy plecară călare împreună din Tours-ul învecinat să-l viziteze pe tatăl care își pierduse fiul și care era totodată falit. Contele Guy fusese ostatecul din Anglia care, ca să-și răscumpere libertatea, își tranferase proprietatea din Soissons lui Coucy prin regele Eduard. Cheltuind fără măsură, își risipise marea avere ; mîncînd și bînd prea mult ajunsese, atît el cît și nevasta lui, să fie „atît de grași" încît el nu mai putea urca în șa și trebuia dus la vînătoare în litieră. Supus unor accese de mînie, odată omorîse cu pumnalul pe un cavaler, cum pare să fi fost obiceiul în secolul al XIV-lea. Acum era bătrîn, bolnav și fără copii, înconjurat de roiuri de moștenitori prezumtivi certăreți. Baronul de Coucy avea mare influență asupra contelui Guy, în afara faptului că mai avea un drept asupra proprietății lui derivînd din banii pe care-i mai avea de încasat din tranzacția de la Soissons. Ca *„un grand traitteur"* (un negociator desăvîrșit), el a fost ales de ambele părți pentru a evalua moșia și a aranja vînzarea ei lui Ludovic de Orléans. Vînzarea unei proprietăți dinastice pe bani era considerată o rușine. Dacă Coucy ezită să acționeze în această problemă — și nu avem nici o mărturie că a ezitat — el a fost generos, aproape prea generos recompensat de Ludovic pentru serviciile sale. Cînd reuși să reducă prețul cerut de Blois, de 200 000 de franci pentru pămînturile sale din Hainault, cu 50% sau 25%, Ludovic îi plăti lui diferența. În același timp, Ludovic îi achită lui Coucy datoria de 10 000 de florini împrumutată pentru campania din Tunisia „drept considerație pentru vărul nostru care ne-a făcut multe și mari servicii". Pentru întreaga moșie Blois, Ludovic plăti 400 000 de franci din zestrea soției sale, devenind astfel proprietar teritorial la nivelul unchilor lui.

Lui Froissart, care fusese în serviciul lui Guy de Blois înaintea vremurilor cînd era cu punga goală, îi scăpă aprecierea aspră și cam surprinzătoare că „Baronul de Coucy a avut o mare vină în toată povestea aceasta". Poate se referea la faptul că nu trebuia Coucy să facă bani dintr-o tranzacție pe care Froissart o considera josnică. Cel care venerează o castă are cîteodată idealuri mai înalte decît membrii săi. Ca ultimă ironie, și domeniul lui Coucy după

moartea lui avea să aibă soarta proprietății din Blois și să cadă în mîinile lui Orléans.

Rar acasă, dacă era vreodată, baronul de Coucy își reluă îndatoririle ca Locotenent general în Auvergne și Guienne în ianuarie 1392 și veni în nord din nou în martie pentru a-l însoți pe rege la marile negocieri de la Amiens. Ca semn bun, chiar înainte de negocieri, lui Carol și Isabeau li se născu un fiu, cel de al cincilea copil, dintre care cei doi mai mari erau deja morți. Parisul sărbători evenimentul cu mare emoție în sunet de clopote și cu focuri arzînd în piețe publice. Oamenii umplură bisericile să mulțumească lui Dumnezeu pentru Delfin și după aceea au cîntat și au dansat pe străzi unde mese încărcate cu vin și mîncare fuseseră puse de către nobilele doamne și burghezii bogați. Cel care le dădu prilej de bucurie avea să moară la vîrsta de 9 ani, după cum aveau să moară încă patru fii ; supraviețui numai o progenitură plăpîndă care deveni Delfinul neputincios, încoronat în cele din urmă sub numele de Carol al VII-lea de către Ioana d'Arc.

Au fost luate măsuri excepționale să nu se iște certuri între francezi și englezi care să întrerupă discuțiile. Consiliul porunci supușilor francezi să se abțină, amenințîndu-i cu pedeapsa cu moartea, de la toate insultele și observațiile provocatoare, sau de la provocări și chiar discuții despre luptă. Nimeni n-avea voie să iasă noaptea fără o făclie ; orice valet sau paj care provoca o ceartă într-o tavernă era condamnat la moarte. Patru companii de cîte 1 000 de sentinele urmau să stea de strajă zi și noapte pentru a împiedica adunările mari care puteau produce tulburări. Dacă suna clopotul de incendiu, ei nu trebuiau să se miște de la posturile lor ci să lase companiile de pompieri să răspundă la alarmă. Englezii urmau să fie primiți cu „mari onoruri", tratați cu cea mai mare curtoazie și ospătați pe gratis. Hangiii nu trebuiau să le ceară bani ci să dea conturile lor vistieriei regale pentru a fi plătiți.

Aceste precauții exprimau dorința francezilor, mai puțin de a face pace *per se*, cît pentru o înțelegere care le-ar deschide drumul spre *Voie de Fait* și spre cruciadă. De partea engleză, ducii de Lancaster și York arătau același sentiment, însă absența lui Gloucester lăsa un gol care nu prevestea nimic bun. Ca recunoaștere a influenței baronului de Coucy, ducii englezi aduseseră cu ei pe fiica lui, Filipa, fără îndoială sperînd ca aceasta să cîștige

sprijinul lui pentru condițiile lor. Filipa își exprimase dorința arzătoare să-și vadă tatăl pe care de-abia îl cunoștea și baronul de Coucy era foarte bucuros s-o întîlnească. Fiica lui „călători în bună stare, însă ca o văduvă care a avut puține bucurii în timpul căsătoriei ei".

În prezența lui Carol, așezat pe tron, discuțiile se deschiseră de Paști cu cea mai mare ceremonie și grandoare, ca și cum acestea aveau să sprijine marea povară a rezultatului tratativelor. Lancaster îngenunchie de trei ori în timp ce se apropia de tron în ritualul omagiului și a fost întîmpinat de rege cu cuvinte afectuoase și de către ducii de Burgundia și Berry cu sărutul păcii. Strălucirea ducelui de Burgundia n-a fost niciodată mai minunată. Purta catifea neagră, brodată pe mîneca stîngă cu 22 de trandafiri făcuți din safire și rubine înconjurate cu perle. În altă zi era îmbrăcat într-o robă de catifea purpurie brodată pe fiecare parte cu un urs de argint a cărui zgardă, bot și lesă sclipeau de pietre scumpe. Marii seniori francezi, inclusiv baronul de Coucy, dădură cîte un banchet pentru englezi în serile următoare, la care se schimbară galanterii cavalerești și se reînnoiră vechi cunoștințe.

Toate precauțiile, mesele gratuite și luxul înconjurător nu au fost de ajuns pentru a obține pace. Discuțiile durară două săptămîni, însă ambele părți știură că era de prisos. Cererea englezilor ca francezii să plătească mai mult de un milion de franci din răscumpărarea lui Ioan a fost contracarată de cererea francezilor ca englezii să plătească despăgubiri de trei milioane pentru daune de război pe pămîntul lor. Ei merseră atît de departe încît după ce ceruseră înapoi Calais, se mulțumeau și cu radierea orașului și a zidurilor sale de pe suprafața pămîntului, pentru a face locul inutilizabil. Englezii refuzară, considerînd că atît timp cît dețineau Calais „purtau cheia spre Franța la cingătoare". Și suveranitatea Aquitaniei a fost dezbătută, ca întotdeauna. Chiar cînd francezii se oferiră în sfîrșit să plătească ce mai datorau din răscumpărarea lui Ioan și să garanteze o posesiune pașnică, dacă nu suveranitatea Aquitaniei, în schimbul distrugerii orașului Calais, englezii se abținură. Nu erau siguri dacă doreau pacea. Cînd Carol le prezentă cauza cruciadei ei spuseră, ca de atîtea ori mai înainte, că nu aveau puteri depline să încheie un tratat definitiv ci că vor raporta regelui lor. Încă una din nenumăratele tratative de pace

eşuă. Încă o dată a fost prelungit armistiţiul pentru încă un an. Ce greu se termina un război.

Fie din supărare, fie din cauze naturale, regele Carol se îmbolnăvi în timpul tratativelor, avînd febră mare şi stări de delir. Dus de la Amiens în mediul liniştit al palatului episcopal de la Beauvais unde a fost îngrijit atent, îşi reveni curînd şi prin luna iunie reluă vînătoarea şi celelalte distracţii ale sale. Ciudata şi neaşteptata boală nu a fost considerată un semn rău prevestitor, deşi ar fi putut fi.

Capitolul 24

Dans macabru

Istoria n-a demonstrat niciodată mai crud vulnerabilitatea unei naţiuni faţă de persoana şefului ei de stat decît în nenorocirea abătută asupra Franţei începînd cu 1392.

Împrejurările care au dus la criză au apărut în timpul unei lupte pentru putere, concentrîndu-se asupra figurii lui Clisson, conetabilul. Ca principal susţinător al partidului ministerial, el era obiectul duşmăniei politice a unchilor, precum şi a urii neîmpăcate a ducelui de Bretania. Deoarece, atît timp cît menţinea funcţia militară de control, profitînd de imensele ei avantaje financiare şi rămînea în asociaţie cu Marmoset şi fratele regelui, unchii se vedeau îndepărtaţi de la putere. Ducelui de Bretania îi era frică de el ca rival în afacerile bretone şi îl ura cu atît mai aprig deoarece nu reuşise să-l omoare cînd avusese ocazia. În dorinţa lor comună de a-l distruge pe Olivier de Clisson, interesele ducelui de Bretania coincideau cu cele ale unchilor regelui, şi ei menţineau o legătură tainică unul cu altul.

Omul de legătură era un protejat al ducelui, înrudit atît cu ducesa de Burgundia cît şi cu ducele de Bretania, acelaşi sinistru Pierre de Craon, care delapidase fondurile ducelui de Anjou în campania din Neapole. De atunci îşi bătuse joc de un ordin al curţii de a o despăgubi pe văduva ducelui de Anjou şi asasinase un cavaler din Laon, folosindu-şi însă influenţa pentru a obţine iertarea. Aceste infracţiuni nu-l împiedicaseră să

găsească bunăvoința în cercul regal al căutătorilor de plăceri. El avea, evident, farmecul ticăloșilor. Totuși, îl înfurie pe Ludovic de Orléans, informînd-o pe soția lui — aparent dintr-un irezistibil acces de răutate — despre o pasiune extraconjugală care-i fusese mărturisită de Ludovic. Acesta chiar îl luase pe Craon să-l însoțească într-o vizită la frumoasa, prea virtuoasa doamnă, care refuză o ofertă de 1 000 de coroane de aur pentru favorurile ei. Descoperind trădarea lui Craon, Ludovic, furios, îi povesti regelui, care-l exilă pe turbulent. Craon pretinse că fusese înlăturat deoarece încercase să-l facă pe Ludovic să renunțe la practici oculte și la însoțirea cu vrăjitori.

Cuprins de ură, el se refugiase la ducele de Bretania care era vărul lui. Ducele găsi în Craon pe agentul pentru o altă încercare de a-l distruge pe Clisson. Deoarece Clisson era căsătorit cu o nepoată a ducesei de Anjou, automat împărtășea ura de moarte a acestei familii pentru Craon. Pe această bază, Craon bănuia deja, și ducele îl convinse cu ușurință, că în spatele exilării sale se ascundea mîna lui Clisson — ceea ce poate că era adevărat. Clisson descoperise, se spune, corespondența secretă între Craon și duci. În orice caz, Craon „respira acum numai pentru răzbunare".

În noaptea de 13 iunie 1392, întorcîndu-se în secret la Paris, Craon aștepta într-o ambuscadă la intersecția unei străzi, pe unde trecea Clisson în drumul lui spre *hôtel*-ul său. Craon era însoțit de un grup de 40 de adepți în armuri, destui pentru a-și copleși adversarul. Cînd un nobil avea într-adevăr intenția să omoare un alt nobil, codul cavaleresc în mod surprinzător nu-l inhiba.

Decît să-și provoace dușmanul la luptă deschisă, Craon preferă să lovească în întuneric. Judecînd după isprăvile sale era un om fără simț moral, dar nu era singurul. Și Jean de Montfort violase onoarea, loialitatea și orice alt principiu al cavalerismului cînd îl răpise pe Clisson. Nici Clisson nu era Roland. În timpul vieții acestor oameni, sub efectul nefast al ciumei, brigandajului și schismei, codurile normale de conduită se dezintegrară.

Însoțit de opt servitori cu făclii dar neînarmați pentru luptă, Olivier de Clisson se întorcea călare de la o petrecere dată de rege la St. Pol. Discuta cu scutierii lui despre o masă pe care voia s-o dea în zilele următoare pentru Coucy, Orléans și Vienne cînd, deodată, lumina făcliilor căzu pe un grup compact de oameni călare și pe

licărirea slabă a coifurilor şi platoşelor. Atacatorii şarjară, stingînd torţele lui Clisson şi strigînd *„À mort ! À mort !“* Oamenii lui Craon nu ştiau pe cine atacă deoarece se ţinuse secret identitatea victimei. Fură îngroziţi cînd îl auziră pe şeful lor strigînd în entuziasmul lui, în timp ce, cu spada scoasă, îi îndemna să înainteze : „Clisson, trebuie să mori !“

Clisson strigă spre atacatorul său necunoscut „Cine eşti ?“

„Sînt Pierre de Craon, duşmanul tău !“ răspunse sincer Craon deoarece vedea deja în faţa ochilor un cadavru şi răsturnarea guvernului. Oamenii lui, uluiţi să descopere că erau angajaţi în asasinarea conetabilului Franţei, ezitară să mai atace „deoarece trădarea nu-i niciodată curajoasă“. Înarmat numai cu un pumnal, Clisson se apără cu disperare pînă ce, atins de mai multe lovituri, a fost dat jos de pe cal. Căzu pe pragul uşii unui brutar, deschizînd uşa în cădere prin greutatea corpului, tocmai cînd brutarul, auzind larma, apăru la timp ca să-l tragă în casă. Crezînd că l-au omorît, Craon şi grupul lui se grăbiră să plece. Supravieţuitorii dintre scutierii lui Clisson îl găsiră în prăvălie, crestat de tăieturi de spadă, scăldat în sînge şi aparent fără viaţă. Cînd regele, sculat din somn şi anunţat despre îngrozitoarea veste ajunse la brutărie, Clisson îşi recăpătase cunoştinţa.

„Cum îţi merge conetabile ?“ întrebă Carol, uluit la vederea lui.

„Slab, sire“.

„Cine ţi-a făcut asta ?“ Cînd Clisson numi asasinul, Carol jură că „nici o faptă nu va fi vreodată mai ispăşită ca aceasta, nici mai aspru pedepsită“. Chemă chirurgi, care, examinînd trupul puternic al conetabilului, supravieţuitor în atîtea lupte, promiseră că-l vor vindeca. Dus la reşedinţa lui, Clisson fu „foarte înviorat“ de vizita lui Coucy care, în calitate de frate de arme fusese primul anunţat, după rege.

Poruncile pentru capturarea lui Craon nu au putut fi îndeplinite deoarece porţile Parisului, neavînd zăvoare de la răscoală, nu puteau fi închise. Aflînd că, în mod surprinzător, Olivier de Clisson trăia, Craon fugi din oraş, galopă pînă la Chartres şi de acolo în Bretania. „Este diabolic“ îi spuse ducelui cînd îi explică eşecul. „Cred că toţi diavolii din iad, în slujba cărora e conetabilul, l-au

păzit și l-au scos din mîinile mele deoarece avea mai mult de 60 de lovituri de spadă și pumnal și, sincer, am crezut că este mort".

Regele Carol, simțindu-se el însuși atacat în persoana celui mai important apărător al statului, urmări pe asasin cu mînie nestăpînită. Doi dintre scutierii lui Craon și un paj au fost decapitați cînd au fost prinși, precum și administratorul reședinței sale pe motivul că nu a anunțat reîntoarcerea sa la Paris. Unui canonic din Chartres care-i dăduse adăpost i se luară veniturile și a fost condamnat la închisoare numai cu pîine și apă. Proprietățile și veniturile lui Craon fură confiscate în avantajul vistieriei regale ; se porunci ca reședințele și castelele sale să fie distruse. Starea de spirit ațîțată a regelui se transmise locțiitorilor lui, ca orice mînie regească. Se spune că amiralul de Vienne, însărcinat cu inventarierea averii lui Craon, le-a aruncat pe drumuri pe soția și fiica lui, fără bunuri sau bani, numai cu ce aveau pe ele — după ce a violat-o pe fiică potrivit unui raport — și se înfruptă din bogatul mobilier și lucruri de valoare din reședința lor. Probabil că trădarea lui Craon justifica această indecență, deși purtarea lui a fost aspru condamnată de nobili. Urmară ciudate excese după tentativa de asasinare a conetabilului, ca și cum fapta lui Craon ar fi dat drumul la o contagiune a răului.

Se trecu de la asasinat la război cînd ducele de Bretania, poruncindu-i-se să predea acuzatul, negă că știe ceva de el și refuză să se intereseze în vreun fel. Sfidat astfel, regele ceru război împotriva ducelui. De-abia înzdrăvenit după boala de la Amiens, Carol apărea deseori distrat și incoerent în vorbire. Doctorii îl sfătuiră să nu ia parte la o campanie însă încurajat de fratele lui, el insistă. Ducii de Burgundia și de Berry, care depindeau de ducele de Bretania ca aliat al lor în lupta politică, făcură toate încercările să împiedice ostilitățile. Ardoarea spiritului de partizanat din familie se adăuga conflictului din cauza ducesei de Burgundia, care era nepoata lui Montfort și de aceea își alese tabăra, urîndu-l pe Clisson cu toată intensitatea. Desigur că în spatele azilului dat lui Craon se găsea influența burgundă. Se spune că ducele de Berry, pe de altă parte, știa dinainte despre atacul lui Craon.

Cînd s-a aflat că testamentul lui Clisson, dictat după atac, lăsa o avere de 1 700 000 de franci, nemai socotind

pămînturile, furia geloasă a unchilor cînd se văzură depășiți în recompensele avariției nu cunoscu margini. O astfel de avere — mai mare decît cea a regelui, spuneau ei — nu putea proveni din surse cinstite. Publicul era gata s-o creadă deoarece și Rivière și Mercier strînseseră averi din servicii guvernamentale și erau antipatizați în general fiind aroganți și venali. Toate aceste certuri și ranchiune clocoteau în spatele nestatornicului rege cînd acesta ceru război.

Consiliul aprobă campania ; unchii, neconsultați în legătură cu hotărîrea, însă știuți că vor merge cu regele, îi urîră și mai mult pe miniștri. „Ei nu visau la nimic altceva decît cum să-i distrugă". Regele, însoțit de ducele de Bourbon și baronul de Coucy, părăsi Parisul pe 1 iulie, mergînd spre vest în etape lente întrucît cavalerii și suitele lor trebuiau să li se alăture. Sănătatea șubredă a lui Carol necesita opriri prelungite, și se mai întîrzie și din cauză că erau așteptați unchii. Sperînd să înlăture războiul, ei își iroseau timpul și tărăgănau, făcîndu-l pe Carol să-și piardă răbdarea. Abia mîncînd sau bînd, el ținea consiliu în fiecare zi, insistînd asupra insultei care i se adusese prin conetabil, enervat la fiecare contrazicere, refuzînd absolut să fie abătut de la dorința lui de a-l pedepsi pe ducele de Bretania. Neînțelegerile, sosind odată cu ducii de Burgundia și de Berry, se răspîndiră printre cavaleri care se certau dacă era drept sau nu să întreprindă această acțiune. Ca răspuns la o altă cerere de predare a lui Craon, ducele de Montfort răspunse din nou că nu știe nimic de el. Carol, deși fusese găsit de către medicii lui „cu febră și într-o stare care nu-i permitea să călătorească", nu mai voi să aștepte.

În căldura de la mijlocul lui august începu marșul de la Le Mans, la frontiera cu Bretania. Pe un drum nisipos sub un soare arzător, regele, îmbrăcat într-o jachetă de catifea neagră și o pălărie de catifea roșie ornamentată cu perle, călărea separat de ceilalți pentru a evita praful. Doi paji călăreau în spatele lui, unul ducîndu-i coiful, altul lancea. În față călăreau cei doi unchi într-un grup și Ludovic de Orléans cu baronul de Coucy și ducele de Bourbon în altul. În timp ce armata trecu prin pădurea de la Mans, de după un copac apăru un bărbat desculț și în zdrențe care apucă frîul regelui, strigînd cu o voce prevestitoare de osîndă „Nu călări mai departe, nobile rege ! Întoarce-te ! Ești trădat !" Carol se sperie. Garda luă mîna

omului de pe frîu, însă deoarece nu părea decît un biet nebun nu fu arestat, nici chiar după ce el urmă grupul timp de jumătate de oră strigînd că regele este trădat.

Ieşind din pădure, călăreţii ajunseră la prînz într-un cîmp deschis. Oamenii şi caii sufereau sub razele soarelui. Unul din paji, dormitînd în şa, scăpă lancea regelui, care lovi coiful de oţel purtat de camaradul lui cu un zgomot puternic. Regele se cutremură, apoi, deodată, scoţînd spada, dădu pinteni calului şi şarjă strigînd „Înainte împotriva trădătorilor ! Ei vor să mă predea duşmanului !" Rotindu-şi spada şi şarjînd el lovi pe toţi care erau în jurul lui.

„Dumnezeule, strigă ducele de Burgundia, regele şi-a ieşit din minţi ! Să-l ţină cineva !" Niciunul nu îndrăzni s-o facă. Parînd loviturile, dar incapabili să-l lovească pe rege, ei se învîrtiră îngroziţi în timp ce Carol se năpusti ba la unul, ba la altul pînă ce rămase sleit de puteri, gîfîind şi scăldat în sudori. Atunci şambelanul lui, Guillaume de Martel, pe care-l iubea, îl cuprinse pe la spate în timp ce ceilalţi îi luară spada şi, ridicîndu-l de pe cal, îl aşezară încet pe pămînt. Rămase nemişcat şi mut, uitîndu-se ţintă cu ochii deschişi şi nerecunoscînd pe nimeni. Unul sau mai mulţi cavaleri (numărul diferă în diversele versiuni) pe care-i omorîse în nebunia lui zăceau lîngă el în praf.

Curajos ca totdeauna, Filip de Burgundia luă conducerea. „Trebuie să ne întoarcem la Mans", hotărî el. Cu aceasta se sfîrşeşte marşul împotriva ducelui de Bretania. Culcat într-un car cu boi care tocmai trecea, regele Franţei a fost dus înapoi în timp ce grupul înspăimîntat, unii chiar gîndindu-se cu furie la viitor, călărea alături. Aproape nedînd nici un semn de viaţă, doar inima îi mai bătea, Carol rămase în comă timp de patru zile. Se credea că este pe patul de moarte. Doctorii săi nu dădeau nici o speranţă şi ceilalţi doctori care au fost chemaţi — ai ducelui de Burgundia, de Orléans, de Bourbon —, s-au declarat de acord după consult că ştiinţa lor era neputincioasă.

După ce s-a răspîndit vestea despre nebunia regelui, pe buzele tuturor erau zvonuri despre vrăjitorie şi otrăvire, şi emoţia poporului era atît de mare încît camera bolnavului trebui să fie deschisă pentru public. Camera se umplu cu lacrimile şi vaietele oamenilor care luau parte la moartea regelui şi „toţi bunii francezi plînseră ca pen-

tru singurul lor fecior, deoarece sănătatea Franței era legată de cea a regelui". Preoți suspinînd spuneau rugăciuni, episcopii conduceau procesiuni în picioarele goale cărînd figuri de ceară ale regelui în mărime naturală la biserici, poporul aducea în dar relicve care erau cunoscute pentru efectele lor tămăduitoare și se prosternau în fața lui Hristos și a sfinților pentru a cere vindecarea.

Puțini credeau că boala avea cauze naturale. Unii o vedeau ca mînie divină pentru că regele nu ridicase armele să sfîrșească schisma ; alții, ca o avertizare a lui Dumnezeu împotriva acestei intenții ; alții, în fine, ca pedeapsă divină pentru birurile grele. Majoritatea credeau că era vorba de vrăjitorie, cu atît mai mult cu cît marea secetă din acea vară secase iazurile și rîurile astfel că vitele muriră de sete, transportul pe apă încetă și negustorii spuneau că avuseseră cele mai mari pierderi din ultimii 20 de ani.

Într-un moment morbid se ridica la suprafață credința în conspirație. Circulau zvonuri împotriva ducilor. De ce nu a fost arestată și interogată „fantoma din pădure ?" Fusese pusă acolo de ducele de Bretania sau de unchi pentru a-l determina pe rege să se întoarcă ? Excesul de mînie al regelui din cauza întîrzierii ducilor i-a adus nebunia ? Pentru a liniști bănuielile publice, ducele de Burgundia făcu o anchetă oficială la care doctorii regelui depuseră mărturie asupra bolii anterioare a lui Carol.

Seniorul de Coucy își chemă și el doctorul personal, cel mai venerat și mai învățat din Franța. Acesta era Guillaumme de Harsigny, născut în Laon, în vîrstă de 92 de ani, aceeași vîrstă ca și secolul. După ce-și luă titlul la Universitatea din Paris, el călătorise mult pentru a-și lărgi cunoștințele, studiase cu profesori arabi la Cairo și italieni la Salerno și în cele din urmă se întoarse încărcat cu un mare renume în Picardia natală. Nimic din bolile oamenilor nu-i era necunoscut. Sub îngrijirea lui sau printr-un proces natural care a coincis cu aceasta febra regelui scăzu și începu să își recapete rațiunea cînd și cînd, intervale în care bietul tînăr, neavînd încă 25 de ani, recunoștea cu groază ce-l lovise. În răstimp de o lună, revenirea fizică a lui Carol progresă destul de mult pentru ca Harsigny să-l ducă la castelui Creil, în susul rîului Oise, unde se putea bucura de „cel mai bun aer din regiunea Parisului". Curtea era foarte bucuroasă și avu numai cuvinte de laudă pentru cunoștințele doctorului lui Coucy.

În primele patru zile cînd se aştepta ca regele să moară, unchii avură şansa să se răzbune pe Marmoseţi. „A venit ceasul" spuse Berry „cînd le voi plăti cu vîrf şi îndesat". Chiar în ziua declanşării delirului regelui, cineva care pricepu repede întoarcerea roţii norocului îi avertiză pe Marmoseţi să plece. În ziua următoare, în timp ce mai erau la Le Mans, ducii de Berry şi de Burgundia, luînd conducerea în calitate de rudele cele mai în vîrstă ale regelui (deşi de fapt Ludovic era mai aproape de coroană), înlăturară tot Consiliul, demobilizară armata şi preluară frîiele guvernării. Întorcîndu-se la Paris după două săptămîni, ei convocară un consiliu servil care încredinţă în toată regula conducerea lui Filip cel Viteaz pe motivul că Ludovic de Orléans era prea tînăr şi-i înlăturară pe Marmoseţi printr-un proces juridic. Rivière şi Mercier, care nu abandonaseră puterea la timp, au fost arestaţi şi închişi iar pămînturile lor, casele, mobilierul şi averea lor confiscate. Un coleg mai prevăzător, Jean de Montagu, despre care se spunea că este fiul natural al lui Carol al V-lea, plecă cu averea sa la Avignon în momentul cînd auzi de delirul regelui.

Uşurinţa cu care a fost răsturnat guvernul este surprinzătoare. Numai eclipsa regelui şi rănile lui Clisson au făcut-o posibilă. Fără autoritatea regală ca să-i sprijine, Rivière şi Mercier n-aveau o poziţie independentă; nu a fost numit nici un regent pentru Delfinul în vîrstă de şase ani ; lui Ludovic îi lipsea siguranţa şi hotărîrea de a acţiona, deşi el ar fi putut prelua puterea dacă Coucy, Bourbon şi restul consiliului ar fi fost pregătiţi să impună ducilor aceasta. S-a văzut clar că nu erau pregătiţi. Ei nu puteau fi siguri de sprijin militar deoarece nobilii importanţi erau lipsiţi de coeziune. Din cauza incertitudinii asupra stării regelui nimeni nu ştia din ce parte se va ridica puterea. Înainte de toate conetabilul era *hors de combat*.

Cu un instinct sigur, Coucy pare să-şi fi făcut repede alegerea, deoarece la 25 august el acceptă o misiune împreună cu şambelanul ducelui de Burgundia, Guy de Tremoille, să informeze pe ducele de Bretania că războiul împotriva lui fusese revocat. În soarta lui Rivière şi Mercier, el jucă un rol mai întunecat. Deşi slujise alături de Rivière în multe misiuni comune în ultimii 15 ani, baronul de Coucy făcu parte din grupul trimis să-l prindă pe fostul lui partener în castelul acestuia, unde se ascun-

sese înaintea ordinului de arestare. Se spune că Rivière a deschis el însuşi uşa. Zece ani mai tîrziu, după ce soţul ei şi Coucy muriseră, văduva contelui de Rivière pretinse că acel care îi luase lăzi cu vase de argint şi aur şi tapiserii din castel, fusese Coucy deşi nu i se adăse vreodată o asemenea învinuire în timpul vieţii.

Totuşi, de pe urma lui Mercier, Coucy beneficie în mod deschis. În scopul coruperii lui, ducii îi dădură principalul castel al lui Mercier de la Nouvions-le-Comte în dioceza Laon, cu toate arendele şi veniturile lui. Înzestrarea de către un conducător a unui nobil cu averea confiscată de la un alt nobil era un mijloc obişnuit de a obţine sprijin. Dacă baronul de Coucy a avut sau nu remuşcări cînd a acceptat, nu ştim, dar dacă ar fi refuzat ar fi fost considerat un adversar deschis al ducilor.

În închisoare, Rivière şi Mercier aşteptau zilnic tortura şi execuţia, soarta obişnuită a celor care pierdeau puterea. Rivière rămase stoic, însă se spune că Mercier ar fi plîns atît de mult încît aproape că-şi pierdu vederea. În fiecare zi veneau oameni în *Place de Grève*, aşteptîndu-se să asiste la executarea prizonierilor. „Prudent, rece şi prevăzător", ducele de Burgundia nu pronunţă ultima pedeapsă. El preferă să fie circumspect atît timp cît mai era o şansă ca regele să-şi recapete suveranitatea. Cînd Carol îşi mai reveni, ceru eliberarea foştilor lui consilieri şi opinia publică, din dragoste şi milă pentru rege, se întoarse în favoarea lor. Acum îşi aduseseră aminte că Rivière a fost totdeauna „blînd, curtenitor, cuviincios şi răbdător cu oamenii săraci". După 18 luni de închisoare ambii au fost în sfîrşit eliberaţi şi exilaţi de la curte, deşi averea le-a fost restituită, probabil şi achiziţia temporară a baronului de Coucy.

Înlăturarea lui Olivier de Clisson avea să fie triumful ducelui de Burgundia. Precipitînd evenimentul, Clisson veni în calitate de conetabil să întrebe ce măsuri trebuiau luate pentru guvernarea regatului. Filip se uită la el răuvoitor. „Clisson, Clisson" spuse printre dinţi „nu trebuie să te ocupi de asta ; regatul va fi guvernat fără oficiile tale". Apoi, neputînd ascunde adevăratul motiv al mîniei sale, el întrebă „de unde dracu" strînsese Olivier de Clisson o avere atît de mare, mai mare decît a lui şi a ducelui de Berry luate împreună. „Piei din ochii mei" izbucni el „că, de n-ar fi în joc onoarea mea, ţi-aş scoate şi celălalt ochi !" Clisson se duse acasă gînditor. În acea

noapte, la adăpostul întunericului, el şi doi servitori părăsi *hôtel*-ul lui prin poarta din spate şi se duse la castelul lui de la Montehléry, chiar în sudul Parisului, unde se putea apăra.

Furios din cauza acestei fugi, ducele de Burgundia îl alese din nou pe Coucy ca agent împotriva propriului lui frate de arme. Împreună cu Guy de Tremoille, el a fost numit să comande o forţă de 300 lăncieri incluzînd mulţi foşti camarazi ai conetabilului, cărora li se ordonă să plece pe cinci drumuri separate şi să nu se întoarcă fără Clisson, viu sau mort. Aceasta nu pare să fi fost una din mişcările inteligente ale ducelui de Burgundia. Bineînţeles, Clisson a fost avertizat de către prietenii săi, şi fugi în fortăreaţa lui de la Josselin în Bretania, unde pe terenul lui putea respinge atacul. Dar fuga lui îi dădu posibilitatea ducelui de Burgundia să-l folosească în chip de ţap ispăşitor. El a fost judecat în contumacie, condamnat drept „trădător ipocrit şi ticălos", înlăturat din funcţia de conetabil, exilat şi amendat cu 100 000 de mărci. Ludovic de Orléans refuză să ratifice procedura, însă în timpul acestei răsturnări de situaţie el nu îndrăzni niciodată să-i provoace deschis pe unchii săi.

Încă o dată i se oferi spada conetabilului lui Coucy, pe care ducele de Burgundia era dornic să-l aibă în tabăra lui. Dacă postul nu-i surîsese în ultimele zile ale lui Carol al V-lea, acum avea şi mai puţină atracţie şi nici nu voia să profite de căderea prietenului său. El „refuză net" să-l accepte, „chiar dacă va fi silit să părăsească Franţa". Riscul implicat nu se materializă. Văzînd că este neînduplecat, unchii dădură postul tînărului conte de Eu, pentru ca să devină destul de bogat, după cum se spunea, ca să se căsătorească cu fiica ducelui de Berry.

Sub îngrijirea doctorului baronului de Coucy, regele părea însănătoşit pe la sfîrşitul lui septembrie. Insoţit de Coucy el făcu un pelerinaj de mulţumire la Notre Dame de Liesse, o bisericuţă de lîngă Laon, aniversînd miracolul celor trei cruciaţi din Picardia care în timp ce erau prizonierii sarazinilor, convertiră pe fiica sultanului la creştinism şi îi dădură o statuie a Fecioarei, după care au fost imediat duşi pe calea aerului, împreună cu prinţesa, în ţara lor de baştină. Carol se întoarse pe la Coucy-le-Château unde, pe 4 octombrie, el cină împreună cu ducele de Burgundia şi, însoţit din nou de Coucy, se rugă la St. Denis în drumul lui spre Paris. Sub noul regim, Coucy

rămase un membru de frunte al Consiliului, împărţindu-şi timpul între participarea la şedinţele lui şi funcţiile sale ca *Lieutenant-Général* de Auvergne. Spre mîhnirea curţii, înţeleptul şi bătrînul Harsigny, refuzînd toate rugăminţile şi ofertele de bogăţii ca să rămînă, insistă să se întoarcă la liniştea căminului lui de la Laon. I se dădură 2 000 de coroane de aur şi privilegiul de a folosi patru cai din grajdurile regale, gratuit, oricînd ar fi dorit să viziteze curtea. El n-o făcu niciodată. La cîteva luni după aceea muri, lăsînd o efigie istorică.

Mormîntul lui Harsigny a fost primul de acest fel în cultul morţii, care era o moştenire a secolului al XIV-lea. Imaginea sa de marmură nu-l arată în floarea vîrstei, la 33 de ani cum era obiceiul în speranţa reînvierii, cînd se aştepta ca cei aleşi să se scoale la aceeaşi vîrstă ca Iisus Hristos. Mai curînd, ca urmare a instrucţiunilor lui, efigia este imaginea vizibilă a cadavrului din sicriu. Corpul culcat este arătat exact cum era la moarte, gol, extrem de slab ca cei foarte bătrîni, cu pielea sbîrcită întinsă pe oase, cu mîinile încrucişate pe organele genitale, fără nici o pînză sau alt acoperămînt, o mărturisire crudă a nimicniciei vieţii muritoare.

Înainte de a-şi părăsi pacientul regal, Harsigny recomandă ca regele să nu fie împovărat cu răspunderile statului. „Vi-l dau înapoi sănătos" spusese „însă fiţi atenţi să nu-l supăraţi sau să-l iritaţi". „Mintea lui nu-i încă zdravănă ; puţin cîte puţin se va reface. Daţi-i cît mai puţin de făcut ; plăcerea şi uitarea îi vor face mai bine ca orice altceva". Acest sfat le convenea de minune ducilor. Suveran numai cu numele, Carol se întoarse la Paris pentru a flirta cu doamnele în grădinile de la Sf. Pol şi a se bucura de distracţiile şi festivităţile organizate în fiecare seară de către soţia şi fratele lui. În urma nebuniei, frivolitatea abundă iar unchii nu intervenîră, „deoarece atît timp cît regina şi ducele de Orléans dansau, ei nu erau periculoşi şi nici măcar supărători".

Furnizorii şi cămătarii curţii prosperară, în fiecare oră se prezentau piese cu mistere şi magicieni ; vrăjitorii şi impostorii găsiră credulitate nelimitată, moda ajunse la extrem, mai ales în coafuri. Tinerii îşi făceau cîrlionţi şi îşi aranjau barba în două smocuri, în timp ce sofisticatele rotocoale împletite de pe urechile doamnelor deveniră atît de fanteziste şi enorme încît doamnele trebuiau să iasă pe

ușă într-o parte. Regina Isabeau și cumnata ei Valentina se luau la întrecere în ceea ce privește noutățile și opulența ; rochiile erau încărcate cu bijuterii, franjuri și embleme fanteziste. În taverne poporul murmura împotriva extravaganței și stricăciunii. Ei îl iubeau pe tînărul încoronat care, pentru afabilitatea, mîna lui spartă și a conversației libere cu toate rangurile, era numit *Charles le bien-aimé* (Carol cel iubit), însă deplîngeau „străinii" din Bavaria și Italia și-i condamnau pe unchi pentru faptul că permiteau risipa, nepotrivită cu regele Franței.

Puși în fruntea curții, niște băieți care încă nu atinseseră anii adolescenței, Carol și Ludovic n-aveau nici unul grija tatălui lor pentru demnitatea coroanei ; n-avea nici disciplină, nici simțul etichetei. Lipsiți de responsabilități majore, ei le înlocuiau cu joaca, și joaca adulților necesită noi excese pentru a fi amuzantă.

În noaptea cînd acestea se terminară în groază, Coucy nu era de față, fiind în Savoia, unde își folosea talentele de negociator pentru a aplana o înspăimîntătoare ceartă de familie care despărțise casa conducătoare și toate familiile nobile înrudite și crease o criză de ostilitate ce amenința să oprească marșul spre Roma. Cearta, implicînd familiile ducale, drepturile de moștenire și bineînțeles averea, decurgea din faptul că Amadeus al VII-lea, Contele Roșu care murise de curînd la vîrsta de 31 de ani, lăsă tutela fiului mamei lui, o soră a ducelui de Bourbon, în loc s-o lase nevestei lui, fiica ducelui de Berry. Avea să dureze trei luni pînă cînd Coucy și Guy de Tremoille să reușească să negocieze un tratat care sfîrși scandalul și lăsă contesele rivale în „armonie pașnică cu supușii lor".

În marțea dinaintea zilei de Întîmpinarea Domnului (28 ianuarie 1939), la patru zile după ce Coucy părăsise Parisul, regina dădu un bal mascat pentru a sărbători căsătoria unei doamne de onoare favorite care, de două ori văduvă, se mărita acum pentru a treia oară. După anumite tradiții recăsătorirea unei femei era considerată prilej de batjocură și se sărbătorea deseori printr-un tărăboi în jurul proaspeților căsătoriți, cu tot felul de libertăți, deghizări, dezordini și o muzică puternică și discordantă cu sunet de țimbale în fața camerei nupțiale. Deși aceasta era un obicei „contrar oricărei decențe", spune călugărul sever de la St. Denis, regele Carol se lăsă convins de către prieteni desfrînați să se alăture unui astfel de tămbălău.

Șase tineri, inclusiv regele și Yvain, fiul din flori al con-

telui de Foix, se deghizară ca „sălbaticii din pădure" în bucăți de pînză cusute pe corpul lor și unse cu rășină sau smoală pentru a ține un costum de cînepă ferfenițit, „astfel că apărură mîțoși și păroși din cap pînă în călcîie". Măștile le acopereau complet fețele. Dîndu-și seama de riscul de a umbla în sălile pline cu făclii, ei interziseră tuturor celor care purtau făclii să intre în timpul dansului. În mod limpede a fost implicat și un element al ruletei rusești, tentația morții care a constituit în atîtea rînduri un factor de stîrnire a tineretului decadent din familiile mari. Unele comportamente variază puțin de-a lungul secolelor. În mod clar, de asemenea, a existat un element de cruzime în a da unui om aproape nebun un rol de actor.

Autorul afacerii, „cel mai crud și mai insolent om", era un anume Huguest de Guisay, favorizat în cercul regelui pentru planurile sale scandaloase. Era un om „cu o viață ticăloasă" care „corupea și însoțea tinerii la desfrîu" și care-i ura și disprețuia pe oamenii de rînd. El îi numea cîini, și, cu lovituri de spadă și bici îi plăcea să-i silească să imite lătratul. Dacă nu-i plăcea un servitor, îl silea să se culce pe pămînt și, stînd în spatele lui, îl lovea cu pintenii, strigînd „Latră, cîine !" ca răspuns la strigătele de durere ale acestuia.

În dansul lor, al sălbaticilor, cei mascați făcură tumbe în fața veselilor comeseni, imitînd urletele lupilor și făcînd gesturi obscene în timp ce oaspeții încercau să descopere identitatea lor. Carol o tachina și gesticula în fața ducesei de Berry în vîrstă de 15 ani cînd Ludovic de Orléans și Filip de Bar, sosind de la alte distracții, intrară în sală însoțiți de făclii, în ciuda interdicției. Fie că voiau să descopere cine erau dansatorii, sau căutînd primejdia dinadins — relatările despre acest episod diferă — Ludovic ridică o făclie peste monștrii care făceau giumbușlucuri. Căzu o scînteie, o flacără tremură pe un picior, întîi un dansator luă foc, apoi un altul. Regina, singură care știa că regele Carol era printre ei, țipă și leșină. Ducesa de Berry, care-l recunoscuse pe rege, aruncă fusta ei peste el pentru a-l ocroti de scîntei, salvîndu-i astfel viața. Camera se umplu de plînsetele și strigătele de groază și de țipetele chinuite ale oamenilor care ardeau. Musafirii care încercară să înăbușe flăcările și să rupă costumele de pe victime, suferiră arsuri grave. În afara regelui, numai baronul de Nantouillet care se aruncă într-un recipient pentru răcit vinul, plin cu apă, scăpă. Contele de Joigny a murit ars pe loc, Yvain de Foix

și Aimery Poitiers muriră după două zile în suferințe mari. Huguet de Guisay mai trăi trei zile în chinuri, blestemînd și insultînd pe ceilalți dansatori, atît pe cei morți cît și pe cei vii, pînă în ultimul său ceas. Cînd sicriul lui a fost dus pe străzi, oamenii de rînd îl întîmpinară cu strigăte de „Latră, cîine !"

Această poveste sinistră, venind atît de curînd după nebunia regelui, a fost ca un semn de exclamație la succesiunea funestă a evenimentelor care au tulburat secolul. Salvarea ca prin urechile acului a lui Carol aruncă Parisul într-o ,mare agitație" și cetățenii au fost cuprinși de mînie la frivolitatea îngrozitoare care puse viața și onoarea regelui în pericol. Dacă ar fi murit, spuneau ei, poporul ar fi masacrat pe unchi și toată curtea ; „nici unul n-ar fi scăpat de moarte, nici un cavaler nu s-ar mai fi găsit în Paris". Alarmați din cauza acestor sentimente periculoase, care aminteau de rebeliunea maillotinilor cu 10 ani înainte, unchii îl convinseră pe rege să călăuzească o procesiune de penitență spre Notre Dame, pentru a liniști poporul. În spatele lui Carol călare, unchii și fratele său îl urmau desculți ca penitenții. Agent involuntar al tragediei, lui Ludovic de Orléans în special i se reproșau obiceiurile desfrînate. Ca ispășire, el construi o capelă pentru celestini cu minunate vitralii și cu bogate ornamente pentru altar și o zestre pentru rugăciuni veșnice. El plăti cu veniturile primite de la rege din averea confiscată a lui Craon, lăsînd deschisă întrebarea al cui suflet a fost izbăvit.

Fatalul bal mascat a fost numit *Bal des Ardents* — Balul celor care ard — însă la fel de bine ar fi putut să fie numit *Danse Macabre,* după un nou gen de piesă-procesiune pe tema morții care devenise modernă în ultima vreme. De origine și înțeles incerte, cuvîntul *macabru* apăru pentru prima dată în scris într-un poem din 1376 al cancelarului ducelui de Anjou, Jean le Fèvre, conținînd rîndul *„Je fis de Macabré le danse"* (dansez dansul macabru). Poate că a derivat dintr-un mai vechi *Danse Machabreus* însemnînd „al Maccabe-ilor", sau din asemănarea cu un cuvînt ebraic ce-i denumea pe gropari și a faptului că evreii lucrau ca gropari în Franța medievală. Dansul însuși se dezvoltă probabil sub influența revenirii ciumei, ca o demonstrație de stradă pentru a ilustra predicile despre supunerea tuturor în fața Morții egalizatoare. În pic-

turi murale ilustrînd dansul la Biserica Inocenţilor din Paris, procesiunea este formată din 15 perechi de figuri, clerici şi laici, de la papă şi împărat pînă la călugăr şi ţăran, sihastru şi copil. „Înaintaţi, vedeţi-vă în noi, spun ei în versurile însoţitoare, morţi, goi, putrezi şi duhnind. Aşa veţi fi... să trăieşti fără a te gîndi la aceasta rişti să fii damnat... Putere, onoare, bogăţii nu sînt nimic ; în ceasul morţii numai faptele bune contează... Fiecare ar trebui să se gîndească cel puţin o dată pe zi la sfîrşitul lui neplăcut", ca să-i amintească să facă fapte bune şi să meargă la slujbă dacă vrea să se îndrepte şi să scape de „îngrozitoarea suferinţă a iadului fără de sfîrşit despre care nu se poate rosti".

Fiecare figură spune partea sa : conetabilul ştie că moartea ia pe cei mai curajoşi, chiar pe Charlemagne ; cavalerul, o dată iubit de doamne, ştie că nu le va mai face să danseze ; burtosul arată că „cei mai graşi putrezesc întîi" ; astrologul, că nu-l pot salva cunoştinţele lui ; ţăranul, care şi-a trăit toate zilele cu griji şi muncă şi deseori şi-a dorit moartea, acum cînd i-a sunat ceasul ar dori mai degrabă să sape la vie „chiar şi pe ploaie şi vînt". Morala este repetată la tot pasul ; aici eşti tu, şi tu, şi tu. Figura cadaverică care conduce procesiunea nu este Moartea ci Mortul. „Eşti tu", spune inscripţia de sub picturile murale ale dansului de la La Chaise-Dieu din Auvergne.

Cultul morţii avea să atingă punctul culminant în secolul al XV-lea, însă sursa lui a fost secolul al XIV-lea. Cînd era posibil să te întîlneşti cu moartea în fiecare zi la orice colţ, te-ai fi aşteptat să devină banală ; în loc de aceasta, ea exercita o fascinaţie vampirică. Se punea accentul pe viermi şi putrezire şi pe detaliile fizice înfiorătoare. Unde înainte ideea dominantă a morţii era călătoria spirituală a sufletului, acum părea mai însemnată putrezirea corpului. Efigiile din primele secole erau senine, cu mîinile alăturate pentru rugăciune şi cu ochii deschişi, anticipînd viaţa veşnică. Acum, urmînd exemplul lui Harsigny, marii prelaţi porunceau să fie arătaţi ca nişte cadavre, cu detalii realiste. Pentru a îndeplini aceasta, se făceau din ceară măşti mortuare şi mulaje ale părţilor corpului, promovînd în mod incidental portretizarea şi noua recunoaştere a trăsăturilor individului. Mesajul efigiilor a fost acela al dansului macabru. Peste cadavrul costeliv, neacoperit al cardinalului Jean de La Grange

care avea să moară la Avignon în 1402, incripția îi întreabă pe cei care privesc „Așa, mizerabile, ce motiv ai să te mîndrești ?"

Cultul lugubrului din deceniile viitoare a făcut ca cimitirul Inocenților din Paris, cu *Danse Macabre* pictat pe pereții lui, să devină locul preferat de înmormîntare și locul de întîlnire cel mai popular din Paris. Cripte zidite în cele 48 de arcade ale mănăstirii au fost donate de către burghezi bogați și nobili — printre ei Boucicaut și Berry — pentru rămășițele lor pămîntești. Deoarece 20 de parohi aveau dreptul de înmormîntare la Inocenți, morții mai vechi trebuiră dezgropați continuu și pietrele lor de mormînt vîndute pentru a face loc celor noi. Craniile și oasele îngrămădite sub arcadele mănăstirii erau atracția curioșilor și o dovadă sumbră a celei din urmă egalizări. În mănăstire și în jurul ei își găsiră loc tot felul de prăvălii ; prostituate își căutau clienții acolo, alchimiștii își găsiră o piață, persoanele galante își dădeau întîlniri, cîinii vagabondau. Parizienii veneau să viziteze criptele, să se uite la înmormîntări și dezgropări, să privească la picturile murale și să citească versurile. Ascultau predici care durau o zi și se înfiorau cînd Mortul sunînd din corn intra din Rue St. Denis, conducînd procesiunea lui de dansatori înfiorători.

Arta se ocupa de cele lugrube. Cununa de spini, rareori pictată mai înainte, deveni un instrument real al durerii care aducea sînge în picturile din a doua jumătate a secolului. Fecioara primise șapte suferințe, de la fuga în Egipt pînă la Pietà — trupul neînsuflețit al fiului său stînd culcat pe genunchii ei. Slaus Sluter, sculptor al ducelui de Burgundia făcu în 1390 prima Pietà cunoscută în Franța pentru mănăstirea Champmol la Dijon. În același timp, triste apar și fețele zîmbitoare ale așa-numitelor Madone Frumoase, cu veșmintele lor delicate și cu pruncii fericiți. Pictura seculară este veselă și încîntătoare ; moartea nu tulbură niciodată acele picnicuri lirice sub turnuri fermecate.

Moartea Neagră se întoarse pentru a patra oară în 1388—90. Recidivele anterioare afectaseră mai ales copiii care nu aveau imunitate însă, a patra oară o nouă generație de adulți căzu victimă acestei molipsiri rapide. În acel timp, populația Europei scăzuse la 40% și 50% din cît fusese la începutul secolului și avea să scadă și mai mult pe la mijlocul secolului al XV-lea. Oamenii din acea perioadă rareori amintesc de această surprinzătoare dimi-

nuare a lumii lor deşi, evident, o observară în comerţul redus, în terenurile cultivate mai restrînse, în abaţii şi biserici abandonate sau incapabile de a ţine slujbe din lipsă de venituri, în cartiere urbane distruse de război şi lăsate nereparate după 60 de ani.

Pe de altă parte s-ar putea ca fiind mai puţini, mîncau mai bine şi în mod proporţional circulau şi mai mulţi bani. Apar totdeauna condiţii contradictorii. Există mărturii că afacerile creşteau deşi comerţul scăzuse. Un negustor italian care muri în 1410 lăsă 100 000 de documente de corespondenţă cu agenţi din Italia, Franţa, Spania, Anglia şi Tunisia. Clasa negustorilor avea mai mulţi bani la îndemînă decît înainte şi cheltuiala lor încurajă artele, confortul şi progresul tehnologic. Secolul al XIV-lea n-a fost arid. Atelierele de tapiserii din Arras, Bruxelles şi celebrul Nicolas Bataille din Paris produceau minuni care răpeau vitraliilor primul loc în arta decorativă. Hărţile marinarilor ajunseră să fie mai eficiente, făcînd ca monştri marini să dispară din colţul de jos în favoarea unor linii de coastă exacte şi accesoriilor de navigaţie. Banii burghezilor au pus la dispoziţie scriitorilor şi poeţilor un nou public şi au încurajat literatura prin cumpărarea de cărţi. Mai multe mii de scribi erau angajaţi să copieze pentru a acoperi necesarul celor 25 de librari şi *staţionarii* din Paris. Stilul flamboyant din arhitectură, cu multitudinea sa de mici turnuleţe, nişe acoperite şi contraforturi dantelate, exprima nu numai o exuberanţă tehnică ci o negare, chiar o sfidare, a declinului. Cum să împaci cu pesimismul catedrala din Milano, acel munte fantastic de filigran în piatră începută în ultimul sfert al secolului ?

Efectele psihologice sînt mai limpezi decît cele fizice. Nu s-a scris niciodată atît de mult despre *miseria* vieţii umane, iar, sentimentul cifrelor care scădeau, chiar dacă nu este menţionat, a promovat pesimismul privitor la soarta oamenilor. „Ce va cădea asupra noastră, Dumnezeu ştie"" scria John Gower în Anglia în 1393.

Pentru oamenii de afaceri, nu mai puţin decît pentru poeţi, nesiguranţa timpului dădea puţină încredere în viitor. Scrisorile lui Francesco Datini, negustor din Prati, îl arată trăind cu spaima zilnică de război, ciumă, foamete şi revolte, necrezînd nici în stabilitatea guvernului, nici în cinstea colegilor săi : „Pămîntul şi marea sînt pline de hoţi" scria el unui partener „şi marea majoritate a oamenilor sînt predispuşi la rău".

Gerson credea că trăiește într-o perioadă de senilitate a lumii cînd societatea, ca și un bătrîn delirant, suferă de fantezii și iluzii. El, ca și alții, simțea că venise timpul pentru venirea Antihristului și pentru sfîrșitul lumii — pentru a fi urmată de una mai bună. În dorința populară, Apocalipsul ar aduce din nou un mare împărat — un al doilea Charlemagne, un al treilea Frederick, un Mesia Imperial — care, însoțit de un papă angelic, ar reforma Biserica, ar reînnoi societatea și ar salva creștinismul. Oameni ai Bisericii și moraliști aflați într-o dispoziție apocaliptică subliniau mai mult ca oricînd vanitatea lucrurilor lumești, deși fără să reducă în mod vizibil dorința vreunuia pentru posesiuni și mîndria de a le avea.

Clerul era dator să adopte o concepție pesimistă despre soarta omului pentru a dovedi nevoia izbăvirii. În nici un caz nu era ceva nou pentru secolul al XIV-lea. Cum cardinalul de Ailly credea că a sosit timpul Antihristului, așa crezuse și Toma d'Aquino cu o sută de ani înainte. Dacă erau dezamăgiți credincioșii din cauza corupției Bisericii, aceasta se întîmplase nu mai puțin și în anul 1040, cînd un călugăr de la Cluny scria : „Deoarece oricînd religia a eșuat printre pontifi... ce putem crede decît că întreaga rasă umană, rădăcină și ramură, cu bunăștiință alunecă din nou în prăpastia haosului primitiv ?" Deși într-o perioadă de declin, dictonul favorit al lui Mézières era „Lucrurile acestei lumi trecătoare merg din rău în mai rău" ; el este egalat de afirmațiile lui Roger Bacon din 1271, la apogeul unei perioade de avînt, „Mai multe păcate domnesc în aceste zile decît în orice altă perioadă... dreptatea piere, întreaga pace este sfărîmată".

Sentimentele nu erau noi, însă în secolul al XIV-lea ele erau mai pătrunzătoare și mai defăimătoare pentru specia umană. „Timpurile trecute aveau virtute și dreptate, însă azi domnește numai viciul" spune lamentația lui Deschamps. Cum poți avea încredere în permisele de liberă trecere ? întreabă Christine de Pisan, comentînd eșecurile cavalerismului, „văzînd puținul adevăr și fidelitate care se găsește în lume în aceste zile". În altă parte, ea scrie : „Toate bunele obiceiuri decad și virtuțile nu mai sînt prețuite". Jeluirea ei avea o oarecare justificare, deoarece chiar Universitatea se apucase să vîndă diplome în teologie candidaților care nu vroiau să înceapă studiile ei îndelungate și dificile sau care se temeau că nu vor reuși la examen. Alte universități primiră autorizația să acorde

diplome, chiar şi oraşele care nu aveau universităţi, dînd naştere zicalei sarcastice „De ce nu o diplomă de la o cocină de porci ?“ Condamnarea pentru decadenţă a epocii era la modă, însă decadenţa era considerată reală şi sentimentul unui declin moral faţă de zilele mai bune din trecut era insistent. Poeţii scriau chiar pentru cercurile pe care le condamnau şi ei trebuie să fi atins vreo coardă sensibilă. Deschamps — care niciodată nu se lăsa de critică — a fost numit şambelanul lui Ludovic de Orléans în 1312.

Toate straturile sociale împărtăşeau vina. Cutremurat profund de răscoala ţăranilor, Gower a scris un cîntec de jale despre corupţia timpului numit *Vox Clamantis*, în care dezvăluie o „dezgustătoare multitudine de vicii“ printre săraci şi bogaţi. Autorul necunoscut al unei alte acuzaţii intitulată *„Viciile diverselor straturi ale societăţii“* le găsi la toţi o vină : Biserica este scufundată în schismă şi simonie, clerul şi călugării sînt în întuneric, regii, nobilii şi cavalerii sînt supuşi corupţiei şi puterii, negustorii, cămătăriei şi fraudei, legea este supusă mituirii, comunele sînt scufundate în ignoranţă şi sînt asuprite de tîlhari şi ucigaşi.

Omenirea era purtată de unul din refluxurile istoriei ; la mijlocul secolului, Moartea Neagră ridicase problema ostilităţii lui Dumnezeu faţă de om şi, de atunci, evenimentele aduseră puţină consolare. Contemporanilor, *miseria* timpului le reflecta păcatul şi, într-adevăr, păcatul sub forma lăcomiei şi a neomeniei era preponderent. Pe pantele coborîtoare ale Evului Mediu, omul pierduse încrederea în capacitatea sa de a clădi o societate sănătoasă.

Dorinţa de pace şi de a pune capăt schismei era proclamată pe scară largă. Un notar din Cahors spuse că în toţi cei 36 de ani ai vieţii nu cunoscuse dioceza lui un an fără război. Observatori atenţi, conştienţi de daunele sociale, cereau pace ca singura speranţă de reformă, de reunificare a Bisericii şi de rezistenţă împotriva turcilor care ajunseseră la Dunăre. În *Visul unui bătrîn pelerin*, scris în 1389 pentru a-i convinge pe Carol al VI-lea şi Richard al II-lea să facă pace, Mézières înfăţişază portretul patetic şi dramatic al unei bătrîne în zdrenţe, cu părul alb, despletit, sprijinindu-se într-un toiag şi ducînd o cărticică roasă de şoareci. Ea era numită *Devoţiunea*, însă acum se numeşte *Disperarea* deoarece locuitorii regatului ei sînt sclavi la

Mahomed, creştinismul este primejduit, frontierele estice ale creştinismului ameninţate de duşmanii credinţei.

„Veniat Pax !" strigătul din faimoasa predică a lui Gerson cu 15 ani în urmă, răsuna deja în inimile oamenilor. Puţini puteau spune pentru ce se ducea războiul. În Anglia, Gower nu-l mai considera un război drept ci unul prelungit de „lorzii lacomi" pentru cîştig. „Să se termine!" — striga el — „pentru ca lumea să trăiască în linişte". Dacă Deschamps este un bun reporter, ţăranii francezi pot fi auziţi, discutînd despre război în timp ce recoltează. „A durat destul" spune Robin, „nu cunosc pe nimeni care să nu se teamă de el. Desigur că întreaga poveste nu valorează doi bani".

„Totuşi" răspunde Henry Cocoşatul, cu tristă înţelepciune :

„Toţi vor trebui să apuce scutul
Deoarece nu vom avea pace pînă ce nu ne vor da
înapoi Calais".

Acesta este refrenul fiecărei strofe şi acesta era punctul fierbinte. Oricît ar fi fost de nerăbdători să termine starea de război, conducătorii Franţei nu erau dispuşi să încheie o pace permanentă care să lase poarta deschisă a Calais-ului în mîinile englezilor.

Pentru ducele de Burgundia, pacea era o necesitate presantă pentru a restabili comerţul între Flandra şi Anglia. Numai cu aprobarea lui a fost posibil ca un om sfînt, numit Robert Ermitul, să apară la curte, protejat de şambelanul regelui, Guillaume Martel, pentru a aduce ştirea că cerul poruncea să fie pace. Cînd se întorcea din Palestina, spuse Ermitul, o voce îi vorbise în mijlocul unei înfiorătoare furtuni pe mare, spunîndu-i că va supravieţui pericolului, şi că atunci cînd va atinge uscatul va trebui să meargă la rege să-i spună să facă pace cu Anglia şi să-l avertizeze că toţi cei care vor fi împotrivă, vor plăti scump. Pacea avea atît adversarii cît şi apărătorii ei.

Cel mai important apărător — şi cea mai însemnată schimbare de situaţie — era regele Angliei. Tot atît de autocrat ca şi tatăl lui, fără a fi însă un soldat, Richard al II-lea dorea terminarea războiului pentru a reduce puterea baronilor şi a promova o monarhie absolută. Dorinţa lui coincidea cu cea a ducelui de Lancaster care, instalîn-

du-şi fiicele ca regine a Castiliei şi a Portugaliei, dorea pace cu Franţa pentru a le proteja interesele. „Lasă-l pe fratele meu Gloucester să facă război cu Sultanul Baiazid care ameninţă creştinitatea la frontierele Ungariei" spuse el ; aceasta era sfera propice pentru cei nerăbdători să lupte.

Prin eforturile conjugate ale lui Lancaster şi Burgundia, discuţiile au fost reluate în mai 1393 la Leulinghen, un sat distrus de război pe malurile rîului Somme lîngă Abbeville. Din lipsă de case, delegaţii — ducii de Burgundia şi Berry pentru Franţa, Lancaster, Gloucester şi arhiepiscopul de York pentru Anglia — şi suitele lor locuiră în corturi, cel al lui Filip de Burgundia fiind firește punctul central. Era făcut din pînză pictată, în forma unui castel cu turnulețe şi ziduri crenelate avînd un portic la intrare între două turnuri de lemn. Salonul principal despărţea mai multe apartamente între care se aflau mici alei.

Teoretic, regele Carol era cazat la o abaţie benedictină din apropiere, cu o frumoasă grădină îngrădită de ziduri, pe malurile minunatului fluviu. Cu gîndul la aventura cruciadei, regele Franţei, ca şi regele Angliei, erau gata să încheie o luptă începută înainte ca unul din ei să se fi născut. Tratativele erau ţinute într-o capelă cu acoperiş de stuf şi cu pereţii acoperiţi de tapiserii care înfăţişau vechi lupte, pentru a ascunde picturile murale distruse din spatele lor. Cînd ducele de Lancaster spuse că delegaţii nu ar trebui să se uite la scene de război cînd tratează pacea, tapiseriile au fost repede înlocuite cu scene din ultimele zile ale lui Hristos. Ca unchi mai în vîrstă, Berry şi Lancaster stăteau pe scaune înalte, ducii de Burgundia şi de Gloucester lîngă ei, iar conţii, prelaţii, cavalerii, avocaţii, învăţaţii şi funcţionarii erau înşiraţi de-a lungul pereţilor. Printre delegaţi umbla un oaspete regesc, Leon al V-lea de Lusignan, numit rege a Armeniei deşi, de fapt tot ceea ce rămăsese din regatul lui era Cipru. Turcii luîndu-i-l şi pe acesta, el era o voce înflăcărată în favoarea cruciadei, plictisindu-i atît pe ducii francezi cît şi pe cei englezi.

Schisma deveni un subiect de discuţie atunci cînd Papa Clement trimise pe nobilul cardinal spaniol Pedro de Luna, bine burduşit cu aur şi daruri splendide, pentru a-i convinge pe englezi de legitimitatea papalităţii de la Avignon. Supărat, Lancaster îi spuse : „Voi, cardinalii din Avignon,

sînteţi cei care i-aţi dat naştere (schismei) ; voi cei care o susţineţi, care o sporiţi în fiecare zi. Vai vouă !" Ducele de Burgundia nu comentă subiectul. El se oferi să ignore schisma pentru a conduce discuţiile spre un tratat, lăsînd Universităţii sarcina să găsească mijloacele de reunificare a Bisericii.

Cînd se ajunse la cererea Franţei de a distruge oraşul Calais şi la cererea englezilor de îndeplinire a tuturor condiţiilor tratatului de la Brétigny, părţile erau mai departe una de alta ca niciodată. Calais era „ultimul oraş pe care-l vom ceda vreodată" spuseră englezii în timp ce francezii insistară că teritoriile care refuzaseră în mod hotărît de a acorda jurămîntul lor Angliei nu puteau fi transferate cu sila. În acest impas, fiecare parte abandonă discret urmărirea cererii ei majore şi se ocupă de subiectele mai mici.

Neînduplecat şi bănuitor, ducele de Gloucester se opuse fiecărei propuneri. El se plînse că francezii foloseau un limbaj ambiguu, plin de „cuvinte subtile cu dublu înţeles" pe care le întorceau şi le suceau în propriul lor avantaj — cuvinte pe care englezii nu le foloseau „deoarece vorbirea şi intenţiile lor sînt clare". Funcţiona deja stereotipul francezului subtil şi al englezului direct. La insistenţa lui Gloucester, englezii cerură ca toate propunerile să fie trecute în scris pentru ca ei să poată să analizeze atent toate frazele pe care le-ar găsi obscure sau susceptibile de interpretări. Apoi ei vor trimite pe funcţionarii lor să afle cum le-au înţeles francezii şi după aceea să ceară fie amendarea, fie înlăturarea lor, prin aceasta lungind procedura.

Dificultatea de a încheia pacea avea şi o cauză reală. Deşi lorzii englezi vorbeau franceza, limba era învăţată, nu era limba lor maternă, iar ei nu se simţeau siguri pe ea. Un nobil atît de mare cum era primul duce de Lancaster, care scrise *Livre des sainctes médicines*, spunea despre lucrarea sa „Dacă franceza mea nu este corectă, trebuie să fiu scuzat deoarece sînt englez şi nu-s prea versat în franceză". Ducele de Gloucester invocă problema limbii ca scuză pentru tărăgăneala lui şi întîrzierea de a încheia înţelegerile, însă neîncrederea în francezi era reală. De cînd Carol al V-lea mînuise clauzele tratatului de la Brétigny, englezii au abordat — şi s-au împotrivit — înţelegerilor cu teama de a fi traşi pe sfoară.

Pentru a-l influenţa pe Gloucester prin misiunea sa divină şi prin elocinţă, Robert Ermitul a fost chemat la

conferință de către ducele de Burgundia. Preacuviosul sihastru îl rugă pe duce în cuvinte pătimașe : „Din dragoste pentru Dumnezeu, nu te mai opune păcii". În timp ce războiul dintre englezi și francezi îi dezbîna pe creștini, Baiazid și turcii lui avansau. Datoria creștinilor, implora el, era să se unească împotriva păgînilor.

„Ha, Robert" răspunse Gloucester, „nu vreau să împiedic o pace, însă voi francezii folosiți cuvinte atît de colorate pe care nu le înțelegem încît, cînd vreți, le faceți să însemne război sau pace după placul vostru... totdeauna prefăcîndu-vă pînă ce v-ați atins scopul". Cu toate acestea, ducele de Gloucester trebui să renunțe la intransigența lui din respect pentru dorința nepotului său regal, pe care-l disprețuia. Lipsită de un acord asupra orașului Calais, pacea permanentă era încă evazivă însă se făcuse oarecare progres prin faptul că era prelungit armistițiul cu încă 4 ani, în timpul cărora diversele teritorii disputate urmau să revină uneia din părți, netezind calea pentru o înțelegere finală.

În iunie, în timp ce se discutau ultimele clauze, nebunia îl cuprinse din nou pe regele Franței. Ca și boala de la Amiens care a indicat primul atac, al doilea atac coincise cu discuțiile de pace. Poate nerăbdarea față de niște tratative de lungă durată a fost factorul perturbator. De data aceasta nebunia a fost mai gravă decît prima dată și dură o perioadă mai îndelungată, de 8 luni. Pentru restul vieții lui, care avea să se termine de-abia în 1422, la 30 de ani după primul atac, Carol va fi cuprins de nebunie cu intermitențe, cu reveniri destul de dese ca să împiedice o guvernare stabilă și să exacerbeze lupta pentru putere în jurul tronului său pe jumătate vacant. În acești 30 de ani, înfruntarea între fracțiunile Orléans și Burgundia și dintre urmașii lor avea să-i aducă înapoi pe englezi iar Franța să devină la fel de ruinată și neajutorată ca după lupta de la Poitiers.

În timpul crizei din 1393 mintea regelui „a fost acoperită cu asemenea umbre" încît nu-și putea aminti cine și ce era. El nu știa că este rege, că era căsătorit, că avea copii sau că numele lui era Carol. El manifesta două aversiuni : față de crinul înlănțuit cu numele lui sau cu inițialele din însemnele lui heraldice, pe care încerca să le șteargă cu furie ori de cîte ori le vedea, și față de soția lui de care fugea cu groază. Dacă se apropia de el, obișnuia

să strige „Cine este femeia asta a cărei vedere mă tulbură? Aflați ce vrea și scăpați-mă de dorințele ei ca să nu mă mai urmărească". Cînd văzu blazonul Bavariei, dansă în fața lui, făcînd gesturi grosolane. Nu-și recunoaștea copiii deși îl recunoștea pe fratele lui, unchii, sfetnicii și servitorii lui și-și amintea de numele celor morți de mult. Numai soția neglijată a fratelui său, trista Valentina, de care întreba mereu numind-o „iubita lui soră", reușea să-l liniștească. Această preferință dădu firește naștere la zvonuri, răspîndite de fracțiunea burgundă, cum că Valentina îl vrăjise cu o otravă deosebită. Mizînd pe crimele lui Visconti și reputația italienilor pentru otrăviri, intriganții o învinuiră pe Valentina că țintea un loc mai înalt, tatăl ei spunîndu-i să devină regina Franței.

Nebunia era obișnuită în Evul Mediu în toate variantele ei. William de Hainault-Bavaria, un nepot al reginei Filipa a Angliei, „înalt, tînăr, puternic, brunet și vioi", fusese un maniac furios trebuind să fie închis într-un castel de-a lungul a 30 de ani, majoritatea timpului cu ambele picioare și mîini legate. Cei care sufereau de boli mai ușoare nu erau închiși ci umblau printre vecinii lor precum cei sluți, cei cu spasme și alte infirmități și se alăturau pelerinajelor la Rocamadour în căutarea vindecării. Nebunia era considerată deoseori vindecabilă și înțeleasă ca un fenomen firesc, provocat de un stress mental sau emoțional. Se prescria odihnă și somn, precum și sîngerări, băi, unsori, loțiuni făcute din metal, voie bună. Mai era văzută și ca o boală dată de Dumnezeu sau de Diavol, care trebuia tratată prin exorcism sau prin raderea părului de pe capul victimei în formă de cruce, sau prin legarea acesteia de catapeteasmă în biserică pentru ca starea ei să se îmbunătățească prin ascultarea slujbei.

Nici un doctor sau tratament nu-i ajută lui Carol al VI-lea în timpul ultimelor sale crize. I se permise unui șarlatan șleampăt cu ochi răi și pseudo-mistic, numit Arnaut Guilhem, să-l trateze pe Carol, căci acesta pretinse să posedă o carte dată de Dumnezeu lui Adam cu ajutorul căreia omul putea învinge toate bolile care erau rezultatul păcatului originar. Un prototip de Rasputin, care cîștigase încrederea reginei și curtenilor, el insistă că boala regelui era provocată de vrăjitorie însă, nereușind să cheme forțe superioare, a fost în cele din urmă dat afară. Au fost încercați alți vraci și remedii de tot felul, dar fără rezultat. Chiar doctori de la Universitate se prezentară, pentru a

descoperi şi pedepsi „vrăjitorii". Odată, doi călugări augustini, după ce nu obţinuseră nici un rezultat de la incantaţiile magice şi de la un lichid făcut din perle pisate propuseră să facă nişte incizii în capul regelui. Cînd acest lucru n-a fost permis, călugării acuzară de vrăjitorie pe bărbierul regelui şi pe portarul ducelui d'Orléans şi, cînd aceştia au fost achitaţi, îl acuzară imediat pe Orléans însuşi. În consecinţă călugării, aduşi în faţa judecăţii şi torturaţi, mărturisiră că erau nişte mincinoşi, vrăjitori şi idolatrii în slujba Diavolului şi, luîndu-li-se statutul clerical, au fost predaţi oficialităţilor seculare şi executaţi.

Obsesia vrăjitoriei în cazul lui Carol reflecta o sporire a credinţei în cele oculte şi demonice. Vremurile tulburi alimentează credinţa în conspiraţia răului care, în secolul al XIV-lea, era considerată ca lucrătura persoanelor sau grupurilor care aveau acces la ajutorul diavolesc. De aici şi spectrul tot mai frecvent al vrăjitorului. Prin anii 1390 vrăjitoria fusese recunoscută oficial de Inchiziţie ca echivalent al ereziei. Biserica se afla în defensivă, sfîşiată de schismă, lovită în autoritate şi doctrină de mişcări agresive de disidenţă, asaltată de cereri de reformă. Ca şi omul obişnuit, ea se simţea înconjurată de forţe răuvoitoare, dintre care vracii şi vrăjitoarele erau consideraţi ca agenţi purtători ai voinţei diavoleşti. În acest timp, în 1398, teologii de la Universitatea din Paris ţinură conclavul solemn care a declarat că magia neagră infectează societatea cu o vigoare reînnoită.

Bietul rege nebun a fost o victimă a acestor credinţe. „În numele lui Iisus Hristos" striga el, plîngînd din cauza suferinţei lui, „dacă este vreunul din voi complice cu acest rău de care sufăr, îl rog să nu mă mai chinuie ci să mă lase să mor !" După această izbucnire jalnică, guvernul, în speranţa că va potoli mînia cerului, votă o ordonanţă care prevedea pedepse severe pentru blasfematori şi care permitea confesorilor să aibă grijă de prizonierii condamnaţi la moarte. În plus, Porte de l'Enfer (Poarta Iadului) a fost rebotezată Porte St. Michel.

În ultimii ani crizele regelui se declanşau şi treceau în mod neprevăzut. Într-un an, 1399, el suferi 6 atacuri, unul mai grav decît altul, pînă ce se ghemui într-un colţ crezînd că este făcut din sticlă sau fugi pe coridoare urlînd ca un lup. În intervalele sale de sănătate, Carol dorea să-şi reia funcţia de rege, deşi aceasta trebuia să se reducă mai ales la aspectele ceremoniale. Se spune că în acele vremuri re-

luase legăturile sale conjugale cu Isabeau care dădu naştere la încă patru copii între 1395 şi 1401 — fără ca aceştia să fie o dovadă a paternităţii lui.

Frivolă şi senzuală, încă o străină cu un pronunţat accent german, umilită de aversiunea nebună a soţului ei, Isabeau îl abandonă pe Carol valeţilor lui şi unei fete pe care o aduse ea însăşi ca să-i ţină locul, o fiică a unui geambaş, numită Odette de Champdivers, care-i semăna şi era poreclită de public „mica regină". Regina se lăsa pradă plăcerilor frenetice şi adulterului combinat cu intriga politică şi cu pasiunea nestăvilită pentru bani. Nesigură în Franţa, ea se dedică strîngerii unei averi personale şi îmbogăţirii familiei sale bavareze. Ea obţinu de la Carol, lucid sau nu, pe numele ei sau al copiilor ei, cesiuni de terenuri, venituri, reşedinţe şi conturi separate. Strînse cufere cu bani şi bijuterii pe care le ascunse în diverse pivniţe. Domnia ei la curte deveni tot mai extravangantă şi agitată, rochiile doamnelor mai decoltate, amorurile mai scandaloase, festivităţile mai excesive. Regina înfiinţă o Curte a Dragostei la care ambele sexe jucau rolul apărătorilor şi judecătorilor discutînd, după cum spunea un contemporan dispreţuitor, „în acest tribunal ridicol, cele mai ridicole probleme".

Viaţa la curte poate genera pliotiseală şi dezgust chiar unei regine. Cu nostalgia bucolicului, cu 400 de ani înainte de Maria Antoaneta, Isabeau clădi un *Hôtel des Bergères* (Casa păstorilor) pe proprietatea ei de la St. Ouen, cu grădini şi cîmpii, şură, grajd, stînă de oi şi hulubărie, unde se juca de-a ţăranca şi îngrijea găinile şi vitele. Se spunea că regele, odată cu trecerea timpului, era neglijat cu desăvîrşire, trăind murdar şi chiar flămînd în apartamente unde geamurile de hîrtie erau rupte şi porumbeii intrau şi-şi lăsau găinaţul. În timpul unei perioade de luciditate, el îl arestă pe şambelanul şi amantul reginei, porunci să fie pus în lanţuri, interogat sub tortură şi după aceea înecat în Sena, în secret.

În lupta politică, Isabeau se alătură acelora care aveau puterea. Cînd Ludovic de Orléans a fost numit regent, ea se alie cu el împotriva ducelui de Burgundia şi se presupunea că devenise amanta lui. Cînd a fost asasinat de fiul şi urmaşul ducelui de Burgundia, Ioan Temerarul, ea trecu în tabăra şi patul ucigaşului lui Ludovic. În vidul creat

de un rege viu dar neajutorat, Franța se poticni și regina, lipsindu-i orice capacitate de a face față situației, deveni unealta forțelor neîndurătoare — Burgundia și Anglia — care umplură vidul. Suferind presiuni la Paris, separată geografic și politic de Delfin, incapabilă de a-și cîștiga sprijin în favoarea ei, ea a fost de acord în cele din urmă cu tratatul infam care-l numea pe regele Angliei moștenitorul tronului Franței în locul propriului ei fiu. La sfîrșit, obeză și depravată, ea îi supraviețui 15 ani soțului ei și, în cele din urmă, avea să găsească un biograf prea plin de imaginație în marchizul de Sade.

Uitîndu-se înapoi din perspectiva celor 200 de ani trecuți, ducele de Sully, ministrul cel mai important al lui Henric al IV-lea, caracteriză domnia lui Carol al VI-lea ca „bogată în evenimente sinistre... mormîntul legilor bune și bunelor moravuri din Franța"...

Capitolul 25

Ocazia pierdută

În timp ce discuţiile pentru pace se ţineau la Leulinghen în mai-iunie 1393, baronul de Coucy discuta cu Papa Clement la Avignon, unde se dusese după ce aplanase disputa savoiardă. Misiunea lui marca începutul unei încercări majore care urma să determine în următorii doi ani instalarea lui Clement la Roma şi a francezilor în Statele Papale, transformate într-un regat al Adriei. Ambele eforturi necesitară sprijinul lui Gian Galeazzo Visconti, a cărui grijă în această încercare nu era atît de mult soarta papalităţii cît, mai curînd, expansiunea Milanului. Deşi evlavios din fire, el nu pare să fi avut sentimente puternice pentru vreunul din papi, nici pentru schismă cu excepţia folosirii ei în propriul său interes. Obiectivul lui era să frîngă puterea Florenţei şi Bolognei, atrăgînd Franţa în Italia într-o alianţă cu Milano.

Introvertit, inteligent, bogat şi melancolic, Gian Galeazzo era maestrul aşa-zisei realpolitick în Italia. Se extinsese pînă în nord, absorbind Verona, Padua, Mantua şi Ferrara şi intenţiona să se extindă în sud în Toscana şi Statele Papale. Poate ţintea să facă un regat al Lombardiei, poate chiar o Italie unită sau poate juca acest joc de dragul puterii. În politica schismei el urma o cale întortocheată, între supuşii milanezi care erau loiali papei de la Roma, dar şi ca partener al Franţei, ceea ce însemna opţiunea pentru Clement. Cum intenţiona să navigheze prin aceste strîmtori nu era clar. Totuşi, el a fost acela care reînviase ideea că Franţa trebuie să urmărească din nou cu-

cerirea regatului Adriei, beneficiar fiind ginerele său, Ludovic de Orléans. Acest plan — care era acum obiectul misiunii lui Enguerrand de Coucy — fusese discutat cu înflăcărare și delicatețe de către ambasadorul la Paris al lui Visconti, Niccolo Spinelli, unul din cei mai capabili diplomați din vremea aceea, în vîrstă de 70 de ani. Statele Papale, spunea Spinelli, nu cîștigaseră altceva decît ură pentru Sfîntul Scaun. În cei 1 000 de ani de cînd fuseseră date papalității, în numele lor fuseseră duse cele mai violente războaie și „totuși preoții nici nu le stăpînesc în pace, nici nu le vor putea stăpîni vreodată". Ar fi mai bine ca ei să renunțe complet la stăpînirea seculară, „ca o povară nu numai pentru ei ci pentru toți creștinii, în special pentru italieni".

Francezii n-aveau nevoie să fie convinși pentru a-și asuma sarcina, însă ei doreau ca regatul să fie dat oficial lui Ludovic ca feud papal înainte ca ei să încerce o cucerire fizică. Totuși, papa voia să aibă Statele Papale în mîna lui înainte de a le ceda. Enguerrand de Coucy, în calitate de suprem avocat și francezul care cunoștea cel mai bine labirintul politicii italiene, a fost însărcinat să-l convingă pe Clement să facă cedarea înainte de cucerire. În misiune el era însoțit de episcopul de Noyon, un membru al Consiliului regal, cunoscut pentru talentele sale oratorice, și de secretarul regelui, Jean de Sains, care avea sarcina să noteze ce se discuta. În „discursuri elocvente", Coucy și episcopul spuseră papei că, lipsindu-le o minune, numai intervenția Franței putea să pună capăt schismei ; Clement singur nu putea face nimic. Dîndu-i lui Ludovic regatul Adriei, papa va recîștiga un venit anual continuu din patrimonii care nu fuseseră niciodată sub controlul papal de la plecarea la Avignon. Solii spuseră că regele Franței recomanda pe fratele lui ca persoana cea mai potrivită ca să întreprindă cucerirea, deoarece „el este tînăr și poate munci din greu" și va avea ajutorul de la ducele de Milano.

Clement se opuse, pe motiv că el nu dorea să fie cunoscut ca „lichidator al moștenirii papale". Aceasta nu-l deranjase cu 10 ani înainte cînd dăduse bula de înfeudare ducelui de Anjou, însă acum nu mai era atît de sigur de posibilitățile francezilor. Au fost chemați trei cardinali pentru sfat, inclusiv Jean de la Grange, cardinal de Amiens, cel care-l înfricoșase o dată pe Carol al VI-lea cu presupusele relații intime cu un demon. Clement voia niște răs-

punsuri dificile : cîţi bani, cîţi oameni vor da francezii pentru campanie şi cît timp vor sta ei în Italia. Dorea să i se făgăduiască 2 000 de soldaţi conduşi de căpitani şi de nobili vestiţi şi 600 000 de franci pe an timp de trei ani pentru întreţinerea lor. Solii, încurcaţi, nu puteau da un răspuns ; instrucţiunile lor, cuprinzînd nu mai puţin de 17 „puncte", nu conţineau nimic despre chestiunile militare. Cardinalul de la Grange sugeră discret că ducele de Orléans şi-ar putea începe campania, acordîndu-i-se feudele pe care le va cuceri în înaintarea lui. Deşi au stat şase săptămîni, Enguerrand de Coucy şi episcopul nu reuşiră să obţină mai mult decît promisiunea lui Clement să-şi trimită solii la Paris pentru continuarea discuţiilor.

În Franţa, faptul că nu se încheiase pace şi că regele înnebunise din nou — intensificînd lupta între ducele de Burgundia şi Orléans — slăbi dorinţa pentru *Calea Forţei*. Francezii nu erau pregătiţi să plece în Italia pînă ce nu se înţelegeau cu Anglia. Într-adevăr, cînd englezii aflară de planurile franceze ei trimiseră un avertisment că vor încălca armistiţiul dacă Franţa va ridica armele împotriva papei de la Roma. Neavînd încredere în grupul războinic al lui Gloucester, francezii trimiseră crainici prin regat pentru a porunci întărirea apărării şi repararea zidurilor stricate. Ca urmare a unei noi încercări de a-i antrena pe arcaşi, a fost emisă o ordonanţă care interzicea jocurile. Tenisul, adoptat de oamenii de rînd care-i imitau pe nobili, şi *soules*, o formă de hochei de cîmp practicat de burghezi şi rareori jucat fără oase rupte, precum şi zarurile şi jocul de cărţi au fost interzise în speranţa că se va încuraja tragerea cu arcul şi cu arbaleta. Era acelaşi efort făcut de Carol al V-lea în 1368 şi el arată că guvernanţii erau conştienţi de slăbirea pregătirii de luptă a arcaşilor francezi.

Nu le lipsea măiestria ; necazul era că tactica franceză nu permitea arcaşilor să ocupe un loc esenţial. Nu se adopta o acţiune combinată a arcaşilor şi cavalerilor ; erau închiriate companii de arbaletieri şi de-abia erau folosite. Motivul era un amestec de dispreţ pentru omul de rînd şi teama că în luptă cavaleria şi-ar pierde locul predominant. Prin 1393, teama de revolte făcu ca noua ordonanţă să aibă o viaţă scurtă. După o perioadă în care devenise foarte populară practicarea tragerii cu arcul şi arbaleta, nobilii insistară ca interzicerea jocurilor să fie ridicată, temîndu-se ca nu cumva poporul de rînd să obţină o armă prea eficientă împotriva nobilimii. Ei au fost prinşi în acea ironie

obișnuită a oamenilor, cînd un interes îl anulează pe celălalt.

Se făceau presiuni contrarii asupra lui *Voie de Fait*. Florentinii trimiseră o misiune impunătoare de 16 soli la Paris pentru a pleda împotriva alianței franceze cu Gian Galeazzo. Ei găsiră un aliat în ducele de Burgundia, care, din cauza supușilor săi flamanzi, nu fusese niciodată un partizan prea înfocat al lui Clement și, desigur, nu era dispus să-l ajute să ajungă la Roma, dacă aceasta însemna ca Ludovic să fie rege al Adriei precum și regent. La rîndul lui ducele găsi o aliată — deși o disprețuia — în regina Isabeau, care ar fi luat masa și cu Diavolul numai să-i facă rău lui Gian Galeazzo.

Public, cea mai puternică influență împotriva acestei *Voie de Fait* era cea a Universității, punctul de sprijin al instituției clerului intelectual. Clericii de la Universitate nu se împăcaseră niciodată cu Babilonul de la Avignon. Consecințele sale — simonie, corupție și materialism sporit, pierderea prestigiului, sporirea protestelor și mișcărilor de nemulțumire printre lollarzi și mistici, naționalismul stimulat de încercarea franceză de a domina papalitatea și exacerbat de statele rivale care luaseră partea unui sau altui papă — aduseră Biserica în situația de a nu mai fi stimată. Din punct de vedere istoric, ruperea vechii unități a credinței și creșterea naționalismului, au fost favorizate, dar nu provocate de schismă. În cursul istoriei caracterul universal nu este lesne perceput, oamenii văd ceea ce le este imediat la îndemînă, și ceea ce văzură la sfîrșitul secolului al XIV-lea au fost daunele aduse societății de schismă și necesitatea disperată de a reunifica Biserica.

Facultatea de teologie apăra acum deschis calea încetării schismei, în ciuda edictului ce interzicea discuțiile despre acest subiect. Gerson, în susținerea orală a tezei sale „Jurisdicția spirituală" pentru a obține titlul de doctor în teologie în 1392, furniză baza doctrinală pentru abdicarea ambilor papi. „Dacă nu-i avantajos pentru binele comun să fie menținută autoritatea, ar trebui să se renunțe la ea" susținea el și afirma cu îndrăzneală că a menține autoritatea într-un astfel de caz era păcat de moarte. Apoi, oricine care nu ajuta în mod activ la a se pune capăt schismei era vinovat din punct de vedere moral că o prelungea. Aceasta se referea evident la clericii care erau dispuși să trăiască cu doi papi din cauza numărului sporit de venituri

pe care le obţineau de pe urma acestei situaţii. Afirmaţia publică a lui Gerson făcută la Paris era un semnal al presiunii tot mai sporite, accentuată de prezenţa cancelarului de Ailly la preşedinţie. Mai dovedea şi ocrotirea ducelui de Burgundia fără care Gerson n-ar fi izbutit niciodată să îndrăznească să se exprime atît de direct.

Contrar acestora, dorinţa de a merge în Italia a fost brusc aţîţată de o nouă ofertă făcută lui Ludovic de Orléans. El a fost rugat să accepte suveranitatea Genovei, unde treburile interne atinseseră acel punct dureros cînd străinii sînt chemaţi în ţară. Dacă planul a fost inspirat de Gian Galeazzo care dorea ca Genova să fie port pentru statul Milano nu se ştie, însă el l-a favorizat net crezînd că, sub suveranitatea ginereului său, Genova va fi la dispoziţia lui. Pentru Ludovic era un noroc extraordinar, un punct de sprijin mai uşor de atins sub soare decît pretenţia faţă de Neapole a vărului său Anjou, pretenţie încă nerealizată, şi un pas important în drumul spre Adria.

Primul său pas a fost să-l trimită din nou pe baronul de Coucy la Avignon împreună cu reprezentantul lui personal, Jean de Trie, cei doi însoţindu-i pe episcopul de Noyon şi pe secretarul regelui care fuseseră şi înainte. Ei urmau să ceară din nou înfeudarea Adriei, amînînd cucerirea ei şi marşul spre Roma cu încă trei sau patru ani. Întîrzierea avea ca scop să-i dea timp lui Ludovic să reuşească în Genova. Din nou cardinalii se tocmiră strîns — pentru bani, trupe, pentru angajamente semnate de Carol şi de fratele lui şi alte condiţii care închideau virtual *Calea Forţei*. Poate că, în cele din urmă, Clement a recunoscut că el făcea imposibil numai ceea ce nu fusese niciodată fezabil. După multe amînări şi scuze care-l ţinură pe Coucy şi pe colegii lui la Avignon timp de trei luni, ei reuşiră să obţină ca documentul de înfeudare a Adriei să fie confirmat ca bulă numai după ce regele Franţei şi fratele său aveau să aprobe condiţiile. Solii părăsiră Avignonul la 3 septembrie 1394. Două săptămîni mai tîrziu efortul lor se dovedi zadarnic cînd auziră vestea uluitoare că murise Clement.

Schisma care-l ridicase pe Clement la rangul de papă a fost călăul lui, prin mîna Universităţii din Paris. Din ianuarie, cînd regele îşi recăpătase raţiunea, Universitatea insistase să i se acorde o audienţă pentru a prezenta părerile ei. Pînă atunci, ducele de Berry, partizanul cel mai înfocat al lui Clement, oprise o astfel de întrevedere, răspunzînd la apelurile Universităţii cu reproşuri violente şi ame-

nințări de a „condamna la moarte și a-i arunca în fluviu" pe principalii promotori ai acestei afaceri. Aceste sentimente puternice erau inspirate de „daruri bogate" primite de la Clement care, aflînd despre intențiile Universității, îl trimise pe cardinalul de Luna la Paris pentru a încerca o persuasiune financiară, pe care Berry o înțelegea cel mai bine. Ducele de Burgundia trebuie să-i fi dat fratelui său la un moment dat un argument convingător pentru a dovedi contrariul deoarece, printr-o răsturnare surprinzătoare a situației, Berry răspunse deodată petiționarilor : „Dacă găsiți un remediu care să fie acceptabil pentru Consiliu, îl vom accepta imediat".

Încetarea schismei, enunțată de Gerson, era deja soluția Universității. Ca s-o facă cît mai public, facultatea organiză un referendum popular cu o urnă plasată în mănăstirea St. Mathurin, în care oamenii urmau să-și depună voturile pentru o soluție. Din 10 000 de voturi numărate de 54 de profesori ai diverselor facultăți rezultară trei soluții, neincluzînd *Calea Forței*. De obicei, referendumurile nu confirmă un rezultat nedorit. Cele trei căi propuse acum erau în primul rînd abdicarea reciprocă, în al doilea rînd, dacă ambii papi continuau să rămînă neînduplecați, un grup ales să arbitreze ; în al treilea rînd, un Conciliu general al Bisericii. Cea din urmă propunere era considerată cea mai puțin dezirabilă deoarece se credea că un Conciliu general se va împărți în mod sigur între fracțiunile existente din care schisma va ieși mai vie ca niciodată.

Destinat să domine deceniile de le începutul secolului următor, recurgerea la un Conciliu era deja o umbră veche. Firește că ambii papi îl detestau, deoarece le lua din autoritate. Teoria supremației sinodale spunea că autoritatea supremă în sînul Bisericii consta în Conciliul general, din care papa își lua puterea. „Niște perverși", tuna și fulgera rivalul lui Clement, Bonifaciu al IX-lea, „avînd credință în arma cărnii împotriva lui Dumnezeu, cer un conciliu. O impietate blestemată !"

Cu toate acestea, odată cu pierderea speranței în abdicare, teologii de ambele părți discutau din ce în ce mai mult despre un conciliu și dezbăteau problemele lui. Cine-l va convoca ? Care-i era legitimitatea dacă era convocat de conducători laici ? Avea autoritate asupra persoanei papei? Dacă ar fi convocat de un pontif în prezentul impas, ar fi acceptate deciziile lui de celălalt ? Cum ar putea fi convinși vreodată ambii papi și ambele ierarhii să acționeze

concertat ? La 30 iunie 1394, în timpul unei audiențe la regele Franței subiectul interzis a fost expus fără milă.

Pregătită de Filip de Burgundia ca să prezinte constatările Universității din referendum, audiența a fost ținută într-o atmosferă de mare solemnitate. Regele era pe tron, cu ducii regali și principalii prelați și miniștri de față. Argumentul pentru încetarea schismei, sub forma unei scrisori de 23 de pagini către rege, a fost citit de rectorul Universității, Nicolas de Clamanges, un prieten al lui Gerson și D'Ailly. Unul din umaniștii Universității, el era considerat cel mai bun stilist în latină din Franța și un orator fără pereche cu „elocvența sa ciceroniană".

Polemica clericală în Evul Mediu nu era rece. Într-o tiradă de invective adresate ambilor papi, Clamanges descrise cu patimă și hiperbole suferința Bisericii și nevoia urgentă și imediată de vindecare. El afirmă că oricare din papii care refuza să accepte una din cele trei căi ar trebui tratat ca un schismatic înveterat și, în consecință, un eretic; un jefuitor iar nu un păstor al turmei sale, „un lup devorator", iar nu un cioban, care ar trebui alungat din sînul creștinătății. Dacă din cauza încrederii prea mari în ei, papii vor amîna din nou remediul propus, „se vor căi prea tîrziu că au neglijat reforma... răul va fi incurabil... Lumea, atît de mult timp nefericită, este acum pe o pantă periculoasă ce duce spre Rău".

„Credeți", strigă el cu vocea eternă a protestului, „că poporul va suporta veșnic proasta voastră guvernare? Cine credeți că poate suporta, printre atîtea alte abuzuri, numirile voastre mercenare, vînzarea multiplă a prebendelor ridicarea oamenilor necinstiți sau fără virtute în cele mai înalte poziții ?" În fiecare zi sînt numiți prelați ce „nu știu nimic de sfințenie, nimic de cinste". Expusă extorcărilor lor, „calitatea de preot a devenit o mizerie care profanează adevărata chemare... prin vînzarea de relicve și cruci și potire și punînd la mezat riturile mistice ale împărtășaniei". Unele biserici nu mai țin slujbe deloc. Dacă părinții timpurii ai Bisericii s-ar întoarce pe pămînt „n-ar găsi urmă a pietății lor, nici o rămășiță a credinței lor, nici o umbră a Bisericii pe care o cunoscuseră". Vorbi despre creștinism ca obiect de batjocură printre păgîni, care speră că „Biserica noastră, atît de învrăjbită se va distruge cu propriile ei mîini". El arătă numărul crescut al ereticilor, a căror otravă „progresează ca o cangrenă în fiecare zi". El prezise că vor veni timpuri și mai rele deoarece certu-

rile interne din cadrul credinţei catolice aduceau disensiuni şi lipsă de respect. Expuse toate argumentele împotriva unui Conciliu general şi le respinse pe fiecare în parte, citînd din Vechiul Testament, psalmi, profeţi şi Cartea lui Iov — „A fost vreodată", tună el, „va fi vreodată o mai urgentă nevoie de un Conciliu decît în acest moment, cînd întreaga Biserică este zguduită în disciplina, în morala, legile şi instituţiile ei, în tradiţiile şi practicile ei cele mai vechi, atît spirituale cît şi lumeşti, în acest moment cînd este ameninţată de o ruină îngrozitoare şi ireparabilă ?"

Întorcîndu-se spre rege, el nu ezită să se refere la tragedia personală a lui Carol, spunînd că, dacă Dumnezeu ar răspunde la rugăciuni pentru a-l însănătoşi pe rege, el ar trebui să se trezească în interesul poporului lui şi al Sfintei Biserici, pentru a eradica „această oribilă schismă" şi *miseria* pe care o aduce cu sine. În numele Universităţii, el îl imploră pe Carol să ia conducerea imediat pentru a găsi un remediu dacă nu dorea să-şi piardă titlul de Cel Mai Creştin Rege.

Necunoscînd latina, limba cuvîntării, Carol asculta politicos fără să înţeleagă un cuvînt. După aceea se porunci să se facă o traducere pentru Consiliul regal, ai cărui membri laici nu cunoşteau nici ei latina. Cererea pătimaşă a lui Clamanges a fost ignorată. Guvernelor nu le place să se confrunte cu remedii radicale ; este mai uşor să laşi să predomine politica, şi politica în care era implicată curtea în acel moment era dată de încercarea, făcută de Ludovic şi respinsă de ducele de Burgundia, de a-l întrona pe Ludovic în Italia. Regele porunci Universităţii — sau i se porunci în numele lui — să se abţină de la alte agitaţii. Drept răspuns au fost suspendate cursurile, ceva care semăna cu o grevă a facultăţii, o metodă folosită cu succes împotriva unei impuneri de taxe din 1392, deşi cu preţul plecării mai multor studenţi străini din Paris.

Universitatea mai făcu să circule scrisoarea lui Clamanges în toată Europa, pînă şi la Sfîntul Scaun din Avignon unde a fost prezentată papei în plină adunare cu cardinalii. După ce citi cîteva rînduri, ochii lui Clement se umplură de mînie şi exclamă : „Această scrisoare defăimează Sfîntul Scaun. Este ticăloasă, veninoasă". Denunţînd-o ca o calomnie care „nu merită să fie citită în public sau în particular", el părăsi camera furios şi nu vru să vorbească sau să asculte pe nimeni. Cardinalii citiră scrisoarea şi, după ce se sfătuiră între ei, ajunseră la concluzia că

amînarea era într-adevăr periculoasă și că papa ar fi trebuit să accepte propunerea Universității. Chemați de Clement, cînd acesta auzi despre consfătuirea lor, ei îl sfătuiră că, dacă voia binele Bisericii, el trebuie să aleagă una din cele trei căi. Indignarea lui a fost atît de mare auzind această „lașitate trădătoare" încît după trei zile, pe 16 septembrie, muri de un atac de cord sau de o congestie cerebrală sau, conform contemporanilor săi, „de profundă amărăciune". Astfel sfîrși Robert de Geneva, consemnat în cele din urmă în istoria Bisericii ca antipapă.

Știrea morții sale ajunse la Paris după șase zile, la 22 septembrie. Iată în sfîrșit momentul de a reunifica Biserica fără eforturi, fără folosirea forței sau a unui Conciliu General — dacă se putea împiedica alegerea unui urmaș a lui Clement. „Nu va mai fi niciodată o asemenea ocazie" scrise Universitatea cardinalilor ; „este ca și cum Duhul Sfînt ar fi stat la ușă și ar fi bătut". Consiliul regal trimise imediat un mesaj în numele regelui cardinalilor de la Avignon, îndemnîndu-i „în interesul întregii creștinătăți" să-și amîne conclavul pînă ce vor primi o scrisoare „specială și solemnă" de la regele Franței, scrisoare care trebuia să sosească.

Conduși de mareșalul Boucicaut, solii regelui galopează spre Avignon, parcurgînd cei 620 de km într-un timp record de patru zile. Cînd sosiră, conclavul era deja în ședință. Cardinalii doreau unificarea, dar nu în detrimentul lor. Ei fuseseră convinși de afabilul spaniol, cardinalul de Luna, un fost profesor de drept canonic, că poziția lor depindea de dreptul lor de alegere care nu trebuie îngrădit. Ghicind conținutul scrisorii regelui, ei hotărîră să nu o deschidă pînă la alegere. Dar decît să fie învinuiți că au menținut schisma, au hotărît mai bine să cadă de acord și să semneze un jurămînt scris prin care se angajau ca oricare va fi ales dintre ei să-și dea demisia dacă majoritatea cardinalilor i-o cereau. Jurămîntul îi lega să acționeze activ pentru unificarea Bisericii „fără vreo fraudă, înșelăciune sau mașinație" și să analizeze cu sinceritate, fără scuze sau întîrziere, orice posibil mijloc către acest țel, „chiar pînă acolo încît să renunțe la papalitate, dacă-i necesar". Optsprezece din 21 de cardinali semnară, printre care și cel mai înflăcărat exponent al unificării, cardinalul Pedro de Luna din Aragon.

În timpul conclavului, cînd a fost propus numele unui cardinal pentru alegere, acesta mărturisi cu o sinceritate

dezarmantă „Sînt slab și poate nu voi abdica. Nu mă expuneți la tentație".

„Eu, pe de altă parte", spuse cardinalul de Luna, „voi abdica tot atît de ușor cum îmi scot pălăria". Toți ochii se întoarseră spre colegul lor, atunci în vîrstă de vreo 60 de ani, care era cardinal încă de pe vremea alegerii furtunoase de la Roma care precipitase schisma. Un bărbat învățat și inteligent, de origine nobilă, diplomat subtil, auster în viața particulară, un om abil, el era un adversar rigid al Conciliului deși un apărător înfocat al unificării. A fost ales succesorul lui Clement la 29 septembrie, luînd numele de Benedict al XIII-lea.

A doua misiune franceză auzi vestea în drumul ei spre Avignon. La sosirea lor, noul papă îi asigură de intenția lui de a folosi orice mijloc pentru a pune capăt schismei și repetă afirmația că va abdica dacă va fi sfătuit s-o facă tot atît de ușor ca și cum și-ar scoate pălăria, pe care o ridică de pe cap în semn de exemplu elocvent. Asigurările lui, ca răspuns dat regelui, se ridicară ca o scară în ceruri. El acceptase alegerea numai ca să sfîrșească „blestemata schismă"; mai curînd și-ar petrece restul vieții în „deșert sau sihăstrie" decît s-o prelungească ; dacă regele va trimite persoane bine informate cu propuneri precise, le va accepta fără ezitare și „le va executa fără întîrziere" ; el era „dispus, hotărît și decis" să acționeze pentru unificare și va accepta sfatul regelui și cel al unchilor lui „pentru ca ei mai curînd decît alt prinț să aibă veșnica glorie care va fi recompensa unui efort atît de meritoriu".

Poate că de Luna fusese sincer însă, odată ce s-a văzut pe tronul papal, datoria de a abdica a fost repede înlocuită de sentimentul drepturilor pe care funcțiile atît de înalte le aduc cu sine. Schisma, ca și războiul, era o capcană din care nu se ieșea ușor.

În tot acest timp, Enguerrand de Coucy fusese în nordul Italiei, conducînd în numele lui Ludovic de Orléans o campanie financiară, politică și militară pentru suveranitatea Genovei. Ocazia se ivise din anarhia cronică a orașului ; Grimaldi, Doria, Spinola și alte familii nobile, fiind exilate și lipsindu-le coeziunea, doreau un suveran care să le repună în drepturi și să scape orașul de conducerea burgheză. Puterea trecea de la un grup burghez la altul, fiecare din ele instalînd cîte un doge pînă ce acesta era

dat jos și exilat de adversari. Nu mai puțin de cinci dogi deținură funcția în 1393, netezind calea întoarcerii lui Adorno în 1394, dogele campaniei din Tunisia. Dogii, partidele și nobilii exilați exercitau diversele lor influențe în echilibrul fluctuant al puterii dintre Florența și Milano.

Ca locotenent și procuror general „în părțile transalpine" pentru ducele de Orléans, Enguerrand de Coucy se stabili la Asti, care aparținea lui Ludovic ca parte din zestrea Valentinei. El comanda cam 400 de lăncieri și 230 de arcași recrutați dintre cei mai buni din Franța și angajă un număr aproape egal de mercenari gasconi și italieni. Însă fără o armată superioară ca număr nu se putea aștepta să supună teritoriile genoveze numai prin cucerire militară, în cazul în care conducătorii locali erau dispuși să le apere. Ca în Normandia cu mulți ani în urmă, strategia lui a fost de a lua castele și orașe prin negociere, sprijinit de demonstrații de forță și atacuri numai cînd era necesar.

Nobilii, care făcuseră propunerea inițială, veniră să-i ofere castelele lor însă, fiind „prudent și subtil" și avînd experiență cu lombarzii și genovezii, Enguerrand nu se încrezu prea mult în promisiunile lor și avu grijă să nu se lase pe mîna lor, mergînd pînă acolo încît ținu conferințe în cîmp deschis mai curînd decît în interiorul castelelor. Colaborarea cu genovezii în Tunisia trebuie să-i fi lăsat o impresie neplăcută.

Călăuzit de Gian Galeazzo care aranjă contacte și împrumută bani și soldați, baronul de Coucy își făcu drum prin labirintul italian, recrutînd și plătind companii mercenare, negociind condițiile și prețul pentru predarea castelelor și teritoriilor „tratînd cu Pisa și Lucca pentru ca acestea să nu intervină, trimițînd soli în alte părți ale Italiei ca să adune adeziuni pentru viitorul regat al Adriei. Munca cu hîrtiile a fost substanțială și prin supraviețuirea acestora în arhive se poate vedea cum funcționa o campanie politico-militară în secolul al XIV-lea. Recrutarea se făcea încetul cu încetul : Guedon de Foissac vine cu 2 cavaleri, 19 scutieri și 10 arcași, Aimé de Miribel cu 26 de soldați, Hennequin Wautre cu 16 arcași. Șase companii italiene cuprind de la 10 pînă la 350 de „cavaleri". Bonnerel de Grimaut (probabil Grimaldi) primește 100 de florini de aur pentru „a arăta căile și mijloacele" prin care se poate aduce la îndeplinire acțiunea din Savoia. Jerome de Balart, doctor în drept, și Luquin

Mourre, scutier, primesc cîte 100 de florini de aur pentru sfaturi în același proiect.

Teritoriul Savonei care se revoltase împotriva dogelui este partea dificilă a înaintării, necesitînd negocieri delicate. Cînd mercenari gasconi sînt pe punctul de a supune unul din orașele sale vasale „focului și sîngelui", ca răzbunare că li s-au omorît trei cai, ei trebuie să fie despăgubiți rapid cu 96 de scuzi, un preț nu prea mare pentru a evita ostilitățile, care ar face și mai scump prețul cuceririi. Apropierea de Savona se face prin negocieri cu seniorii din împrejurimi, pentru a se obține permisiunea de a trece prin văile pe care ei le stăpînesc. În sfîrșit, Savona, ca și orașele și castelele sale oferă liberă trecere prin „tratate secrete" și plata a 6 990 de florini de aur.

Fiecare castel a cărui loialitate trebuie obținută urmează să arboreze steagul lui Orléans și fiecare senior primește o rambursare în rate lunare din suma stabilită „pînă cînd ducele de Orléans va fi stăpînul Genovei". Patruzeci de membri din familia Spinola primesc în comun 1 400 de florini pe lună pentru loialitate, și pentru acordul de a încartirui forțele lui Coucy în orașele și fortărețele lor. Înregistrarea fiecărei tranzacții printr-o caligrafie precisă și arhitecturală a timpului arată limpede că, atunci cînd era în floare cavalerismul, unul din interesele sale de căpătîi erau banii.

Notarii care întocmiră aceste acorduri și ambasadorii care le-au confirmat au trebuit să fie plătiți, precum și curierii spre, și de la Paris. Erau înregistrate și soldele și sumele plătite în avans soldaților, căpitanilor companiilor, ca și cei 20 de florini pentru Antonio de Cove, tunar, pentru că a adus o *grosse bombarde* de la un oarecare senior pentru asediul unui castel ; 18 florini pentru un sol trimis de Enguerrand de Coucy la Pavia pentru a împrumuta 400 de florini de la Gian Galeazzo ; un pocal și un vas de argint pentru secretarul lui Galeazzo.

Nu în mod surprinzător, Enguerrand rămînea permanent fără bani lichizi, însă rețeaua de bănci și credite a timpului îl creditau. Împrumută 12 000 de florini de la un anume Boroumeus de Boroumeis, negustor din Milano, pentru a fi dați înapoi de Orléans fraților Jacques și Franchequin Jouen, băcani din Paris. Altă dată baronul de Coucy amanetă bijuterii și argintărie pentru a-și plăti soldații pînă cînd au fost aduse 40 000 de livre de către șambelanul lui Orléans, de la Paris. În noiembrie,

după primirea puterilor plenipotenţiare de la regele Franţei şi de la ducele de Orléans, baronul de Coucy încheie un tratat cu Savona conţinînd o mulţime de drepturi, garanţii şi obligaţii aproape tot atît de complexe ca Tratatul de la Brétigny. Cu tratatul asupra lui, se mută la Pavia pentru a aranja condiţiile definitive ale participării lui Gian Galeazzo în prezenta acţiune şi în viitoarea *Voie de Fait*.

Trecuseră 21 ani de cînd Enguerrand şi Gian Galeazzo luptaseră în tabere opuse în bătălia de la Montichiari. S-au gîndit la vechile timpuri şi şi-au amintit unul altuia cum de-abia scăpaseră cu viaţa ? Sau erau relaţiile lor pur formale ? Au comparat ei însemnările despre respectivele lor ctitorii monastice, cele ale lui Coucy pentru Celestini la Soissons, cele ale lui Gian Galeazzo pentru Carthusieni la Pavia, şi a spus oare prinţul italian, cum mai spusese în alte dăţi, că intenţiona să construiască una „care să nu aibă seamăn în lume" ? El nu trăi să-şi vadă trufia satisfăcută în faimoasa Certosa din Pavia.

Fără îndoială că i-a arătat lui Coucy arhiva cu documente de stat şi bineînţeles biblioteca, a cărei colecţie fusese începută pentru tatăl lui de către Petrarca. Ea conţinea exemplarul poetului a operei lui Virgiliu precum şi operele lui şi ale lui Boccaccio şi *Commedia* lui Dante. Extinsă continuu de achiziţiile lui Gian Galeazzo ce numărau mai mult de 900 de volume, ea rivaliza cu biblioteca lui Carol al V-lea de la Luvru şi era deschisă bibliofililor şi învăţaţilor pe care seniorul din Pavia îi plăcea să-i atragă la curtea sa. Gloria ei erau manuscrisele anluminate pe care le comandase. Indiferent de text, fie că aparţinea lui Pliniu sau Horaţiu, ele ilustrau lumea contemporană ; plante şi animale, procedee medicale, alaiuri nupţiale, vase, castele, bătălii, banchete şi, nu în cele din urmă, *Orele* lui Visconti, şi trei portrete ale lui Gian Galeazzo. Artistul, Giovanni dei Grassi, înconjurat de oalele lui cu vopsea şi foiţe de aur, lucra la *Ore* în anul vizitei lui Coucy.

Fără îndoială, Enguerrand de Coucy a văzut catedrala din Milano aflată în construcţie, ale cărei fundaţii le pusese gazda lui în 1386 ca pioasă recunoştinţă pentru înlăturarea nelegiuitului Bernabò. Deşi Gian Galeazzo dădea subsidii lunare de 500 de florini, construirea ei era rezultatul voinţei poporului, fiind realizată cu un impuls atît de viguros încît coloanele navei erau deja terminate.

Forţa de muncă şi fondurile proveneau de la toate clasele. Breasla armurierilor veni în grup să care molozul în coşuri. Ca să nu fie mai prejos, urmară postăvarii, apoi colegiul notarilor, funcţionarii guvernamentali şi alţii, într-un flux continuu de muncă voluntară. Cartierele oraşului se luau la întrecere în a oferi contribuţii. Cînd Porta Orientale dădu un măgar în valoare de 50 de lire şi o zi de muncă la excavaţie, Porta Vercellina dădu un viţel în valoare de 150 de lire. În registrele donaţiilor apare întreaga societate : sînt consemnate trei lire, patru soldi de la „Raffalda, prostituata" şi 160 de lire de la secretarul Valentinei dei Visconti, ducesa de Orléans.

Baronul de Coucy încheie două tratate cu ducele de Milano, unul prevăzînd o forţă unită pentru a cuceri Genova, celălalt făcînd referire la *Voie de Fait*. În al doilea tratat Visconti se angajă să furnizeze un anumit număr de lancieri dacă regele Franţei venea personal în Italia, şi un număr mai limitat dacă Orléans ar fi fost conducătorul lui, ceea ce era puţin probabil, ducele de Burgundia. Motivul pentru care a fost menţionat ducele de Burgundia rămîne ascuns în enigmatica diplomaţie a lui Gian Galeazzo. El era un conducător care totdeauna juca pe două fronturi cînd era vorba de atingerea scopului lui şi era gata să abandoneze pe unul pentru celălalt dacă găsea că este necesar. În nevoia lui de a găsi un aliat împotriva Florenţei şi Bolognei, el vedea că Franţa, cu un rege nesigur şi cu lupta dintre unchi şi nepot pentru stăpînirea arenei politice, reprezenta o propunere schimbătoare iar *Voie de Fait*, de la moartea lui Clement, o perspectivă slabă. În timp ce negocia cu Coucy, el îşi îmbunătăţea deja relaţiile cu stăpînul lui formal, împăratul Venceslav care, ca şi el, avea nevoie de sprijin împotriva duşmanilor interni. Pentru a confirma titlul lui imperial, Venceslav ar fi trebuit să-şi asume acel risc al împăraţilor, călătoria la Roma pentru încoronarea sa oficială de către papă. Bogăţia lui Visconti ar fi avut cum să o facă posibilă. În schimbul a 100 000 de florini, în 1395 Venceslav vîndu lui Gian Galeazzo titlul de duce ereditar de Milano cu drept de suveranitate peste 25 de oraşe. Ca primul titlu de acest fel din Italia, el marcă trecerea de la epoca statelor-oraşe la cea a despoţilor. Aceasta nu l-a ajutat pe Venceslav care a fost învinuit de adversarii lui de înstrăinarea ilegală a unei părţi din teritoriul imperial şi, în

cele din urmă, a fost detronat înainte de a-şi consolida poziţia pentru a întreprinde călătoria în Italia.

În timp ce Coucy continua campania împotriva Genovei, o altă înţelegere a fost făcută în spatele lui. O coaliţie dintre Florenţa, Burgundia şi regina Isabeau îl obligă pe dogele Adorno, ca mijloc de a fi ţinut în funcţie, să ofere suveranitatea Genovei lui Carol al VI-lea, înlăturîndu-i efectiv pe Orléans şi Visconti. Pe punctul de a fi cuprins din nou de nebunie în 1395, Carol putea fi manipulat. În „martie cel plin de suferinţă" al acelui an, fiind informat că regele a cumpărat interesele lui Ludovic in Genova cu 300 000 de franci, Coucy se văzu acţionînd pentru un alt stăpîn. Conform instrucţiunilor coroanei, el negocia acum un armistiţiu cu dogele Adorno care-l încălcă imediat organizînd asediul Savonei pentru a o recîştiga. În cursul apărării, Coucy a fost imobilizat timp de patru zile în iulie de un „picior rănit", care putea să fie o rană proaspătă sau efectul rănii mai vechi căpătate cu 10 ani în urmă. El poate fi găsit numai din cînd în cînd în documente, ca o pată de cer printre norii călători.

Asediul Savonei a fost ridicat prin august, suveranitatea Genovei confirmată pentru regele Franţei iar campania lui Coucy luă sfîrşit. Mai este menţionat ultima dată cu o suită de 120 de călăreţi, părăsind Asti la 13 octombrie şi ajungînd la Torino în aceeaşi seară în drumul lui spre o nouă traversare a Alpilor. La întoarcerea sa în Franţa, Ludovic îl întîmpină cu un dar — sau o plată — de 10 000 de franci „pentru a-l ajuta să treacă peste tot ceea ce suferise în Italia". De fapt, Enguerrand de Coucy cîştigase, pentru coroana Franţei, dacă nu pentru Ludovic de Orléans, mult jinduitul cap de pod din Italia. Stăpînirea franceză în Genova a fost instituită oficial în anul următor. Răsturnată de o răscoală populară în 1409, ea rămase o revendicare pe care urmaşii lui Carol şi ai lui Ludovic, Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea şi Francisc I o mai făceau încă în secolul al XVI-lea.

În timp ce Coucy era angajat împotriva Genovei, curtea şi Universitatea se uniră într-un efort comun pentru a-l răsturna pe Benedict al XIII-lea. Deşi îl cunoşteau bine, francezii erau jigniţi că fusese ales un spaniol şi el, deşi de origine nobilă, nu era înrudit cu Valois, Bourbonii şi conţii de Savoia, lucru care-l făcuse pe Clement, din punc-

tul de vedere al francezilor, „unul de al nostru". Terminarea schismei deveni cu atît mai imperativă cu cît se auzea mai tare chemarea pentru cruciadă. În drum spre Franța erau ambasadorii unguri ; patriarhii din Ierusalim și Alexandria sosiseră deja cu știri de groază.

Așa cum umilul arhiepiscop de Bari se transformă peste noapte în violentul Urban al VI-lea, tot astfel se transformă și vicleanul și diplomatul Pedro de Luna într-un Benedict al XIII-lea cinstit și inflexibil. O cerere din adîncul inimii adresată de Universitate de a nu amîna „cu o zi, cu o oră, cu o secundă" intenția sa de a abdica îl lăsă pe Benedict impasibil deși retorica, al cărei autor era din nou Clamanges, ar fi străpuns și o conștiință de granit. Universitatea scria că, retrăgîndu-se, ar obține „cinste veșnică, renume nepieritor, laudă universală și glorie nemuritoare". Dacă amînă cu o zi, va urma a doua, apoi a treia. Spiritul lui va slăbi, vor veni lingușitori și căutători de posturi cu vorbe dulci și daruri ; sub marca prieteniei „ei vă vor otrăvi mintea cu teama de consecințe rele și vă vor răci zelul pentru această nobilă și dificilă acțiune". Dulceața onorurilor și puterii îl va cuprinde „Dacă sînteți gata azi, de ce să așteptați pînă mîine? Dacă nu sînteți gata azi, veți fi și mai puțin mîine". Pacea și sănătatea Bisericii sînt în mîinile lui. Dacă rivalul său ar fi refuzat să abdice cînd ar fi abdicat Benedict, el ar fi fost condamnat drept „cel mai pervers schismatic" și ar fi dovedit tuturor catolicilor necesitatea înlăturării lui.

Abdicarea unilaterală nu-i surîdea lui Benedict, nici nu era convins că efectul ei moral l-ar putea înlătura și pe rivalul său. Cînd cancelarul d'Ailly și înflăcăratul lui coleg Gilles Deschamps veniră la Avignon ca ambasadori ai regelui pentru a-l îndemna din nou, ei constatară că ușuratica promisiune a fostului De Luna de a scoate pălăria fusese înlocuită cu o încăpățînare spaniolă, cultivată „în țara catîrilor".

La Paris sporiră presiunile. În februarie 1395 se convocă în numele regelui o conferință cu 109 prelați și clerici învățați pentru a hotărî cum să se pună capăt schismei. După o deliberare de două săptămîni, la care participară arhiepiscopi, episcopi, abați și doctori în teologie, se votă cu 87 la 22 pentru Calea Cedării și renunțarea la Calea Forței. Nu în întregime o chestiune de convingere, votul reflecta ascensiunea ducelui de Burgundia. Prelații

şi teologii, ale căror posturi depindeau de protecţia unuia sau altuia dintre duci, urmăreau cu atenţie cursul evenimentelor. În consecinţă, odată cu venirea la putere a ducelui de Burgundia sau a celui de Orléans — de obicei, Burgundia cînd regele era nebun şi Orléans cînd era sănătos — atitudinile lor oscilau, împiedicînd o politică coerentă.

Majoritatea participanţilor la conferinţă renunţară acum la *Voie de Fait*, fiind declarată „prea periculoasă", implicîndu-l pe regele Franţei în războaie împotriva tuturor acelor care ascultau de „Intrusul" de la Roma. Chiar dacă Bonifaciu ar fi înfrînt, spuseră prelaţii, naţiunile Angliei, Italiei, Germaniei şi Ungariei tot nu l-ar accepta pe Benedict al XIII-lea şi „schisma ar fi mai puternică decît este acum". Singura speranţă ar fi ca Benedict să pună abdicarea lui în mîinile regelui Franţei, care ar solicita atunci suveranilor din cealaltă tabără să obţină abdicarea lui Bonifaciu. În ciuda lipsurilor evidente ale acestei proceduri, era limpede că regele dorea o decizie pentru sfîrşirea schismei. Fără un papă francez ca beneficiar al ei, Calea Forţei îşi pierduse atracţia.

Adria şi cucerirea Statelor Papale dispărură odată cu *Voie de Fait*, şi cu ea şi orice perspectivă pentru Benedict de a-l înlătura pe rivalul său cu forţa armelor franceze. Pentru a-l convinge de aceasta, coroana trimise cea mai impunătoare misiune diplomatică trimisă vreodată la Avignon, constînd din toţi cei trei duci — de Burgundia, Berry şi Orléans — sprijiniţi de 10 delegaţi ai Universităţii. Deşi îndulcit de daruri splendide, constînd din vinuri de Burgundia şi tapiserii flamande, mesajul constituia o revendicare conştientă a voinţei regelui faţă de Biserică. Această voinţă dădu peste un adversar neîntrecut în artificiile evaziunii.

Subiectul a fost dezbătut prin discursuri elegante într-o serie de audienţe, fiecare deschizîndu-se cu un text corespunzător, cu obişnuitele „înflorituri retorice" şi multe citate canonice şi istorice de ambele părţi. Ca fost profesor la Montpellier, Benedict nu putea fi umilit de figurile academice din Paris. Deşi continua să dea asigurări că are toată bunăvoinţa să lupte pînă la moarte pentru unificare, el refuză să fie constrîns să abdice fără o garanţie bilaterală. Aici era slăbiciunea izbitoare a cererii franceze, şi poate că el a bănuit că francezii doreau să-l înlăture mai ales pentru că doreau să instaleze în locul lui un papă francez — şi poate că avea dreptate. Se suci şi dejucă pla-

nurile vînătorilor lui. Cînd cerură să vadă textul jurămîntului semnat de cardinali în conclav, el refuză mai întîi, apoi se oferi să le spună despre ce era vorba în secret, apoi, cînd a fost presat în continuare se oferi, să-l citească cu voce tare fără să-l înmîneze. Cînd şi acest lucru a fost respins, el pretinse un fel de privilegiu executiv pe motivul că hotărîrile conclavului nu puteau fi comunicate oricui.

Silit să se supună, el propune o întîlnire a ambilor papi şi a ambelor serii de cardinali. Oaspeţii spun că aceasta este imposibil din cauza încăpăţînării „Intrusului" şi că ei vor ca Benedict să abdice în mod voluntar. El cere propunerea în scris. Gilles Deschamps răspunde că nu este necesar deoarece ea constă numai dintr-un singur cuvînt cu patru silabe „abdicare". Papa cere timp de gîndire. În timpul pauzei ducele de Burgundia îi invită pe cardinali să-şi spună părerea „cu mîna pe inimă, ca persoane particulare şi nu ca membri ai colegiului sfînt". Toţi cei 19 cardinali sînt de acord cu abdicarea, singurul care se opune fiind cardinalul Pampeluna, tot un spaniol. Cînd cardinalii îşi spun părerea în scris, Benedict le interzice să semneze documentul. La o audienţă din care îi exclude pe delegaţii Universităţii, el îi informează pe duci că dacă îl vor sprijini, el le va lăsa lor cucerirea şi stăpînirea Statelor Papale. Aceştia rămîn muţi la această propunere.

Discuţiile durau deja de două luni, oaspeţii venind în fiecare zi de dincolo de rîu, de la Villeneuve, unde sînt cazaţi. Ei descoperă într-o dimineaţă că în timpul nopţii cineva a ars faimosul pod dînd foc la bărcile legate de pari. Temîndu-se imediat de „trădare" şi atac, pun mîna pe arme dar, gîndindu-se încă o dată, îl suspectează pe papă. Dacă spaniolul rîde cumva pe celălalt mal, el o face în secret. Jurînd că n-are nimic de a face cu focul, trimite lucrători să repare podul şi să facă un ponton provizoriu din bărci legate una de alta, puţin potrivit pentru trufaşii duci ca să călărească peste el. Singura alternativă este să se traverseze cu barca, care este înceată şi nesigură pe apele tumultuoase. După ce se sfătuiesc cu cardinalii, oaspeţii, dezgustaţi, hotărăsc să facă un ultim apel pe care Benedict, afirmînd încă o dată devotamentul lui pentru unificare, îl respinge. Învinşi, francezii pleacă după trei luni de încercări zadarnice. Schisma rămîne nerezolvată.

Fără nici o asigurare că abdicarea lui va pune capăt schismei, Benedict nu poate să poarte toată vina. În mod

surprinzător el cîştigă un apărător în persoana lui Nicolas de Clamanges, care prezisese atît de furios urgia dacă papii amînă măcar cu o zi abdicarea. Într-o hotărîre care provoacă o furtună la Universitate, el acceptă acum funcţia de secretar al lui Benedict şi avea să scrie mai tîrziu despre el că, „deşi i se aduseră grave acuzaţii, el a fost mai mare şi demn de laudă decît oricare altul". A acţionat Nicolas din convingere sau fusese cumpărat ? Deoarece nu cunoaştem motivele lui, să le considerăm sincere.

Înfuriată de rezultatul eforturilor ei, cu atît mai mult cu cît cuvintele iniţiale ale lui Benedict hrăniseră mari speranţe, Universitatea propuse două măsuri radicale : ea îl sfătui pe rege să reţină beneficiile ecleziastice care-i reveneau lui Benedict din Franţa, măsură însemnînd practic ruperea de Avignon ; şi îi mai sfătui pe cardinali că, dacă Benedict continuă să refuze să abdice, să fie înlăturat de un Conciliu general. Coroana nu era încă pregătită să refuze supunerea, deşi avea să ajungă la acest stadiu trei ani mai tîrziu. Aveau să treacă 14 ani înainte ca Europa să atingă acea unitate vremelnică necesară unui conciliu general, care n-a reuşit însă nici atunci.

Universitatea îşi continua campania. Trimitea scrisori guvernanţilor şi altor universităţi, îndemîndu-i să insiste asupra abdicării ambilor papi. Doctorii în teologie călătoreau în oraşe şi provincii ca să predice împotriva relelor schismei. În timp ce denunţau corupţia Bisericii, ei răspîndeau — cu rezultate la care nu se aşteptau — cererea pentru reformă. Coroana franceză trimise soli regelui Angliei şi prinţilor germani cerînd calea abdicării reciproce, şi primi de la toţi asentimentul lor serios însă cu puţine rezultate practice. Benedict al XIII-lea se opunea la toate presiunile. Timp de aproape 30 de ani, în ciuda retragerii Franţei de sub tutela sa, asediului Avignonului, a faptului că l-au părăsit cardinalii, iar două concilii i-au cerut abdicarea precum şi rivalităţilor a încă trei papi, el nu voi să abdice. Retrăgîndu-se într-o fortăreaţă spaniolă, muri în 1422 la vîrsta de 94 de ani, menţinîndu-şi încă pretenţia.

Pe neaşteptate, războiul, dacă nu schisma, dădea speranţe că în sfîrşit se va termnia. În martie 1395, Richard al II-lea propuse o căsătorie între el şi Isabelle, fiica regelui Franţei. El avea 29 de ani, ea şase. Ca mijloc de a

ocoli controverse fără ieşire pentru a obţine pacea pe alte căi, aceasta a fost o încercare îndrăzneaţă, chiar dacă mobilul ei nu era numai pacea.

Richard al II-lea n-avea nici un folos din ceea ce numea el acest „război de neîndurat", nici nu împărtăşea animozitatea pentru Franţa care sălăşluia în orice englez. Dimpotrivă el admira Franţa, dorea să-i cunoască regele şi dorea pacea pentru a se întări împotriva adversarilor săi interni. El domnise pe baze constituţionale timp de şapte ani, de cînd fusese tratat atît de brutal de lorzii apelanţi, însă firea sa autocrată, stîrnită de acea umilire, dorea monarhia absolută şi subjugarea inamicilor săi. Regalitatea, care poate sau corupe sau îmbunătăţi lucrurile, pare să fi avut un efect în general unilateral în secolul al XIV-lea : numai Carol al V-lea cîştigase înţelepciune din răspunderile puterii. Richard era cu toane, nelegiuit, tiranic, emotiv şi agresiv. Cînd în 1394 muri soţia lui Ana de Boemia, sora lui Venceslav, el îşi manifestă durerea poruncind ca reşedinţa sa de la Shen să fie distrusă, deoarece ea murise acolo. La înmormîntarea ei, crezînd că a fost insultat prin comportarea contelui de Arundel, unul din lorzii apelanţi, regele luă o bîtă şi-l lovi.

Ana fusese o femeie de vîrsta lui cu o fire blîndă care inspira, nu ca nefericitul ei frate, cele mai bune comentarii în cronici. Moartea ei poate să fi slăbit nişte influenţe care-l mai ţineau pe Richard în frîu, în afară de faptul că l-a lăsat fără un moştenitor direct. Pentru a-şi asigura moştenirea era recomandabil să se recăsătorească, însă alegerea unei fetiţe de 6 ani care era în mod legal cruţată de consumarea căsătoriei pînă la vîrsta de 12 ani, sugerează că nu moştenitorul era obiectivul numărul unu al lui Richard. El voia împăcarea cu Franţa pentru a struni „mistreţii" Angliei şi, cît se poate de concret, ca să obţină sprijinul Franţei, dacă va fi cazul, împotriva lor. Solii lui au fost instruiţi să obţină asigurări de la regele francez şi de la unchii şi fratele lui „că-l vor ajuta şi sprijini pe Richard cu toată puterea lor împotriva oricăruia din supuşii lui".

Aceasta nu prea era o rugăminte obişnuită adresată de un rege altui rege, îndeosebi cînd cei doi fuseseră nu de mult, sau erau încă, duşmani. Pe Richard îl despărţeau numai doi ani de instituirea monarhiei absolute, asasinarea lui Gloucester, executarea lui Arundel, mazilirea lui Norfolk şi Henry Lancaster, şi de seria de provocări care,

după încă doi ani, aveau să-l coste pierderea coroanei, şi la sfîrşit şi a vieţii. Istoricii moderni au sugerat că fusese cuprins de o boală mentală în ultimii lui ani, însă aceasta este o concepţie modernă asupra defectelor comune guvernanţilor din secolul al XIV-lea : incapacitatea de a-şi stăpîni impulsurile.

Richard a fost rege într-o perioadă de sporire a tensiunii, înăbuşită dar nu uşurată de la răscoala ţăranilor încoace. Bande nelegiuite de cavaleri şi arcaşi încă răspîndeau dezordine, birurile grele constituiau o permanentă nemulţumire, mişcarea lollardă, în ciuda eforturilor de a o anihila, apărea peste tot. Ameninţarea sa socială, şi nu mai puţin religioasă, unise coroana şi Biserica împotriva ei; trecuseră zilele alianţei lui John de Gaunt cu Wyclif, deşi apăruseră lollarzi în poziţii înalte. În timpul Parlamentului din 1394—95, mişcarea ieşi brusc la suprafaţă cu o afirmaţie publică incendiară, conţinînd 12 *„concluzii şi adevăruri pentru reformarea sfintei Biserici în Anglia"*.

Sprijinită de mai mulţi membri ai Camerei Comunelor, inclusiv de veşnic turbulentul Sir Richard Stury şi un alt cavaler, care erau amîndoi membri ai Consiliului Privat, a fost prezentată parlamentului o cerere de legiferare a 12 reforme, scrisă în engleză. A fost afişată în acelaşi timp pe uşile Abaţiei St. Paul şi Westminster. Cele 12 concluzii erau o oglindă a fostei Biserici medievale văzută de cei nemulţumiţi, de cei care voiau să creadă şi aveau credinţă, dar se simţeau împiedicaţi de rugina materialismului şi idolatriei. Erau concluziile la care ajunsese, pe rînd, Wyclif, începînd cu două din cele mai ameninţătoare pentru Biserică şi preoţime : secularizarea averilor şi negarea „presupusului miracol" al Transubstanţierii. Alte ritualuri denunţate erau legămintele de castitate care la preoţi încurajau viciul, iar la femei, care „prin firea lor erau slabe şi imperfecte", duceau la multe păcate oribile : sfinţirea sau exorcismul obiectelor fizice, care nu era altceva decît „înşelăciune", înrudită cu necromania ; pelerinajul la icoane surde de lemn sau piatră, care erau o formă de idolatrie. Concluzia a zecea era nouă — o negare virtuală a dreptului de a ucide. Ea afirma că uciderea în luptă sau în urma judecăţii pentru orice cauză lumească era contrară în mod flagrant Noului Testament.

Episcopii au fost atît de alarmaţi de cele 12 concluzii încît îl chemară pe Richard din Irlanda, unde se afla atunci, pentru a decreta noi măsuri de suprimare a mişcă-

rii lollarde. Regele, și el furios din cauza acestei erezii, amenință să-l ucidă pe Sir Richard Stury „prin moartea cea mai crîncenă" dacă își va încălca vreodată jurămîntul de a se lepăda de ce-i fusese impus. Cu toate acestea, cele 10 concluzii erau dincolo de puterea suveranului de a ucide. Mișcarea lollardă găsise deja ecou în suita boemiană a reginei Anne și, prin ea, stabili o legătură cu ideile lui Wyclif și Jan Hus.

Propunerea de căsătorie a lui Richard, prezentată înainte ca ducii francezi să plece la Avignon, nu a fost întîmpinată cu bunăvoință de toată lumea. Filip de Mézières era sprijinitorul ei înflăcărat în interesul cruciadei, după cum era și ducele de Burgundia, în interesul comerțului. Însă ostilitatea unei jumătăți de veac nu era ușor de înlăturat. Ducii de Berry și Orléans se opuneau și, cînd propunerea a fost dezbătută în Consiliul francez, mai mulți membri au obiectat pe motiv că o căsătorie fără pace nu era normală. Enguerrand de Coucy, dacă n-ar fi fost în Italia, ar fi avut poate aceeași atitudine. Un incident din același an îl arată bătînd în retragere — probabil din cauza relațiilor sale speciale — pentru a menține legăturile formale între dușmani, chiar în timpul armistițiului. Rugat de Froissart, care se pregătea să viziteze Anglia, să-i dea niște scrisori de recomandare pentru Richard și unchii lui, Coucy refuză „deoarece era francez" să-i scrie regelui, deși îi dădu lui Froissart o scrisoare către fiica sa, Filipa. Dacă o scrisoare către regele Angliei nu era potrivită din punct de vedere politic, căsătoria cu regele Angliei trebuie să fi apărut într-adevăr radicală.

În consiliu, Arnaud de Corbie, cancelarul, recomandă să fie acceptată pe motivul că legătura matrimonială l-ar întări pe regele englez împotriva grupării războinice din țara sa. Interesele păcii predominau. În iulie, 1200 de gentilomi francezi escortară o misiune diplomatică engleză, condusă de ducele-mareșal Nottingham, pînă la masa consiliului din Paris. Se ajunsese la un acord pentru zestrea Isabellei de 800 000 de franci, însă fără pămînturi, și la un armistițiu pe 28 de ani. Pentru prima oară, un armistițiu era destul de lung pentru a reprezenta o autentică renegare a voinței beligerante — cel puțin din partea negociatorilor. Aceasta era dificultatea.

Dacă francezii, pe al căror pămînt se ducea războiul, erau sătui, prea mulți englezi, personificați de ducele de Gloucester, nu erau încă. Ei erau înveninați de sentimen-

tul de a fi fost frustraţi de cîştigurile confirmate de tratatul de la Brétigny. Ardeau de dorinţa de a li se da satisfacţie şi vedeau în căsătorie o amînare pentru totdeauna. Cavaleri şi răzeşi fără căpătîi erau încă atraşi de război ca mijloc de trai şi de pradă. Oamenii de rînd, suferind din cauza comerţului scăzut şi a birurilor grele, poate ar fi dorit pace, însă nu le plăcea o căsătorie franceză. Se temeau ca Richard să nu dea prea mult francezilor ; existau murmure în legătură cu Calais şi multă dezamăgire, dacă nu chiar bănuieli, din cauza alegerii unei regine-copil şi a nesiguranţei de a avea un moştenitor.

Din cauza influenţei şi popularităţii lui Gloucester printre londonezi, Richard nu îndrăzni să încheie alianţa fără concursul lui şi cel al grupării sale. Trecu mai mult de un an pentru a-l obţine. Francezii îl trimiseră pe Robert Ermitul pentru a adăuga greutatea poruncii cerului de a face pace şi a imprima în mintea englezilor ameninţarea turcilor, pe care Ermitul o cunoştea din călătoriile lui în Siria. Un vizionar, chiar dacă acesta călătorea cu şapte cai pe cheltuiala regelui francez, nu era cea mai bună alegere ca să-l influenţeze pe Gloucester. Cînd, în culmea peroraţiei sale, Ermitul avertiză : „Cu siguranţă, oricine este sau va fi împotriva păcii va plăti scump pentru aceasta, mort sau viu“, Gloucester îl întrebă scurt „De unde ştii asta ?“ Robert răspunse „din inspiraţia divină“, ceea ce nu-l impresionă pe duce. El rămase „cu inima de piatră împotriva păcii“ şi prin cuvintele lui „îi condamnă şi dispreţui profund pe francezi“.

Îngrijorat, Richard îi spuse contelui Waleran de St. Pol, care-l însoţise pe Ermit, că Gloucester încearcă să influenţeze poporul împotriva păcii, probabil chiar să „ridice poporul împotriva mea, ceea ce este un mare pericol“. St. Pol, încăpăţînatul frate al cucernicului Pierre de Luxemburg, îl sfătui pe rege să-l cîştige pe unchi cu vorbe frumoase şi daruri bogate pînă ce se va încheia căsătoria şi pacea. Apoi ar putea „urma alte sfaturi“, deoarece atunci va fi destul de puternic pentru „a suprima pe toţi rebelii, deoarece regele francez, dacă va fi nevoie, vă va ajuta ; de asta să fiţi sigur“. Lubrifiantul politicii era atunci acelaşi ca mai înainte şi acelaşi va fi şi după aceea. Richard îi promise lui Gloucester 100 000 de lire şi un ducat pentru fiul lui cu un venit de 2 000 de lire pe an (pe care mai tîrziu nu reuşi să-l păstreze) şi, folosindu-l pe ducele de Lancaster, prin diverse persuasiuni şi presiuni, îşi asigură o încuviinţare rezervată.

În martie 1396 a fost sărbătorită la Paris căsătoria prin procură și ratificarea armistițiului cu Nottingham ca reprezentant al regelui. Nottingham avu acum ocazia să întîlnească persoana pe care o stima forte mult în timpul distracțiilor și nu în luptă, deoarece baronul de Coucy a fost unul din cei care-i găzdui pe ambasadorii englezi în timpul șederii lor de trei săptămîni în capitală. După încheierea contractului de căsătorie de către baronii Angliei, Richard însuși se duse la Calais în august, unde în timpul unor conferințe cu ducele de Burgundia se arătă prietenul Franței. El a fost de acord să sprijine Calea Abdicării și să-l convingă pe papa de la Roma să abdice și, mai realist, era de acord să cedeze punctele de sprijin engleze din Bretania. Se întoarse acasă să facă cunoscute concetățenilor lui articolele tratatului de pace, deoarece spuse el „nu poate încheia o pace fermă fără consimțămîntul general al poporului Angliei".

Se întoarse în octombrie pentru întîlnirea cu regele Franței, ținută, cu toată splendoarea de rigoare, într-un cîmp de pavilioane strălucitoare la frontiera Calaisului. Între două șiruri de 400 de cavaleri francezi și 400 de cavaleri englezi, cu săbiile în mînă, cei doi regi se îndreptară unul spre altul, fiecare însoțit de unchii celuilalt. Cînd s-au întîlnit și s-au îmbrățișat, toți cei 800 de cavaleri îngenunchiară, mulți plîngînd de emoție. Urmară întîlniri, banchete și veselie. Mireasa de șapte ani, scăldată în catifea purpurie și smaralde, îi fu dată lui Richard și căsătorită oficial cu el la Calais în noiembrie de către arhiepiscopul de Canterbury. Enguerrand de Coucy nu luă parte la ceremonie, nici n-o întîlni pe fiica lui Filipa, care era în grupul englez, deoarece plecase deja cu cei mai importanți cavaleri și nobili din regat în ultima cruciadă din Evul Mediu, care nu avu nici un rezultat.

Regii făcuseră pace, însă toate subiectele de discuție — frontierele și teritoriile disputate, omagiile și revendicările, Guienne și Calais — rămaseră nerezolvate, iar ranchiuna lui Gloucester neclintită. Francezii constatară că toate onorurile, distracțiile și darurile în aur și argint cu care-l copleșiseră pentru a-i înmuia împotrivirea au fost zadarnice. El luă darurile și rămase rece, ferm și ascuns în răspunsuri. „Ne pierdem vremea cu acest Gloucester", spuse ducele de Burgundia consiliului său, „deoarece atîta timp cît trăiește nu va fi pace între Franța și Anglia. Va

găsi totdeauna noi invenţii şi ocazii pentru a stîrni ura şi cearta între regate".

Gloucester, care muri după un an, nu mai apucă să le găsească. Ducele de Burgundia însuşi, prin cearta fratricidă cu ducele de Orléans dusă de fiul lui, a fost tot atît de răspunzător ca oricare altul. Iar războiul fără sfîrşit săpase o prăpastie prea adîncă ca să fie uşor trecută. În Anglia, Richard şi Lancaster erau singurii sprijinitori autentici ai unei politici pro-franceze, şi amîndoi muriră la trei ani după căsătoria franceză. Animozitatea faţă de Franţa dăinui. La nici 20 de ani după împăcare, Henric al V-lea avea să strîge adepţilor lui „încă o dată a apărut ruptura !"

Capitolul 26

Nicopole

Timp de 50 de ani europenii ascultaseră, cu mai multă sau mai puţină atenţie, zarva îndepărtată a pătrunderii turcilor în Răsărit şi strigătele de suferinţă marcînd înaintarea lor neînduplecată. Turcii otomani fură ultimii, şi aveau să fie valul cel mai durabil de nomazi războinici care, în timpul secolelor al XI-lea şi al XIII-lea, au părăsit stepele asiatice pentru a năvăli în Asia Mică, cum năvăliseră goţii şi hunii asupra Romei. Iniţial, otomanii se stabiliseră pe malurile Mării Negre în Anatolia, ca vasali ai turcilor selgiucizi şi păzitori ai frontierei selgiucidă. Cînd Imperiul selgiucid a fost cotropit de invaziile mongole ale lui Ginghis Han şi urmaşilor lui, bandele războinice bine instruite ale şefului frontierei, Osman (de unde şi numele de otoman) au declarat în 1300 independenţa faţă de conducerea selgiucidă şi s-au ridicat pe ruinele predecesorilor lor. În 25 de ani, cu toată energia brutală a unui popor aflat în drumul lui spre ascensiune, ei cuceriră cetăţi-cheie şi mari porţiuni din Anatolia şi puseră stăpînire pe malurile îngustelor strîmtori care separă Europa de Asia.

Dincolo de strîmtori, pe partea europeană, era Constantinopolul, capitala a ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin. Această relicvă răsăriteană a vechiului Imperiu Roman se dezintegra acum complet, la 800 de ani după ce Roma căzuse pradă barbarilor. Împinsă înapoi înspre Europa, ea era o rămăşiţă a fostei măreţii, supremaţia sa navală şi comercială fiind pierdută în favoarea

genovezilor şi veneţienilor, iar structura sa slăbită de aceleaşi procese ca în Apus — prestările feudale necorespunzătoare înlocuite de o economie monetară, Moartea Neagră, lacunele economice, disensiunile religioase, revoltele lucrătorilor, popoarele care se războiau. Sîrbii şi bulgarii, care îşi întemeiară propriile lor regate, atacară Imperiul la apus şi diversele puteri mici îl hărţuiau în Marea Egee. Provinciile sale erau dezorganizate, forţa militară depindea de mercenari, suveranitatea lui era sfîşiată de duşmănii feroce în jurul tronului. Aceste duşmănii deschiseră breşa pe unde intrară în Europa turcii otomani.

Duşmăniile începură cu pretenţiile lui Ioan Cantacuzino, care în calitate de prim-ministru avea titlul de „Mare Domestic" şi slujea ca regent pentru Ioan al V-lea Paleologul, moştenitorul-copil al tronului. În 1341 Cantacuzino se declară împărat asociat — în realitate rival — sub numele de Ioan al VI-lea. Prin ani întregi de război civil, el îşi menţinu puterea, cumpărînd serviciile forţelor otomane viteze şi disciplinate. Cînd, la invitaţia lui Cantacuzino, sultanul Orhan trecu Helespontul în 1345, aceasta a fost, după presimţirea rea a lui Gibbon, „ultima şi fatala lovitură" primită de vechiul Imperiu Roman în prelungita sa decădere.

Murad I, succesorul lui Orhan, obţinu un cap de pod în partea europeană prin capturarea în 1353 a oraşului Gallipoli, cheia Helespontului. Exact după 100 de ani, turcii aveau să cucerească Constantinopolul, însă Cantacuzino, ca şi alţi mari actori ai istoriei, nu avea o viziune asupra consecinţelor inerente ale actelor sale. Mai degrabă, pentru a cimenta colaborarea cu noii aliaţi, îşi dădu fiica în căsătorie lui Orhan, în cadrul unei ceremonii musulmane, trecînd peste abisul dintre creştini şi păgîni fără scrupule — şi fără să-i fie afectată credinţa lui. La cîţiva ani după aceea, cînd a fost silit să abdice, fostul „Mare Domestic" deveni călugăr şi se retrase să scrie în tihna sa de sihastru o istorie a timpurilor pe care atît de mult le-a încurcat.

Discordia incurabilă de la Constantinopol furniză turcilor mijloacele de a exploata poarta de la Gallipoli. La abdicarea lui Cantacuzino, fostul pupil, Ioan Paleologul, recîştigă tronul (ceea ce explică de ce Ioan al VI-lea a fost urmat de Ioan al V-lea) şi se aruncă într-o nesănătoasă luptă de familie în care fii şi nepoţi, unchi şi nepot

au fost timp de 35 de ani detronați, închiși, torturați și înlocuiți unul cu altul din diverse combinații, cu implicarea lui Murad I.

În timp ce îi sprijineau pe Paleologi spre propria lor distrugere, turcii, ca o mînă care se deschide de la încheietură la Gallipoli, se extinseră peste stăpînirile bizantină și bulgară. În 1365 Murad își mută capitala la Adrianopole 195 km în interiorul Europei. În 1371 el înfrînse o ligă a sîrbilor și bulgarilor pe fluviul Mariţa în Bulgaria. De atunci Ioan al V-lea stăpînea o parte a imperiului său iar boierii bulgari teritoriile lor ca vasali ai sultanului. În 1389 o nouă ligă formată din sîrbi, munteni și vecinii lor din nord, moldovenii, încercară să-i oprească pe turci, dar au fost învinși de Murad în bătălia decisivă de la Cossovo sau Cîmpia Mierlei, mormîntul independenței sîrbilor. Țarul sîrb și elita nobilimii lui au fost omorîți iar fiul său silit să accepte supunere față de sultan. Murad a fost și el omorît după bătălie de un sîrb muribund, care, prefăcîndu-se că are să-i spună sultanului un secret, îi împlîntă un pumnal în burtă cînd Murad se aplecă să-l asculte. Totuși, Murad își lăsă moștenitorul, Baiazid, cu cea mai mare putere din zonă. În cei 35 de ani de cînd trecuseră Bosforul, turcii cuceriseră Balcanii de răsărit pînă la Dunăre și erau acum la frontierele Ungariei.

Lipsa de unitate a dușmanilor lor a fost factorul major care a favorizat înaintarea turcilor. O moștenire de amarnică neîncredere a separat Constantinopolul de Apus de cînd cruciații latini pătrunseseră în teritoriile din Răsărit. Vechea schismă a creștinismului, între romano-catolici și greco-ortodocși, lăsă o dispută implacabilă asupra chestiunilor minore de ritual — cu cît erau mai puțin importante, cu atît era mai mare ranchiuna — și făcu din popoarele balcanice niște adversari. Bulgaria, Țara Românească și majoritatea sîrbilor aparțineau bisericii ortodoxe, spre deosebire de Ungaria care aparținea celei romano-catolice și i se reproșau eforturile de a impune clerul catolic și de a obține dominația politică asupra vecinilor ei. Mircea, voievodul Țării Românești, a luptat împotriva turcilor la Cossovo, însă, din cauza vechilor animozități, nu era prea nerăbdător să facă o cauză comună cu Ungaria împotriva dușmanului comun. Același lucru era valabil și pentru sîrbi, care, în orice caz erau împiedicați s-o facă odată ce acceptaseră pe sultan ca stăpînul lor.

Aceasta fusese politica lui Murad : să neutralizeze conducătorii din Balcani, lăsîndu-i la putere cu obligația de a le fi turcilor vasali. Deoarece regatelor lor le lipsea unitatea, fiind nu mai mult decît niște federații de conducători semiautonomi, fiecare putea fi cucerit individual. Unul cîte unul, conducătorii bulgari, bosnieni, sîrbi și munteni au început să plătească tribut pentru a evita năvălirile continue ale turcilor. În regiunile cucerite, Murad împărți teritoriul adepților lui sub formă de feude, înrădăcinîndu-i în Europa. Jumătate din armata turcă de la Cossovo deținea deja pămîntul de pe partea cealaltă a Bosforului.

Baiazid nu pierdu deloc din elanul strămoșilor lui. Ales sultan pe cîmpul de luptă de la Cossovo, începu prin strangularea fratelui său cu o coardă de arc, o precauție obișnuită a turcilor, și se ocupă imediat de problema slăbirii tronului bizantin ajutîndu-l pe Ioan al VII-lea să-l răstoarne pe bunicul său. Cînd Ioan a fost la rîndul lui răsturnat de unchiul său, Manuel al II-lea, Baiazid asedie și institui blocada Constantinopolului timp de 7 ani. Între timp, el își extinse stăpînirea în Bulgaria, invadă Macedonia și Attica și pustii Bosnia și Croația — luînd mai mulți prizonieri, se spune, decît numărul locuitorilor care rămăseseră. Era îndrăzneț, întreprinzător, totdeauna călare, „tot atît de avid de sîngele dușmanilor ca de cel al soldaților lui". Avangarda sa de *ghazi*, uneltele lui Allah, lupta cu și mai mult zel fiind vorba de un război sfînt împotriva necredincioșilor creștini. Potrivit definiției turcești, un *ghazi* era „sabia lui Dumnezeu care purifică pămîntul de murdăria politeismului", prin care înțelegeau Sfînta Treime creștină.

În 1393, după ocuparea orașului Tîrnovo, capitala regatului bulgar de răsărit, Baiazid captură Nicopole, cea mai puternică fortăreață bulgară pe Dunăre. Situată pe o înălțime deasupra orașului, fortăreața Nicopole, pe malul fluviului, domina ceea ce era pe atunci un vad al Dunării, protejat de o fortăreață valahă pe malul celălalt. Doi afluenți ai Dunării se vărsau în fluviu la baza castelului, care domina astfel comunicațiile Dunării. În acest loc strategic avea să aibă loc lupta între europeni și otomani.

Cînd țarul bulgar, Ioan Sișman, deși era vasal, refuză să-i mai sprijine pe turci cu trupe și provizii, Baiazid îl închise la Nicopole. Devenind nerăbdător din cauza sistemului de vasalitate, sultanul porunci ca prizonierul să fie

strangulat, făcu din regatul lui un *sangeac* turcesc sau provincie și se îndreptă spre Vidin, capitala regatului bulgar de apus. Cînd Sigismund, regele Ungariei, trimise soli să întrebe cu ce drept abrogase sultanul suveranitatea bulgară, Baiazid îi răspunse fără să scoată un cuvînt, arătînd pur și simplu spre arme și spre trofeele de război atîrnate pe pereți. În spatele lui construi un turn imens pentru a întări Gallipoli și un port permanent pentru galerele sale. Ridică moschei impunătoare la Adrianopole și construi caravanseraiuri de-a lungul drumului pe care înaintă. În timp ce oamenii lui înarmați înaintau în Europa, el își continuă campania și continuă să-și extindă stăpînirea în Anatolia. Pentru „energia înflăcărată a sufletului lui" și pentru viteza marșurilor sale a fost supranumit *Ilderim*, însemnînd Fulgerul.

După capturarea fortăreței Nicopole, se înmulțiră apelurile regelui Sigismund pentru ajutor adresate Apusului. Țara lui rezista turcilor și el își mai amintea de teroarea ravagiilor făcute de mongoli, care în secolul trecut măturaseră cîmpia Dunării. Deși Ungaria era „regină peste țările vecine", rezistența pe care o putea opune noilor invadatori era slăbită de necontenitele certuri cu Polonia și Lituania la nord, de ostilitatea vecinilor ei de la sud și sciziunile din cadrul clasei conducătoare și printre oamenii de rînd. Țara era o amestecătură formată dintr-un suveran străin, nobili unguri, țărani băștinași care trăiau de pe urma unei agriculturi neinfluențate de Apus, și o clasă a negustorilor formată din imigranți germani care dezvoltaseră orașele și rămaseră străini în obiceiuri, cum rămaseră cei din Boemia și Polonia.

În timpul unui secol de conducere a dinastiei angevine, coroana ungară era strîns legată de curtea franceză și a continuat să fie și sub dinastia Luxemburg care începuse cu Sigismund. El deveni rege în 1387 prin căsătoria cu fiica ultimului rege angevin, Ludovic cel Mare, care murise fără să lase un moștenitor masculin. Fiul defunctului împărat Carol al IV-lea și frate vitreg mai mic al lui Venceslav, Sigismund era un om de stat mai puțin serios ca tatăl lui, dar mai capabil și mai inteligent decît Venceslav. Ca și Venceslav, era bine educat și vorbea curent patru limbi. Înalt, puternic și neobișnuit de fru-

mos, cu păr șaten deschis purtat lung și cîrlionțat, era inteligent și animat de intenții bune în calitatea lui de conducător dar iubitor de plăceri, cheltuitor și imoral, avînd un palmares de aventuri amoroase scandaloase. Istoria îl cunoaște mai mult la bătrînețe, ca împărat, însă în acea vreme avea numai 28 de ani și de-abia își menținea echilibrul în împrejurări precare.

Urmînd în mod neașteptat la coroana ungară la vîrsta de 19 ani, el trebui să îndure comparația cu un predecesor dinamic și puternic, dușmănia nobililor rebeli, o soacră dominatoare și un rival la tron în persoana acelui moștenitor angevin, lacom după tron, Carol de Durazzo. În timpul anilor de intrigi și asasinate, Carol de Durazzo și regina-mamă, Elisabeta a Ungariei, reușiră să se distrugă unul pe altul, iar nobilii rebeli erau mai mult sau mai puțin ținuți în frîu, în ciuda unor sentimente deosebit de intense, care l-au făcut pe unul din ei să-i strige lui Sigismund „Nu mă voi pleca ție niciodată, porc boemian !“ Preocupat de aceste provocări din primii opt ani ai domniei, Sigismund nu avu posibilitatea de a mobiliza o rezistență eficientă împotrîva turcilor, care profitară de situație pentru a-i pustii frontierele.

Curajos, deși fără tact, impulsiv și crud cînd era furios, Sigismund supraviețuise. Ca toți cei din familia Luxemburg el avea caracteristici distincte. Arătîndu-i-se o relicvă despre care se spunea că este un os al Sfintei Elisabeta, el o întoarse, remarcînd, că ar putea tot atît de bine să fie osul unui cîrpaci mort. Participînd la ședințele parlamentului din Paris pentru a vedea cum funcționează tribunalele, el auzi verdictul dat împotriva unui pîrît plebeu, un anume Seignet, pe motiv că nu era cavaler ca reclamantul. Spre surprinderea suitei sale și a avocaților, judecătorilor și publicului prezent, Sigismund se ridică, anunță cu voce tare dreptul său de a face cavaleri, îl chemă pe Seignet la el, îi spune să îngenuncheze și-l făcu cavaler pe loc. Scoțîndu-și unul din pintenii de aur și cingătoarea de care atîrna un pumnal în loc de spadă, îi porunci unuia din oamenii lui să pună aceste însemne pe noul cavaler mut de uimire, și „astfel regele susținu cauza numitului Seignet“.

Deși nu uita de înaintarea turcilor, Apusul, neavînd

prea mare ataşament faţă de Constantinopol, dăduse puţină atenţie pericolului pînă ce acesta nu ajunse în Ungaria. Este adevărat că în ultimii 40 de ani fiecare papă ceruse organizarea unei cruciade împotriva păgînilor care se apropiau, unii cu fervoare adevărată, însă fervoarea era mai mult pentru înviorarea credinţei decît dintr-o apreciere realistă a pericolului. Acele acţiuni întreprinse împotriva turcilor au fost de mică anvergură şi erau motivate de interese deosebite. Interesul papilor era de a reintegra Biserica răsăriteană în cea latină ; interesele veneţienilor şi ale genovezilor erau să-şi păstreze centrele comerciale din Marea Neagră şi din estul Mării Mediterane ; interesul familiei Lusignan din Cipru era să-şi protejeze regatul împotriva năvălirii turceşti. Gestul cel mai apropiat de ideea unui efort comun a fost Liga latină organizată de Papa Clement al VI-lea în 1344, chiar înainte ca turcii să intre în Europa. Cu forţele combinate ale papalităţii, Veneţiei, Ciprului, şi Ospitalierilor din Rhodos, Clement sperase, printr-un succes iniţial împotriva turcilor, să convingă Constantinopolul să intre în alianţă cu Liga latină şi să se unească cu Biserica romană. Victorioasă la început, flota latină cuceri Smirna şi distruse 100 de vase turceşti, însă forţele terestre ale cruciadei, paralizate de boală, disensiuni şi o conducere nehotărîtă, nu înaintară deloc şi campania se sfîrşi în condiţii negociate.

Se mai făcu o încercare prin anii 1360 la îndemnul lui Pierre de Lusignan din Cipru, al cărui interes era imediat. După ce făcu ocolul curţilor din Europa timp de trei ani încercînd să ridice forţele pentru o cruciadă, el a fost în stare să întreprindă o expediţie, pornind din Cipru în 1365, expediţie care cuceri cu mare triumf oraşul Alexandria din Egipt ca prim pas în drumul spre Ierusalim. Dorind să pună la adăpost imensa lor pradă, adepţii lui insistară să plece cu ea, lăsîndu-l pe Lusignan fără suficiente forţe pentru a profita de victorie, sau măcar pentru a putea s-o menţină. Alexandria trebui cedată.

În acelaşi timp, Amédée de Savoia a cărui mătuşă, Ana de Savoia, era împărăteasa-mamă la Constantinopol, conduse o campanie remarcabilă care avea intenţia să se alăture lui Lusignan. El reuşi să cucerească Gallipoli însă

și aceasta era o cucerire trecătoare. Companiile libere conduse de Du Guesclin, care trebuiau să vină în același timp pe uscat dinspre vest, împotriva turcilor, nu sosiră niciodată. Lui Amédée, ca și lui Lusignan, îi lipseau forțele să meargă mai departe și, în cîteva luni, Murad recuceri Gallipoli.

În 1369 chiar Constantinopolul ceru ajutor. Într-un efort disperat de a obține ajutorul Apusului, împăratul Ioan al V-lea plecă la Roma să abjure schisma dintre bisericile greacă și latină și să se ofere primul ca să fie convertit. Singurul lucru pe care l-a reușit însă a fost să stîrnească furia clerului și a laicilor săi, care i-a respins aranjamentele. Europa apuseană, preocupată de reînceperea războiului anglo-francez, nu era interesată de soarta Europei răsăritene.

Singura persoană despre care se spune că a încercat mereu să inițieze o reacție proporțională cu amenințarea era Philippe de Mézières, deși, și în cazul lui, dușmanul nu conta : marele său obiectiv era cruciada de dragul cruciadei. Pentru el era un imperativ moral, piatra filozofală care ar vindeca suferințele societății și ar transforma relele ei în aur : certurile și ostilitățile vor înceta, tiranii vor cădea sau se vor pocăi, creștinismul îi va converti pe turci, tătari, evrei și sarazini și va aduce pacea și unitatea lumii. Deși era un *exalté*, Mézières cunoștea Levantul și pe turci în mod direct ; înțelegînd gravitatea problemei, el o luă în serios.

Cînd era un tînăr cleric, atras de ardoarea pentru Țara Sfîntă, el plecase cu cruciada Ligii latine la Smirna ; mai tîrziu, în calitate de cancelar al lui Lusignan în Cipru, trăi mulți ani în preajma problemelor turcești și, cînd se întoarse la curtea Franței după moartea lui Lusignan, își făcuse un scop al vieții din a recîștiga Răsăritul pentru creștinism. El recunoștea că aceasta nu însemna aventură necugetată ci un război serios pentru a înfrunta un dușman organizat și disciplinat, pe care-l cunoștea de la Smirna ca fiind bine instruit, curajos și neîndurător. El concepea forța necesară ca o armată națională care să cuprindă burghezi și oameni de rînd, slujind ca soldați, și cavaleri care să-i conducă, toți animați de zel, nu de lă-

comie. Ca Templierii şi Ospitalierii de demult, ei vor trebui să se dedice ascultării ordinelor dreptăţii şi disciplinei militare şi, în cursul măreţei lor întreprinderi, vor reînvia adevăratele idealuri ale cavalerismului. În acest scop el întemeie un Ordin al Pasiunii pentru Iisus Hristos. După cum se vede după nume, interesul lui era moral nu militar.

Propaganda insistentă a lui Mézières — care a inclus minunatul spectacol teatral al primei cruciade prezentat în timpul vizitei împăratului la Paris — avusese fără îndoială efectul său asupra lui Carol al VI-lea, şi probabil că şi asupra altora. În 1389 Boucicaut a făcut un raport asupra turcilor la întoarcerea lui din Ţara Sfîntă unde se dusese să-l răscumpere pe Contele de Eu în călătoria care a dat naştere la *Cent Ballades*. Relatările sale despre tot ce văzuse în Orient, despre vizita lui la Sigismund în Ungaria şi primirea lui la Gallipoli de către sultanul Murad, care-l tratase cu noblețe dîndu-i daruri magnifice şi un permis de liberă trecere, au întărit dorinţa tînărului rege pentru „o aventură glorioasă". În anii 1390, veştile din Orient deveniră mai urgente. Cînd discuţiile din 1393 nu duseră la încheierea unui tratat de pace cu Anglia, Carol îl îndemnă totuşi pe Lancaster să se gîndească la o expediţie comună împotriva turcilor, pentru „a apăra credinţa şi a veni în ajutorul Ungariei şi a împăratului de la Constantinopol". Însă atîta timp cît pacea cu Anglia era incertă, nimic nu se putea face şi nu se întîmplă nimic pînă ce nu ar fi avut un interes ducele de Burgundia.

Ducele de Burgundia era încă principalul factor al evenimentelor. Înainte de a deţine puterea datorită nebuniei regelui, el căutase o cruciadă, cu opţiuni împărţite între Prusia — care n-ar fi servit la nimic decît să le dea o ocupaţie războinicilor — şi Ungaria. În 1391 îl trimise pe Guy de Tremoille la Veneţia şi în Ungaria pentru a cerceta situaţia şi, convins de suficienta măreţie a cauzei, plănui o cruciadă, condusă iniţial de el, Ludovic de Orléans şi ducele de Lancaster. Pînă la urmă nici unul

din cei trei nu participară. Dacă apărarea împotriva turcilor era considerată ca un interes vital pentru Europa este îndoielnic. Interesul personal al ducelui de Burgundia de a patrona cruciada era să-i aducă mai multă măreţie lui şi casei lui şi, întrucît era prinţul autoproslăvirii, rezultatul a fost că tema dominantă deveni etalarea opulenţei ; pe locul doi urmau planurile, logistica, informaţiile despre duşman.

Ca totdeauna, prima problemă erau finanţele. În 1394 ducele ceru un ajutor de 200 000 de livre de la Flandra, deşi ţara era sărăcită din cauza anilor de război civil. Printr-o tocmeală energică, flamanzii reduseră suma la 130 000, destul pentru a începe pregătirile — mai ales în veşminte luxoase şi apoi în arme. În ianuarie 1395 ducele trimise un al doilea frate de Tremoille, Guillaume, pentru a-l informa pe Sigismund că o cerere oficială de ajutor către regele Franţei ar fi primită favorabil.

Patru impunători cavaleri unguri şi un episcop sosiră la Paris în august. Ei spuseră curţii că sultanul Baiazid strîngea o armată de 40 000 de oameni pentru a supune Ungaria aceleiaşi soarte ca Bulgaria, Ţara Românească şi Serbia şi că, dacă Franţa nu trimitea ajutor, regele Ungariei va ajunge în curînd la dezastrul final. Ei povestiră cum îi ţineau turcii pe creştini în temniţe, le duceau copiii pentru a fi convertiţi la religia musulmană, violau fete, nu cruţau pe nimeni şi nimic de la profanare. Regele lor purtase mai multe lupte, cu rezultat nefericit, cu acest duşman înfricoşător şi puternic. Oricît de dureroasă ar fi această recunoaştere, „soarta creştinilor ne obligă să o spunem". Regele Sigismund imploră ajutor „în numele rudeniei şi a dragostei pentru Dumnezeu".

Căsătoria engleză fiind aranjată, regele Carol putea răspunde că, „în calitate de şef al regilor creştini", lui îi revenea misiunea să împiedice să fie călcat creştinismul în picioare de sultan şi să pedepsească nerușinarea acestuia. Entuziasmul a fost general. Contele de Eu, acum conetabil al Franţei şi Boucicaut, acum mareşal, proclamară că datoria tuturor bărbaţilor de curaj este să înceapă bătălia împotriva „necredincioşilor", un cuvînt în

general folosit pentru musulmani, ca și pentru țărani și lucrători cu ziua, arătînd disprețul. Încărcați cu daruri și asigurări de ajutor, trimișii unguri se întoarseră răspîndind zvonul cruciadei franceze în drumul lor prin Germania și Austria și aranjînd provizii pentru trecerea ei.

La întoarcerea sa din Italia, la două luni după vizita ungurilor, Enguerrand de Coucy găsi curtea în mare fierbere din cauza cruciadei și nu pierdu nici o clipă ca să i se alăture. După obiceiul celor de felul său, el nu stătea niciodată acasă dacă i se oferea o ocazie. Ducii de Burgundia, Orléans și Lancaster renunțaseră toți la această acțiune datorită negocierilor cu Anglia care necesitau prezența lor — sau pentru că ezitau să se îndepărteze de tron. Însă casa de Burgundia rămase prezentă prin persoana fiului celui mai mare al ducelui, Jean de Nevers, de 24 de ani care nu era încă cavaler și pe care tatăl lui l-a propus să ia comanda. Predestinatul Cain (după cum îl numește Michelet) pentru vărul său Ludovic d'Orléans, Abel, contele de Nevers dădea încă puține semne ale caracterului hotărît care avea să apară după moartea tatălui său. Ca duce, el avea să fie cunoscut sub numele de Jean Sans Peur (Ioan fără de Frică) însemnînd, pare-se, că nu se temea să facă rău. Căsătorit la 14 ani în timpul faimoasei duble căsătorii, el era deja tatăl a 2 copii. Mic de statură, cu un cap mare, trăsături dure, stîngaci în maniere și îmbrăcat fără eleganță, el era în totul, în afara ambiției, opusul impozantului și fermecătorului său văr, Ludovic. „Natura" scria Michelet, „părea să-l fi croit special pentru a-l urî pe ducele de Orléans".

Deși sîngele regesc și poziția lui Nevers dădeau *éclat* cauzei, tatăl lui recunoștea nevoia unei conduceri mai responsabile, pe care desigur că nu o aștepta nici de la conetabilul de Eu, nici de la mareșalul Boucicaut care, ambii, aveau sub 35 de ani. El se adresă baronului de Coucy ca om de stat mai în vîrstă și cel mai experimentat războinic — de la căderea în dizgrație a lui Clisson — din regat.

De cînd plecase pentru prima dată împotriva englezilor cînd avea 15 ani, și înăbușise Jacqueria la 18 ani, gama experienței lui Coucy s-a îmbogățit extraordinar : lupte, diplomație, guvernare, relații sociale și politice. Ca ginere al lui Eduard al III-lea, prestînd jurămînt dublu față de doi regi care erau pe picior de război, poziția sa fusese unică. El fusese în război în calitate de căpitan sau ca unul din înalții comandanți în 11 campanii — în Piemont, Lombardia, Elveția, Normandia, Languedoc, Toscana, nordul Franței, Flandra, Guelders, Tunisia, Genova; el comandase mercenari și luptase ca aliat sau adversar al contelui de Savoia, Grigore al XI-lea, Hawkwood, Visconti, al Hapsburgilor, elvețienilor, navarezilor, gasconilor, englezilor, berberilor, republicii Florența și nobililor din Genova. Ca diplomat, negociase cu Papa Clement al VII-lea, ducele de Bretania, contele de Flandra, regina Aragonului, cu englezii la tratativele de pace și cu rebelii din Paris. Avusese o soție cheltuitoare și cu temperament, cu 8 ani mai în vîrstă decît el și o a doua cu vreo 30 de ani mai tînără. Slujise ca sfetnic și reprezentant a doi duci regali, Anjou și Orléans, ca locotenent-general al Picardiei și mai tîrziu al Guiennei, ca membru al Consiliului regal, ca Grand Bouteiller al Franței și fusese de două ori preferat pentru funcția de conetabil. Cunoscuse și tratase cu orice fel de caracter, de la ultra-ticălosul Carol de Navarra pînă la ultra-evlaviosul Pierre de Luxemburg.

Nu în mod surprinzător, ducele și ducesa de Burgundia trimiseră după el și îi spuseră : „Domnule, știm bine că dintre toți ceilalți cavaleri ai Franței, sînteți cel mai priceput în toate lucrurile, de aceea vă rugăm fierbinte să fiți însoțitorul fiului nostru în această expediție și sfetnicul său priceput".

„Domnule și dumneavoastră doamnă", răspunde Coucy, „vreau să merg mai întîi din devoțiune pentru a apăra credința lui Iisus Hristos ; în al doilea rînd pentru că-mi faceți marea onoare de a-mi da în grijă pe Monseigneur Jean, fiul vostru. Mă voi achita de această însărcinare din toate puterile mele sub toate aspectele". Însă, adăugă el, ar prefera să fie scutit de această însărci-

nare și să fie dată mai curînd contelui de Eu sau contelui Jacques de la Marche, amîndoi rude de sînge cu Nevers (ca un d'Artois, contele de Eu, avea sînge de Valois, acesta fiind principalul motiv că era conetabil în timp ce Jacques de la Marche, cel mai tînăr dintre cruciați „fără barbă și mustață", era un Bourbon).

„Baron de Coucy" răspunse ducele, „voi ați văzut mult mai mult decît aceștia doi și știți mai bine cum se comandă o armată în țări străine decît vărul nostru contele de Eu sau decît Jacques de la Marche ; din această cauză vă însărcinăm pe voi și vă rugăm să îndepliniți dorința noastră". Coucy se înclină, spunînd „Dorința voastră este poruncă pentru mine", declarîndu-se de acord să accepte dacă va avea sprijinul lui Guy și Guillaume de Tremoille și cel al amiralului de Vienne. Se vede bine că nici el n-avea prea mare încredere în cei mai tineri.

Deoarece problema comandei urma să fie crucială pentru rezultatul cruciadei, efortul ducelui de Burgundia de a numi un „sfetnic principal" este semnificativ chiar dacă relatarea lui Froissart asupra întrevederii este adevărată sau nu. A scrie istoria în termenii vorbirii directe era o licență pe care și-o îngăduiau cronicarii. Astfel făcuse și Tucidide. Dacă acceptăm discursul lui Pericle către atenieni, nu trebuie să-l respingem pe cel al ducelui de Burgundia către Coucy. A fos pus la îndoială pe motivul că numele lui Coucy nu apare ca „sfetnic principal" — sau deloc — pe lista finală a celor mai importanți sfetnici ai lui Nevers, care consta din cei doi Tremoille și Oddard de Chasseron, toți de la curtea ducelui de Burgundia, împreună cu Philippe de Bar și amiralul de Vienne. Coucy, contele de Eu, Boucicaut, De la Marche și Henri de Bar erau pe altă listă pe care Nevers o putea consulta „cînd găsea el de cuviință". Ca aranjament pentru cîrmuirea unei companii militare, aceasta avea lipsuri. Ar putea reflecta o oarecare neînțelegere între Nevers și tatăl lui ; ea reflectă, în primul rînd, lipsa unui *concept* de comandă unică.

Nemaiavînd de lucru din cauza păcii cu Anglia cavalerii îmbrățișară ideea cu promptitudine „pentru a scăpa de lîncezeală și a fi folosiți la cavalerie". Se spune că apro-

ximativ 2 000 de cavaleri şi scutieri s-au alăturat, sprijiniţi de 6 000 de arcaşi şi pedestraşi aleşi dintre cei mai buni voluntari şi din companiile mercenare. După cum bătuse recordul de opulenţă la dubla nuntă, ducele de Burgundia hotărî ca acum echipamentul pentru debutul fiului său în război trebuia să fie cît se poate de strălucitor. Compania personală a lui Nevers de 200 de oameni primi uniforme noi de culoare „verde viu", cu 24 de căruţe cu corturi şi pavilioane verzi de satin, cu patru imense steaguri pictate cu emblema cruciadei — figura Fecioarei înconjurată de crinii Franţei şi însemnele heraldice ale ducelui de Burgundia şi contelui de Nevers. Flamurile pentru lăncii şi corturi, tunicile pentru trompeţi, păturile de catifea pentru şei şi costumele heraldice pentru 12 trompetişti erau toate brodate cu aceleaşi embleme din aur şi argint, multe încrustate cu pietre scumpe şi fildeş. Ustensilele de bucătărie au fost confecţionate special pentru campanie precum şi vasele de cositor formate din 40 de duzini de boluri şi 30 duzini de farfurii. Înainte de plecare trebui plătită leafa pe patru luni înainte. Costul tuturor acestora depăşi mult suma luată din Flandra. Se puseră noi biruri pe toate domeniile ducelui de Burgundia, incluzînd ajutorul tradiţional pentru ridicarea la rangul de cavaler a celui mai mare fiu şi pentru călătorii peste mări. Plata, în locul participării la cruciadă era cerută chiar de la oameni bătrîni, femei şi copii. Pentru celelalte nevoi pentru drum, ducele negocie împrumuturi de la municipalităţi, fermieri, lombarzi şi alţi bancheri.

O splendoare competitivă domina pregătirile. Cheltuielile baronului de Coucy fură acoperite în parte de Ludovic de Orléans, care îi plăti restul de 6 000 de livre datorate pentru campania din Genova ca sumă globală, plus 2 000 ginerelui lui, Henri de Bar şi cheltuielile pentru 17 cavaleri şi scutieri din casa lui Ludovic care trebuiau să urmeze steagul lui Coucy.

Primii dintre aliaţi erau cavalerii Ospitalieri din Rhodos, care, de la decăderea Constantinopolului şi Ciprului, deţineau poziţia creştină dominantă în Levant ; în al doilea rînd, veneţienii, care furnizau o flotă ; şi pe uscat,

prinţi germani din Renania, Bavaria, Saxonia şi alte părţi din imperiu, care fuseseră recrutaţi de unguri şi se alăturară corpurilor franceze în timpul drumului. Aventurieri din Navarra şi Spania, Boemia şi Polonia, unde crainicii francezi proclamaseră cruciada, veniră şi ei în mod individual. Statele italiene erau prea angajate în obişnuitele ostilităţi interne pentru a trimite contingente iar presupusa prezenţă engleză de care se făcuse atîta caz este pur imaginară. Nu există nici o dovadă despre finanţele necesare pentru a trimite o forţă engleză în străinătate, nici despre permisiunea regelui necesară acestor forţe pentru părăsirea ţării. Nici Henry de Bolingbroke, nici alt „fiu al ducelui de Lancaster" n-ar fi putut conduce un contingent englez, deoarece ei şi majoritatea marilor nobili englezi erau prezenţi la căsătoria lui Richard, la cinci luni după plecarea cruciadei. Sporadicele menţiuni despre participanţii englezi pot fi explicate prin prezenţa Ospitalierilor de „limbă" engleză care se alăturară fraţilor lor din Rhodos. Întrebarea care rămîne nu este dacă englezii erau prezenţi, ci, de ce lipseau ? Poate se datora faptului că vrajba dintre regele Richard şi ducele de Gloucester deveni mai vehementă, fiecare dorind să-şi aibă partizanii la îndemînă ; sau poate că animozitatea lăsată de îndelungatul război lăsase urme adînci în vechea frăţie a cavalerismului, iar englezii nu mai aveau nici un chef de cruciadă sub conducere franceză.

Entuziasmul nu a fost universal. Socrul lui Nevers, Albert, duce de Bavaria şi conte de Hainault, nu a fost impresionat de necesitatea de a alunga turcii sau de a apăra credinţa. Cînd fiul lui, William de Ostrevant, cu o suită de mulţi tineri cavaleri şi scutieri, îşi exprimă dorinţa puternică de a merge, ducele Albert îi spuse scurt că scopul lui era „vanitatea" şi întrebă motivul pe care-l avea „de a ridica armele împotriva unui popor şi a unei ţări care niciodată nu ne-a făcut nici un rău". El spuse că William va fi mai de folos dacă şi-ar utiliza forţele pentru recuperarea proprietăţii familiei ţinută ilegal de seniorul vecin din Frisia. Dîndu-i-se o ocupaţie războinică, William a fost fericit să-i dea ascultare. Frontiera răsăriteană a Europei era departe şi, din cauza proastelor comunicaţii ale

timpului, turcii nu erau pentru majoritatea europenilor decît un nume.

Schisma papală nu a incomodat cruciada. Bonifaciu, Papa de la Roma, de care ascultau Ungaria, Veneția și germanii, susținuse cu sîrguință cruciada încă din 1394. El dorea prestigiul după cum fostul lui rival, Clement, dorise prestigiul patronării unui sfînt. Papa Benedict din Avignon îi patrona pe francezi. La rugămintea ducelui de Burgundia, el dădu iertarea obișnuită tuturor cruciaților și le dădu permisiunea specială de a se adăposti la „schismatici" (creștini greci) și necredincioși.

Plecarea din Dijon pe 30 aprilie 1396 a fost un spectacol superb care nu se putea să nu umple de mîndrie inimile privitorilor. La îndeplinirea visului său, Mézières totuși nu se bucura. Umilința pelerinilor, scria el, nu se potrivea procesiunii. „Ei merg ca niște regi, precedați de menestreli și crainici în purpură și veșminte bogate, făcînd mari ospețe cu mîncăruri extravagante", cheltuind într-o lună mai mult decît ar trebui pentru trei luni. Se va întîmpla ca și în alte expediții, minate din cauza cheltuielilor și indisciplinei, motivate de dragostea cavalerilor „pentru una din marile doamne ale lumii — Vanitatea".

Cruciații trecură prin Strasbourg spre Bavaria pînă la Dunărea superioară și de acolo, folosind fluviul ca să-i transporte, trebuiau să se întîlnească cu regele Ungariei la Buda (Budapesta). Armatele unite urmau să pornească de acolo împotriva turcilor. Obiectivele, deși vagi, nu erau modeste. După alungarea turcilor din Balcani, cruciații plănuiau să vină în ajutorul Constantinopolului, să treacă Hellespontul, să mărșăluiască prin Turcia și Siria pentru a elibera Palestina și Sfîntul Mormînt și după aceea să se întoarcă triumfători pe mare. Se făcuseră aranjamente pentru ca flota venețiană și galerele împăratului Manuel să blocheze turcii din Marea Marmara iar venețienii să meargă din Marea Neagră în sus pe Dunăre pentru a-i întîlni pe cruciați în iulie, în Țara Românească. La fel de grandios ca proiectata invazie a Angliei și marșul asupra Romei, programul n-a fost afectat de eșecurile din trecut. Nici asediul Mahdiei, implicînd mulți din aceiași conducă-

tori, n-a schimbat dispreţul lor pentru păgîni, duşmanii lor. Cavalerii mai credeau că nimic nu putea rezista curajului lor.

La 28 martie au fost decretate nişte reguli de disciplină de către un consiliu de război ; un nobil care ar fi provocat tulburări urma să-şi piardă calul şi harnaşamentul ; unui paj care scotea cuţitul într-o ceartă i se tăia mîna ; oricine făcea jafuri i se tăia o ureche. Chestiunea mai importantă de supunere faţă de ordine — care se încercase a fi rezolvată prin ordonanţe militare încă de pe vremea lui Ioan al III-lea şi eşuase — a fost lăsată neatinsă. Consiliul din 18 martie adăugă o prevedere finală care avea să fie hotărîtoare la Nicopole : „(în luptă) contele şi compania sa pretind *avant garde*". Conştiinţa de sine a cavalerismului cerea ca vitejia să fie dovedită în prima linie. Victoria avea nevoie de mai mult.

Coucy nu călători cu corpul principal deoarece era detaşat într-o misiune la ducele de Milano. Supărat de ieşirea Genovei de sub influenţa sa, Gian Galeazzo făcea manevre pentru a împiedica transferul de suveranitate regelui Franţei. Enguerrand de Coucy a fost trimis să-l avertizeze că intervenţia lui ar fi privită ca un act ostil. În spatele certei era mai mult decît Genova. Gian Galeazzo se întorsese împotriva Franţei, cu amărăciune dacă nu făţiş, deoarece iubita lui fiică, Valentina, era subiectul unei campanii calomnioase fiind învinuită de a-l fi vrăjit sau otrăvit pe rege. Zvonurile rele erau opera reginei Isabeau, care voia s-o înlăture pe Valentina, probabil din gelozie faţă de influenţa ei asupra regelui, sau pentru a-şi uşura aventura ei cu Orléans, sau ca parte a maşinaţiilor sale permanente cu Florenţa împotriva Milanului, sau cîte ceva din toate. Şoptite în taverne şi pieţe, în rîndul unui public gata să creadă lucruri rele despre străina italiancă, zvonurile deveniră atît de violente încît se strînseră mulţimi în faţa reşedinţei Valentinei strigînd ameninţări. Ludovic de Orléans nu făcu nici un efort să-şi apere soţia, ci mai curînd se alătură obiectivului lui Isabeau de a o îndepărta pe Valentina din Paris, pe motivul că ar fi astfel în sigu-

ranță. De atunci ea a fost lăsată să trăiască în exil la reședința ei de la țară de la Asnières, pe Sena, unde muri după 12 ani.

Îndepărtarea Valentinei avu loc în aprilie, luna cînd începu cruciada, și nu a fost primită ușor de tatăl ei care o adora. El amenință că va trimite cavaleri pentru a apăra onoarea fiicei lui, însă contemporanii lui au crezut că a făcut mai mult de atît. Pentru a se răzbuna pe Franța, se spune că l-a anunțat pe Baiazid despre planul campaniei cruciaților și că-l ținu la curent cu înaintarea ei. Învinuirea adusă lui Gian Galeazzo a fost probabil produsul animozității franceze și a căutării unei persoane pe care să se dea vina după îngrozitorul deznodămînt, însă s-ar putea foarte bine să fi fost adevărat. Un Visconti nu se dădea înapoi de la răzbunare cu atît mai mult omul care l-a trimis cu sînge rece pe unchiul său la închisoare și la moarte.

Nu-i imposibil ca, din neatenție, Coucy să fi relatat despre planul campaniei gazdei lui din Pavia. Gian Galeazzo era un prinț ciudat, taciturn, secretos care-și ascundea sentimentele paterne. Totuși, în ceea ce privește Genova, intervenția lui Coucy avu succes ; suveranitatea a fost transferată la timp regelui Franței în noiembrie anul viitor. Coucy, însoțit de Henri de Bar și de suita lor, părăsi Milano în mai plecînd spre Veneția, unde pe 17 mai rechiziționară un vas de la Senatul Venețian pentru a traversa Adriatica. El se îmbarcă la 30 mai pentru Senj (Segna), un mic port de pe coasta croată. Nu mai există dovezi despre drumul lui mai departe, însă alegerea portului Senj ar arăta că el și grupul lui călătoriră spre Buda pe drumul cel mai drept, o călătorie de cca 480 km printr-un ținut pustiu, cu drumuri accidentate și periculoase.

El ajunse la punctul de întîlnire înainte de Nevers, care nu se grăbea. Oprindu-se de-a lungul Dunării superioare pentru recepțiile și festivitățile oferite de prinții germani, Nevers și însoțitorii lui strălucitori, înveșmîntați în haine verzi cu fir de aur, nu ajunseră nici măcar la Viena pînă pe 24 iunie, cu o lună după avangarda condusă de Eu și Bou-

cicaut. O flotă de 70 vase cu încărcătură de vin, făină, fîn și alte provizii a fost trimisă de la Viena în josul Dunării în timp ce Nevers se bucura în continuare de festivitățile oferite de Leopold al IV-lea, ducele de Austria, soțul surorii sale. După ce împrumută de la cumnatul lui o sumă imensă de 100 000 de ducați, împrumut care luă timp pînă ce a fost aranjat, Nevers sosi în sfîrșit la Buda prin iulie.

Sigismund îi întîmpină pe aliații lui cu o bucurie amestecată cu neîncredere. Deși nobilii unguri îmbrățișară cauza crucii cu entuziasm, loialitatea lor față de Sigismund nu era deplină iar el prevedea greutăți în problema unui marș combinat și a unei strategii coordonate cu aliații lui. Francezii nu erau dispuși să primească sfaturi, iar obiceiurile de jaf și brigandaj, devenite o rutină în ultimii 50 de ani de război, apărură deja în drumul lor prin Germania.

Strategia trebuia coordonată și cu înflăcăratul cruciat Philibert de Naillac, Mare Maestru al Ospitalierilor, și cu reprezentanții flotei venețiene. Cele 44 de corăbii din Veneția, purtîndu-i pe Ospitalierii din Rhodos, veniră prin Marea Egee în Marea Marmara și unii din ei trecură mai departe în Marea Neagră și în sus pe Dunăre fără a întîmpina vreo acțiune ostilă. Inferiori pe mare, turcii nu-i provocară, și nici ei nu-i blocară pe turci în Asia, ceea ce sugerează că Baiazid și o mare parte a armatei sale erau deja pe partea europeană.

Imediat apărură conflicte în Consiliul de război la Buda. Sigismund recomandă să se aștepte ca turcii să preia ofensiva și apoi să se dea bătălia cînd ar fi ajuns la frontierele sale, unde el exercita control, ocolindu-se astfel dificultățile unui marș lung și nesiguranța de pe teritoriul schismaticilor. Un contingent maghiar participase la o campanie împotriva turcilor în Țara Românească cu un an înainte, iar ca rezultat Baiazid trimisese crainici să-i declare război și să anunțe intenția lui de a fi în Ungaria înainte de sfîrșitul lui mai. Sultanul se lăudase că după ce-l va alunga pe Sigismund din Ungaria, el va înainta spre Italia unde își va împlînta steagurile pe colinele Romei și-și va hrăni calul cu ovăz în altarul catedralei Sf. Petru.

Acum, la sfîrșitul lui iulie, Baiazid încă nu apăruse.

Grupe de recunoaştere trimise de Sigismund pînă la Hellespont nu dădeau de urma „Marelui turc", făcîndu-i pe francezi să declare că-i un laş şi nu îndrăzneşte să-i înfrunte. Sigismund îi asigură că Sultanul va veni şi ar fi mai bine să-l lase pe el să întreprindă un marş lung decît să-l întreprindă ei. Însă cu reputaţia lui îndoielnică, Sigismund nu avea nici autoritatea, nici forţa de caracter şi nici prestigiul de a-şi impune recomandarea. Francezii au insistat că-i vor alunga pe turci din Europa, de ori unde îi vor găsi, şi se lăudară că „dacă cerul ar cădea, ei l-ar sprijini pe vîrfurile lănciilor lor."

Ales ca purtător de cuvînt pentru aliaţi (tinzînd să confirme poziţia sa de „sfetnic principal") baronul de Coucy respinse o strategie defensivă. „Chiar dacă lăudăroşeniile sultanului ar fi minciuni, spuse el, aceasta nu trebuie să ne reţină de la a face fapte de arme şi a-i urmări pe duşmani, deoarece acesta este scopul pentru care am venit". El spuse că cruciaţii sînt hotărîţi să-i pună pe fugă pe duşmani. Vorbele lui au fost susţinute de toţi francezii şi aliaţii prezenţi la consiliu, deşi ele stîrniră o gelozie fatală din partea contelui de Eu, care credea că, în calitate de conetabil, el ar fi trebuit să fie purtătorul de cuvînt.

Sigismund a fost silit să se supună ; el nu mai putea da înapoi în acest punct. Marşul continuă în josul malului stîng al Dunării. O parte din armata ungară o luă spre nord pentru a se alătura forţelor Ţării Româneşti şi Transilvaniei. Corpul principal al aliaţilor urmă fluviul lat, lin şi mohorît, unde singurele semne de viaţă erau oferite de fîlfîirea păsărilor de apă şi, din cînd în cînd, cîte o barcă de pescari, ieşind din malurile pline de stufăriş. Restul ungurilor sub conducerea lui Sigismund constituia arierga'da. Se spune că indisciplina şi desfrînarea francezilor crescu tot mai mult cu cît merseră mai departe. La cină se serveau cele mai fine vinuri şi cele mai bogate mîncăruri transportate în bărci. Cavalerii şi scutierii îşi făcuseră de lucru cu prostituatele pe care le aduseseră cu ei şi exemplul lor îi încurajă pe ceilalţi să asalteze femeile din ţinuturile pe unde treceau. Aroganţa şi frivolitatea francezilor iritară pe aliaţii lor, provocînd permanente

conflicte. Jaful şi maltratarea locuitorilor deveniră de nestăpînit odată cu intrarea lor în ţările schismatice, îndepărtînd şi mai mult popoarele deja ostile ungurilor. Îngroziţi de această comportare, clericii însoţitori se rugau în zadar să se păstreze disciplina şi ameninţau cu mînia lui Dumnezeu. „Ar fi putut tot atît de bine să vorbească unui măgar surd", scria călugărul de la St. Denis.

Povestea „relelor, jafurilor, desfrîului şi lucrurilor necinstite" făcute de francezi, relatată din zvonuri, este lungă şi amănunţită şi s-a amplificat de-a lungul secolelor. Călugărul de la St. Denis, bazîndu-şi relatarea despre cruciadă pe ce-i spusese un supravieţuitor, este plin de dezaprobare la adresa francezilor. El îi tratează pe cruciaţii francezi cu dispreţ şi reproş total, denunţîndu-i pentru imoralitate şi blasfemie, pentru jocul cu zaruri „părintele înşelăciunii şi minciunilor", avertizînd în repetate rînduri că rezultatul va fi crunt pentru a le pedepsi ticăloşia. Preluînd de la el povestea, istoricii de mai tîrziu vorbesc despre o bacanală continuă, despre cavaleri care-şi petreceau zile întregi cu femei desfrînate, despre soldaţi înecaţi în vin. Este greu pentru noi să cunoaştem adevărul, deoarece trebuie amintit că şi relatările contemporanilor erau scrise *ex post facto*, cînd reacţia firească era să se pună tragedia cruciadei pe seama imoralităţii cruciaţilor. Dacă ar fi fost victorioşi, ar fi fost ei oare învinuiţi de tot atîtea ticăloşii ?

La Orşova, unde Dunărea se îngustează printr-un defileu numit Porţile de Fier, expediţia traversă pe malul drept. Traversarea pe pontoane şi în bărci dură opt zile, nu pentru că armata ar fi numărat 100 000 de oameni cum s-a sugerat cîteodată. Pentru un astfel de număr ar fi fost necesară o lună ca să traverseze. Cronicarii măreau de obicei cifrele cu cît evenimentul se termina mai groaznic. Ca şi Moartea Neagră, bătălia de la Nicopole avea să arunce o umbră atît de întunecată încît unele relatări menţionează că numărul combatanţilor s-a ridicat pînă la 400 000, fiecare cronicar spunînd că numărul duşmanilor era de două ori cît cel al soldaţilor din tabăra lui. Numărul cel mai apropiat de realitate este dat de germanul Schiltberger, un participant, nu un cronicar. Servitorul — sau „aler-

gătorul", cum se autonumeşte — unui nobil bavarez, el avea 16 ani cînd a fost capturat de turci la Nicopole şi scrise, sau, mai probabil, dictă din memorie povestea lui cînd ajunse în sfîrşit acasă după 30 de ani de scalvie la turci. El relatează că întreaga armată a creştinilor era compusă din 16 000 de oameni. Istoricii germani din secolul al XIX-lea ajunseră prin diverse procese sofisticate la cifra de cca 7 500—9 000 de creştini, şi cam la 12 000—20.000 de turci. Ei observă în treacăt imposibilitatea de a hrăni oamenii şi caii cu sutele, darmite cu miile. După cum arată cineva care a studiat recent problema, după 500 de ani, pe acelaşi cîmp de bătălie, în războiul ruso-turc din 1877 forţele inamice erau de 8 000 de turci împotriva a cca 10 000 de ruşi.

Vidin, capitala Bulgariei de vest ţinută sub suzeranitatea turcă, a fost prima cucerire a cruciaţilor. Prinţul local, neavînd prea multe motive să lupte pentru un cuceritor străin împotriva unei forţe invadatoare copleşitoare, se predă imediat, privîndu-i pe francezi de o bătălie. Deşi singura vărsare de sînge a fost măcelărirea ofiţerilor turci din garnizoană, cîmpul de la Vidin îi sluji totuşi lui Nevers să investească 300 de însoţitori cu rangul de cavaler. Încrederea lor creştea cu cît înaintau ; garnizoanele turceşti erau suficiente ca să-i ţină pe bulgari subjugaţi, însă nu erau suficiente să pună la încercare marea armată creştină.

Următorul obiectiv, 12 km mai încolo, era Rahova, o fortăreaţă puternică, ocrotită de un şanţ cu apă şi un dublu inel de ziduri. Hotărîţi să înfăptuiască fapte de arme, francezii se grăbiră, printr-un marş în timpul nopţii, să ajungă acolo înaintea aliaţilor lor şi sosiră în zori, tocmai cînd apărătorii turci ieşiră să distrugă podul de peste şanţ. Într-o luptă violentă 500 de combatanţi, inclusiv Coucy, Eu, Boucicaut, De la Marche şi Philippe de Bar cuceriră podul, însă din cauza unei rezistenţe puternice nu au reuşit să înainteze pînă ce Sigismund nu trimise întăriri. Decît să lase altora cinstea de a lupta, Boucicaut ar fi respins ajutorul, însă indiferent de părerea lui, armatele se uniră şi ajunseră la ziduri la căderea nopţii. În dimi-

neața următoare, înainte ca lupta să poată reîncepe, locuitorii bulgari tratară cu Sigismund predarea orașului, cu condiția ca viețile și bunurile lor să fie cruțate. Violînd acest acord, francezii supuseră orașul la jaf și masacru, pretinzînd mai tîrziu că fortăreața fusese luată cu asalt deoarece soldații lor se urcaseră deja pe ziduri. Au fost luați 1 000 de prizonieri pentru răscumpărare, atît turci cît și bulgari, și orașul incendiat. Ungurii considerară această acțiune ca o insultă adusă regelui lor; francezii îi învinuiră pe unguri că au încercat să le fure gloria ; presimțirile lui Sigismund se confirmau.

Lăsînd o garnizoană să păzească Rahova, armata împărțită se îndreptă spre Nicopole, atacînd și cucerind unul sau două forturi și așezări în drumul ei, însă trecînd pe lîngă o catedrală, de unde scăpară emisari care duseră sultanului vești despre armata creștină.

Unde era Baiazid ? Chestiunea a fost dezbătută interminabil. Era încă în Asia sau se găsea deja în marș ? El avea să ajungă la Nicopole cu o forță masivă după trei săptămîni de la luarea Rahovei, un timp prea scurt, chiar pentru viteza lui recunoscută, ca să fi strîns și trecut o armată peste strîmtoare. Flota aliată, care ar fi avut posibilitatea de a împiedica trecerea lui, nu se angajă în nici o acțiune navală. S-ar putea ca Baiazid să fi fost deja pe malul european la asediul Constantinopolului, unde află de planul de campanie al cruciaților — dacă nu fusese deja informat de Gian Galeazzo, interceptînd corespondența dintre Sigismund și împăratul Manuel. Întrerupînd asediul, el merse cu armata pe care o avea, strîngînd și garnizoanele în drumul lui.

Ca punct cheie de pe Dunărea inferioară și de comunicații cu interiorul, Nicopole era esențial pentru cruciați, care își făcuseră din el obiectivul lor strategic. Ei ajunseră în apropierea fortăreței, aflată pe stînca de calcar, la 12 septembrie. Un drum ducea de-a lungul spațiului îngust între malul fluviului și baza stîncii. În interior stînca era împărțită în două înălțimi care dominau orașul și coborau abrupt pînă în cîmpie. Ca și castelul Coucy, era un loc creat de natură pentru dominare. Numita fortăreață era de fapt formată din două îngrădiri sau orașe înconjurate

de ziduri şi fortificaţii, cel mai mare pe vîrf şi cel mai mic, dedesubt, fiecare avînd clădiri civile, militare şi religioase, cel mai mare avînd şi un bazar sau o stradă cu prăvălii. Francezii recunoscură uşor un obiectiv tot atît de formidabil ca şi Maḥdia, chiar fără să ştie că era bine dotat cu arme şi provizii şi comandat de un guvernator hotărît, Dogan bei. Convins că sultanul trebuie să vină în apărarea unei baze militare atît de importante, guvernatorul era pregătit să lupte pentru a cîştiga timp şi, dacă era necesar, să reziste pînă la sfîrşit.

Francezii n-aduseseră catapulte sau alte arme de asediu, cum nu luaseră nici împotriva berberilor. Fondurile fuseseră investite în mătase şi catifea şi în broderii cu aur, spaţiul de transport fusese ocupat cu vinuri şi provizii pentru festine. De ce să care o maşinărie grea 1 600 km de-a curmezişul Europei pentru a o folosi împotriva unui duşman demn de dispreţ ? O ciudată mentalitate, determinată de cultura epocii, dictă această alegere.

Boucicaut relevă lipsa armelor de asediu. N-are a face, scările se confecţionau uşor şi, cînd erau folosite de oameni de curaj, aveau mai multă valoare decît orice catapultă. Adept fanatic al cavalerismului, la vîrsta de 12 ani Boucicaut fusese pajul ducelui de Bourbon în campania din Normandia, la 16 ani fusese făcut cavaler la Roosebeke, la 24, a fost cap de afiş timp de 30 de zile la Ingelbert, isprava cea mai admirată a generaţiei sale. Doi ani mai tîrziu, în 1391, a fost făcut mareşal. Incapabil de a-şi găsi astîmpăr, merse de două ori să lupte cu cavalerii teutoni în Prusia şi, după aceea, în Orient pentru a-l răscumpăra pe contele de Eu la Cairo şi să viziteze Ierusalimul. În onoarea unui episod din Tunisia, cînd se presupunea că sarazinii au fost opriţi să atace de pogorîrea din cer a două femei frumoase înveşmîntate în alb, purtînd un steag cu o cruce roşie, el întemeie un Ordin al Doamnei Albe cu scopul de a-l pune la dispoziţia sexului slab oricînd era nevoie. El era un simbol, nu un etalon, al cavalerismului, şi ar fi putut foarte bine să exprime (deşi cuvintele sînt cele ale lui Jean de Beuil, un cavaler din secolul următor), ceea ce i-a inspirat pe cei de felul lui într-o epocă de lupte personale.

„Ce atrăgător este războiul ! Cînd ştii că dreptatea este de partea ta şi sîngele ţi-e gata pentru luptă, îţi dau lacrimile în ochi. Inima simte un dulce devotament şi milă cînd îţi vezi prietenul expunîndu-şi trupul pentru a îndeplini porunca Creatorului. Lîngă el, te pregăteşti să trăieşti sau să mori. Din asta se naşte un sentiment minunat pe care nici unul care nu l-a simţit nu va şti vreodată să-l explice. Crezi că un bărbat care a simţit aceasta se teme de moarte ? Niciodată, deoarece este atît de liniştit, atît de încîntat încît nu se teme de nimic".

Nici asaltul impetuos, nici gropile destul de adînci ca să intre trei oameni în picioare unul peste altul nu au putut forţa intrarea în Nicopole. Lipsa maşinilor de asediu şi pantele abrupte au făcut imposibilă luarea locului cu asalt, necesitînd un asediu prin blocadă. Cruciaţii înconjurară Nicopole din toate părţile, păziră strict toate ieşirile şi, împreună cu blocada aliaţilor pe fluviu, ridicară tabără ca să lase garnizoana şi locuitorii să moară de foame. Trecură două săptămîni de disciplină slăbită, cu mese, jocuri, desfrîu şi strigăte de dispreţ la adresa duşmanului care nu se arăta. Aliaţii erau invitaţi la mese splendide în corturile ornamentate cu picturi ; nobilii făceau schimb de vizite, apărînd în fiecare zi în alte haine cu mîneci lungi şi inevitabilii pantofi ascuţiţi. În ciuda ospitalităţii, sarcasmul şi glumele despre curajul aliaţilor lor adînci animozitatea în cadrul armatei. Din cauza beţiilor şi neglijenţei, nu se puseră străji. Băştinaşii din regiune, învrăjbiţi din cauza prădăciunilor, nu furnizau nici o veste. Totuşi, cercetaşii care în fiecare zi ajungeau mai departe, aduseră zvonuri despre apropierea turcilor.

Într-adevăr, sultanul cu cavaleria şi infanteria trecuseră deja prin Adrianopol şi înainta în marş forţat peste trecătoarea Shipka spre Tîrnovo. Un grup de recunoaştere format din 500 de călăreţi unguri trimis de Sigismund pătrunse pînă în apropiere de Tîrnovo, la 110 km spre sud, şi aduse veşti că „Marele Turc" venea într-adevăr. Aceeaşi veste ajungînd şi la locuitorii asediaţi şi disperaţi din Nicopole scoase strigăte de bucurie şi zgomot de trompete şi tobe, pe care Boucicaut le califică drept un vicleşug. Convins că turcii nu vor îndrăzni să atace, el ame-

ninţă că va tăia urechile tuturor celor care ar împrăştia zvonul sosirii lor, pe motiv că demoralizează tabăra.

Coucy era mai puţin dispus să aştepte în necunoaştere de dragul mîndriei, şi simţi nevoia de acţiune pentru a stimula tabăra. „Să vedem ce fel de oameni sînt duşmanii noştri" spuse el. Conform unei relatări a unui veteran făcute cronicarului Jehan de Wavrin, 50 de ani mai tîrziu, Coucy a fost tot timpul amabil cu aliaţii locali şi „el îi ţinea pe lîngă el pe bunii săi tovarăşi din Ţara Românească care cunoşteau bine obiceiurile şi stratagemele turceşti". Totdeauna un războinic practic, el era unul din puţinii care se interesa de firea şi locul unde se afla duşmanul. Cu Renaud de Roye şi Jean de Saimpy, şambelanul ducelui de Burgundia, şi o companie de 500 de lăncieri şi 500 de arcaşi călare, el plecă spre sud. Aflînd că printr-o trecătoare se apropia un mare corp de armată turcesc, el trimise un grup de 200 de călăreţi ca să-i dea de lucru duşmanului şi, printr-o retragere simulată, să-l atragă în urmărire, pentru a da posibilitate restului trupei, ascunsă în ambuscadă, să-i surprindă pe la spate. Aceasta era o metodă tactică obişnuită cînd terenul o favoriza şi de această dată funcţionă cu deplin succes. Cînd turcii trecură în grabă, cruciaţii ieşiră din ascunzătoarea dintre copaci, strigînd „Fecioara Maria să fie cu baronul de Coucy !" şi se aruncară asupra lor din spate în timp ce avangarda franceză, întorcîndu-se din fuga lor simulată, atacă din faţă. Buimăciţi, turcii nu izbutiră să se ralieze şi a fost un mare măcel. Nedîndu-le nici un răgaz, trupa lui Coucy omorî cît putu de mulţi apoi cruciaţii părăsiră cîmpul de bătălie, „fericiţi că au scăpat de acolo şi că s-au întors cum au venit".

Victoria lui Coucy trezi tabăra din ocupaţiile ei frivole, însă cu două rezultate nefericite : spori încrederea de sine a francezilor şi agravă invidia conetabilului, care văzu cum baronul de Coucy cîştigă admiraţia întregii companii şi chiar a străinilor. Căutînd discordie, el îl acuză că a periclitat armata din bravadă şi că l-a lipsit pe Nevers de conducere şi glorie. Sigismund convocă un consiliu de război. El propuse ca pedestraşii români să fie trimişi înainte pentru a întîlni avangarda inamică, care de obicei

era o gloată de recruţi grosolani pe care turcii îi trimiteau înaintea armatei lor principale pentru jaf. În bătălie erau trimişi în mijlocul atacului inamic pentru a obosi adversarul. Sigismund spuse că ei nu meritau să se lupte cu cavalerii. După ce şocul luptei va fi amortizat de soldaţii obişnuiţi, cavaleria franceză, care forma linia frontului cruciaţilor, va putea intra în luptă cu forţe proaspete. Vor urma ungurii şi aliaţii pentru a sprijini atacul şi pentru a-i împiedica pe spahii, cavalerii turci, să se năpustească pe flancurile lor. Se presupune că Sigismund trase concluzia că onoarea şi gloria luptei nu se arătau în primele lovituri ci în ultimele — în acele lovituri care puneau capăt luptei şi decideau victoria.

De Eu obiectă furios. Cavalerii francezi nu veniseră de atît de departe pentru a fi precedaţi în luptă de o miliţie de ţărani amărîţi, obişnuiţi mai mult cu plugul decît cu spada. Obiceiul cavalerilor nu era să meargă în urmă, ci să conducă şi să-i încurajeze pe ceilalţi prin exemplul lor. „Ca să mergem în spate înseamnă să fim dezonoraţi şi să ne expunem dispreţului tuturor". Mai mult însă, în calitate de conetabil, el pretinse locul din frunte ; oricine ar fi fost înaintea lui l-ar fi insultat de moarte — o aluzie evidentă la Enguerrand de Coucy. Boucicaut îl sprijini cu căldură ; Nevers, crezînd că săbiile şi iataganele turceşti nu puteau rezista lăncilor şi spadelor franceze, a fost lesne convins împreună cu ceilalţi tineri cu capete înfierbîntate din suita lui. Sigismund plecă să-şi facă propriul său plan de luptă.

Aparent în cîteva ore — relatările sînt confuze — el trimise un mesaj anunţînd că Baiazid era la o depărtare de 6 ore de marş de Nicolope. Cruciaţii, despre care se spune că tocmai erau la masă şi ameţiţi de vin, se ridicară în dezordine, unii bătîndu-şi joc de ştire, alţii în panică ; unii înarmîndu-se în grabă. Toate lipsurile şi disensiunile campaniei ajunseră la un punct culminant printr-o acţiune atroce. Probabil din lipsă de străjeri, toţi prizonierii din Rahova au fost masacraţi, poate cu mai puţină remuşcare deoarece erau schismatici şi necredincioşi. Nici un cronicar nu menţionează cine a dat ordinul, deşi călugărul de la St. Denis şi alţii au recunoscut că a fost un act de „barbarie".

La ivirea zorilor, odată cu formarea rîndurilor sub stea-

gurile conducătorilor, Sigismund, într-un ultim efort, trimise pe marele său mareşal să raporteze că a fost văzută numai avangarda turcească şi să roage să nu se întreprindă o ofensivă grăbnică fără a se şti cît de mare şi cît de aproape era forţa principală a sultanului. Fuseseră trimişi cercetaşi care urmau să se întoarcă în două ore cu informaţiile necesare pentru un plan de bătălie. Cruciaţii pot rămîne liniştiţi, spune mareşalul, deoarece dacă aşteptau nu era nici un pericol de a fi înconjuraţi. „Domnilor, faceţi cum spun eu, deoarece acesta este ordinul regelui Ungariei şi al consiliului lui".

Contele de Nevers, convocînd în grabă consiliul lui, ceru părerea lui Coucy şi a lui Vienne, care recomandară să se asculte de dorinţa regelui Ungariei care li se părea înţeleaptă. „El are dreptul să ne spună ce vrea de la noi" spuse Coucy. De Eu izbucni : „Da, da, regele Ungariei doreşte să aibă crema şi onoarea bătăliei". Acesta este motivul lui şi nu altul. „Noi sîntem avangarda. Ne-a acordat-o nouă şi acum vrea să ne-o retragă. Cei care vor, n-au decît să-l creadă. Eu nu vreau". Apucîndu-şi steagul, strigă „Înainte, în numele lui Dumnezeu şi al Sfîntului Gheorghe, veţi vedea azi ce viteaz cavaler sînt eu !"

Această cuvîntare a necugetatului conetabil, a treia opţiune pentru acea funcţie, fu considerată de Coucy drept o „îngîmfare". El ceru părerea lui Vienne care, în calitate de cavalerul cel mai în vîrstă, purta steagul suveran al cruciadei. „Cînd nu se poate auzi adevărul şi raţiunea" răspunse amiralul „atunci îngîmfarea trebuie să domine". Dacă dorea conetabilul să lupte, spuse el, armata trebuie să-l urmeze, însă ar fi mai puternică dacă ar înainta unită cu forţele ungare şi cu cele aliate. Încăpăţînat, De Eu refuză să aştepte. Cearta se intensifică, tinerii cu capetele înfierbîntate îi învinuiră pe cei mai în vîrstă că refuzau să lupte, nu atît din prudenţă, cît din frică. Se luară în bătaie de joc unul pe altul pentru lipsa curajului lor. Dacă Vienne şi Coucy se supuseră, a fost din cauză că prudenţa nu poate opune o rezistenţă puternică misticii curajului.

De Eu dădu semnalul de înaintare, el fiind la comanda avangardei. Nevers şi Coucy comandau corpul principal. Cu spatele la fortăreaţă şi la oraş, cavalerii francezi pe

caii lor de luptă, cu armuri atît de strălucitoare „încît fiecare bărbat părea un rege", înaintară împreună cu arcașii călare spre inamicul care cobora de pe dealurile din față. Era data de 25 septembrie. Ospitalierii, germanii și ceilalți aliați rămaseră cu regele Ungariei, care nu mai era stăpîn pe situație.

Atacul francez doborî cu ușurință pe recruții neexperimentați din prima linie turcească. Cu gustul fierbinte al succesului, chiar împotriva unor adversari atît de inegali, cavalerii se năpustiră împotriva rîndurilor infanteriei instruite. Ei căzură sub o ploaie de săgeți ucigătoare și în fața unor rînduri de suliți ascuțite pe care turcii le plantaseră cu vîrfurile la înălțimea unei burți de cal. Cum trecură francezii printre acestea nu se știe. Din învălmășeala diverselor versiuni nu se poate avea o relatare coerentă a mișcărilor și evenimentelor de pe cîmpul de luptă ; există doar un caleidoscop risipit. Există relatări despre cai străpunși, călăreți doborîți, pari smulși, probabil de trupele auxiliare franceze. Cavalerii continuară lupta cu spada și securea și, prin ardoarea lor și greutatea cailor și armelor, par să fi înfrînt infanteria turcă, care se întoarse să caute adăpost în spatele cavaleriei. Coucy și Vienne recomandară o pauză pentru a restabili ordinea în rînduri și a le da ungurilor timp să-i ajungă din urmă, însă cei mai tineri, „arzînd de dorința de a lupta" și crezînd că întrezăriră deja victoria, insistară să lupte mai departe. Neavînd nici o idee despre puterea numerică a dușmanului, crezură că ceea ce înfruntaseră pînă atunci era întreaga lui armată.

Se povestește despre o încăierare pe deal, despre spahii de pe flancuri coborînd pentru învăluire, despre ungurii și contingentele străine prinse într-o luptă încurcată în cîmpie, despre fuga cailor rămași fără călăreți — datorită șirului de suliițe, în timpul măcelului, pajii nu mai reușiră să țină caii în frîu. La vederea galopului bezmetic al cailor, muntenii și transilvănenii traseră imediat concluzia că ziua era pierdută și se retraseră. Sigismund și Marele Maestru din Rhodos, împreună cu germanii își raliară forțele împotriva învăluirii turcești. Lupta se desfășura cu un „masacru nespus", cînd o forță de 1 500 de călăreți sîrbi veni în ajutorul turcilor. Ca vasal al sultanu-

lui, despotul sîrb Stefan Lazarevici ar fi avut posibilitatea să aleagă o neutralitate pasivă ca și bulgarii pe al căror pămînt se ducea lupta, însă el îi ura pe unguri mai mult decît pe turci și a ales fidelitatea activă față de stăpînul lui musulman. Intervenția lui a fost hotărîtoare. Forțele lui Sigismund erau copleșite. Scoși de pe cîmpul de luptă de prietenii lor, regele și Marele Maestru scăpară cu o barcă de pescari pe Dunăre și, sub ploaia de săgeți a urmăritorilor reușiră să urce la bordul unui vas din flota aliată.

Cruciații francezi, din care mai mult de jumătate rămaseră fără cai, se luptau din greu în armurile lor grele să ajungă la platou, unde se așteptau să găsească rămășițele armatei turcești. În loc de aceasta, ei se găsiră în fața unui corp proaspăt de spahii, ținut în rezervă de sultan. „Leul din ei se transformă într-un iepure fricos" scrie călugărul de la St. Denis fără compasiune. În sunete de trompete și timpane, cu strigătul de luptă „Allah e mare !", turcii se năpustiră asupra lor. Francezii recunoscură că acesta era sfîrșitul. Unii coborîră panta ; restul luptă cu energia disperării ; „nici un mistreț furios sau un lup turbat n-ar fi luptat mai fioros". Spada contelui de Eu lovea în dreapta și în stînga tot atît de curajos cum se lăudase că va face. Boucicaut, plin de mîndria războinicului combinată cu rușinea pentru greșelile care îi aduseseră pe tovarășii lui în această situație fatală, luptă cu o îndrăzneală fără margini, lăsînd în jurul lui o movilă de morți. Philippe de Bar și Odard de Chasseron au fost uciși. Flamura cu Notre Dame ținută de mîinile amiralului de Vienne flutură și căzu. Sîngerînd din cauza multor răni, el o ridică din nou însă, în timp ce încerca să-i împiedice pe cei mai slabi de înger să fugă, cu flamura într-o mînă și spada în alta, a fost doborît și omorît. Figura destinsă a baronului de Coucy a fost văzută rămînînd „neclintită sub loviturile buzduganelor sarazinilor" și a armelor ce loveau în armura lui. Căci el era „înalt și masiv și avea o mare forță. și dădea asemenea lovituri încît îi făcea bucățele".

Turcii îl înconjurară pe contele de Nevers. Garda lui, prosternîndu-se într-o atitudine de supunere, ceru fără cuvinte să i se cruțe viața. Război sfînt sau nu, păgînii

erau la fel de interesați în răscumpărări bogate ca oricare alții, și-l cruțară pe conte. După ce s-a predat, ceilalți francezi depuseră și ei armele. Bătălia de la Nicopole era pierdută, prăpădul deplin. Au fost luați mii de prizonieri, tot echipamentul, proviziile, flamurile și veșmintele aurite căzură în mîinile învingătorilor. „De la bătălia la Roncesvalles cînd toți cei 12 pairi ai Franței au fost omorîți, creștinătatea nu primise o lovitură atît de mare".

Deși Froissart nu avea de unde să știe, epitaful lui pus cruciadei era corect din punct de vedere istoric. Vitejia francezilor fusese extraordinară și daunele pe care le-au adus dușmanului suficiente pentru a arăta că, dacă ar fi luptat uniți cu aliații lor, rezultatul și istoria Europei ar fi fost altele. Așa cum a fost, victoria turcilor, respingînd provocarea apusului și menținînd Nicopole, îi plasă ferm în Europa, asigură căderea Constantinopolului și astfel păstră Bulgaria sub dominația lor timp de 500 ani. „Am pierdut bătălia din cauza trufiei și vanității acestor francezi", spuse Sigismund Marelui Maestru , „dacă mi-ar fi urmat sfatul, aveam destui oameni ca să învingem dușmanul".

Înfrîngerea a avut urmări îngrozitoare. În timp ce Baiazid făcea înconjurul cîmpului de luptă în speranța de a găsi trupul regelui Ungariei — și găsind pe cel al lui Vienne, ținînd încă steagul în mînă — a fost „cuprins de durere" la vederea pierderilor lui, care le depășeau pe cele ale creștinilor. El jură că nu va lăsa nerăzbunat sîngele lor, și descoperirea masacrului prizonierilor din Rahova îi spori furia. Porunci ca toți prizonierii să-i fie aduși în dimineața următoare. Jacques de Helly, un cavaler francez care fusese în serviciul lui Murad I, a fost recunoscut de conducătorii turci și pus să-i numească pe marii nobili pentru răscumpărare. Coucy, Bar, De Eu, Guy de Tremoille, Jacques de la Marche și încă alții în afară de contele de Nevers au fost astfel cruțați ; cei sub 20 de ani au fost luați pentru muncă silnică la turci.

Restul, o cifră nesigură de mai multe mii, au fost puși să umble goi în fața sultanului, legați unul de altul în grupuri de trei sau patru, cu mîinile legate și cu frînghii în jurul gîtului. Baiazid se uită la ei scurtă vreme și apoi făcu semn călăilor să înceapă treaba. Decapitară pe cap-

tivi, grup după grup, în unele cazuri le tăiară beregata sau le tăiară membrele pînă ce ucigașii și cadavrele fură scăldați în sînge. Contele de Nevers, baronul de Coucy și ceilalți au fost siliți să stea lîngă sultan și să asiste cum capetele camarazilor lor căzură sub iatagane și cum sîngele izbucnea din trupurile lor fără cap. Boucicaut, amețit și rănit, a fost recunoscut în grup. Nevers căzu în genunchi în fața sultanului și, printr-o pantomimă cu mîinile își încolăci degetele unul cu altul arătînd că se aveau ca frații, putînd să ia și de la Boucicaut aceeași răscumpărare; reuși să-l determine pe sultan să-l cruțe pe Boucicaut. Masacrul continuă din zori pînă tîrziu după masă, pînă ce Baiazid, sătul și el de această priveliște sau, după cum spun unii, convins de miniștrii săi că se va ridica prea multă furie împoriva lui din partea creștinătății, opri execuția. Numărul celor uciși — în afară de cifrele mai exagerate — este cuprins între 300 și 3 000.

Morții de pe cîmpul de luptă au fost mult mai mulți, și nici cei care fugiră nu reușiră cu toții să scape. Unii scăpară de turci însă se înecară în Dunăre, cînd corăbiile pe care se urcară în hoarde nestăpînite se umplură prea mult și se scufundară. Apoi, cei care erau la bord îi dădeau jos pe cei care încercau să se urce. Un cavaler polonez traversă înot fluviul, însă majoritatea celor care încercară acest lucru se înecară. Temîndu-se de trădare * pe malul românesc, Sigismund navigă spre Marea Neagră și Constantinopol, și în cele din urmă se îndreptă spre casă pe mare. Acei dintre aliații săi care reușiră să treacă Dunărea și încercară să se întoarcă pe uscat găsiră ținutul pustiit de valahi. Ajunși în mizerie, pribegiră prin păduri, doar în zdrențe, acoperindu-și corpul cu fîn și paie. Jefuiți, zdrențăroși și înfometați, mulți pieriră pe drum ; cîțiva ajunseră acasă, printre care și contele Rupert de Bavaria în haine de cerșetor, care muri la cîteva zile după aceea din cauza suferințelor îndurate pe drum.

---

* „Trădarea" și atacurile împotriva cruciaților salvați din dezastrul de la Nicopole erau săvîrșite de forțele lui Vlad Uzurpatorul instalat de turci ca domn al Țării Românești (Nota trad.).

Luxul și imoralitatea, trufia și disensiunile, instruirea, disciplina și tactica superioare ale turcilor toate au contribuit la acest rezultat fatal. Totuși, ce-i înfrînse pe cruciați în primul rînd a fost accentul pus de cavaleri pe actele individuale de curaj. Se pune astfel întrebarea : de ce luptă oamenii ? Se pot duce războaie pentru glorificarea sentimentelor omului despre sine sau pentru un obiectiv concret de cucerire a puterii, teritoriului, echilibrului politic. Războiul medieval nu era totdeauna nepractic. Carol al V-lea nu dădea doi bani pe glorie, numai să fi putut să-i scoată pe englezi din Franța. În campaniile din Normandia, Arezzo și Genova, Coucy folosi mai întîi orice alt mijloc — bani, diplomație și negocieri politice — și numai în ultimul rînd, armele, pentru a-și atinge obiectivul concret. Cu tot renumele cavaleresc care-i atrase provocarea lui Nottingham, el aparținea mai degrabă școlii lui Carol al V-lea decît celei a lui Boucicaut, deși părea să aibă cîte ceva din ambele.

La cîțiva ani după moartea lui Carol al V-lea și al lui Du Guesclin în 1380, pragmatismul lor nu fusese încă învățat. Avusese succes dar fusese aberant. Concepția cavalerească își făcu din nou loc și determină hotărîrile luate în timpul campaniei de la Nicopole. De ce, într-o societate dominată de cultul războinicului, manifestările extravagante erau mai importante decît victoria ? De ce nu se învățase nimic din experiența de la Mahdia ? Toate proiectele grandioase ale ultimului deceniu — invazia Angliei, Guelders, Tunisia, *Voie de Fait* — erau fie castele în vînt, fie exerciții de inutilitate. De ce, după cei 50 de ani, nu atît de glorioși care trecuseră de la Crécy, atitudinea cruciaților francezi era atît de cufundată în aroganță și supraestimarea forțelor proprii ? De ce nu izbuteau să-și dea seama că adversarii lor nu luptau pentru aceleași valori și se conduceau după alte reguli ? Se poate răspunde doar că o idee dominantă este greu de schimbat și că, în ciuda a orice, francezii încă se credeau de neînvins în război.

Cruciații din 1396 porniră cu obiectivul strategic de a-i alunga pe turci din Europa, însă gîndurile lor erau la altceva. Tinerii din generația lui Boucicaut, născuți după

Moartea Neagră și Poitiers și după momentul de glorie al destinului francez, se întoarseră pentru a căuta acele ciudate miraje : onoarea și gloria. Ei voiau să fie numai în avangardă, excluzînd acțiunile de recunoaștere, planul tactic și bunul simț, și de aceea capetele lor aveau să se rostogolească în nisipul scăldat în sînge de la picioarele sultanului.

Capitolul 27

Cernit să fie cerul!

Moartă, părăsită sau aflată în captivitate, marea armată creştină nu mai exista. Drumul spre Ungaria era deschis, însă turcii avuseseră prea mari pierderi pentru a merge mai departe. Un atac de gută al lui Baiazid, care se presupune că l-a împiedicat să înainteze, îl făcu pe Gibbon să afirme : „O dispoziţie proastă care cuprinde o singură fibră a unui om poate împiedica sau opri mizeria naţiunilor". În realitate, nu guta ci limitele capacităţii militare au fost factorul determinant. Sultanul se întoarse în Asia, după ce, sub jurămînt că se va întoarce, îl trimise mai întîi pe Jacques de Helly să ducă vestea victoriei turcilor şi să ceară răscumpărările de la regele Franţei şi de la ducele de Burgundia.

Calvarul prizonierilor, mulţi din ei răniţi, în drumul lor de 560 de km pînă la Gallipoli a fost cumplit. Fără haine, numai în cămăşi, în majoritatea cazurilor desculţi, cu mîinile legate, bătuţi şi brutalizaţi de escorta lor, ei îi urmează pe jos pe cei care i-au capturat peste munţi şi apoi, pînă în cîmpie. Pentru nobilii care se pomeniseră călare aproape de la naştere, ruşinea acestei călătorii era la fel de mare ca o suferinţă fizică. La Adrianopol, Sultanul se opri pentru două săptămîni. Următoarea etapă a însemnat parcurgerea marii cîmpii, întinzîndu-se nesfîrşită la orizont, spre Hellespont. Nu se vedea nici o tufă,

nici un adăpost sau om. Soarele ardea în timpul zilei, iar cînd apunea, vînturile erau tăioase și nopțile de octombrie reci. În mîini străine, fără îngrijire și prost hrăniți, copleșiți de înfrîngere și temîndu-se de intențiile sultanului, prizonierii se aflau în condițiile cele mai cumplite pe care le cunoscuseră vreodată.

Enguerrand de Coucy, cel mai în vîrstă dintre captivi, niciodată pînă atunci prizonier sau învins — ceea ce era aproape unic pentru timpul său — supraviețui numai printr-un miracol, nu un miracol metaforic, ci unul de credință. Îmbrăcat numai cu o „mică jiletcă", cu picioarele goale și cu rușinea de a avea capul descoperit, el era pe punctul de a cădea din cauza frigului și a epuizării; crezînd că este în pragul morții, el ceru ajutorul de la Sfînta Fecioară din Chartres. Deși catedrala nu era din provincia lui, Fecioara din Chartres era renumită pentru că fusese văzută în carne și oase și se știa că făcuse minuni.

„Deodată, cînd nu se vedea nimeni pe drumul care se întindea departe în acel ținut de cîmpie, apăru un bulgar care nu făcea parte dintr-un popor care ne iubea". Misteriosul străin purta o mantie, o pălărie și o pelerină groasă pe care le dădu baronului de Coucy, care se îmbrăcă cu ele și își reveni sufletește atît de mult datorită acestui semn al grației divine încît găsi forțe noi pentru a continua marșul.

Drept mulțumire, Coucy avea să lase 600 de florini de aur în ultimul său testament catedralei Chartres, bani care au fost plătiți în toată regula după moartea lui de către Geoffrey Maupoivre, un doctor care însoțise cruciada, împărtășii captivitatea, și a fost martor al miracolului slujind ca executor testamentar al lui Coucy. El notă împrejurările în care s-a petrecut minunea pentru adunarea canonicilor catedralei Chartres, pentru ca ei să cunoască originea acestui dar neașteptat.

La Gallipoli, nobilii captivi erau ținuți în camerele de sus ale turnului iar ceilalți 300 de prizonieri — băiatul Schiltberger printre ei —, care formau partea sultanului din pradă, erau ținuți jos. Cel mai rău lucru era lipsa vinului, băutura zilnică a europeanului. Cînd vasul care-l ducea pe Sigismund de la Constantinopol trecu prin Hellespont la mai puțin de 1 km de țărm, turcii, incapabili

de a-l ataca pe mare, îi rînduiră pe prizonieri pe marginea apei și strigară în bătjocură către rege să părăsească vasul și să-i elibereze pe camarazii săi. De la Constantinopol Sigismund făcuse într-adevăr încercări să-și răscumpere aliații, deși ei îl făcuseră să piardă războiul, însă mijloacele sale erau epuizate și sultanul știa că se puteau obține mai mulți bani din Franța.

Din marginea cea mai îndepărtată a Europei, prizonierii au văzut malurile fatale ale Troiei de cealaltă parte a strîmtorii, unde se dăduse cel mai faimos, cel mai prostesc, cel mai trist război al mitologiei sau al istoriei, arhetipul dorinței de război a oamenilor. Nimic josnic sau măreț, întristător, eroic sau absurd nu a lipsit din cei 10 ani de nenorociri. Agamemnon își sacrificase o fiică ca vîntul să-i umfle pînzele, Casandra avertizase orașul și nu a fost crezută. Elena regretă amarnic fuga ei fatală ; Ahile, spre a-și astîmpăra furia pentru moartea prietenului său îl tîrî prin țărînă, în urma carului său pe Hector, pe care-l ucisese. Cînd combatanții se oferiră să facă pace, zeii șoptiră minciuni și făcură fel de fel de mașinațiuni pînă cînd certurile și luptele au izbucnit din nou. Troia căzu și flăcările o mistuiră și, plecînd din orașul pustiit, Agamemnon se duce acasă pentru a fi trădat și omorît. De atunci, de vreo 2 500 ani, cîte se schimbaseră ? Romanțul Troiei era favoritul Evului Mediu ; Hector era una din cele nouă celebrități sculptate în pereții castelului lui Coucy. S-a gîndit oare acest Odiseu al noului război, la acel asediu antic și la triumful van în timp ce se uita peste strîmtoare ?

După două luni, la Gallipoli, prizonierii au fost transferați la Brusa, capitala otomană din Asia. La 65 km în interior și înconjurată de o creastă de munți, Brusa înlătura orice idee de eliberare și îi îndepărtă și mai mult de casă. Totul depindea de răscumpărare. Așteptarea, pînă ce solii puteau ajunge în Franța și apoi să se întoarcă din nou, a fost lungă și dispoziția sultanului schimbătoare în acel răstimp. Prizonierii se temeau că el poate porunci să fie omorîți în orice moment, la fel de ușor cum îi omorîseră ei pe prizonierii din Rahova.

În prima săptămînă a lui decembrie în Paris se răspîndiră încetul cu încetul niște zvonuri de necrezut. Că păgînii ar fi distrus elita Franței și a Burgundiei părea

de neimaginat ; totuşi îngrijorarea crescu. În lipsa unor ştiri oficiale, colportorii au fost închişi în Chatelet şi, dacă se făceau vinovaţi de minciună, erau condamnaţi la moarte prin înecare. Regele, ducele de Burgundia, Ludovic de Orléans şi ducele de Bar trimiseră fiecare soli rapizi spre Veneţia şi Ungaria pentru a afla veşti despre cruciaţi, să-i găsească, să le dea scrisori şi să aducă răspunsuri. Pe 16 decembrie, vase comerciale aduseră la Veneţia ştirea despre dezastrul de la Nicopole şi despre fuga lui Sigismund, însă pînă la Crăciun, Parisul nu a avut încă veşti oficiale.

În ziua de Crăciun, Jacques de Helly, „încălţat cu cizme cu pinteni", sosi în palatul St. Pol unde era adunată curtea pentru ritualul solemn al zilei şi, îngenunchind în faţa regelui, confirmă îngrozitorul adevăr despre înfrîngere. El povesti despre campanie, despre lupta culminantă, despre „morţile glorioase" şi răzbunarea hidoasă a lui Baiazid. Curtea asculta consternată. Regele şi ducii îl întrebară pe Helly cu insistenţă. Scrisorile pe care le adusese de la Nevers şi de la ceilalţi seniori erau primele ştiri despre cine era în viaţă şi, prin omisiune, cine lipsea sau era mort. Rudele îngrozite se îmbulziră în jur pentru a afla soarta unui fiu, unui soţ sau prieten. Helly asigură asistenţa că sultanul o să accepte răscumpărările, deoarece „iubea aurul şi bogăţiile". Dacă poate fi crezut Froissart (ceea ce nu trebuie totdeauna), seniorii prezenţi se declarară „norocoşi să trăiască într-o lume unde a avut loc o asemenea luptă şi să afle despre un rege păgîn atît de puternic ca Amurath-Bequin" (una din versiunile numelui acestui îndepărtat potentat) care cu tot neamul lui „va cîştiga onoare din această mare aventură". Ceea ce este semnificativ nu constituie faptul că au fost sau nu într-adevăr exprimate asemenea sentimente, doar că ele erau considerate de Froissart sentimentele potrivite pentru această ocazie. La sfîrşitul audienţei colportorii din Châtelet au fost eliberaţi.

Nobilimea „era disperată" conform spuselor călugărului de la St. Denis şi „mîhnirea cotropise toate inimile". Apărură veşminte negre în tot locul şi Deschamps scrise despre „funeralii de dimineaţa pînă seara". Bisericile erau pline de lacrimi şi rugăciuni, de mîhnire cu atît mai mare cu cît morţii nu fuseseră înmormîntaţi creştineşte şi exista teama pentru vieţile supravieţuitorilor. Doliul şi bocetele

se răspîndiră în toată Burgundia, unde atîtea familii suferiseră pierderi. Pe 9 ianuarie, o zi de slujbe solemne pentru morţi în capitală şi în provincii, „era sfîşietor să auzi bătaia clopotelor în toate bisericile din Paris". De-abia fusese celebrată căsătoria engleză şi fusese îndepărtată în sfîrşit povara vechiului război că bucuria fu întreruptă, ca şi cum Dumnezeu n-ar fi permis omenirii să aibă un prilej de bucurie.

Doamnele Franţei plîngeau cu tristeţe după soţii şi iubiţii lor, îndeosebi — spune Froissart, totdeauna preocupat de ocrotitoarea lui — „la dame de Coucy", care plînse amarnic zi şi noapte şi nu putea fi consolată. Poate la sugestia fraţilor ei, ducele de Lorena şi Ferry de Lorena care veniră s-o consoleze şi s-o sfătuiască, ea scrise la 31 decembrie dogelui Veneţiei, rugîndu-l să o ajute la aranjarea răscumpărării soţului ei. Doi soli — Robert d'Esne, un cavaler din Cambresis cu cinci servitori şi Jacques de Willay, castelan la St. Gobin, una din proprietăţile lui Coucy — au fost trimişi separat, în mod expres pentru a aranja eliberarea baronului de Coucy şi a lui Henri de Bar. Trimişii şi cheltuielile lor erau suportate de Ludovic de Orléans mai curînd decît de către Doamna de Coucy. Cum comunicaţiile depindeau de viteza cu care se călătorea, nu puteau să se aştepte la un răspuns timp de mai multe luni.

Problema aranjării răscumpărării era privită cu îngrijorare, deoarece nu erau obişnuiţi să negocieze cu un suveran din afara creştinătăţii de la care te aşteptai numai la ce-i mai rău. La sfatul lui Jacques de Helly, care povesti despre extraordinara pasiune a sultanului pentru articole de vînătoare, se strînse un convoi cu daruri magnifice, special alese pentru a-i fi pe plac, pentru a-i însoţi pe ambasadorii ducelui. Doispreceze şoimi irlandezi dintr-o specie rară şi scumpă, din care se spunea că Gian Galeazzo îi trimitea sultanului în fiecare an, i-au fost oferiţi, fiecare şoim fiind însoţit de şoimarul lui a cărui mănuşi erau brodate cu perle şi pietre scumpe. Zece cîini de vînătoare, zece cai frumoşi, purtînd harnaşamentele cu blazonul casei de Burgundia şi, conduşi de rîndaşi îmbrăcaţi în costumul alb-cu-roşu al ducelui, aveau să fie trimişi în Turcia, împreună cu şei cu o lucrătură bogată, avînd înscrise „litere sarazine şi flori de peste mări", învelitori de şa cu catarame în formă de trandafiri aurii,

postav fin purpuriu de Reims despre care se credea că era necunoscut în Orient și, ca un compliment subtil pentru Baiazid, tapiserii de Arras, înfățișînd istoria lui Alexandru cel Mare din care el pretindea că se trage în linie directă. Toate acestea au fost trimise cu șambelanul regelui, un diplomat experimentat și trei nobili ambasadori, funcționari ai ducelui de Burgundia, care plecară pe 20 ianuarie 1397 pentru a negocia răscumpărarea. În graba de a se ține de jurămîntul făcut sultanului, Jacques de Helly plecase deja înainte cu scrisori pentru prizonieri.

Deveni deodată importantă împăcarea cu Gian Galeazzo, din cauza influenței sale la curtea otomană. Ambasadorii au fost instruiți să călătorească prin Milano și să-i transmită lui Gian Galeazzo, a cărui primă soție fusese o prințesă a Franței, acordarea de către rege a dreptului de a adăuga crini la blazonul Visconti și să facă toate încercările pentru a obține ajutorul lui. Între timp, primul grup de soli trimiși la începutul lui decembrie ajunsese la Veneția, unde aflară despre înfrîngere și încercau să-și facă drum pînă la prizonieri. Veneția, al cărui interes de a-și menține comerțul în Levant făcea legătura cu lumea musulmană — și un combatant ceva mai puțin inimos în cruciadă — slujea ca centru pentru știri, aranjamente de călătorie, bani pești și credite.

În Burgundia și în Flandra mișunau din nou perceptorii ducelui. De-abia revenindu-și după finanțarea cruciadei, supușii lui au fost din nou solicitați să salveze supraviețuitorii. Ajutorul tradițional pentru răscumpărarea seniorului a fost cerut de la fiecare oraș și comitat, plus o contribuție de la cler. Ducele întîmpinat cu tocmeli și refuzuri trebuie să accepte mai puțin decît ceruse. Sumele nu erau în bani peșin ci în plăți, provenind din venituri pe mai multe luni de zile și ani. Unele se mai disputau încă după trei ani. Strigătul de „Bani ! Bani !", scria Deschamps răsună tot timpul vieții sale. Din cînd în cînd, spune el, țăranii, aduși la disperare, se revoltă și-i omoară pe perceptori, apoi, mirați de succesul lor, își pierd curajul pentru a fi din nou hăituiți de nobili cu spade și de avocați cu documente, strigînd cu voci amenințătoare *„Sà, de l'argent ! Sà, de l'argent !"*

La Brusa, Coucy nu o duse bine. Unele relatări spun că era foarte mîhnit și melancolic și nimic nu-l putea în-

veseli, că spunea mereu că nu va mai vedea niciodată Franța, că, după atîtea aventuri, aceasta urma să fie ultima. Aprecierea lui era destul de realistă, bazată mai curînd pe starea fizică datorată rănilor sau bolii în condiții grele decît pe faptul că „deplîngea victoria Antihristului asupra creștinilor". La vîrsta de 56 ani nu era bătrîn, deși în general se consideră că în Evul Mediu se îmbătrînea mai devreme. De fapt, deși o mare parte a populației murea de tînără, cei care depășeau 50 sau 60 de ani nu erau bătrîni la trup sau minte, nici nu erau considerați astfel. Diagramele cu speranța de viață pot reflecta statistici, dar nu felul cum se vedeau oamenii pe ei înșiși. Conform unui poem anonim de la mijlocul secolului al XIV-lea, limita de vîrstă era 72 ani, constînd din 12 vîrste corespunzătoare lunilor anului. La 18, tînărul începe să tremure ca martie la apropierea primăverii ; la 24, el se îndrăgostește ca înfloritul april și în sufletul lui cîntă, odată cu dragostea, nobletea și virtutea ; la 36, el este la solstițiul de vară, sîngele lui fiind tot atît de fierbinte ca soarele de iunie, la 42 a căpătat experiență ; la 48 trebuie să se gîndească să-și culeagă roadele ; la 54, el este în septembrie al vieții, cînd trebuie puse la păstrare bunurile ; vîrsta de 60 — octombrie a vieții sale, este începutul vîrstei înaintate ; 66 este întunecat ca noiembrie, cînd tot ce se vede se ofilește și moare și omul ar trebui să se gîndească la moarte, deoarece moștenitorii lui îl așteaptă să plece, dacă este sărac, și așteaptă cu mai multă nerăbdare dacă este bogat ; 72 este decembrie, cînd viața este tot atît de mohorîtă ca iarna și nu-ți mai rămîne nimic de făcut decît să mori.

Baronul de Coucy a dus o viață extraordinar de activă, niciodată în tihnă, niciodată odihnindu-se după o misiune înainte de a întreprinde alta. El nu arătă nici un semn de îmbătrînire sau de slăbire a puterilor cînd se angajă în cruciadă și nici cînd conduse atacul strălucitor împotriva turcilor cu o zi înaintea bătăliei — singura acțiune reușită a francezilor din timpul campaniei. Apoi veni dezastrul într-o bătălie începută împotriva sfatului lui, înfrîngerea într-o acțiune în care i se dăduse conducerea, spectacolul îngrozitor al măcelăririi camarazilor și servitorilor lui în fața ochilor săi, rușinea și greutățile unei captivități nedemne, depărtarea de casă, incertitudinea salvării și frica

de un om care luase prizonieri fără a se conduce după reguli. Ca unul a cărui viață, fără a fi blîndă, fusese deosebit de norocoasă, baronul de Coucy nu era obișnuit cu atîta nenorocire. Probabil că recunoștea în bătălia de la Nicopole un eșec profund al cavalerismului și simțea din rezultatul ei că va muri.

Pe 16 februarie 1397, pregătindu-se de moarte, el întocmi la Brusa ultimul său testament, sau mai precis un lung codicil la un testament anterior. În acel timp probabil fusese deja scos din închisoare și pus în niște condiții mai bune, sub libertate provizorie, garantată de nobilul și bogatul Francesco Gattilusio, seniorul genovez al insulei Mitylene (Lesbos) — „ruda" lui Coucy, după Froissart. Unul din seniorii independenți ai insulelor din Marea Egee care formau așa numitul Arhipelag Gattilussio era un om cu influență la curtea otomană care, chiar fără o legătură de rudenie, ar fi putut să garanteze pentru un baron francez binecunoscut la Genova. În umbra turcilor care înaintau, puterile creștine ale Arhipelagului erau afectate profund de înfrîngerea de la Nicopole. Lovitura dată prestigiului, pe lîngă cea dată forțelor militare ale creștinismului, subminase poziția lor și spectacolul celor mai mari nobili creștini închiși și poate pe moarte în mîinile necredincioșilor era tulburător pentru ei. Era și în interesul lor să încerce o eliberare și relatările despre mizeria prizonierilor le spori mila. Un negustor din Arhipelag, Nicholas din Aenos, trimise în dar pește, pîine, zahăr și pînzeturi de la soția lui, în afară de un împrumut în bani. Se putea spera că prin bunăvoința lui Gattilussio, Coucy nu a fost adăpostit pe pietre goale în ultimele sale zile.

„Sănătos la minte însă bolnav la trup și considerînd că nimic nu este mai sigur decît moartea și nimic mai nesigur decît ceasul cînd ea vine", Coucy își întocmi lungul codicil în latină, probabil cu mîna lui Geoffrey Maupoivre care era licențiat în litere ca și în medicină. În grija, precizia și natura acestor instrucțiuni, exprimînd ceea ce era în mintea unui om care se afla în ultimul lui ceas, nu există o oglindă mai fidelă a Evului Mediu. „La început și mai presus de orice" el dă instrucțiuni să fie înmormîntat în Franța în condițiile testamentului lui anterior (care specificase înmormîntarea corpului lui la Nogent și

a inimii la fundația sa St. Trinité din Soissons). Chiar la sfîrșitul codicilului, ca și cum i s-ar fi amintit de dificultățile de îmbălsămare și de transport ale corpului său în Franța, el însărcinează pe executorii lui testamentari să-i ducă neapărat în Franța oasele și inima. Într-o perioadă cînd credința oficială era că trupul este un leș și că tot ce conta era viața de apoi a sufletului, grija extremă arătată pentru toate detaliile privind rămășițele lui pămîntești este remarcabilă.

A doua ca importanță a fost St. Trinité, investiția lui cea mai mare pentru izbăvire. El comandă pentru mănăstire „o cruce de argint cîntărind 40 mărci pariziene (cca 9,5 kg), o cădeliniță de argint, două sticluțe pentru apă și vin care urmau să fie folosite în serviciul divin, un pocal de argint pentru preot să-și spele mîinile, un frumos potir de argint aurit cu o greutate și lucrătură potrivită pentru o astfel de mănăstire, patru perechi de veșminte pentru preot, diacon și paracliser, din care trei să fie pentru folosința obișnuită și a patra pentru solemnitățile zilelor importante de sărbătoare.

Tot spre izbăvirea sufletului lui urmează danii făcute la nu mai puțin de 21 de biserici și capele, inclusiv Notre Dame de Chartres, „care, după cum crede cu tărie, a făcut pentru noi o mare minune". Celelalte danii variază de la 100 de florini pentru capela lui Pierre de Luxemburg la Avignon, pînă la 1 000 de florini pentru Notre Dame de Liesse unde îl însoțise baronul de Coucy pe Carol al VI-lea după prima lui criză de nebunie, plus cîte 100 de florini pentru cinci capele din Soissons care să înalțe rugăciuni pentru sufletul lui, și 6 000 executorilor lui testamentari pentru alte rugăciuni. Suma de 1 000 de florini era împărțită săracilor din Paris ; aceeași sumă săracilor de pe domeniul lui și 800 dați pentru Hôtel Dieu din Paris.

Contrar multor altor nobili care s-au îngrijit de restituiri pe patul de moarte, Coucy nu avea pe conștiință nici unul căruia să-i fi făcut vreun rău ci numai niște datorii de împlinit. Singurele bunuri pe care le poseda atunci — o mantie și o tapiserie — urmau să fie vîndute pentru a plăti pe servitori și pe Abraham, „farmacist și negustor din Brusa" pentru medicamente. Datoriile care se vor face cu călătoria vor fi acoperite cu ajutorul bijuteriilor pe care le depozitase la Veneția. Regele Franței este ru-

gat să păstreze pămînturile lui din Franţa, pentru ca veniturile să fie strînse şi folosite pentru toate moştenirile pe care le-a indicat. Geoffrey Maupoivre şi Jacques d'Amance, mareşalul de Lorena (ducatul familiei soţiei sale) sînt numiţi executori testamentari, ajutaţi şi sfătuiţi de Contele de Eu, Boucicaut şi Guy de Tremoille. Aceştia trei împreună cu Guillaume de Tremoille, Jacques de la Marche şi şase alţi cavaleri francezi au fost martori şi semnară documentul.

După două zile, pe 18 februarie 1397, Enguerrand al VII-lea, baron de Coucy şi conte de Soissons, muri la Brusa.

Un om dintr-o bucată într-o vreme frămîntată, el a fost, dintre semenii săi, cel mai puţin compromis de brutalitate, venalitate şi nepăsare. Camarazii lui au fost bine descrişi de biograful lui Clisson drept „rafinaţi şi barbari, generoşi şi sîngeroşi, escroci şi galanţi, deasupra nivelului omenirii obişnuite în ceea ce priveşte curajul şi dragostea de glorie, sub nivelul ei în ceea ce priveşte ura, furia nebună, duplicitatea şi cruzimea lor sălbatică". Baronul era altfel în comparaţie cu majoritatea, aparent fiind imun faţă de aceste nebunii furioase. El îşi văzu de rolul său cu statornicie, acceptă orice responsabilitate în afară de funcţia de conetabil ; rămase ager în judecată, rece şi capabil de îndeplinirea lor. În această statornicie, agerime şi competenţă, şi asigurîndu-şi respectul şi încrederea tuturor asociaţilor, el avu multe din calităţile lui George Washington, în afară de ştiinţa conducerii, care necesită o cauză pentru a o pune în mişcare. Dacă au existat Miltoni tăcuţi şi fără glorie în sate, probabil că au existat şi Washingtoni nerealizaţi care s-au născut la timpul nepotrivit. Secolul al XIV-lea a produs conducători burghezi ca cei doi Van Arteveldes, Etienne Marcel, Cola di Rienzi, însă puţini din clasa nobililor, în parte pentru că se presupunea că frînele conducerii se aflau în mîna regelui care, pînă în vremea lui Carol al V-lea, îi conducea personal pe nobili în luptă. Cînd Ioan al II-lea era în captivitate, nobilii din Franţa de nord îl rugară pe Carol de Navarra, pentru că era rege, să-i conducă împotriva Jacqueriei. Nobilimea acţiona coerent numai cînd era ameninţată ca o clasă. Altfel interesele lor baroniale erau prea sectare şi obişnuinţa de a fi independenţi prea

puternică pentru a îngădui un conducător, chiar atunci cînd războiul împotriva englezilor a constituit treptat o cauză.

Căsătoria lui Coucy cu o englezoaică îl scoase de pe arenă timp de 12 ani. După ce repudie Anglia, ca urmare a morţi socrului său, el începu să se întruchipeze ca o figură conducătoare în campania din Normandia şi ar fi avut posibilitatea să-i urmeze lui Du Guesclin în calitate de conetabil dacă ar fi vrut, însă de acest post nu era legată nici o concepţie de conducere naţională ; nimeni nu cerea să fie condus. Momentul lui „ce ar fi putut să fie" a trecut odată cu moartea lui Carol al V-lea şi, sub conducerea unchilor, scopul naţional a fost risipit. Enguerrand nu a fost un inovator şi nici nu se ridică deasupra timpului său ; el merse cu timpul, îl sluji mai bine decît majoritatea şi muri din cauza valorilor lui. Epoca pierdu prin dispariţia sa. „Acest Enguerrand al VII-lea, scria biograful lui Boucicaut, a fost stimat ca seniorul cu cele mai mari merite ale timpului său".

Moartea lui Enguerrand de Coucy nu a fost cunoscută la Paris decît după două luni. Robert d'Esne şi, după el, Jacques de Willay aflară de ea la Veneţia în drumul lor spre est. Neştiind încă nimic, pe 31 martie, Ludovic de Orléans, cu mare solicitudine, trimise pe un funcţionar de pe moşia lui Coucy în Turcia cu haine, aflînd de condiţiile sărăcăcioase ale prizonierilor. În aprilie, Willay aduse înapoi inima îmbălsămată şi corpul (sau oasele ; a fost o controversă referitoare la problema dacă într-adevăr trupul lui a fost înmormîntat în Franţa). Numai atunci doamna de Coucy anunţă că soţul ei este mort. Conform biografului lui Boucicaut, care firește tinde să rapsodieze, ea plînse atît de mult această pierdere „încît se credea că inima şi viaţa o vor părăsi şi niciodată n-a mai dorit să se căsătorească, nici doliul să se despartă de inima ei". O înmormîntare de o grandoare impresionantă a fost oficiată de episcopii de Noyon şi Laon, trupul (sau alte rămăşite) fiind înmormîntat într-un mormînt impunător la Nogent iar inima la St. Trinité, marcat de o placă reprezentînd o inimă gravată peste blazonul lui Coucy. Deschamps scrise un cîntec

funebru ca pentru un eveniment național, deplîngînd „sfîrșitul și moartea lui Enguerrand baronul... plîns de toate inimile nobile" :

O St. Lambert, Coucy, La Fère,
Marle, Oisy și St. Gobain,
Plîngeți pentru stăpînul vostru, bunul senior
Care l-a slujit atît de bine pe suveranul lui
Cu îndrăzneală mare în multe țări...
Care muri în Turcia pentru credință.
Să rugăm pe Dumnezeu să-l ierte,
Era strălucitor și frumos cînd era în viață,
Înțelept, puternic și generos,
Un adevărat cavaler care muncea din greu
Și se odihnea puțin ; în casa lui
El a primit mulți cavaleri de dimineața pînă seara,
Care au venit să-i țină companie.
Preux și îndrăzneț a fost el în Lombardia,
Cuceri Arezzo, cetate de renume,
Făcu Pavia și Milano să tremure.
Să ne rugăm ca Dumnezeu să-l ierte.

Multe inimi sînt triste pentru el
Că nimeni n-a rămas să-i poarte însemnele...

Strofele continuă însă din cauza unui metru dezordonat combinat cu o înlănțuire rigidă de numai trei rime strecurate prin 55 rînduri, farmecul acestei poezii franceze, ca și a celorlalte din secolul al XIV-lea, este limitat.

În iunie 1397 se stabili în sfîrșit răscumpărarea pentru ceilalți prizonieri, după negocieri prelungite duse de ambasadorii ducelui la curtea sultanului. Suma a fost fixată la 20 000 de ducați sau florini de aur, aproximativ valoarea egală în franci francezi. Darurile bogate ale ducelui de Burgundia avură un efect contrar se spune, convingîndu-l pe Baiazid că prinții care-și puteau permite astfel de lucruri rare și prețioase pot plăti într-adevăr mult. Au fost mobilizate toate sursele rețelelor bancare, în special sub direcția principalului furnizor și bancher al ducelui de Burgundia, Dino Rapondi, născut în Toscana și cu cartierul general la Paris și Bruges. Afacerile lui erau atît de răspîndite încît se spunea că nu-

mele lui este cunoscut oriunde se aflau negustori. Prin el, regele și unchii lui achiziționau cărți prețioase, mătăsuri, blănuri, tapiserii, cămăși și batiste din pînză fină, chihlimbar, corn de inorog și alte curiozități. Rapondi recomandă să se ia banii pentru răscumpărare de la negustorii din Arhipelag, cărora să li se scrie amabil și să li se promită un profit pe împrumuturi și pe creditul pe care l-ar putea obține. Între timp, Boucicaut și Guy de Tremoille, lăsați în libertate provizorie pentru a căuta fonduri în Levant, ajunseseră la Rhodos unde Tremoille, fiind slăbit, se îmbolnăvi și muri în timpul Paștilor. Cavalerii din Rhodos, îngrijorați ca și negustorii de prestigiul creștinilor, amanetară argintăria ordinului lor pentru suma de 30 000 de ducați, ca un avans la răscumpărare. Regele Ciprului adăugă 15 000 și diverși negustori și cetățeni bogați ai Arhipelagului împrumutară sume de pînă la 30 000. Sigismund se oferise să plătească jumătate din răscumpărare însă, fiind mereu în lipsă de bani, cel mai bun lucru pe care-l făcu a fost să aloce 7 000 de ducați din veniturile datorate lui de către Veneția. Mai mult de jumătate din întreaga sumă a fost subscrisă în numele ducelui de Burgundia de Gattilusio, seniorul Mitylenei.

La plata sumei de 75 000 de ducați prizonierii au fost eliberați la 24 iunie cu promisiunea de a rămîne la Veneția pînă ce se va plăti întreaga sumă. Încă unul din grup nu-și recăpătă libertatea. Printr-o soartă crudă, contele de Eu muri la 15 iunie, cu 9 zile înainte de eliberare. Cuvintele de rămas bun adresate de Baiazid celorlalți n-au fost curtenitoare. Adresîndu-se lui Jean de Nevers, el îi spuse că nu vrea să-i ceară să se jure că nu va ridica armele împotriva lui în viitor. „Mă vei găsi totdeauna gata să te primesc pe tine și pe ai tăi pe cîmpul de luptă,... deoarece sînt gata să fac fapte de arme și sînt totdeauna gata să cuceresc tot mai mult din teritoriul creștinătății". Sultanul ceru apoi cruciaților care plecau să asiste la spectacolul vînătorii lui organizate cu 7 000 de șoimari și 6 000 de vînători cu ogari cu îmbrăcăminți de satin și leoparzi cu zgărzi cu diamante.

Slăbiți fizicește și fără resurse, cruciații nu se grăbiră să se întoarcă în Franța sau chiar la Veneția. Să călătorească în sărăcie era de neconceput pentru un prinț de Burgundia. El și însoțitorii lui se opriră la Mitylene, Rho-

dos şi alte insule pentru a se odihni şi a-şi reveni şi a împrumuta bani de unde se putea. Doamna din Mitylene le dădu tuturor cămăşi noi, mantii şi veşminte din damasc fin, „fiecărui bărbat în conformitate cu rangul său". Cavalerii din Rhodos îi întreţinură timp de o lună. La Veneţia, unde nu ajunseră decît în octombrie, tranzacţiile financiare care implicau toate părţile legate de cruciadă erau încîlcite. Prin împrumuturi şi garanţii se obţinu destul pentru a acoperi răscumpărarea, însă nu destul pentru a merge acasă în stil mare.

Plata datoriilor, care se ridicau la 100 000 de ducaţi, pe care le făcură pentru cheltuieli de călătorie de la eliberarea lor, pentru acoperirea costului călătoriei pînă în Franţa cu pompa adecvată, necesita aproape tot atîţia bani cît pentru răscumpărare. Ducele şi ducesa de Burgundia nu doreau ca fiul lor să facă călătoria prin Europa şi să apară în Franţa ca un fugar. Ducele folosi orice resursă, pînă la reducerea plăţilor şi pensiilor funcţionarilor pentru a-i oferi fiului său o suită magnifică şi a face rost de daruri pentru toţi. Dino Rapondi veni la Veneţia cu un ordin de plată din vistieria ducelui de 15 000 de franci şi petrecu iarna aranjînd transferul de fonduri, din care plata datoriilor către negustorii din Arhipelag era pe ultimul loc. După trei ani încă i se datora seniorului din Mitylene întreaga sumă pe care o împrumutase, iar o tranzacţie tripartită între Burgundia, Sigismund şi Republica Veneţia nu a fost lichidată timp de 27 de ani. Aceste dificultăţi nu inhibară stilul de viaţă al ducelui. În 1399 el cumpără de la Dino Rapondi două cărţi anluminate pentru suma de 6 500 de franci şi, în anul următor, încă două pentru 9 000 şi respectiv 7 500 de franci bucata.

O izbucnire a ciumei la Veneţia îi făcu pe cruciaţi să se mute la Treviso pe uscat, însă luă totuşi viaţa încă unuia dintre ei — Henri de Bar. Dacă epidemia a fost Moartea Neagră, ea a încheiat cercul în familia lui Coucy, luînd-o întîi pe mama şi acum pe ginerele lui. A fost o moarte tristă, atît de aproape de casă, lăsînd-o pe Marie, care era moştenitoare principală, atît fără tată cît şi văduvă, ceea ce avea să aibă un efect trist asupra domeniului lui Coucy, rîvnit de atîta vreme de către casa regală.

Cruciaţii, din care numai contele de Nevers, Boucicaut, Guillaume de Tremoville şi Jacques de la Marche mai ră-

maseră dintre conducători, împreună cu vreo şapte sau opt alţi seniori şi cavaleri, intrară în Franţa în februarie 1398. Ei au fost întîmpinaţi la porţile Dijonului cu aclamaţii şi i se dădu argintărie în dar, înmînată de municipalitate. În amintirea captivităţii sale, Nevers eliberă „cu mîna lui" din închisoare pe toţi cei pe care-i găsi acolo. Dijon ţinu slujbe solemne pentru cruciaţii morţi, însă imediat după aceea urmară numai serbări şi bucurie.

La Paris, regele îi dădu vărului său un dar bine gîndit de 20 000 de livre. Oraşele din Burgundia şi Flandra se luau la întrecere pentru onoarea de a-i întîmpina. La porunca tatălui lui, el făcu un marş triumfal pentru a se arăta poporului, cu ale cărui biruri reuşise să se răscumpere reîntoarcerea. Menestrelii mergeau înaintea lui cînd intra pe porţi, serbări şi parade îl salutau, iarăşi i se dădu argintărie vin şi peşte în dar. Gîndindu-ne la toate familiile văduvite din Burgundia ai căror fii nu se întoarseră primirile reprezentară probabil nu atît entuziasmul poporului cît bucuria organizată în care secolul al XIV-lea excela. Sărbătorirea era necesară pentru prestigiul ducelui şi al moştenitorului lui şi oraşele erau destul de bucuroase să colaboreze în aşteptarea favorurilor care însoţeau în general asemenea ocazii fericite. Magistraţii din Tournai aşteptau intrarea ceremonioasă a lui Nevers pentru a fi graţiaţi toţi delincvenţii printr-o iertare generală, însă aşteptările le-au fost infirmate.

Cu pompă şi menestreli a fost aşadar înmormîntat cel mai mare fiasco al cavalerilor. După Nicopole, nimic nu mai merse cum trebuie în Franţa pentru mulţi ani. Valorile dominante ale cavalerismului nu se schimbară însă sistemul era în declin. Froissart constată aceasta şi în Anglia, unde un prieten din alte vremuri îi spuse „Unde sînt marile acţiuni şi oamenii viteji, glorioasele lupte şi cuceriri ? Unde sînt cavalerii din Anglia care ar fi capabili de a face acum astfel de fapte ?... Timpurile s-au înrăutăţit... Acum numai ura şi crima se cultivă aici".

Sărbătorirea lui Nevers nu reuşi să ascundă înfrîngerea şi moraliştii găsiră în ea alte motive de pesimism. Mézières compuse imediat un *„Epistre lamentable et consolatoire"*, Deschamps o baladă „pentru căderea francezilor la Nicopole", Bonet o satiră alegorică în forma unei „Apariţii a Maestrului Jean de Meung", care apărea într-un vis pentru a-i reproşa autorului că nu a protestat împotriva distrugerii Franţei şi creştinătăţii. Deschamps

afirmă deschis că Nicopole a fost pierdut „din mîndrie și prostie", deși dă vina și pe unguri „care au fugit". Mézières are de asemenea cuvinte aspre pentru „schismatici" care „din marea ură pentru latini", au preferat să fie supușii sultanului mai curînd decît regelui Ungariei. Însă el vede înfrîngerea în primul rînd ca o consecință a celor patru virtuți morale care le lipseau cruciaților și care sînt necesare unei armate : ordinea, disciplina, supunerea la ordine și dreptatea. În absența lor, Dumnezeu nu mai ocrotește o armată care, atunci, se dezorientează ușor și aceasta poate explica toate tulburările de la Crécy și Poitiers încoace. Chemarea lui Mézières pentru o nouă cruciadă nu avu nici un ecou. Epistre *Lamentable* a fost ultima lui operă. Opt ani mai tîrziu criticile și mînia i-au fost în sfîrșit liniștite de moartea sa. Ca orice Isaia, el deveni plictisitor, însă năzuința lui spre bunătate în societate vorbi în numele tuturor oamenilor tăcuți care năzuiră la ea, însă nu lăsară nimic scris.

Bonet, introducînd obișnuita lui critică la adresa cavalerilor pentru viața lor ușoară și dragostea de claponi și rațe, cămăși albe și vinuri fine, ajunge la ceva mai semnificativ. Cavalerii îi lasă pe țărani la urmă pentru că îi consideră că „nu valorează nimic" scrie el, deși săracii pot suporta privațiunile și hrana proastă și, dacă sînt înarmați, ar lupta bine ca țăranii portughezi care au luptat vitejește și au omorît pe mulți cavaleri la Aljubarrota. (Se referă la o bătălie din 1385, în același an și cu același rezultat ca bătălia de la Sempach). În timp ce Bonet și alții condamnaseră deseori în trecut pe războinic pentru jefuirea și cruzimea față de țărani, ei erau pregătiți acum să condamne concepția fundamentală a cavalerismului că numai cavalerul pe cal are capacități militare. Cronicarul celor „*Quatre Valois*", care scria cam în același timp, arată că soldatul obișnuit fusese hotărîtor în anumite lupte „și, de aceea, nu ar trebui desconsiderați săracii". El cită o bătălie a regelui Ciprului împotriva sarazinilor din 1367, care a fost cîștigată prin acțiunea marinarilor care rămaseră să păzească vasele și, aceasta a fost voința lui Hristos care nu a vrut să piară cavalerii creștini de mîna păgînilor și, mai mult încă, „a vrut să dea un exemplu nobililor... deoarece Domnul nostru Iisus Hristos nu dorește grandilocvență sau vanitate. El dorește ca victoria să fie cîștigată de oamenii de rînd pentru ca cei mari să nu se înfumureze".

Totuşi, vanitatea, indiferent de cît de mult o considerau creştinii din Evul Mediu un păcat, este forţa motrice a omenirii, nu mai uşor de eradicat decît instinctele sexuale. Atit timp cît lupta era dorită ca izvor de onoare şi glorie, cavalerul nu dorea s-o împartă cu omul de rînd nici chiar de dragul victoriei.

Victoria turcilor nu a avut efecte imediate în Europa, deoarece Baiazid a trebuit să se îndrepte spre răsărit împotriva ridicării unui duşman fioros în Asia. Cuceririle rapide ale lui Tamerlan în fruntea unei hoarde mongol-turce se comparau, conform cuvintelor pompoase ale lui Gibbon „cu convulsiile primitive ale naturii care agitau şi schimbau suprafaţa globului". Trecînd prin Anatolia, lăsînd în urmă oraşe ruinate şi piramide de capete, Tamerlan se întîlni şi învinse armata otomană la Angora (Ankara) în 1402 şi-l captură pe sultan viu. Ţinut într-o cuşcă cu bare de fier, Baiazid a fost tîrît de-a lungul drumului cuceririlor mongole pînă ce muri de mizerie şi ruşine — ca şi cum istoria aranjase în mod deliberat o pedeapsă asemănătoare.

Absorbită de propriile ei lupte intestine şi schisme, Europa pierdu ocazia de a îndepărta jugul otoman din Balcani. În afară de o expediţie curajoasă dar minoră condusă de Boucicaut — ultima zvîcnire a cruciadelor — Constantinopolul nu mai putea obţine alt ajutor din partea Apusului ; Franţa şi Anglia erau sfîşiate de conflictele lor interne. Fiul lui Baiazid îi ţinu piept lui Tamerlan, erupţia mongolă se potoli, nepotul lui Baiazid înaintă din nou în Europa şi, în 1453, strănepotul lui, Mohamed al II-lea cuceri Constantinopolul.

La Coucy, ambiţiile rivale se învîrteau în jurul marii baronii cu grandioasele ei castele, cele 150 de oraşe şi sate, cu faimoasele păduri, „multele şi frumoasele iazuri, mulţi vasalj buni... o mare nobilime şi venituri inestimabile". Marie de Bar, fiica mai mare a lui Enguerrand de Coucy şi Dame de Coucy, văduva lui, intrară într-un conflict prelungit asupra moştenirii, Marie cerînd totul iar Dame de Coucy cerînd jumătate. Necedînd nici una ele trăiră în duşmănie, fiecare în alt castel al domeniului, înconjurate de căpitanii şi anturajul lor de rude, fiecare deschizînd procese. În acelaşi timp celestinii de la St. Trinité des-

chiseră un proces împotriva văduvei pretinzînd că nu le-a dat ce lăsase Coucy prin testament mănăstirii lor.

Între timp, regina Isabeau, interesată în primul rînd de familia ei din partea tatălui, încerca să înlesnească căsătoria tatălui ei, Stefan de Bavaria, atunci la Paris ca ambasador al Imperiului, cu Dame de Coucy. Aceasta dădea perspectiva ca domeniul strategic să treacă în mîini străine, deoarece existau temeri că Marie ar putea fi constrînsă să permită casei de Bavaria să cumpere proprietatea sau să o ia pe alte căi. Pentru a împiedica acest plan, Ludovic de Orléans o convinse pe Marie („cu amenințări" conform unei surse) să-i vîndă lui baronia, neținînd cont de pretențiile văduvei cum că baronia este indivizibilă. Dacă mobilul lui era, în primul rînd, interesele Franței sau înălțarea lui față de ducele de Burgundia, rămîne o chestiune deschisă. În orice ca, el achiziționă una din cele mai mari proprietăți din nordul Franței, care-i dădu posibilitatea să se introducă între teritoriile celor doi unchi ai săi din Burgundia și Flandra. Pentru a confirma mobilul patriotic, Marie a fost convinsă să afirme în timpul vînzării, încheiată la 15 noiembrie 1400, că ea „nu poate pune sau transfera (proprietatea) mai sigur pentru binele regatului Franței decît în persoana monseniorului duce de Orléans".

Prețul de vînzare a fost de 400 000 de livre, din care Ludovic plăti pesin numai 60 000. Marie reținu uzufructul domeniului și folosirea castelelor La Fère și Du Châtelet ca reședințe ale ei, însă disputele juridice continuară după vînzare. Printr-un mijloc sau altul, ea fu nevoită să-l ierte pe Ludovic de 200 000 de livre, sau jumătate din preț, în timp ce restul de 140 000 rămase neplătit. Nu mai puțin de 11 procese fură deschise de Marie împotriva lui Orléans în încercarea de a recupera suma, înainte de a muri subit după o nuntă, în 1405, existînd „bănuiala unei otrăviri". Fiul ei, Robert de Bar, continuă litigiul atît ca reclamant împotriva lui Orléans cît și ca pîrît al doamnei de Coucy, care pînă la urmă nu se căsători cu Stefan de Bavaria și-și menținea încă drepturile ei de moștenire prin tribunale. În 1468, după moartea lui Ludovic de Orléans, Parlamentul acceptă pretenția văduvei, însă aceasta a fost anulată cîțiva ani mai tîrziu cînd fiica ei, Isabel, care se

căsătorise cu fratele lui Jean de Nevers, muri fără moștenitori. Între timp Carol de Orléans, fiul lui Ludovic, rămase în posesiunea domeniului și, cînd fiul lui Carol deveni rege sub numele de Ludovic al XII-lea, baronia de Coucy trecu în proprietatea coroanei unde era de mult rîvnită.

Urgisitul secol se apropie de un sfîrșit potrivit caracterului lui. În martie 1398 împăratul Venceslav și regele Franței se întîlniră la Reims într-o nouă încercare de a pune capăt schismei, ei fiind reprezentanții celor două părți adverse. Carol al VI-lea fusese convins că nu-și va reveni din boală pînă ce nu se va reuni Biserica. Pentru a-l răsturna pe Benedict, Universitatea din Paris propuse ca Franța să se retragă din sfera lui, însă înainte de a adopta această măsură radicală trebuia să se mai facă încă o încercare de a obține abdicarea reciprocă a ambilor papi. Se ceru consimțămîntul împăratului pentru a se exercita presiuni asupra lui Bonifaciu și acesta era scopul întîlnirii de la Reims. Din cauza neputinței celor doi suverani majori, unul handicapat de alcool și celălalt din cauza nebuniei, rezultatul n-a fost cel așteptat. O nouă criză începuse deja să întunece mintea lui Carol și, în scurtele intervale cînd el era lucid, Venceslav era beat. Împăratul veni la negocieri într-o stare de mahmureală pe care o menținu printr-un consum continuu în timp ce era vag de acord cu tot ce se propunea. Cînd Carol își pierdu complet rațiunea, adunarea se dispersă.

Ambii papi au fost supuși persuasiunilor și amenințărilor cu forța, însă fără rezultat. Franța recurse la retragerea de sub jurisdicție și chiar la un asediu al palatului papal, Papa Benedict fiind înăuntru, însă nici una din aceste măsuri nu reuși să-l răstoarne iar prima aduse atîtea necazuri încît trebuiră să renunțe. Richard al II-lea, atent la prietenia cu Franța, a fost de acord să ceară abdicarea lui Bonifaciu, ceea ce reuși numai să-i atragă dușmănia violentă a englezilor, care deja erau nemulțumiți de proasta guvernare a regelui. Cetățenii Londrei, partizanii lui Gloucester, nu-l mai numeau pe rege decît Richard de Bordeaux (locul nașterii sale) și erau foarte porniți împotriva lui, spunînd „Inima lui este atît de franceză încît

nu o poate ascunde, dar va veni o zi cînd va plăti pentru toate".

Apoi se întîmplară în Anglia acele „mari și oribile" evenimente care, după cum spunea Froissart, nu se mai văzuseră în toată istoria pe care o consemnase. Convins că existau comploturi împotriva lui, Richard îl duse pe Gloucester la Calais unde a fost strangulat cu un prosop, îl execută pe Arundel, îl exilă pe Warwick și pe cei doi Percy și ațîță atît de mult teama și ura supușilor lui că, în 1399, vărul lui, Henry de Bolingbroke, reuși să-l detroneze fără ca o spadă să se ridice în apărarea regelui de drept. Silit în mod public să renunțe la coroană, Richard a fost transferat din Turn într-o închisoare mai izolată, unde după un an muri, fiind neglijat cu premeditare sau chiar mai rău. Pilonul relațiilor pașnice cu Franța a fost îndepărtat. Bolingbroke (acum Henric al IV-lea) vorbea cu îndrăzneală despre abrogarea armistițiului, însă uzurparea generează rebeliuni și el era prea preocupat să-și mențină tronul pentru a căuta gîlceavă peste hotare.

În urma acestor evenimente, Froissart își pierdu cumpătul. Dacă vînzarea proprietății lui Guy de Blois îi spulberase idealurile, detronarea regelui Angliei îl șocă profund, nu din dragoste pentru Richard al II-lea ci din cauză că actul submina întreaga ordine care susținea lumea lui. Cei 60 și ceva de ani ai vieții lui — și ai lui Coucy —, care-i păruseră un spectacol plin de un interes și o emoție fără de sfîrșit, se apropiau de sfîrșit. El întrezărea deșertăciunea și nu mai putea continua ; istoria lui se întrerupe odată cu sfîrșitul secolului.

Dacă cei 60 de ani părură plini de strălucire și aventură pentru cîțiva din straturile înalte ale societății, pentru majoritatea ei au fost o înșiruire de pericole capricioase ; o înșiruire a celor trei rele galopante : jaful, crima și birurile ; a conflictelor crude și tragice, destine ciudate, bani nestatornici, vrăjitorie, trădări, revolte, asasinate, nebunie și decăderea prinților ; a dispariției forței de muncă de pe cîmpuri, a terenurilor cultivate transformate în pîrloage ; și mereu reîntoarcerea umbrei negre a ciumei, ducîndu-și mesajul ei de vină și păcat și ostilitatea lui Dumnezeu.

Omenirea nu deveni mai bună în urma mesajului. Cunoașterea ticăloșiei făcea comportarea mai rea. Violența nu mai cunoscu limite. A fost un timp al greșelii. Regulile pieriră, instituțiile eșuară în funcțiile lor. Cavalerismul nu te ocrotea ; Biserica, mai mult laică decît spirituală, nu te îndrepta spre Dumnezeu ; orașele, odinioară reprezentantele progresului și binelui public, erau absorbite de dușmănii reciproce și despărțite de lupta de clasă ; populația, istovită de Moartea Neagră, nu-și mai reveni. Războiul dintre Franța și Anglia și brigandajul pe care-l produsese au scos la iveală deșertăciunea pretențiilor militare ale cavalerismului, falsitatea pretențiilor sale morale. Schisma zgudui temeliile instituției centrale răspîndind o neliniște profundă și persistentă. Oamenii simțeau că erau supuși unor evenimente pe care nu le puteau stăpîni, duși încolo și încoace precum niște epave pe mare, într-un univers fără rațiune și lipsit de scop. Trăiau într-o epocă care suferea și lupta fără să progreseze vizibil. Ei duceau dorul unui remediu, al unei renașteri a credinței, stabilității și ordinii care nu veneau niciodată.

Timpul nu stătea în loc. Pierderea încrederii în cei care garantau ordinea, deschise drumul cererilor de schimbare și *miseria* dădu forță progresului. Cei asupriți nu mai suportară și se revoltară deși, ca și burghezia care încercă să impună reforma, au fost necorespunzători, nepregătiți și neechipați pentru această sarcină. Marcel nu izbuti să impună o guvernare bună și nici Bunul Parlament nu a fost în stare să facă acest lucru. Jacqueria nu a putut să-i răstoarne pe nobili, *popolo minuto* din Florența nu-și depășiră condiția, țăranii englezi au fost trădați de regele lor ; toate revoltele clasei muncitoare au fost înăbușite.

Totuși, ca întotdeauna, aveau loc schimbări. Wyclif și mișcarea protestantă au fost urmările firești ale erorilor Bisericii. Monarhia, guvernarea centralizată, statul național cîștigară forță, fie în bine, fie în rău. Călătoriile pe mare, eliberate de apariția busolei, se apropiau de descoperirile care aveau să rupă hotarele Europei și să descopere Lumea Nouă. Literatura, de la Dante la Chaucer, se exprima în limba națională, gata pentru marele pas spre litera tipărită. În anul cînd muri Enguerrand de

Coucy se năștea Johan Gutenberg, deși aceasta nu marcă nici o schimbare a situației. Relele și dezordinile secolului al XIV-lea nu putea rămîne fără urmări. Timpurile aveau să se înrăutățească în următorii 50 de ani și mai bine pînă ce, într-un moment imperceptibil, printr-o chimie misterioasă, energiile se împrospătară, ideile revărsară din vechea matcă a Evului Mediu udînd noi tărîmuri și omenirea se regăsi pe alt drum.

Epilog

În următorii 50 de ani, forțele puse în mișcare în secolul al XIV-lea se epuizară de la sine, unele într-o formă exagerată, ca eșecurile umane la bătrînețe. După o revenire puternică în ultimul an al secolului anterior, Moartea Neagră dispăru, însă apărură din nou războiul și brigandajul, cultul pentru moarte spori, lupta pentru a pune capăt schismei și pentru reformarea abuzurilor Bisericii deveni și mai disperată. Populația ajunse la minimum într-o societate deja slăbită atît fizic cît și moral.

În Franța, Jean de Nevers, care în 1404 îi urmase tatălui său ca duce de Burgundia, deveni asasin, precipitînd o serie de rele. În 1407 el angajă o bandă de huligani pentru a-l asasina pe rivalul său, Ludovic de Orléans, pe străzile Parisului. Pe cînd Ludovic se întorcea la reședința sa după căderea întunericului, a fost oprit de ucigași care-i tăiară mîna stîngă ce ținea frîul, îl traseră jos de pe catîr, îl loviră cu spadele, topoarele și cu ciomege de lemn pînă îl omorîră și îi lăsară trupul în rigolă în timp ce garda lui călare, care niciodată nu pare să-i fi fost de vreun ajutor, o luă la fugă.

Ferit de pedeapsă prin puterea sa ducală, Ioan-fără frică își susținu în mod public fapta printr-un purtător de cuvînt, spunînd că a fost justificată uciderea tiranului, învinuindu-l pe Ludovic de viciu, corupție, vrăjitorie și de o lungă listă de ticăloșii publice și particulare. Deoarece Ludovic era asociat în ochii opiniei publice cu

extravaganţa şi desfrîul curţii şi cu nesfîrşitele ei cereri de bani, Ioan de Burgundia izbuti să apară ca apărătorul poporului declarîndu-se împotriva ultimului bir pus de guvern. Locul lăsat vacant de un rege nebun, ducele îl umplu cu dorinţa poporului de a avea un prieten şi un ocrotitor regal.

În următorii 30 de ani, Franţa a fost sfîşiată de ura de moarte şi de conflicte implacabile între partizanii Burgunzilor şi cei ai familiei Orléans. În jurul adversarilor se formară grupuri politice şi regionale, apărură din nou companii de briganzi plătite de ambele părţi, lăsînd urma lor fumegîndă de jafuri şi masacre. Fiecare grup ridică Oriflamme împotriva celuilalt, cîştigă şi pierdu controlul regelui neajutorat şi al capitalei, spori birurile. Structura administrativă se dezorganiză, se făceau abuzuri în finanţe şi justiţie, se cumpărau şi se vindeau funcţii, Parlamentul deveni o piaţă a corupţiei. Regatul, după cum declara un manifest orléanist, era cufundat în crimă şi păcat iar Dumnezeu hulit peste tot, „chiar şi de oamenii Bisericii şi de copii".

Clasa de mijloc se ridică în aceeaşi încercare de a înlătura funcţionarii corupţi şi de a stabili măsuri de bună guvernare, ca cele ale lui Etienne Marcel cu 50 de ani mai înainte — însă fără mai mult succes. Nerăbdători să obţină rezultate imediate, o adunătură turbulentă de măcelari, cojocari şi tăbăcari din Paris, numiţi Cabochiens după conducătorul lor Caboche, se revoltară cu furie, reeditînd revolta maillotinilor cu o brutalitate sporită. Inevitabil, burghezii au reacţionat împotriva lor şi deschiseră porţile grupului orléanist care înăbuşi răscoala, reinstală funcţionarii venali, anulară reformele şi-i persecutară pe reformatori. Ioan de Burgundia, care, precaut, stătuse la o parte în timpul violenţei, fu declarat rebel şi, urmînd modelul lui Carol de Navarra, intră în alianţă cu englezii.

Henric al IV-lea din Anglia, după o continuă luptă împotriva revoltei galeze, adversarilor baroniali şi împotriva unui fiu nerăbdător să ia coroana, muri în 1413, urmat fiind de susnumitul fiu care la 25 de ani era pregătit, cu toată energia făţarnică a unui desfrînat reformat, să înceapă o domnie de virtuţi severe şi cu cuceriri eroice. Bazîndu-se pe anarhia din Franţa şi pe aranjamentele sale cu ducele de Burgundia şi, sperînd ca prin succese militare, să-i unească pe englezi sub conducerea casei de

Lancaster, Henric al V-lea reluă războiul și învéchita pretenție la coroana Franței, care nu cîștigase nicidecum în validitate trecînd la el printr-un uzurpator. Sub pretextul diverselor perfidii franceze, el invadă Franța în 1415, în august, luna favorită a zeului Marte, anunțînd că a venit „în propria lui țară și în propriul lui regat". După asedierea și cucerirea orașului Harfleur din Normandia el se îndreptă spre nord, spre Calais, pentru a se întoarce acasă pentru iarnă. La aproape 48 km de ținta lui, nu departe de cîmpul de luptă de la Crécy, se întîlni cu armata franceză la Agincourt.

Bătălia de la Agincourt a inspirat cărți, studii și admiratori, însă ea nu a fost decisivă în sensul celei de la Crécy care, ducînd la cucerirea Calais-ului, transforma aventura semiserioasă a lui Eduard al III-lea într-un război de 100 de ani, nici în sensul celei de la Poitiers, care determină pierderea încrederii în nobil, în calitate de cavaler. Agincourt nu făcu decît să confirme aceste două rezultate, al doilea îndeosebi, deoarece nici măcar Nicopole nu fusese o demonstrație atît de dureroasă că vitejia în luptă nu este egală cu competența în război. Bătălia a fost pierdută din cauza incompetenței cavaleriei franceze și cîștigată mai mult datorită acțiunii soldaților de rînd englezi decît a cavalerilor.

Deși ducele de Burgundia și vasalii lui s-au ținut deoparte, armata franceză care se strînsese să-i înfrunte pe invadatori îi întrecea în număr, cu trei sau patru la unu, și era la fel de încrezătoare ca totdeauna. Conetabilul, Charles d'Albert, refuză o ofertă de 6 000 de arbaletieri din miliția Parisului. Nu se introdusese nici o modificare în tactică și singura inovație tehnologică (cu excepția tunului care nu juca nici un rol în luptă) era o platoșă mai grea. Menită să asigure o protecție mai bună împotriva săgeților, ea a sporit oboseala și a redus mobilitatea și libertatea brațului care mînuia spada. Teribilul vierme din gogoașa de fier era mai puțin teribil decît înainte iar gogoașa însăși era mortală cîteodată ; uneori, cavalerii mureau de un atac de inimă înăuntrul ei. Pajii trebuiau să-i sprijine pe stăpînii lor în timpul bătăliei, altfel, dacă ar fi căzut, nu se mai puteau scula.

Armatele se întîlniră într-un spațiu închis între două crînguri. Plouase toată noaptea în timp ce așteptau să înceapă lupta și în timp ce pajii și rîndașii francezi, plimbînd caii încoace și încolo, transformau pămîntul într-un

noroi numai bun ca să-i facă pe cavalerii îmbrăcați în oțel, să alunece și să se împiedice. Francezii nu încercaseră să găsească un loc de luptă unde trupele lor superioare numericeşte ar fi avut cum să se desfăşoare eficient. În consecință au fost aliniați pentru luptă pe trei rînduri, unul în spatele altuia, cu puțin loc de acțiune pe flancuri și siliți să se înșiruie unul după altul în valea plină de noroi. Fără un comandant capabil de a le impune un plan tactic, nobilii se luau la întrecere pentru gloria unui loc în linia întîi, pînă cînd aceasta a fost tot atît de îndesată ca linia flamandă de la Roosebeke. Arcașii și arbaletierii erau puși în spate unde proiectilele nu puteau diluă gloria luptei și unde erau de fapt inutili.

Englezii, deși obosiți, flămînzi și descurajați de inferioritatea lor numerică, avură două avantaje : un rege în persoană la comandă și o disproporție de cca 1 000 de cavaleri și scutieri la 6 000 de arcași și cîteva mii de pedestrași. Arcașii lor au fost plasați în rînduri strînse între pedestrași și în grupuri pe aripi. Fără armură ei erau perfect mobili și, în afară de arcuri, mai aveau și diverse securi, baltage, ciocane și, în unele cazuri, spade mari, atîrnînd de cingătoare.

În aceste condiții, rezultatul a fost mai evident ca niciodată de la începutul războiului. Fiind supraaglomerați, cavalerii descălecați din linia frontului francez de-abia își puteau mișca armele grele și, fiind stînjeniți de noroi, intrară într-o dezordine fără speranță care, atunci cînd se mai amestecă și cu rîndul al doilea ce înainta și care era zăpăcit de cei care fugeau și de caii fără călăreți, deveni haos. Profitînd de situație, arcașii englezi își aruncară arcurile și se năpustiră cu topoarele și alte arme, măcelărind în toate părțile. Mulți francezi, împovărați de armurile lor grele, nu au avut cum să se apere, ceea ce explică miile de oameni uciși și luați prizonieri față de pierderea totală a englezilor de 500, incluzînd cel puțin unul, mort de un atac de cord. Acesta a fost Eduard, duce de York, unul din nepoții lui Eduard al III-lea care era gras și în vîrstă de 45 de ani ; a fost găsit mort pe cîmpul de luptă fără nici o rană. Din partea francezilor au fost uciși trei duci, cinci conți, 90 de baroni și mulți alții, printre care doi din familia Coucy — nepotul său, Robert de Bar și cel de-al treilea ginere al său, Philip, conte de Nevers, care lupta neținînd cont de fratele lui mai mare, ducele de Burgundia. Lista

prizonierilor începea cu Carol de Orléans, noul stăpîn la Coucy, care avea să rămînă prizonier timp de 25 de ani. Eroul cavalerismului, mareşalul Boucicaut, a fost de asemenea prins. Agincourt a fost ultima lui luptă ; el muri 6 ani mai tîrziu în Anglia.

După o pauză de doi ani, Henric al V-lea se întoarse pentru cucerirea sistematică a teritoriului. Tehnica îmbunătăţită prin folosirea prafului de puşcă şi a artileriei îşi dovedi eficienţa — zidurile oraşelor nu mai aveau imunitate. Deoarece era spadei se apropia de sfîrşit, cea a armelor de foc începu la timp pentru a nu lăsa nici un gol în capacitatea de luptă a omului. În trei ani, 1417—1419, Henric puse stăpînire pe toată Normandia, în timp ce francezii erau ocupaţi cu duşmăniile lor interne. Doi Delfini muriră la interval de un an unul după altul, lăsîndu-l pe Carol, un nefericit băiat de 14 ani despre care mama lui spunea că este nelegitim, moştenitor al tronului. Cabochienii se revoltară din nou, într-un iureş de sălbăticie şi asasinate. Ioan-fără-frică institui control asupra regelui şi a capitalei, în timp ce Delfinul scăpă în josul Loarei. Henric al V-lea înaintă din nou într-o Franţă împărţită. În cursul asediului Rouen-ului, apărătorii, pentru a economisi hrană, expulzară 12.000 de cetăţeni pe care englezii refuzară să-i lase să treacă prin liniile lor, astfel că aceştia rămaseră între cele două tabere, iarna, mîncînd iarbă şi rădăcini sau murind de frig şi de foame. Cînd, după căderea Rouenului, a fost ameninţat Parisul, fracţiunile franceze se speriară şi încercară să strîngă rîndurile împotriva duşmanului.

În 1419, după multe amînări cerute de către ducele de Burgundia, a fost aranjată o întîlnire între el şi Delfin, care urma să aibă loc pe podul de la Montereau la cca 55 km la sud de Paris. Părţile înaintară una spre alta cu suspiciune, se aruncară vorbe grele ca şi cum zeii Troiei ar fi şoptit din nou lucruri rele, mîinile apucară spadele şi, în timp ce Delfinul se retrase din scenă, adepţii lui se năpustiră asupra ducelui, îi înfipseră armele în corp şi „îl aruncară mort la pămînt". Ludovic de Orléans era răzbunat, dar cu un preţ amarnic.

Împăcarea nu mai avu loc. Jurînd răzbunare la rîndul lui, Philip de Burgundia, noul duce intră în alianţă deplină cu Henric al V-lea, recunoscîndu-i chiar pretenţia la coroana propriilor lui strămoşi. Ei încheiară Taratatul de la Troyes între regele Angliei şi fantoma încă vie a

regelui Franței. Prin condițiile tratatului care a fost semnat în 1420, regele neghiob și regina lui străină, care nu se simțise niciodată franțuzoaică, îl dezmoșteniră pe „așa-zisul Delfin" și îl acceptară pe Henric al V-lea ca succesor al tronului Franței și soț al fiicei lor, Catherine. În timpul vieții lui Carol al VI-lea, Henric avu confirmarea posesiunii Normandiei și a celorlalte cuceriri și avea să împartă guvernarea Franței cu ducele de Burgundia.

Integritatea Franței ajunsese la limita ei inferioară. Dacă la Poitiers fusese capturat un rege, la Troyes însăși regalitatea era predată. Suprema Franță devenise un condominium anglo-burgund. Nu numai campania rapidă de cinci ani a lui Henric al V-lea contribuise la aceasta ; a fost opera celor o sută de ani de acțiuni dezintegratoare combinată cu ascensiunea statului burgund și a nebuniei îndelungate a regelui. Însă în acest stadiu de dezvoltare a naționalismului nu era o cucerire care să dăinuie, indiferent de cît de bune erau metodele lui Henric al V-lea. Dacă sentimentul de a fi francez era deja prea puternic ca să se accepte transferul suveranității în 1360, el era cu atît mai puternic două generații mai tîrziu, după cum știau foarte bine părțile Tratatului de la Troyes. Ei incluseră o clauză care interzicea tuturor de a-și manifesta dezaprobarea față de tratat, făcînd din această dezaprobare un act de trădare.

Totuși, exista o Franță neocupată și o Franță liberă în josul Loarei. Bietul Delfin, cu vigoarea care încă o mai avea, refuză să accepte tratatul și se retrase cu consiliul lui la Bourges, în Berry, unde întreținu slaba bătaie a inimii coroanei. După ce își făcu o intrare regească în Paris, Henric al V-lea se întoarse acasă lăsîndu-și fratele, pe ducele de Bedford, ca regent al său în Franța. Istoriei, sau oricărui *deus ex machina* care aranjează destinele omului, îi place cîteodată gustul ironiei. La mai puțin de doi ani după aceea, Carol al VI-lea și Henric al V-lea muriră la o lună unul după altul, ginerele înainte, așa că nu purtă niciodată coroana Franței. Pretenția trecu fiului său în vîrstă de 9 luni și odată cu ea, prin Ecaterina de Franța, blestemul familiei Valois. Henric al VI-lea avea să înnebunească la maturitate ; Delfinul, ulterior Carol al VII-lea, fiind nelegitim, avea să scape.

Se spuse din nou „Pădurile au venit înapoi odată cu englezii", deoarece războiul și ciuma au golit pămîntu-

rile. În Picardia, trecătoarea permanentă a invadatorilor, satele au fost lăsate în ruină, cîmpurile necultivate, drumurile neumblate dispărură în buruieni, pămînturile nepopulate rămaseră pustii, nu se mai auzea nici un cîntat de cocoș. La marginile lui Abbeville a fost găsită o țărancă muritoare de foame, care sărase trupurile celor doi copii ai ei pe care-i omorîse. Distrugerea se răspîndi odată cu eforturile englezilor de a se asigura de cucerirea Franței. Numai alianța cu Burgundia și epuizarea unei țări prădate și călcate în picioare le dădu posibilitatea să o ia în stăpînire. Nici o forță armată, scria secretarul lui Carol de Orléans, n-a reușit să cucerească castelul Coucy în timpul războaielor, însă prin „trădare internă" el a fost predat dușmanului pentru un timp și minunatele ferestre ale capelei „au fost în mare parte scoase de mîini profane".

Țăranii fugeau de la țară pentru a se ascunde în orașe, unde sperau să găsească siguranța și unde își închipuiau că oamenii o duc mai bine. Pe ulițele și în cocioabele orașelor ei găsiră clasa muncitorilor necalificați care n-o duceau mai bine ca ei. Epidemiile făceau mai multe victime în rîndul populației supraaglomerate și subnutrite care, slăbită, deveni mai vulnerabilă la tifos și lepră, precum și la ciumă. Comerțul și manufacturile aflate în declin aduseră șomajul și ostilitatea față de refugiați. Unii se întoarseră la țară pentru a încerca să-și reconstruiască satele și să-și recultive cîmpurile, unii pentru a trăi în păduri din vînat și pescuit.

Se înmulțiră în biserici statuile Sfîntului Roch și ale altor sfinți invocați împotriva ciumei ; se răspîndi moda efigiilor goale, scheletice. Acum, în secolul al XV-lea, cultul morților înflori în modul cel mai morbid. Artiștii reprezentau putrezirea fizică în cel mai macabru detaliu : viermii mișunau în orice cadavru, șopîrle stăteau pe ochii celor morți. O moarte batjocoritoare, făcînd semne vesele, conducea parada Dansului Macabru în jurul nenumăraților pereți cu fresce. O literatură a morții era exprimată în tratate populare despre *Ars Moriendi*, Arta de a muri, cu scene înfățișînd paturi de moarte, doctori și notari, familii așteptînd, giulgiuri și sicrie, gropari ale căror hîrțe scot oasele celor morți mai de mult, în sfîrșit cadavrul gol așteptînd judecata lui Dumnezeu în timp ce

îngerii și diavolii negri haini se luptă pentru sufletul lui.

Punerea în scenă a pieselor și a misterelor ajunse la extremele oribilului, ca și cum oamenii aveau nevoie de mai multe excese pentru a simți un fior de dezgust. Siluirea fecioarelor era jucată cu surprinzător realism; trupul lui Hristos era tăiat și tocat de soldați, sau un copil era prăjit și mîncat de mama lui. Într-o versiune din secolul al XV-lea a scenei favorite Nero—Agrippina, mama imploră milă însă împăratul, în timp ce poruncește ca burta să-i fie tăiată, cere să vadă „locul unde femeile primesc sămînța din care zămislesc copiii".

Asociat cultului morții era și așteptatul sfîrșit al lumii. Pesimismul din secolul al XIV-lea se transformă în secolul al XV-lea în credința că omul devine mai rău, semn al apropierii sfîrșitului. După cum se arată într-un tratat francez, semn al acestui declin era dispariția milei din inimile oamenilor, arătînd că sufletul omului îmbătrînea și că flacăra iubirii care obișnuia să încălzească omenirea scădea și va dispare în curînd. Ciuma, violența și catastrofele naturale erau alte semne.

Cu englezii în capitală, curajul scăzuse. Nu lipseau francezii care erau gata să accepte unirea sub o singură coroană, ca singura soluție pentru acest război continuu și pentru ruina economică. Totuși, în cazul majorității, rezistența față de tiranii englezi, sau „blestemații" cum erau numiți, era axiomatică însă necoordonată și fără conducător. Delfinul era slab și fără voință, prizonierul unor miniștri fără scrupule sau pasivi. Neanunțat, curajul veni dintr-o sursă foarte puțin probabilă a societății — o femeie din clasa de jos.

Fenomenul Ioanei d'Arc — vocile din partea lui Dumnezeu care-i spuseră că trebuie să-i alunge pe englezi și să-l încoroneze pe Delfin ca rege, calitatea care i-a dominat pe cei care altminteri ar fi disprețuit-o, forța care a ridicat asediul Orléans-ului și l-a dus pe Delfin la Reims — nu aparține nici unei categorii. Poate că nu se explică decît ca răspuns cerut de o necesitate istorică imperioasă. Momentul o cerea și ea a apărut. Puterea ei proveni din faptul că în ea se amestecau pentru prima dată vechea credință religioasă și noua forță a patriotismului. Dumnezeu i-a vorbit prin vocile Sf. Ecaterina, Sf. Mihai și

Sf. Margareta, însă ce i s-a poruncit nu a fost castitate sau umilință și nici viața spiritului ci acțiune politică pentru a salva țara de tiranii străini.

Zborul meteorului ei dură numai trei ani. Ea apăru în 1428, i-a determinat pe Dunois, fiul nelegitim al lui Ludovic de Orléans și pe alții din cercul Delfinului să atace Orléans, eliberă orașul în 1429 și, pe valul acestei victorii, îl conduse pe Carol la ceremonia sacră a încoronării de la Reims, după două luni. Prinsă de partizanii burgunzilor la Compiègne în mai 1430, a fost vîndută englezilor, judecată ca eretică de către Biserica în slujba englezilor și arsă pe rug la Rouen în mai 1431. Condamnarea ei era esențială pentru englezi deoarece ea pretindea că fusese împinsă de Dumnezeu și, dacă pretenția ei nu ar fi fost respinsă, ar fi însemnat că Dumnezeu, judecătorul faptelor omenești, și-a întors fața împotriva stăpînirii engleze a Franței. Toată intensitatea și implacabilitatea inchizitorilor au fost îndreptate împotriva ei pentru a dovedi nevaliditatea vocilor auzite de ea. Înainte de proces, nici Carol al VII-lea, care-i datora coroana, nici vreun alt francez n-a încercat s-o răscumpere sau s-o salveze, poate și din cauză că nobilii erau stînjeniți că fuseseră conduși spre victorie de o fată de la țară.

Viața și moartea Ioanei d'Arc nu au dat naștere imediat unei rezistențe naționale; totuși, după aceea englezii au luptat pentru o cauză pierdută, chiar dacă au fost sau nu conștienți de aceasta. Burgunzii o știau. Instalarea lui Carol ca rege uns al Franței, cu o armată reînsuflețită a schimbat situația, cu atît mai mult cu cît englezii erau preocupați de sporirea fricțiunilor sub un rege copil. Recunoscînd implicațiile, ducele de Burgundia se alătură treptat francezilor, ajunse la o înțelegere cu Carol al VII-lea și pecetlui o alianță prin pacea de la Arras din 1435. Într-un an, prin acțiunea unui nou conetabil energic, Parisul a fost recucerit pentru rege, un semnal dat regatului spre reunificare. Nimeni n-ar fi spus că scînteia aprinsă de Fecioara din Orléans a ajuns o flacără deoarece importanța ei este mai bine cunoscută de istorie decît de contemporani, însă în aer plutea o speranță și o vigoare reînnoite. Războiul nu se sfîrși, de fapt deveni și mai brutal cînd englezii, din încăpățînarea care-i

cuprinde pe cuceritori cînd cei cuceriţi refuză să cadă, au perseverat într-o încercare care devenise fără speranţă după părăsirea cauzei lor de către burgunzi.

În tot acest timp, efortul intelectual dominant al Europei a fost angajat într-o activitate continuă şi intensă pentru a pune capăt schismei papale şi a înfăptui reforma în cadrul Bisericii. Ambele scopuri depindeau de stabilirea supremaţiei unui Conciliu peste papalitate. Atît timp cît ambii papi refuzau să abdice, era imposibil să se termine schisma de comun acord, singura alternativă fiind Conciliul. De asemenea era evident că nici un papă şi colegiu de cardinali nu va nesocoti interesele legitime pentru a iniţia reforma dinlăuntrul Bisericii ; de aceea numai prin stabilirea autorităţii unui Conciliu se putea obţine un instrument al reformei. Teologii serioşi se luptau cu aceste probleme, într-un efort autentic de a face o schimbare şi a găsi o cale de limitare şi constituţionalizare a puterii papale. Subiectul a iscat cele mai puternice controverse filozofice şi religioase, nemaivorbind şi de cele materiale, care au fost dezbătute într-o succesiune de concilii pe o perioadă de 40 de ani. Convocate nu din centrul Bisericii ci de la margini, de către Universităţi, suverani şi state, Conciliile se întîlniră la Pisa, Constanţa şi Basle.

La Pisa în 1409 subiectul reformei, susţinut în mod elocvent de d'Ailly şi Gerson, a fost abandonat în timp ce toate energiile erau angajate la înlăturarea papilor de la Avignon şi Roma şi alegerea unui singur succesor. Acest ins muri imediat şi a fost înlocuit de un italian războinic, Baldassare Cossa, mai mult *condottiere* decît cardinal, care luă numele de Ioan al XXIII-lea. Deoarece ambii lui predecesori rivali încă se ţineau de scaunele lor, schisma era acum triplă. Datorită dificultăţilor Franţei, iniţiativa trecu împăratului Sigismund care convoză memorabilul Conciliu ce se ţinu la Constanţa pe teritoriul imperial din 1414 pînă în 1418.

Cu urmări istorice pentru Biserică, la Constanţa se discută un al treilea subiect, suprimarea ereziei, înţelegînd toate tendinţele disidente care apăruseră ca urmare a stării proaste din secolul trecut. Vitalitatea religiei fusese preluată de disidenţi, mistici şi reformatori şi, în-

tr-un sens negativ, de practici de magie și vrăjitorie, deși accentul pus pe vrăjitorie reflecta acuzațiile aduse de autorități mai mult decît practicarea ei în realitate. Fiind amenințată, Biserica reacționă prin persecuții violente. Denunțurile, procesele și arderile pe rug se înmulțiră și, în ceea ce privește torturile celor bănuiți de erezie, Inchiziția era la fel de sălbatică și ingenioasă ca orice necredincios turc sau chinez. Vînătoarea de vrăjitoare avea să atingă proporții epidemice în a doua jumătate a secolului, marcate de faimosul tratat *Malleus Maleficarum* din 1487, o enciclopedie pentru depistarea demonologiei și a adepților ei.

Conciliul de la Constanța dezbătu erezia mai profundă a lui Jan Hus, urmașul ideologic al lui Wyclif. Chemat să explice și să-și apere doctrina la Constanța, el a fost condamnat și ars pe rug în 1415. Ar fi putut foarte bine să susțină, anticipîndu-l pe episcopul Latimer, că flăcările în care a murit au aprins torța care nu se va stinge niciodată.

După o serie de lupte dramatice cu Ioan al XXIII-lea, Conciliul reuși să-l înlăture pe papa sub învinuirea de piraterie, asasinat, viol, sodomie și incest (din care, după cum remarcă Gibbon, „cele mai scandaloase" învinuiri au fost trecute sub tăcere) și să-l aleagă pe cardinalul Colonna din Roma sub numele de Martin al V-lea. Fostul papă de la Roma fiind constrîns să abdice și încăpățînatul Benedict din Avignon fiind efectiv izolat, schisma a fost declarată încheiată, deși avea să reînvie pentru scurt timp cînd a fost vorba de reformă. Lupta mai mare pentru supremație între Conciliu și papalitate continuă. Sub Martin al V-lea au fost recuperate Statele Papale și veniturile lor, și cîștigul material, dacă nu cel spiritual, îi dădu posibilitatea papalității sub succesorul lui Martin, Eugenius al IV-lea, să reînnoiască disputa sinodală la Conciliul de la Basle. Ca o luptă între uriași, Conciliul dură 18 ani.

Controversele doctrinale făceau ravagii, se formau grupuri, se convocau concilii anexe, a fost ales un papă rival — nu mai prejos decît suveranul — conte de Savoia care-și cumpără propriul tron — sub numele de Felix al V-lea. Reforme și restricții asupra papalității au fost votate de către o parte și respinse de cealaltă în timp

ce statele şi suveranii au fost din nou despărţiţi de politica puterii. Pînă la sfîrşit, reformatorii au fost învinşi, Felix al V-lea abdică şi Conciliul de la Basle dizolvat în 1449. Papalitatea, din nou ferm italiană, recunoscu pe hîrtie supremaţia sinodului însă, în fapt, îşi recîştigă întîietatea. Triumful papalităţii, sărbătorit la jubileul din 1450, se dovedi o fantomă. Ea nu mai avea să fie niciodată ce a fost înainte de schismă şi de Concilii ; îşi pierduse prestigiul în primele crize ale ei iar în cea de-a doua criză pierdu atît influenţa cît şi controlul asupra Bisericilor naţionale. Ca o expresie a „Libertăţilor galeze", un sinod francez din 1438 adoptă reforma în mod independent şi restrînse dările papale impuse clerului francez. Mişcările şi ideile generate de lupta sinodală au dus inevitabil la secesiunea protestantă.

Se înregistrară schimbări în altă sferă prin războaiele husite, o mişcare iniţiată de naţionalismul ceh şi de zelul religios pentru a răzbuna moartea lui Hus. Membrii ei erau în majoritate burghezi şi ţărani (cu un oarecare sprijin din partea nobilimii cehe) şi în lupta lor împotriva clasei războinicilor, burghezia şi nu adversarii ei a fost cea care a găsit o nouă tactică militară. Ei adoptară dispozitivul unui „fort mobil", constînd dintr-un careu sau cerc de căruţe legate cu lanţuri pentru apărarea împotriva şarjelor cavaleriei. Golurile dintre căruţe erau apărate de escadroane înarmate cu suliţi, puşti şi îmblăcie şi, întrucît succesul în apărare a dus la ofensivă, escadroanele şarjau prin aceste goluri împotriva duşmanului. În 1420 ei înfrînseră forţele conduse de Sigismund într-o „cruciadă" pentru a restabili ortodoxia şi, cîştigînd încredere, din cauza fricii pe care o inspirau, întreprinseră raiduri în Ungaria, Bavaria şi Prusia pînă la Marea Baltică, reliefîndu-se perspectiva dominaţiei ereziei. Trăgeau cu tunul din careul de căruţe şi au fost prima armată care folosi armele de foc de mînă. După aproape un deceniu o treime din forţele husite aveau aceste arme.

Fiind totuşi oameni, ei aveau conflicte ideologice între moderaţi şi radicali, care în cele din urmă le destrămară mişcarea din interior. Totuşi, la Conciliul din Basle, fură destul de puternici pentru a sili pentru prima oară Bi-

serica să încheie un tratat de pace cu ercticii. Ca și elvețienii, tot o armată formată în majoritate din clasa nenobiliară, ei învățaseră să lupte efectiv deoarece nu ținteau la glorie și nici nu erau legați de cal.

Prin anii 1420—1430, Henric Navigatorul, prinț al Portugaliei și nepot al lui John de Gaunt, inițiie călătorii anuale în Atlantic, explorînd și reclamînd dreptul asupra Azorelor, Madeira și Canare, și aventurîndu-se în josul coastei de vest a Africii pînă ce, în 1433, a fost înconjurată marea protuberanță vestică și au fost atinse coastele de aur și fildeș, deschizîndu-se astfel porțile pentru noul comerț. Chiar dacă mobilul inițial al prințului Henric a fost mărirea gloriei Ordinului lui Hristos, al cărui general era, opera și avîntul ei au fost moderne. El își ocupă locul pe puntea dintre medieval și modern, unde se înghesuiau umaniștii și savanții.

Schimbările s-au produs neuniform și dezordonat. Populația Europei scăzuse la nivelul ei minim prin 1440 și nu avea să crească încă vreo 30 de ani. Rouen, care avea o populație de 15 000 de suflete înainte de Moartea Neagră, număra numai 6 000 pe la mijlocul secolului al XV-lea. Catedrala din Schleswig, care făcu o comparație a veniturilor ei în 1457 cu cele din 1352, constată că arendele și măsurile de orz, secară și grîu erau mai puține cu o treime decît înainte. În multe locuri, școlile elementare dispăruseră pentru ca să apară din nou de-abia în timpurile moderne. În 1439 burghezii din Paris, care țineau un jurnal în acei ani, relatau că iarba crescuse pe străzile capitalei și că lupii atacau pe oameni în suburbiile subpopulate. În același an arhiepiscopul de Bordeaux se plîngea că, din cauza *écorcheur*-ilor, studenții nu mai puteau căuta perla cunoașterii la Universități deoarece „mulți erau atacați pe drum, erau închiși, li se luau cărțile și bunurile și, vai ! cîteodată erau omorîți". Prețul a 100 de ani de război, de ajutoare și subsidii, biruri pe cap de locuitor și biruri indirecte, precum și devalorizarea banilor a fost incalculabil. Totuși, convocarea forțată a atîtor stări și parlamente pentru acordarea de fonduri s-ar putea să fi întărit funcționarea organelor reprezentative, chiar dacă povara financiară aducea mizerie și dușmănie de clasă,

Puţini în timpul primului deceniu al domniei lui Carol al VII-lea vedeau semne de progres. Din cauza războiului continuu civil şi străin, scria Thomas Basin, un cronicar normand al domniei, „neglijenţei şi delăsării" funcţionarilor regelui, „lăcomiei şi trîndăviei" soldaţilor şi lipsei disciplinei militare, domnea paragina între Rouen şi Paris, de la Loara la Sena, peste cîmpurile din Brie şi Champagne şi de la Sena pînă în Laon, Amiens şi Abbeville. „Şi exista teama că semnele acestei paragini vor dura multă vreme şi vor rămîne vizibile dacă Providenţa nu va veghea mai bine lucrurile acestei lumi".

Încet, improbabil, sarcinile guvernării făcură un rege din Carol al VII-lea, averea sporită aducînd oameni mai buni în slujba lui. Marele financiar burghez, Jacques Coeur, stabiliză banii şi creditele iar artileria de asediu, îmbunătăţită de tunari calificaţi din afara rîndurilor cavalerilor, cu o eficacitate necunoscută în secolul al XIV-lea, smulse castelele şi oraşele de sub stăpînirea englezilor. Oraş după oraş îşi deschise porţile armatei regelui, cu atît mai binevoitoare cu cît Carol al VII-lea făcu în sfîrşit reforma militară fundamentală care-l înfrînse pe bunicul său Carol al V-lea. În 1444—45 el reuşi să constituie o armată permanentă, încorporînd şi în acelaşi timp eliminînd companiile ilegale, cea mai mare pacoste a vremii. Conform noii legi, au fost constituite 20 *compagnies d'ordonance* a cîte 100 de lăncieri fiecare, cu doi arcaşi, un scutier, un paj şi un *valet de guerre* pentru fiecare lăncier, în total 600 de oameni într-o companie. Conduse de cei mai de nădejde căpitani mercenari care-şi recrutau propriii oameni, noile companii erau plătite şi aprovizionate de coroană cu ajutorul unei dări anuale regulate şi erau încartiruite în puncte strategice pe tot teritoriul Franţei. Prin eforturi neobosite, rămăşiţele *écorcheur*-ilor au fost lichidate. Printre semnele de schimbare de la mijlocul secolului, nici unul n-a fost mai important ca această inovaţie a armatei permanente. Ea era principiul ordinii acolo unde toate în trecut — ciumă, război şi schismă — fuseseră agenţi ai dezordinii.

Însănătoşirea Franţei a fost ajutată de slăbirea dorinţei de cucerire a Angliei. Henric al VI-lea, ca adult, dorea pace. Un rege slab, nesigur, el a fost pionul intrigilor între

baroni şi prelaţi. Iscusitul său unchi, ducele de Bedford, murise fără să lase pe cineva cu o poziţie proeminentă să conducă sau să sfîrşească războiul. Prin 1450 francezii recuceriseră toată Normandia ; oraşele se predau imediat ce apărea artileria. Chiar şi Aquitania engleză se micşorase, pînă la ceva mai mult decît împrejurimile Bordeaux-ului.

În 1453 la Castillon, singura bază engleză dincolo de Bordeaux, se dădu ultima bătălie. Rolurile tradiţionale au fost inversate, cu vitejie nebunească de partea engleză şi cu competenţă burgheză de partea franceză. După ce Castillon se predă francezilor, lordul John Talbot, conte de Shrewsbury, porni din Bordeaux ca să-l recucerească. Conform lui Basin, de obicei el „se avînta mai curînd din cutezanţă decît urmînd o schemă de atac deliberat" şi insistă, în ciuda unui sfat dat de un locotenent cu experienţă, să atace frontal în fruntea soldaţilor lui. Francezii, sub comanda „unui oarecare Jean Bureau, cetăţean al Parisului, un om mic de statură dar îndrăzneţ şi ştiind ce vrea, deosebit de îndemînatic şi experimentat în folosirea artileriei", a apărat tabăra lor cu un tranşeu, un val de pămînt întărit cu trunchiuri de copaci şi cu „maşini de război" — tunuri mici, serpentine, arbalete şi diverse lansatoare de proiectile. Talbot şi cavalerii lui se năpustiră asupra acestor dispozitive de apărare şi au fost respinşi cu pietre, plumb şi proiectile de diverse forme. Talbot a fost omorît iar armata lui pusă pe fugă. Bordeaux căzu şi el curînd după aceea. Din imperiul englez de pe continent nu mai rămăsese decît Calais şi pretenţia vană la coroana Franţei.

Cel mai lung război se terminase, deşi puţini încă îşi dădeau seama. După atîtea armistiţii şi reînnoiri, cine putea realiza că venise sfîrşitul ? Fără ceremonie sau acord de încetare a ostilităţilor, tratat sau înţelegere, aventura şi suferinţa a cinci generaţii dispărură. După trecerea războiului se formară identităţi naţionale. Războiul de 100 de ani, ca şi crizele Bisericii din aceeaşi perioadă au rupt unitatea medievală. Frăţia cavalerilor se dezbină exact cum internaţionalismul universităţilor, sub influenţa războiului şi schismei, nu putu supravieţui. Între Anglia şi Franţa războiul lăsă moştenirea unei duşmănii reciproce, care avea să dureze pînă ce necesitatea dictă o alianţă în preajma lui 1914.

În acelaşi an cu luarea Castillonului, Henric al IV-lea avu o criză de nebunie, precipitînd aceeaşi dispută pentru coroana Angliei care a adus atîtea prejudicii Franţei. Soldaţii şi arcaşii fără slujbă care se întorceau în Anglia se puseră în slujba fracţiunilor baroniale, adăugînd violenţa şi armele lor la războaiele civile ale celor două roze care luară acum locul războiului cu Franţa. În acelaşi an nefast, 1453, căzu Constantinopolul în faţa armelor de asediere ale lui Mahomed al II-lea. Turcii aduseseră cu ei 70 de piese de artilerie, în frunte cu o superbombardă prinsă în cercuri de oţel, trasă de 60 de boi şi capabilă de a lansa ghiulele grele de 800 de livre. Căderea Bizanţului a furnizat o dată convenţională pentru încheierea Evului Mediu, însă un eveniment mai plin de schimbări a avut loc în acelaşi timp.

În 1453—54 a fost prezentat de către Gutenberg la Mainz primul document tipărit cu litere mobile, urmat în 1456 de prima carte tipărită, *Biblia* tradusă în latină (Vulgata). „Soarele gotic", cum avea să spună Victor Hugo cu adecvată grandilocvenţă, „apuse în spatele uriaşei tipariţe din Mainz". Noul mijloc de răspîndire a cunoştinţelor şi a schimbului de idei se răspîndi cu rapiditate nemedievală. În următorul deceniu apărură tiparniţe la Roma, Milano, Florenţa şi Neapole şi la Paris, Lyon, Bruges şi Valencia prin anii 1470. Prima partitură muzicală a fost tipărită în 1473. William Caxton îşi instală tiparniţa la Westminster în 1476 şi publică acea încă neîntrecută operă a prozei engleze, *Morte d'Arthur* de Malory, în 1484.

Cu Tudorii pe tronul Angliei, se încheie în cele din urmă o înţelegere oficială între Anglia şi Franţa prin Tratatul de la Etaples din 1492, un an mai semnificativ din alte motive. Energiile Europei, care cîndva îşi găsiseră refularea în cruciade, aveau să şi-o găsească acum în călătorii, descoperiri şi aşezări în Lumea Nouă.

Descendenţa lui Coucy, după moartea lui Enguerrand al VII-lea, atîrna de un singur fir, fiul lui Marie, Robert de Bar. Filipa muri fără să lase urmaşi. Isabel, copilul din a doua căsătorie a lui Coucy, muri în 1411, urmată la şase luni de singurul ei copil, o fetiţă. Perceval, fiul ne-

legitim al lui Coucy, lăsă un testament în 1437 lăsînd senioria sa soţului fiicei lui Robert de Bar, din care se poate presupune că singurul fiu al lui Enguerrand al VII-lea a murit fără urmaşi. Totuşi acest singur fir avea să ducă la un rege. Fiica lui Robert de Bar, Jeanne, se căsători cu Louis de Luxemburg; conetabil al Franţei şi la rîndul ei născu o fiică ; aceasta se căsători cu un Bourbon din ramura descendentă din Ludovic cel Sfînt. Nepotul din această căsătorie, Antoine de Bourbon, se căsători cu Jeanne d'Albert, regina Navarrei, şi fiul lor, cu panaşul lui alb de Navarra şi cu faimoasa lui concesie — „Parisul merită o slujbă" — ajunse pe tron ca Henric al IV-lea. Curajos, isteţ, afemeiat, rezonabil, el a fost cel mai popular rege al Franţei şi probabil datorită cîtorva gene de la Enguerrand al VII-lea — un om raţional.

Marea baronie din Coucy, după ce a fost unită cu domeniul regal sub Ludovic al XII-lea, fiul lui Carol de Orléans, rămase proprietatea ramurii Orléans a casei regale. În timpul minoratului lui Ludovic al XIV-lea — al cărui frate Philippe de Orléans purta titlul de baron de Coucy — formidabilul castel, construit iniţial ca să-i uimească pe regi, deveni un focar al Frondei, liga nobililor care se opuneau cardinalului Mazarin, regentul. Pentru a distruge o bază a duşmanilor lui, în 1652 Mazarin aruncă în aer unele părţi ale castelului, făcîndu-l nelocuibil, deşi mijloacele sale nu-i ajunseră ca să dărîme donjonul titanic. Un cutremur din 1692 zgudui întreg castelul şi lăsă o crăpătură de sus pînă jos în donjon, însă el rămase totuşi în picioare, păzitor al sălilor goale de dedesubt. O suită de ani mai tîrziu ultimul senior al baroniei a fost ducele de Orléans, supranumit Philippe Egalité, care, în calitate de membru al Convenţiei Naţionale, votă pentru moartea lui Ludovic al XVI-lea şi a fost el însuşi victima ghilotinei un an mai tîrziu. Proprietatea sa, inclusiv Coucy, trecu la stat.

Între timp, mănăstirea celestină a lui Enguerrand la Villeneuve de Soissons fusese prădată de hughenoţi, restaurată şi distrusă din nou în bătăliile Frondei, şi vîndută ca *château* particular cînd ordinul celestin a fost suprimat în 1781. Jefuită în timpul revoluţiei, ea trecu prin mai multe mîini pînă ce a fost cumpărată de contele Olivier

de la Rochefoucauld în 1861. Aspirația lui Coucy pentru permanență n-a avut mai mult succes decît de obicei.

Sub Napoleon al III-lea, comisia pentru monumente istorice recomandă restaurarea castelului Coucy și, aceasta nefiind posibil, lucrări urgente pentru prevenirea deteriorării donjonului. Opțiunea pentru restaurare oscila între Coucy și Pierrefonds, un castel mai recent și mai luxos construit pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea de Ludovic de Orléans. Deoarece Coucy ar fi costat de trei ori pe atîta iar Pierrefonds era preferat de împărăteasa Eugenia, ca fiind mai aproape de Paris, a fost restaurat acesta din urmă. Cu regret, arhitectul Viollet-le-Duc, restauratorul construcțiilor medievale, se îndepărtă de cea mai impunătoare structură militară a Evului Mediu. „Pe lîngă acest gigant, cele mai mari turnuri cunoscute sînt numai niște fusuri" scria el. Tot ce izbuti să facă a fost să încercuiască gigantul cu două cercuri de fier, să repare acoperișul și să astupe crăpăturile mai mari, punînd un paznic care să împiedice furturile de pietre căzute din castel.

Tăcut, pustiu, bîntuit de bufnițe, marele reper încă inspira venerație. Veneau turiști să se uite, arheologi să studieze structura lui, artiști să-i deseneze planurile și monumentele. Viața continuă în satul de la poalele lui și de-a lungul drumului care șerpuiește în jos pe colină și prin valea spre Soissons. Donjonul a rămas neclintit în fața timpului, dezordinilor aduse de om sau natură, dar nu în fața celor aduse de secolul al XX-lea.

În 1917 Picardia, invadată încă o dată, a fost ocupată de armata germană timp de 3 ani. Prințul Rupprecht de Bavaria, comandantul celei de a șasea armate, îl îndemnă pe generalul Ludendorff, șeful statului major, să facă în așa fel încît castelul Coucy să fie cruțat, ca singura comoară arhitecturală fără valoare militară curentă. El arătă că nici o parte nu încercase să-l folosească în scopuri militare iar distrugerea lui „ar însemna numai o lovitură complet inutilă dată propriului nostru prestigiu". Lui Ludendorff nu-i plăceau apelurile la cultură. Atrăgîndu-i-se atenția în mod nesăbuit asupra castelului Coucy, el hotărî să-l facă un exemplu al valorilor superioare. Încărcat la ordinul lui cu 28 de tone de exploziv colosul ridicat de Enguerrand al III-lea în epoca celor mai mari constructori de la greci și romani încoace, a fost distrus pînă la sol.

Pereţii exteriori, fundaţiile, camerele şi tunelurile subterane, porţiuni din pereţii interiori şi tocuri de uşi mai supravieţuiesc peste suprafeţe întregi acoperite de pietre. Deasupra unui prag de sus crăpat, cavalerul fără armură încă se angajează într-o luptă cu leul. Timp de 700 de ani, castelul a fost martorul ciclurilor de încercări şi eşecuri umane, ordine şi dezordine, măreţie şi declin. Ruinele lui rămîn pe vîrful colinei din Picardia, observatoare tăcute ale întoarcerii roţii istoriei.

Dedic această traducere
soției mele Tinuța Vianu

Postfață

Barbara W. Tuchman este o personalitate binecunoscută cititorilor din țara noastră prin cele două lucrări de istorie universală modernă „Tunurile din august" (1976) și „Trufașa citadelă" (1977) (amîndouă publicate de Editura Politică) care i-au cîștigat o notorietate internațională. După publicarea lor, autoarea a dobîndit din nou premiul Pulitzer cu volumul *Stilwell și experiența americană în China.*

Lucrarea de față, *O oglindă îndepărtată. Urgisitul secol XIV* (prima ediție apărută în SUA în 1978) este consacrată societății medievale din Europa occidentală în secolul al XIV-lea, secol considerat de istorici drept „o epocă rea pentru umanitate".

Perioada de care se ocupă Barbara Tuchman a fost bîntuită de tot felul de „urgii", războiul de o sută de ani, marea epidemie de ciumă, puternice frămîntări sociale (Jacqueria în Franța, Ciompii în Italia, răscoala lui Wat Tyler în Anglia) etc. care își lasă amprenta asupra societății vest-europene aflate în plină criză.

Nobilii duceau între ei interminabile războaie și principala lor victimă erau țăranii. Campaniile militare, cruciadele, turnirele necesitau sume imense obținute printr-o fiscalitate excesivă. În fața realității, mitul cu privire la rolul de ocrotitori ai cavalerilor s-a volatilizat. Războiul de o sută de ani dintre Anglia și Franța sau campaniile din Italia se întrețineau singure prin jaf. Principalele acțiuni ale nobilimii, războiul dintre Anglia și Franța, cam-

paniile din Italia, cruciadele din Tunisia și Imperiul Otoman, toate soldate cu eșecuri, dovedeau că nobilimea nu ținea seama de posibilități, iar conducătorii ei supraestimau capacitatea lor de a controla evenimentele, ignorau realitatea.

În economia preindustrială a secolului al XIV-lea ceea ce apare proeminent este coexistența rigidităților, inerțiilor și a mișcărilor limitate dar puternice ale unei dezvoltări moderne. De o parte, țăranii care duceau o viață autarhică, de cealaltă parte, o economie de piață cu manufacturi și mari ateliere.

Deși interesul autoarei se îndreaptă cu precădere spre evenimentele politice și militare, cum ar fi bătălia de la Poitiers sau vizita împăratului Carol al IV-lea la Paris, nu sînt ignorate nici frămîntările sociale, ciompii, mișcarea lui Filip van Artevelde, răscoala maillotinilor care sînt prezentate sub sugestivul titlu „Viermii pămîntului împotriva leilor".

În opinia Barbarei Tuchman conflictul central al Evului Mediu este acumularea bunurilor pămîntești de către Biserică și pretenția acesteia de conducere spirituală, de atingere a Divinității. Prăpastia devenea mai vizibilă, mai tulburătoare cînd oamenii își dădeau seama de discrepanța între ceea ce propovăduia Biserica și practicile ei : vînzarea slujbelor bisericești, a indulgențelor de iertare a păcatelor, luxul și imoralitatea clerului. Din cauza acestui dezacord între teorie și practică apăreau mereu noi secte ce militau pentru revenirea la o viață simplă, a întemeietorului creștinismului și a apostolilor lui. În Olanda și în regiunile învecinate, sub influența lui Groote Gerard luase ființă o asociație „Frăția vieții comune", ai cărei membri se străduiau să ducă o viață simplă în conformitate cu Vechiul Testament, iar în Anglia John Wyclif respingea autoritatea papală.

Sub influența ideilor lui John Wyclif, Konrad Waldhausen, Jan Milic și Matei din Janov, Jan Hus a făcut o critică aprofundată Bisericii catolice. Citat în fața Conciliului bisericesc de la Constanța (Elveția), a fost judecat, condamnat ca „eretic" și ars pe rug în 1415. Structurile vechi și pline de faimă se năruie din interior în timp ce fațada mai dăinuie uneori timp de secole. Alianța Bisericii cu cei mai bogați, puternici, a fost fățișă în decursul veacului și autoarea aduce numeroase exemple grăitoare.

Marea epidemie de ciumă ocupă un loc deosebit în economia cărţii. „Moartea neagră" a lovit îndeosebi, după cum subliniază Barbara Tuchman, pe oamenii nevoiaşi, adîncind antagonismul dintre bogaţi şi săraci. Virulenţa deosebită a bolii, necunoaşterea agenţilor ei transmiţători (şobolani şi purici) a exacerbat sentimentul de frică în masă, de insecuritate. Cînd a apărut ciuma, evreii au fost învinuiţi că ar otrăvi fîntînile şi ar răspîndi boala. Antagonismul mulţimii avea rădăcini adînci. Refuzul evreului de a recunoaşte în Hristos pe Mîntuitor constituia o insultă permanentă faţă de Biserica nou întemeiată. Inocenţiu al IV-lea a anunţat în 1205 că evreii, ca ucigaşi ai lui Hristos, sînt condamnaţi la sclavie perpetuă. Excluşi din breslele, de la arte şi meserii, ei au fost împinşi spre comerţul mărunt şi spre cămătrie. Deoarece creştinii îşi impuseseră singuri interdicţia de a face bani din bani, deşi teoretic ei erau opriţi să aibă legături cu evreii, teoria s-a supus avantajului material şi atît nobilii, prelaţii cît şi populaţia le dădeau acestora bani să-i împrumute cu o dobîndă de 20% din care, evident, trezoreria regală lua ceea ce considera că i se cuvine. Jean Delumeau citînd pe H. Ch. La, care scrie „Nu este exagerat a afirma că Biserica a fost principalul dacă nu singura responsabilă a actelor de violenţă împotriva evreilor în cursul Evului Mediu", precizează „dar voi adăuga un corectiv esenţial : situaţia s-a agravat şi mai mult în timpul Renaşterii" (Jean Delumeau *Frica în Occident în secolele XIV—XVII, O cetate asediată*, Bucureşti, 1986, vol. II, p. 137).

Perfect informată asupra acestui secol, cercetînd şi verificînd numeroase izvoare, Barbara Tuchman a reuşit, cu marele ei talent literar, să redea o imagine vie a unei societăţi care se zbătea într-un lanţ complicat de crize şi conflicte. Mai mult, cultivînd amănuntul semnificativ sau de culoare, trecînd în permanenţă de la general la detaliu, de la detaliu la ansamblu, autoarea ne oferă posibilitatea să cunoaştem un Ev Mediu profund cu obiceiurile lui zilnice, credinţele, comportamentele şi mentalităţile lui.

Ar fi fost de dorit ca aspectele pozitive ale epocii, realizările tehnice şi culturale să ocupe o pondere mai mare în structura cărţii. De asemenea i se poate reproşa autoarei o anumită viziune „occidentalo-centristă", istoricul fiind înclinat să caute în acest secol semnele unei unităţi sau comunităţi occidentale. Termeni ca „lumea occiden-

tală", „omul occidental" sînt mărturiile acestei viziuni care păgubeşte cartea de mai bine de jumătate a continentului.

Cu toate acestea Barbara Tuchman evocă şi anumite episoade şi personalităţi din Europa de est şi de sud-est, inclusiv spaţiul românesc. Dacă pentru Europa occidentală secolul al XIV-lea a fost un secol sumbru (epidemii, răscoale, războaie), pentru istoria poporului român acest secol a fost marcat de constituirea statelor feudale Ţara Românească şi Moldova, care şi-au cîştigat neatîrnarea în luptă cu regalitatea ungară, şi de consolidarea acestor state prin opera politică a celor dintîi Basarabi şi Muşatini, şi de începutul luptei pentru apărarea independenţei, ameninţată de expansiunea otomană, luptă în cursul căreia domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Mare s-a dovedit un remarcabil comandant militar, unind sub steagul neatîrnării pe toţi românii — munteni, moldoveni, transilvăneni şi dobrogeni.

Sîntem convinşi că această carte va provoca interesul şi emoţia cititorilor. Barbara Tuchman consideră că noi, cei care trăim în secolul al XX-lea, martori ai celor două războaie mondiale, avem o înţelegere mai adîncă pentru predecesorii noştri din secolul al XIV-lea confruntaţi cu războaie, epidemii etc. Pe bună dreptate, cititorul îşi va pune întrebarea pe care ne-am pus-o şi noi : „Ce s-a schimbat în aceşti 600 de ani ?" A devenit omenirea mai înţeleaptă, a tras învăţăminte din cele ce s-au depănat în decursul veacurilor ?

Omul a păşit pe lună, dar omul torturează, omul ucide şi reprimă pe semenul său. În zilele noastre încordarea în relaţiile internaţionale, confuzia şi nesiguranţa zilei de mîine în numeroase ţări sînt dominante. Au fost multiplicate şi continuă multiplicarea capacităţii de a ucide şi distruge. Apariţia bombardierelor, a rachetelor teleghidate, a armelor chimice sînt orori şi mai groaznice decît ciuma. Costul pregătirilor militare constituie „ciuma" vremurilor noastre. Vremurile s-au schimbat, dar uneori, în unele părţi ale globului omenirea comite greşeli şi mai grave decît cele din veacul al XIV-lea.

Procesul istoric contemporan impune făurirea unei lumi mai drepte, mai bune, fără arme nucleare, chimice sau în cosmos. Lupta pentru pace este, pe drept cuvînt, cerința vitală a zilei de astăzi, cerință în spiritul căreia militează constant România socialistă alături de toate forțele progresiste și democratice, de mișcarea mondială pentru pace.

AL. VIANU

Cuprins

Partea a doua

17. Ascensiunea lui Enguerrand de Coucy . . . 7
18. Viermii pămîntului împotriva leilor . . . 33
19. Ispita din Italia 71
20. O a doua cucerire normandă 92
21. Iluzia se destramă 118
22. Asediul Barbariei 142
23. Într-un codru întunecos 166
24. Dans macabru 185
25. Ocazia pierdută 212
26. Nicopole 237
27. Cernit să fie cerul ! 271

Epilog 293

Postfață 312

„Eu sînt baronul de Coucy" : Dinastia • Născut pentru nenorocire : Secolul • Tinerețe și cavalerism • Război • „Acesta-i sfîrșitul lumii" : Moartea Neagră • Bătălia de la Poitiers • Franța decapitată : Revolta burghezilor și Jacqueria • Ostatec în Anglia • Enguerrand și Isabella • Fii ai fărădelegii • Vălul de aur • Dublu jurămînt de credință • Războiul lui Enguerrand de Coucy • Dezordinea din Anglia • Împăratul la Paris • Schisma papală • Ascensiunea lui Enguerrand de Coucy • Viermii pămîntului împotriva leilor • Ispita din Italia • O a doua cucerire normandă • Iluzia se destramă • Asediul Barbariei • Într-un codru întunecos • Dans macabru • Ocazia pierdută • Nicopole • Cernit să fie cerul !

Editura Politică

Vol. I-II Lei 40